Începînd cu cel de al IV-lea an de apariție (1959), în urma unificării celor două Universități din Cluj, „Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai“ apare sub denumirea de *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, în aceleași serii:

I. matematică, fizică, chimie;
II. geologie, geografie, biologie;
III. filozofie, economie politică, psihologie, pedagogie, științe juridice;
IV. istorie, lingvistică, literatură.

Fiecare serie apare anual în 2 fascicule.

IV. (1959-es) évfolyamától kezdve, a „Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai“ a két kolozsvári egyetem egyesülése következtében *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* címen jelenik meg, az eddigi sorozatokkal:

I. matematika, fizika, kémia;
II. geológia, földrajz, biológia;
III. filozófia, politikai gazdaságtan, lélektan, pedagógia, jogtudomány;
IV. történet-, nyelv- és irodalomtudomány.

Minden sorozatban évenként két füzet jelenik meg.

Начиная с IV года появления (1959), вследствие объединения обоих клужских Университетов Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai выходит под названием *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* в тех же сериях:

I. математика, физика, химия;
II. геология, география, биология;
III. философия, политэкономия, психология, педагогика, юридические науки;
IV. история, языкознание, литературоведение.

В каждой серии ежегодно выходят два выпуска.

À dater de la IV-me année de leur publication (1959) et par suite de l'unification des deux Universités de Cluj, les „Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai“ paraissent sous le titre de *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, comportant les mêmes séries:

I-e mathématiques, physique, chimie;
II-e géologie, géographie, biologie;
III-e philosophie, économie politique, psychologie, pédagogie, sciences juridiques;
IV-e histoire, linguistique, littérature.

Chaque série comprend deux fascicules par année.

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

SERIES IV FASCICULUS 2

1 9 5 9

PHILOLOGIA

C L U J

REDACȚIA — SZERKESZTŐSÉG:
Cluj, Str. Kogălniceanu 1
Telefon 34—50

SUMAR — TARTALOM

СОДЕРЖАНИЕ

SOMMAIRE

CONCEPȚIA ALGEBRICĂ A SISTEMULUI FONOLOGIC LA GLOSEMATIȘTI

de

Acad. E. PETROVICI

În stadiul actual al dezvoltării studiilor de limbă, spre deosebire de cercetările practicate, — sub dominația școlii neogramaticilor —, la sfîrșitul secolului trecut și în cursul primului sfert al secolului prezent, predomină concepția limbii ca sistem ale cărui elemente sînt în strictă dependență unele de altele. Neogramaticii însă, considerînd limba ca un conglomerat, își dirijau eforturile spre cunoașterea cît mai amănunțită și mai precisă a elementelor limbii cercetate izolat, pierzînd în felul acesta adeseori din vedere relațiile structurale dintre aceste elemente. Lingvistica de astăzi, inclusiv unele curente lingvistice din țările burgheze, atît în cercetările sincronice cît și în cele diacronice, studiind fie limbi literare, fie graiuri locale, fără să neglijeze detaliile cele mai fine, caută să degajeze din ele sistemul, structura care guvernează toate elementele idiomului studiat. Meritele științifice ale școlii neogramaticilor sînt remarcabile. Nici un curent lingvistic actual nu le neagă. Preluînd însă bogata moștenire neogramatică, lingvistica actuală se străduiește să depășească neajunsurile metodei „atomiste", a tratării izolate — nedialectice — a faptelor de limbă, opunîndu-i metoda care consideră elementele limbii ca părți ale unui întreg, ea formînd un sistem bine închegat, în care toate elementele sînt reciproc condiționate.

Atacurile cele mai grele și cu urmările cele mai serioase s-au dat „atomismului" neogramaticilor de școala de la Kazan, în frunte cu J. Baudouin de Courtenay, de școala de la Geneva, condusă de Ferdinand de Saussure, și de școala de la Praga, care în bună parte continuă pe primele două. Îndeosebi F. de Saussure a influențat puternic curentele actuale lingvistice — și nu întotdeauna în bine. Cum se întîmplă uneori în lupta de opinii care duce la progresul științei, curentul cel nou, care apare ca o negație a celui vechi, e nevoit să sublinieze puternic concepțiile noi pe care le susține exagerîndu-le trăsăturile caracteristice. Adepții orientării celei noi ajung adeseori în felul acesta să păcătuiască în direcție contrară aceleia a orientării combătute. Astfel, dacă neogramaticii, de dragul deta-

liului smuls dintr-un întreg și izolat de elementele de care este legat prin nenumărate relații, au neglijat studiul sistemelor lingvistice, adică au studiat în primul rînd substanța limbii, neglijînd sau chiar ignorînd forma, sistemul, structura sub care ea se prezintă, tot atunci F. de Saussure a susținut că „în limbă sînt numai diferențe fără termeni pozitivi", că „limba este așa zicînd o algebră care are numai termeni complecși", că „limba e o formă și nu o substanță"[1]. De aici ar rezulta că lingvistica trebuie să studieze forma și nu substanța limbii. (După cum se va arăta mai jos, poziția lui de Saussure de fapt nu este atît de unilaterală.) Saussurienii reproșează — pe bună dreptate — neogramaticilor că nu văd decît substanța și ignorează forma („sistemul"), prin urmare văd numai o latură a realității lingvistice. La rîndul lor, însă, elevii lui F. de Saussure cad în extremitatea opusă, propunînd ignorarea substanței.

Tezele acestea ale lui F. de Saussure au fost exagerate pînă la absurd de unii lingviști burghezi actuali. Astfel L. Hjelmslev, plecînd de la tezele saussuriene amintite mai sus, propune crearea unei lingvistici care să fie „un fel de algebră a limbii", care operează cu „entități denumite în mod arbitrar, fără nici o motivare materială"[2]. Întemeietorul cercului lingvistic din Copenhaga pretinde, în felul acesta, că a tras ultimele consecințe logice din tezele susținute de Ferdinand de Saussure, propunînd studiul limbii fără referire la substanța ei. Chiar în fonologie — pe care o numește „cenematică" — el recomandă cercetarea sistemului fonemelor — numite de el „ceneme"[3] — fără să se țină cont de materia fonică a lor. Substanța fonică și fonetica nu trebuie să intre — după școala glosematică din Copenhaga — în preocupările lingvistului. Prin aceasta cenematica școlii lingvistice din Copenhaga se deosebește de fonologia cercului lingvistic de la Praga care, cu toate că la începutul ei a recomandat separarea netă a fonologiei de fonetică, totuși nu a ignorat niciodată materia fonică. Pe cînd glosematicii pretind că definesc cenemele numai pe baza analizei distribuției, a aranjamentului lor în text, în înlănțuirea vorbirii, fără nici o referire la realitățile fiziologice și acustice, fonologii din Praga, cu toate că nu confundă — în studiul fonemelor — planul fizic și fiziologic cu cel funcțional, definesc fonemul cu ajutorul analizei trăsăturilor sale acustico-fiziologice distinctive. Îndeosebi în ultimii ani se constată tendința tot mai accentuată și a fonologilor burghezi de a lega din nou fonologia de fonetică, și anume de fonetica actuală care are la dispoziție aparate tot mai perfecționate de analiză spectrală a sunetelor. Unul din întemeietorii cercului din Praga, profesorul Roman Jakobson, în studiile sale despre fonem a dus analiza fonologică — paralel cu analiza fonetică făcută cu ajutorul spectografului sunetelor — pînă la proprietățile acustice

---

[1] Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, 5e éd., Paris, 1955, p. 166 urm.

[2] L. Hjelmslev, *Prolegomena to a theory of language*, „Indiana University Publications in Anthropology and Linguistics", VIII (1935), p. 50.

[3] Derivat din adjectivul grecesc κενός „deșert, gol". Fonemul într-adevăr nu are nici un conținut semantic, el e „gol" de sens, servind numai la identificarea de către vorbitori a celor mai mici unități purtătoare de sens, morfemele, numite de glosematiști „plereme" — de la adjectivul grecesc πλήρης „plin" — adică elemente „pline" de sens.

ale fonemelor prin care acestea se deosebesc unele de altele. Elementele acustico-fiziologice avînd funcțiunea de a deosebi fonemele, numite trăsături distinctive, sînt foarte puține. În toate limbile de pe glob R. Jakobson și colaboratorii săi au găsit numai 12 asemenea elemente diferențiale ale fonemelor, ca de exemplu caracterul consonantic (condiționat de existența unor piedici puse curentului fonator în cavitatea bucală) opus caracterului neconsonantic, sonoritatea (vocea) opusă lipsei de sonoritate (prin aceasta se deosebește *b* de *p*, *d* de *t* etc.), nazalitatea opusă lipsei nazalității (prin aceasta se disting *m*, *n*, *ã* de *b*, *d*, *a*), caracterul continuu opus celui discontinuu (momentan) (ceea ce distinge pe *s*, *z* de *t*, *d*), caracterul compact (în urma concentrării energiei în regiunea centrală a spectrului la vocalele deschise sau la consoanele velare și palatale) opus celui difuz al vocalelor închise sau al consoanelor labiale și dentale (astfel *ă*, *e*, *k*, *g* sînt compacte față de *î*, *i*, *p*, *b*), caracterul periferic opus celui central, primul conferind fonemului o tonalitate gravă, iar al doilea o tonalitate acută (ca în perechile *k* — *t*, *v* — *z*, *m* — *n*), tonalitatea diezată (datorită palatalizării) opusă tonalității obișnuite (ceea ce deosebește consoanele palatalizate *p'*, *m'*, *r'*, *z'* etc. de cele nepalatizate *p*, *m*, *r*, *z*) etc. Fiecare fonem e caracterizat prin mai multe elemente diferențiale: el constituie un mănunchi de trăsături distinctive[4]. Astfel /p'/ este o consoană (are caracter consonantic), bilabială (ceea ce îi conferă un caracter difuz și — fiind periferică — o tonalitate gravă), surdă (fără voce), nenazală, care, în urma palatalizării, prezintă o tonalitate diezată.

Vedem deci că fonologia întrebuințează aceiași termeni ca fonetica. De aici s-ar putea trage concluzia că fonologia, practicată în sensul școlii de la Praga, nu e disciplină lingvistică, ci fizico-fiziologică, așa cum afirmă glosematiștii, care preconizează ignorarea foneticii (a realităților fiziologice și fizice). Dar, precum remarcă lingvistul sovietic S. K. Șaumian, identitatea terminologiei nu trebuie să ne înșele. Ceea ce pentru fonetician sînt simple însușiri acustice ale sunetelor (sonoritatea, nazalitatea, caracterul continuu sau discontinuu etc.), pentru fonolog (adică pentru lingvist) ele sînt elemente diferențiale, adică relaționale[5].

Analiza fonologică bazată pe trăsăturile distinctive e aplicată tot mai mult de lingviști din diferite țări[6]. O bună parte a membrilor grupului de lingviști preocupați de problemele lingvisticii funcționale[7] în cadrul Cercului de filologie modernă (Kruh moderních filologů) din Praga de asemenea consideră că „e mai just de a defini fonemul numai pe baza capacității acestuia de a se deosebi de celelalte foneme prin suma proprietăților sale pertinente"[8], adică prin suma trăsăturilor sale distinctive.

[4] Vezi prezentarea trăsăturilor distinctive ale fonemelor făcută de R. Jakobson și M. Halle în L. Kaiser, *Manual of phonetics*, Amsterdam, 1957, p. 233 urm. Vezi și С. К. Шаумян, История системы дифференциальных элементов в польском языке. Moscova, 1958, p. 12.

[5] Vezi Șaumian, *op. cit.*, p. 8.

[6] Vezi „Вопросы языкознания", 1959, nr. 1, p. 142 urm.

[7] Orientarea școlii lingvistice de la Praga e numită de adepții acestei școli „lingvistică funcțională". Vezi „Вопросы языкознания", 1957, nr. 3, p. 45.

[8] *Ibidem*, p. 46.

Amîndouă școlile lingvistice, atît cea funcțională din Praga cît și glosematica din Copenhaga, pretind că dezvoltă tezele lui Ferdinand de Saussure. Se pare însă că concepțiile maestrului genevez — nu acelea ale elevilor și editorilor cursului său — erau foarte apropiate de acelea ale lingviștilor funcționaliști. Într-adevăr el n-a înțeles cîtuși de puțin să nesocotească substanța fonică în cercetările sale. Chiar în cadrul cursului său de lingvistică generală îi rezervă foneticii — pe care o numește fonologie — un loc însemnat. Nu odată, în diferite pasaje, afirmă că limba nu poate fi concepută fără realizarea ei materială[9], că „nu există fapte lingvistice independente de o materie fonică decupată în elemente semnificative"[10]. După ce afirmă că „în limbă sînt numai diferențe fără termeni pozitivi", lingvistul elvețian precizează că aceasta e adevărat numai în ceea ce privește semnificatul și semnificantul luați separat. Dar limbile nu operează cu aceste două elemente separate, ci cu semnul lingvistic în totalitatea lui format din combinarea semnificatului, a unei idei, cu semnificantul, o imagine acustică, iar această combinare, care constituie semnul lingvistic, e un fapt pozitiv. Semnele lingvistice sînt așadar — după F. de Saussure — termeni pozitivi[11]. Prin ideea pe care o reprezintă semnificatul, semnul lingvistic constituie — în concepția lingviștilor funcționaliști din Praga — un corelat lingvistic al realității extralingvistice, fără care semnul lingvistic n-ar avea nici un rost și nici dreptul de a exista[12].

Așadar concepția lui F. de Saussure despre limbă nu este exclusivistă. Școala din Copenhaga, pretinzînd că continuă și dezvoltă tezele saussuriene, de fapt trunchiază doctrina învățatului din Geneva. Limba nu este numai formă, ci formă și substanță, căci acestea două nu există în realitate una separată de alta, nu există formă fără substanță și substanță fără formă.

De altfel înșiși glosematiștii, în ciuda afirmațiilor lor teoretice, că lingvistul nu trebuie să se preocupe de substanța, de materia fonică a cenemelor, totuși — precum o recunosc înșiși adepții glosematicii — în practică nici ei nu ignorează această substanță nu numai în prima fază a analizei, adică a identificării alofonilor, ci în toate etapele analizei[13].

Cu toate acestea glosematiștii afirmă că substanța e indiferentă. Drept dovadă invocă faptul că limba se poate realiza nu numai în substanța fonică, ci și în cea grafică. Dar semnele grafice în ele însele nu constituie substanța limbii, ci numai prin intermediul sunetelor (al fonemelor) pe care le înlocuiesc. Știința de carte presupune totdeauna la un individ

---

[9] În pasajul (p. 151—157) unde compară identitatea lingvistică cu aceea a unui expres, care e același în fiecare zi, dar constituit din alte vagoane, sau cu o stradă, care rămîne aceeași și după ce a fost pe de-a-ntregul reclădită. Trenul și strada, întocmai ca limba, nu pot fi concepute „în afara unei realizări materiale".

[10] F. de Saussure, *op. cit.*, p. 153.

[11] *Ibidem*, p. 166 urm.

[12] „Вопросы языкознания", 1957, nr. 3, p. 44.

[13] Vezi Eli Fischer-Jörgensen, *Remarques sur les principes de l'analyse phonémique*, „Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague", V (1949), p. 231: „on tient compte de la substance à toute étape de l'analyse".

capacitatea de a mînui codul limbii sonore. Există încă pe glob milioane şi milioane de oameni care nu ştiu citi şi scrie. Ştiinţa de carte e secundară şi poate fi însuşită numai după ce individul posedă facultatea de a vorbi. Scrierea este o imagine, o reprezentare, un auxiliar parazit al vorbirii. R. Jakobson aseamănă scrierea cu notele muzicale. Ca şi muzica, la fel şi limba nu se manifestă în două substanţe echipolente, în sunete şi în semne scrise[14]. Materia sonoră, atît cea a muzicii cît şi cea a limbii, poate fi însă reprezentată prin semne grafice. Reprezentarea aceasta, chipul acesta oglindit în semne grafice al muzicii sau al limbii nu poate fi considerat ca o a doua substanţă a formei muzicale sau lingvistice.

*

Aşadar, ca toate fenomenele din natură, limba e în acelaşi timp formă şi substanţă. Relaţiile dintre elementele limbii, sistemul, structura constituită de aceste relaţii nu pot fi concepute ca o algebră care operează cu entităţi nenumite, material nemotivate. Şi în lingvistică încercarea — neizbutită — de a se dovedi teza idealistă a existenţei formei fără conţinut, fără substanţă, immateriale, a dat greş.

Catedra de slavistică

АЛГЕБРАИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД ГЛОССЕМАТИКОВ НА ФОНОЛОГИЧЕСКУЮ СИСТЕМУ

(Краткое содержание)

Исходя из соссюровского учения, соответственно которому „язык — это форма, а не субстанция”, Л. Ельмслев предлагает создание лингвистики, которая была бы своего рода алгеброй языка и изучала бы язык, не принимая во внимание его субстанции. Для глоссематики и фонемы следует определять исключительно на основе дистрибуции, на основе их последовательности в потоке речи. Следовательно, копенгагенская школа рекомендует резкое отделение фонетики от фонологии; только последняя из них, которую Л. Ельмслев назвал „кенематикой“, считается языковедческой дисциплиной.

Последователи пражской фонологической школы полностью никогда не разрывали связи между фонетикой и фонологией. В последние годы они снова приблизили фонологию к фонетике, определяя фонему на основе её дифференциальных признаков. Главным образом благодаря исследованиям Романа Якобсона и его сотрудников, применяющих спектрографический анализ в изучении фонем, фонология была окончательно примирена с фонетикой. Фонема — это пучок определённых дифференциальных, релевантных признаков. Следовательно, пражская функциональная лингвистика не допускает пренебрежения

[14] Vezi L. Kaiser, *op. cit.*, p. 224 urm.

звуковой субстанцией. Тем самым она считается продолжательницей Ф. де Соссюра, но не извращённого издателями его лекций. Действительно, женевский учёный утверждает в различных местах, что язык немыслим без своего материального осуществления, что языковые явления никогда не представляются независимыми „от звуковой материи, распределённой на значимые элементы“..

Между прочим, сами глоссематики не пренебрегают субстанцией ни на одном этапе лингвистического анализа. Несмотря на это, они утверждают, что для исследователя субстанция безразлична, ссылаясь на тот факт, что язык может проявляться и в графической субстанции. Но письмо является ничем иным, как воспроизведением, изображением, паразитическим помощником языка. Оно второстепенно и не может быть усвоено, как только при условии, если человек обладает речевой способностью. Так же как и музыка, язык не проявляется в двух равноценных субстанциях: в звуках и графических знаках (нотах). Отражение или графический заместитель не может считаться второй субстанцией музыкальной или языковой формы.

Следовательно, устанавливается, что язык является в то же время и формой и субстанцией.

LA CONCEPTION ALGÉBRIQUE DU SYSTÈME PHONOLOGIQUE CHEZ LES GLOSSÉMATIQUES

(Résumé)

En partant de la thèse saussurienne selon laquelle „la langue est une forme et non une substance“, L. Hjelmslev propose la création d'une linguistique qui soit une sorte d'algèbre de la langue, qui étudie la langue sans tenir compte de sa substance. Pour la glossématique, les phonèmes aussi doivent être définis uniquement par la distribution, par leur arrangement dans le texte, dans la chaîne parlée. L'école de Copenhague recommande donc la séparation nette de la phonétique et de la phonologie, appelée cénématique par L. Hjelmslev, cette dernière seule étant une discipline linguistique.

Les adeptes de l'école phonologique de Prague n'ont jamais complètement rompu les ponts entre la phonétique et la phonologie. Dans les dernières années, ils ont de nouveau rapproché la phonologie de la phonétique en définissant le phonème par ses traits distinctifs. C'est surtout dans l'activité de Roman Jakobson et de ses collaborateurs, qui appliquent l'analyse spectrographique à l'étude des phonèmes, que la phonologie s'est définitivement réconciliée avec la phonétique. Le phonème est un faisceau de traits distinctifs pertinents. La linguistique fonctionnelle de Prague n'entend pas par conséquent ignorer la substance phonique. Par là elle se considère comme la continuatrice d'un F. de Saussure qui n'a pas été

faussé par les éditeurs de son cours. En effet le maître genevois affirme dans différents passages que la langue ne peut pas être conçue sans sa réalisation matérielle, que les faits linguistiques ne se présentent jamais indépendemment „d'une matière phonique découpée en éléments significatifs".

D'ailleurs les glossématiques eux-mêmes n'ignorent pas la substance dans toutes les étapes de l'analyse linguistique. Néanmoins ils affirment que la substance est indifférente, en invoquant le fait que la langue peut se manifester aussi dans la substance graphique. Cependant l'écriture n'est qu'une image, une représentation, un auxiliaire parasite du langage. Elle est secondaire et ne peut être acquise que si l'individu possède la faculté de parler. Comme la musique, la langue ne se manifeste pas en deux substances équipollentes: les sons et les signes graphiques (les notes). Le reflet, le substitut graphique ne peut pas être considéré comme une seconde substance de la forme musicale ou linguistique.

On constate, par conséquent, que la langue est aussi bien forme que substance.

CONCEPȚIA STILISTICĂ A LUI CH. BALLY

de

E. CÎMPEANU

Acum, după aproape 40 de ani de la apariția ediției a doua a lucrării în două volume a lui Ch. Bally *Traité de stylistique française,* s-ar părea poate că e anacronică încercarea de a stabili, numai pe baza acestei opere, deși fundamentală, care a fost concepția stilistică a lui Bally. Există totuși o justificare. Elaborîndu-și sistemul său erudit și ingenios, Bally a ridicat studiul stilisticii pe o treaptă nouă, concepția sa orientînd multe dintre lucrările de stilistică apărute ulterior. Stilistica romînească i-a rămas tributară în mare măsură pînă astăzi. O analiză critică a acestei prețioase opere ne va ajuta deci să înțelegem și să explicăm mai bine dezvoltarea stilisticii noastre, ne va permite să subliniem idei și procedee deosebit de importante care n-au fost valorificate încă în măsură corespunzătoare sau au fost trecute cu vederea, obligîndu-ne în același timp ca, de pe pozițiile filozofiei marxist-leniniste, să atragem atenția asupra părerilor și concepțiilor greșite ale autorului.

Punînd problema raportului dintre limbă, gîndire și societate, Ch. Bally constată legătura ce există între acestea. „Studiul unei limbi, spune Bally, nu este numai observarea raporturilor existente între simbolurile lingvistice, ci și a relațiilor care unesc vorbirea cu gîndirea“ (p. 2). Gîndirea este exteriorizată prin limbă. „Noi gîndim prin idei“, iar ideea nu este altceva decît „efortul făcut de gîndire pentru a se apropia de realitatea obiectivă“ (p. 6). Numai că, după Bally, „acest efort este aproape în întregime zadarnic, pentru că ... realitatea, în loc de a *se reflecta*[1] fidel în noi, ea *se refractă:* suferă o deformare a cărei cauză este natura eului nostru“ (p. 6). Potrivit acestei concepții idealiste preluate de Bally, noi nu putem cunoaște realitatea obiectivă, căci aceasta nu se reflectă în gîndirea noastră, ci se deformează. Autorul plătește un greu tribut agnosticismului. De fapt, asemenea concepții cu caracter idealist sînt presărate în toată lucrarea sa. Lingvist de seamă, Ch. Bally a reușit în mare parte să dea fenomenelor de limbă studiate o interpretare științifică,

---

[1] In citatele extrase am respectat întotdeauna sublinierile făcute de Ch. Bally; ele nu ne aparțin.

acestea i s-au impus prin puterea adevărului lor, dar nefiind înarmat cu filozofia marxist-leninistă, s-a făcut deseori ecoul unor concepţii idealiste burgheze. Stilistica lui prezintă acest amestec.

Ideile noastre, spune Bally, nu constituie esenţialul personalităţii noastre, „deoarece nimic nu este mai impersonal decît o idee"; esenţialul este „întreaga parte *afectivă* a fiinţei noastre". În consecinţă, limbajul, „care exprimă şi idei, exprimă înainte de toate *sentimente*" (p. 6). În primul rînd, ideile, gîndurile pe care le exprimăm poartă şi ele pecetea propriei noastre personalităţi, nu sînt atît de impersonale precum par. Eul nostru se individualizează nu numai prin ceea se simte şi cum simte, ci şi prin ceea ce gîndeşte şi cum gîndeşte. Că părerea exprimată de Bally mai sus este greşită se dovedeşte apoi foarte clar prin concluzia la care se ajunge şi pe care nimeni dintre noi n-o poate accepta: limba exprimă înainte de toate sentimente, nu idei; şi, deoarece aceste sentimente sînt strict individuale, proprii eului nostru, rezultă că limba are drept scop principal, funcţiune a sa exprimarea acestor sentimente, emoţii. Concluzie neştiinţifică, care nu ţine seama de faptul că limba, izvorîtă şi legată de procesul muncii sub toate aspectele sale, are drept sarcină principală să realizeze comunicarea în primul rînd a ideilor, a gîndirilor între membrii unei colectivităţi. Limba s-a născut tocmai din necesitatea de comunicare între oameni, ea are un profund caracter social.

De fapt, în pagina imediat următoare, Bally încearcă o rectificare a celor spuse anterior, chiar cu riscul de a se contrazice. „Gîndurile noastre ne sînt proprii", se corectează autorul; numai „simbolurile întrebuinţate pentru exprimarea lor sînt comune „la toţi membrii colectivităţii respective (p. 7). Într-adevăr, ideile şi sentimentele, pentru a putea fi înţelese şi de alţii, trebuie să fie exprimate prin simboluri lingvistice, cuvinte comune unei colectivităţi. Elementul lingvistic comun nu exclude deci posibilitatea exprimării unor gînduri şi sentimente strict individuale. Această concluzie ce decurge din afirmaţia făcută în fugă de Bally şi citată de noi mai sus ar trebui, de fapt, să stea, cu preferinţă, la baza tuturor cercetărilor de stilistică. E necesar ca studiul lingvistic al fenomenelor stilistice să acorde o atenţie precumpănitoare elementelor comune ale limbii şi să nu se mulţumească numai cu identificarea cuvintelor şi a construcţiilor ce se abat de la normele generale ale colectivităţii, căci acestea din urmă sînt cu totul insuficiente în analiza stilului.

Stilistica studiază „conţinutul afectiv al faptelor de exprimare în limbajul organizat" (p. 155); altfel spus, ea studiază „faptele de exprimare ale limbajului organizat din punctul de vedere al conţinutului lor afectiv, adică exprimarea faptelor sensibilităţii prin limbaj şi acţiunea faptelor limbajului asupra sensibilităţii" (p. 16). Stabilind în acest mod obiectul stilisticii, definiţia lui Bally devine, se pare, deosebit de cuprinzătoare şi elastică. Stilistica ar trebui să se preocupe cu toate faptele de limbaj sub aspectul afectivităţii lor, al modului în care acţionează asupra sensibilităţii noastre sau o exprimă. Şi deoarece „elementele intelectuale şi elementele afective „sînt" aproape totdeauna unite în doze variabile în formarea gîndirii" (p. 1), rezultă că stilistica este în drept să se ocupe nu numai cu faptele de limbaj ce au o valoare pur afectivă. Aceste perspec-

tive largi şi abia întrezărite sînt însă repede înăbuşite prin limitarea obiectului stilisticii la „limbaj organizat", prin care Bally înţelege limba vorbită, şi deci prin excluderea limbii literare artistice.

Stabilirea obiectului stilisticii este făcută de Bally de pe poziţii antiistorice. Stilistica, spune, el, este o ştiinţă descriptivă şi, ca atare, ea nu poate să examineze decît „o perioadă determinată a evoluţiei" unui idiom (p. 22). Studiul istoric al acestuia „ar fi o greşeală de metodă" (p. 256). Or, chiar dacă limba se schimbă mai repede sub aspectul ei stilistic decît sub celelalte aspecte ale sale, o cercetare evolutivă a valorilor stilistice nu numai că n-ar fi imposibilă, ci, dimpotrivă, ar aduce serioase contribuţii la înţelegerea temeinică, adîncită a sistemului stilistic actual.

Limitele concepţiei ideologice a lui Bally se reflectă destul de puternic, după cum vom putea constata şi în cele ce urmează, asupra modului în care el rezolvă problemele teoretice fundamentale ale stilisticii, legate în primul rînd de obiectul şi metoda de cercetare.

Este posibil oare „a clasa aceste caractere foarte diferite, dar toate, mai mult sau mai puţin, de ordin afectiv" (p. 15)? Acestei întrebări, care mai stăpîneşte şi azi cugetele unora, Bally i-a dat un răspuns afirmativ, fără echivoc, încă în anul 1921. Elementele afective nu alcătuiesc un conglomerat, ci „un sistem expresiv", iar „studiul şi reconstituirea acestui sistem este scopul suprem la care trebuie să tindă stilistica" (p. 322).

Cercetarea naturii afective a unui fapt de exprimare trebuie să fie precedată, spune Bally, de delimitarea şi identificarea lui, adică de „determinarea sensului său logic" şi de găsirea unui echivalent, a unei noţiuni simple căreia să-i fie asimilat (p. 96). Numai pe baza acestor două operaţiuni se poate fixa caracterul stilistic al faptelor de exprimare, acestea fiind comparate pe de o parte cu un mod de exprimare intelectual sau logic, „care face să reiasă caracterele afective naturale", pe de altă parte cu limba comună, „care face să apară caracterele afective produse de evocarea mediilor" sociale (p. 96), adică de stilurile limbii, terminologie folosită în lingvistica actuală. „Aceste două operaţiuni, pur intelectuale, sînt străine studiului stilisticii propriuzise, dar ele sînt necesare: numai prin determinarea conţinutului logic al unei expresii valoarea sa afectivă poate fi pusă în evidenţă" (p. 16). Pornind de aici, putem presupune că între conţinutul intelectual şi cel afectiv al limbii există o strînsă legătură. Acesta din urmă se poate explica numai pornind de la cel dintîi, prin cel dintîi. De aceea, stilistica trebuie să se sprijine şi pe alte discipline lingvistice care nu cercetează latura afectivă a limbii, dar a căror cunoaştere e necesară pentru stilistică, căci „elementul afectiv al unui fapt de limbaj nu poate fi degajat decît prin opoziţii cu conţinutul său intelectual" (p. 117).

Valoarea afectivă a stilurilor limbii, produsă prin evocarea mediilor sociale unde întrebuinţarea lor este caracteristică, considerăm noi avînd şi confirmarea lui Bally, este una din dovezile cele mai grăitoare şi de netăgăduit, care arată că, datorită unor împrejurări favorabile, un fapt de limbă care prin sine nu e afectiv poate primi o asemenea valoare. Ne întrebăm însă dacă aceste efecte prin evocare sînt într-adevăr „efectele fundamentale" (p. 168), cum le consideră Bally. Iar nedumerirea

noastră îmbracă forma unui protest, cînd el afirmă că limba literară, noțiune în care include în primul rînd limba operelor literare artistice, poate primi un loc în cercetările stilistice numai datorită faptului că „ea devine o sursă de efecte prin evocare" (p. 229). Această limitare a funcțunii stilistice a limbii literare din partea lui Bally se explică, după cum vom vedea ceva mai tîrziu, prin concepția sa greșită asupra caracterului și rolului limbii întrebuințate de scriitor. Caracterul afectiv natural, deși în treacăt îl atribuie și limbii literare, rămîne, după Bally, ca o caracteristică a limbii vorbite.

Valorile afective naturale, „mai dificile de a se sesiza și explica (decît efectele prin evocare), sînt de asemenea mai particulare și de o extensiune mai mică", consideră Bally; „pe deasupra, dreptul lor la existență este încă de abia recunoscut" (p. 169). Rezerva lui Bally față de ceea ce el numește „caracterele afective naturale", explicabilă probabil, cel puțin în parte, în împrejurările în care se găsea stilistica în acel timp, nu numai ca nu este justificată acum, dar creează o disproporție anormală între faptele de limbă cu care se preocupă stilistica și valorile afective, expresive corespunzatoare lor. Stilul literar artistic nu poate fi pus pe picior de egalitate cu celelalte stiluri ale limbii, el nu-și merită locul în cercetările stilistice numai prin caracterul său evocator, ci, în primul rînd, datorită valorilor naturale pe care le conține cu precumpănire și care-l leaga, în cea mai mare masură, de limba comuna. Astazi, acest adevăr a devenit axiomatic, nu mai are nevoie de demonstrație pentru a fi acceptat. E necesar, în schimb, ca, pornind de la concluziile ce decurg de aici, cadrul stilisticii lui Bally sa fie mult lărgit, iar ierarhia valorilor să fie revizuită.

Referindu-se la problema raportului dintre elementul logic și afectiv în limba, Bally dezvoltă pe larg ideea că în limbă cele două elemente se găsesc imbinate în doze variabile. Asupra acestei idei autorul revine mereu cu insistență. „Ar fi mai ridicul încă de a crede, spune Bally, că un fapt de exprimare este în întregime *afectiv* sau în întregime *intelectual*" (p. 27). „Nu există niciodata, spune în altă parte acelaşi autor, exprimare în întregime intelectuală sau în întregime afectivă, pentru că inteligența și sentimentul . . . se găsesc amestecate în toate gîndurile noastre; deci, singură, proporția interesează" (p. 157—158). Cînd factorul dominant, atît din punct de vedere cantitativ cît și calitativ, este cel afectiv, faptul respectiv de limbă se clasează printre fenomenele stilistice. Cele doua elemente alcatuiesc o strînsă unitate și sînt într-o stare de echilibru instabil, dominanta poate fi răsturnată și inversată.

Trecerea „de la expresia abstractă și *intelectuală* la expresia concretă și *afectivă*" este „progresivă și insensibilă" (p. 132), elementul emotiv invadează progresiv cuvîntul obișnuit (p. 272). Pe lîngă aceasta, caracterul esențial afectiv al unei expresii depinde, „cele mai adeseori, nu numai de *cantitatea,* ci mai ales de *calitatea* sentimentului exprimat" (p. 158). Iată de ce „valoarea afectivă a unei expresii este mai dificilă de a o sesiza și determina decît valoarea sa intelectuală" (p. 154).

„În anumite cazuri, precizează Bally, un singur și același fapt de exprimare comportă cînd un sens exclusiv logic, cînd o valoare afectivă

clar caracterizată... Toate faptele de limbaj sînt în mod virtual susceptibile de a prezenta această dublă faţă... Întîlnim cuvinte care pot fi, după anturajul lor, fie categoric afective, fie categoric intelectuale..." (p. 159—160).

În lumina acestor precizări şi deducţii se poate conchide că nu e necesar ca de fiecare dată cînd cuvîntul primeşte o întrebuinţare nouă, fie ea stilistică, să-şi modifice forma. Aşa cum acelaşi cuvînt poate avea cînd o dominantă logică, cînd una afectivă, tot astfel aceeaşi formă a cuvîntului poate dobîndi valori stilistice diferite. Să nu uităm că limba, atît în totalitatea ei cît şi în compartimentele sale, este un sistem, faptele lingvistice sînt cuprinse în legi, reguli generale. Cuvîntul poate intra în diferite combinaţii, ca în matematică, de pildă, numărul, şi de fiecare dată rezultatul adunării, sintezei este altul. De aceea nu vom avea nevoie de tot atîtea fapte de limbă, cuvinte sau forme, cîte idei sau stări afective vrem să exprimăm. Referindu-se la raportul cuvîntului cu contextul, care poate acorda sau anula valoarea stilistică a unui cuvînt oarecare, Bally constată că peste tot în asemenea cazuri „e vorba de o diferenţă de concepţie, fără a schimba nimic în forma cuvintelor" (vol. II, p. 76).

Aici Bally, ajungînd în mod spontan la o interpretare dialectică, justă a faptelor cercetate, se dovedeşte a fi o minte ascuţită, capabilă de o intuiţie ştiinţifică a fenomenelor de limbă. Pornind de la constatarea acestei coexistenţe a celor două elemente ale limbii, se poate presupune că între ele există o legătură internă, probabil de condiţionare; conţinutul afectiv se bazează pe cel logic, dată fiind, în lumina învăţăturii marxiste despre limbă, primordialitatea acestuia din urmă.

Din păcate însă Bally fixează raportul dintre elementul logic şi cel afectiv, variabilitatea proporţiei între aceste elemente, aproape exclusiv în cadrul general al limbii. „Se ajunge aproape totdeauna că, spune el, în unele (cuvinte), latura afectivă nu apare şi că altele dimpotrivă sînt în imposibilitatea de a arăta conţinutul lor intelectual în stare pură" (p. 160). Aşa, spre exemplu, în timp ce în cuvintele unelte gramaticale elementul afectiv a fost „absorbit de conţinutul intelectual" (p. 270), în interjecţiile propriu-zise „elementul intelectual... este absorbit în întregime de conţinutul său afectiv" (p. 271). Conceput în acest fel, raportul dintre cele două elemente ale limbii îşi pierde într-o mare măsură caracterul dialectic. Bally ancorează astfel la concluzia că un cuvînt are totdeauna fie o dominantă afectivă, fie una intelectuală, cercetarea stilistică trebuind să se îndrepte cu exclusivitate asupra cuvintelor din prima categorie. Conţinînd numeroase elemente pozitive, ce puteau fi dezvoltate într-un sistem unitar şi total valabil, concepţia lui Bally cu privire la raportul dintre conţinutul intelectual şi afectiv al limbii a fost valorificată însă în mod unilateral în stilistica romînească.

Bally este inconsecvent şi de astă dată şi nu trage toate concluziile teoretice şi practice ce se impun ca o consecinţă a părerilor exprimate anterior. El recade mereu în subiectivism, în idealism. „Cuvintele cele mai obişnuite, spune Bally, ca *frig, căldură, a merge, a fugi* etc., evocă în noi sentimente înainte de a deştepta idei; poţi fi aproape sigur, exemplifică el, că... propoziţia «plouă» va face să se trezească o impresie

de plăcere sau de neplăcere înainte de a face să se înțeleagă ideea de ploaie" (p. 159). Dar sentimentul, ne întrebăm noi, nu se creează pe baza înțelegerii prealabile a noțiunii exprimate de cuvînt? Ca să am o stare de plăcere sau de neplăcere trebuie să înțeleg mai întîi despre ce e vorba cînd se spune «plouă». Întîi am înțelegerea rațională a faptului comunicat de limbă (cuvînt) și apoi, pe baza acestei înțelegeri și numai pe baza ei, mi se dezvoltă, chiar dacă la foarte scurt timp, sentimentul de neplăcere, bucurie etc. Discutînd în felul lui Bally, lipsim sentimentele de baza rațională pe care ele se dezvoltă și ne situăm pe o poziție idealistă. Constatarea lui Bally că în studiul unei limbi străine percepțiile primează asupra impresiilor afective ar trebui reformulată astfel: distanța între perceperea cuvîntului (a noțiunii) și dezvoltarea sentimentului pe baza acestuia este mult mai mare decît în limba maternă.

Spre deosebire de vorbitorul obișnuit, scriitorul, spune Bally, *„face din limbă o întrebuințare voluntară și conștientă"* și *„întrebuințează limba într-o intenție estetică"* (p. 19). „O expresie literară, reia Bally problema, este o creație individuală, datorită puterii instinctului estetic; aceasta este produsul unui ideal superior, străin mentalității comune. În această calitate, conchide Bally, ea este perfect indiferentă stilisticii" (p. 228—229). Distincția făcută de Bally între stilul scriitorului, care este individual, estetic și voluntar, și stilistică, care se ocupă cu fapte de limbă comune, spontane și afective, duce în concepția sa la divorțul acestora, stilul scriitorului este exclus din preocupările și obiectul stilisticii.

Dar oare, ne întrebăm noi, intenția estetică a scriitorului nu are de loc de-a face cu afectivitatea? Intenția estetică a scriitorului este subordonată conținutului logic al operei literare respective. Scriitorul exprimă într-un mod frumos, estetic, pentru că se adresează și sensibilității noastre, căutînd să ne convingă și pe această cale de adevărul ideilor expuse. Forma artistică, estetică a operei literare se adresează afectivității noastre, conținutul de idei mai ales intelectului și amîndouă la un loc realizează acea formă de cunoaștere care e specifică artei, respectiv literaturii. Deosebirea netă dintre estetic și afectiv, opoziția lor e periculoasă. În ultima analiză, mergînd pe această linie de demarcație trasată de Bally, se ajunge la negarea funcțiunii cognitive a artei.

Considerînd că limba literară artistică „este produsul unui ideal superior, străin mentalității comune", Bally apreciază, exagerat, numai diferențele, neglijînd asemănările dintre limba scriitorului și limba comună. Limba literară se dezvoltă pe baza limbii comune. Scriitorul se întemeiază în cea mai mare măsură pe limba comună și-i folosește toate posibilitățile, resursele. Pentru el, preocuparea de a folosi în mod artistic limba este mult mai adîncită și are un caracter permanent, fără să aibă însă nevoie să-și inventeze limba, căci „el găsește elementele esențiale în limbajul organizat" (p. 179).

Trebuie să ne ferim de pericolul de a crea o opoziție artificială între limba (mentalitatea) comună și limba (mentalitatea) scriitorului. Izolîndu-le și opunîndu-le, noi ajungem de fapt să negăm rolul militant al artei și al artistului, îi fixăm acestuia din urmă idealuri rupte de dez-

voltarea societății, ajungem la o interpretare idealistă a fenomenelor sociale.

Bally împarte imaginile în trei grupe: *moarte,* abstractizate, sesizate „printr-o operație intelectuală“ (p. 195) și caracteristice textelor științifice, *sensibile* sau *concrete,* sesizate prin imaginație, caracteristice poeziei și literaturii în general, și imagini *afective,* sesizate prin sentiment, ele fiind „exprimarea caracteristică a emoțiilor“ (vol. II, p. 148); imaginile afective sînt caracteristice limbii vorbite. Din această distincție făcută de Bally rezultă că imaginile cu care operează poetul și scriitorul nu sînt afective, în schimb sînt afective cele din limba vorbită. Se încearcă din nou excluderea din preocupările stilisticii a limbii operelor literare artistice.

Imaginile afective, spune Bally, „se prezintă acolo unde sentimentul domină gîndirea“ (vol. II, p. 148), adică în limba vorbită. Oare într-adevăr în limba vorbită gîndirea este dominată de sentiment? Credem că nu. Și aici tot gîndirea domină, căci și limba vorbită comunică mai întîi idei, gînduri legate de procesul muncii și apoi sentimente, atitudini. S-ar putea spune mai degrabă acest lucru, contrazicîndu-l pe Bally, despre limba poetică. O operă de artă autentică realizează cunoaștere lumii prin imigini, sensibile și concrete, ce impresionează, comunică și dezvoltă nu numai idei, ci și sentimente puternice. S-ar putea crede deci că e greșit a spune că limba vorbită e mai afectivă decît cea poetică.

Autorul este însă, din nou, inconsecvent în părerile sale privind limba operelor literare artistice. Raportîndu-se la deosebirile dintre stilul tehnico-științific și stilul literar printre altele, Bally constată că, „în timp ce savantul și tehnicianul modifică limba pentru a o face mai intelectuală și mai impersonală, limba literară o transpune pentru a o acomoda unei forme de gîndire esențial personală, afectivă și estetică“ (p. 244). Stilul tehnico-științific are într-adevăr un caracter intelectual și impersonal; vorbitorii, în acest caz, nu-și pun problema individualizării limbii, ci, dimpotrivă, urmăresc generalizarea formelor de limbaj în cadrul stilului, al profesiunii respective. Și aceasta se întîmplă datorită scopului urmărit, nevoilor de comunicare specifice acestui grup de vorbitori, acestui stil. Acordînd însă stilul literar artistic, prin opoziție cu stilul științific, o valoare „personală, afectivă și estetică“ în același timp, Bally pledează, contrazicînd cele afirmate anterior, pentru includerea limbii literare în preocupările stilisticii. În plus, trebuie să remarcăm că Bally acordă caractere asemănătoare și limbii vorbite, după cum vom vedea în cele ce urmează, ceea ce va duce, împotriva intenției sale,la găsirea unor note comune, de pe poziții stilistice, între limba vorbită și cea literară.

Inovațiile limbii literare asupra limbii comune se duc în mod esențial, constată Bally, „asupra sensului cuvintelor și a combinării lor, asupra grupărilor sintactice“ (p. 244). Rezultă de aici anumite limite pentru scriitor în inovațiile sale. Înseamnă că el pornește în cea mai mare măsură de la materialul lingvistic existent în limba comună, nu se îndepărtează de ea, nu poate transforma limba după bunul său plac. Un mare scriitor este înțeles și gustat de cititori tocmai fiindcă se bazează **pe**

limba comună, fiindcă o foloseşte la maximum, cu tot potenţialul ei expresiv, descoperind comori ascunse. De aceea „creaţia literară este totuşi enormă" (p. 245), dar „subterană", tainică. Limba literară solicită astfel stăruitor primirea sa în cadrul stilisticii.

„Limba vorbită, spune Bally, este singura limbă adevărată" (p. 8); ea „este singura limbă reală şi vie care există" (p. 29). Nu e vorba aici de faptul că limba, sub toate aspectele sale, nu poate fi concepută fără învelişul sonor, material al sunetelor. Bally se referă la vorbirea obişnuită a oamenilor, la limba realizată de un vorbitor sau altul în împrejurările zilnice. A conferi numai acestei limbi vorbite atributul de existenţă reală duce, în ultimă analiză, la ideea că numai particularul, concretul există, generalul, abstractul fiind o închipuire a minţii noastre. Or, şi generalul există, nu este creat doar de gîndirea omului, însă numai prin particular. Această concepţie filozofică greşită a lui Bally are consecinţe negative, după cum vom vedea, asupra modului în care el rezolvă problema limbii vorbite.

Limba vorbită, spune Bally, „este esenţial *subiectivă, concretă* şi *afectivă*" (p. 284). Vorbirea „descoperă o gîndire aproape constant *subiectivă, concretă* şi *afectivă*" (p. 286). Pornind de la aceste caracteristici ale ei, Baly limitează obiectul stilisticii la limba vorbită.

Oare într-adevăr limba vorbită este esenţial subiectivă, concretă şi afectivă fiindcă este vorbită? Simplul fapt al vorbirii, al exprimării orale îi dă această calitate? Dar limba în totalitatea ei este şi vorbită, fără fără vorbire nu există limbă. Şi omul de ştiinţă şi funcţionarul, spre pldă, îşi exprimă ideile nu numai în scris, ci şi oral; şi devine prin aceasta limba lor esenţial afectivă? Fireşte că nu, deşi este exact la fel de concretă şi de subiectivă ca şi oricare vorbire.

Caracterul afectiv al unei limbi (stil) nu este dat deci de exprimare; el este provocat de cauze interioare, decurge din structura internă, specifică a limbii (stilului) respective. Că prin exprimarea orală se sporeşte caracterul afectiv e fără nici o îndoială sau chiar, uneori, ea singură conferă unui fapt de limbă o valoare afectivă. Dar această constatare nu este valabilă pentru limba vorbită în totalitatea ei. Este adevărat că unele stiluri folosesc intens vorbirea ca mijloc de realizare a valorilor afective; aşa e stilul literar artistic. Dar acest stil este prin definiţie afectiv, spunem noi împotriva părerilor lui Bally, şi ca atare el foloseşte în cea mai mare măsură nu numai exprimarea orală, ci şi toate posibilităţile pe care le are limba. Specificul cunoaşterii artistice impune acest lucru.

În al doilea rînd, din cele afirmate de Bally rezultă că vorbitorul este preocupat de exprimarea mai întîi a afectului şi nu a ideilor, concepţie greşită al cărei substrat idealist este demascat de teoria marxistă cu privire la apariţia şi dezvoltarea limbii în procesul muncii ca mijloc de comunicare între oameni. A spune că limba vorbită este esenţial subiectivă, concretă şi afectivă înseamnă a susţine concepţia idealistă subiectivistă, a ascunde substratul material, obiectiv al limbii. Se neagă în felul acesta încă odată reflectarea obiectivă a realităţii prin limbă. „Exprimarea spontană nu va fi într-adevăr în mod esenţial obiectivă", spune Bally;

căci „în majoritatea timpului noi nu enunțăm idei și judecăți asupra lucrurilor, ci impresiile pe care aceste lucruri le fac asupra noastră" (p. 268). Deci limba vorbită nu reflectă realitatea obiectivă, ci impresiile pe care lucrurile le produc asupra noastră, impresii, firește, subiective, strict personale. Iată clar exprimată negarea rolului gnoseologic al limbii, baza filozofică idealistă care orientează stilistica lui Bally.

Cu toate acestea și limba vorbită are un aspect neutru. „Limba comună, spune Bally, s-ar putea numi aspectul neutru și impersonal al limbii vorbite" (p. 284). Limba comună e o abstractizare, și ca atare nu poate fi transformată în existență reală. Limba comună este deci neutră prin abstractizările și generalizările pe care le presupune. Întrebarea este dacă limba comună e într-adevăr atît de neutră pe cît se pare? Sau cum se înțelege această „neutralitate" a ei? Că e impersonală, mai presus de orice îndoială, dar acest termen nu ne ajută de loc la clarificarea problemei noastre. În această limbă comună oare nu se abstractizează și nu se generalizează nu numai mijloacele și valorile logice, intelectuale ale limbii, ci și cele afective? Dacă da, atunci și limba comună trebuie să cuprindă asemenea procedee și valori. În sprijinul acestei afirmații reamintim constatarea că elementul afectiv se sprijină pe cel logic, sensul figurat al cuvîntului pe cel obiectiv, stilistica pe gramatică ș.a.m.d.

A spune pur și simplu că limba comună e neutră înseamnă a considera că elementele generale, comune ale limbii nu sînt afective, ci numai cele particulare, individuale, în ultimă instanță deci abaterile de la normele generale ale limbii. Ajungem în felul acesta la izolarea metafizică în categorii imuabile a faptelor de limbă unele logice, cele comune, altele afective, cele individuale. De fapt, în felul acesta Bally se contrazice pe sine însuși, își răstoarnă afirmația în legătură cu coexistența celor două elemente ale limbii, logic și afectiv, unitatea lor, pe care a susținut-o, pe drept cuvînt, cu atîta insistență și a formulat-o cu atîta ingeniozitate.

Nici despre limba literară artistică nu s-ar putea spune că este expresivă în toate elementele sale componente, deși sub aspectul său general prezintă această caracteristică ce o opune celorlalte stiluri. Elemente neutre, la care să fie raportate cele stilistice, există și se vor găsi întotdeauna și în limba literară, contrastul dintre exprimarea afectivă și cea pur intelectuală realizîndu-se mai ales în cadrul stilului.

În problema raportului dintre gramatică și stilistică, deși tratarea generală a acestei probleme se resimte într-o anumită măsură de pe urma pozițiilor sale teoretice și filozofice nu totdeauna juste, Bally face numeroase precizări valabile. Cu toate că în ansamblu el nu fundamentează stilistica pe studiul gramaticii, prin unele afirmații teoretice și prin unele exemplificări, mai bogate în volumul al doilea al lucrării sale, Bally ne dă suficiente elemente de sprijin pentru stabilirea principială a unui strîns raport între stilistică și gramatică, raport de care cercetătorii trebuie să țină seama în mai mare măsură în viitor.

Pornind de la constatarea că cercetarea caracterelor afective este un vast studiu de sinonimie, el consideră că „este preferabil de a începe prin studiul cuvintelor... chiar din aceeași categorie gramaticală"

(p. 140). Intr-adevăr, spre exemplu, între un adjectiv și un adjectiv substantivizat, care a trecut deci în altă categorie gramaticală, există deosebiri esențiale despre care vorbește gramatica și care, în mod absolut cert, nu pot fi indiferente nici stilisticii. „Nu există o limită categorică, spune Bally, între faptele gramaticale pur logice și acelea care comportă o nuanță afectivă", la fel cum „nu există o limită categorică între gramatică și lexicologie" (vol. II, p. 183). „Un fapt de sintaxă fiind un procedeu pur formal, nu există rațiune pentru ca el să nu poată exprima un sentiment la fel de bine ca o idee"; de aceea „nu există deosebire de principiu între sintaxă și stilistică, sau mai exact, limita care le separă nu este riguros trasată" (p. 261). „Există, la marginile gramaticii, un vast teritoriu, foarte puțin cunoscut încă, conținînd întregul ansamblu al categoriilor gramaticale prin care sentimentul încearcă să se exprime" (p. 261). Există „fapte sintactice care nu pot fi clarificate într-un mod satisfăcător dacă se limitează la o explicație logică" (p. 265).

Nu credem că Bally ar putea fi bănuit de încercarea de a vărsa stilistica în gramatică. Sîntem convinși însă că lingviștii nu au dezvoltat în măsura necesară acest caracter dialectic al raporturilor dintre gramatică și stilistică, pe care Bally l-a întrezărit în mod genial.

Printre exemplele date, cu preferință în volumul al doilea, Bally remarcă „fapte de gramatică care, alături de valoarea lor logică, au o valoare afectivă" (vol. II, p. 185). Așa sînt: articolul hoărît în *Oh! le joli enfant!* sau în apoziția articulată «Rubens, le *célèbre peintre flamand»*, ce se deosebește de forma nearticulată («Rubens, *célèbre peintre flamand»)* prin existența unui „apel făcut sensibilității" (p. 262), prin caracterul ei evocator; conjuncția coordonatoare copulativă în *Tu veux partir? E t ta promesse?;* adjectivul demonstratv în *Oh! c e s savants!* (vol. II, p. 185—186); substantivizarea adjectivului, mijloc prin care „calitatea se găsește exprimată cu mai multă intensitate" (vol II, p. 202); substituirea substantivului unui adjectiv; valoarea intensivă a unor adjective provocată de relația lor sintactică cu substantive al căror sens corespunde acestui scop ca în *căldură s u f o c a n t ă (c o p l e ş i t o a r e, t r o p i c a l ă)* etc., în opoziție cu *căldură solară* sau *căldură artificială* (p. 71) și altele.

Chiar rezumîndu-ne la aceste exemplificări, se desprinde clar constatarea că modul în care vede Ch. Bally problema raportului dintre gramatică și stilistică permite utilizarea constantă a gramaticii, precum și a celorlalte discipline lingvistice, pentru a putea da fenomenului stilistic cercetat o explicație și interpretare deplin științifică. Privită în acest fel, stilistica apare într-adevăr ca o știință nouă, care cercetează întregul material al limbii, studiat și clasificat de o disciplină sau alta, sub aspectul expresivității sale, al funcțiunii stilistice. Iată de ce stilistica, această știință funcțională a limbii sub aspectul ei afectiv, estetic, nu se poate dispensa, ci, dimpotrivă, presupune cunoașterea prealabilă a tuturor compartimentelor limbii, cercetate de o disciplină sau alta, pentru a realiza sinteza caracteristică ei.

Gîndirea se realizează din punct de vedere lingvistic, spune Bally, prin *procedeele formale.* Procedeele formale care au un caracter afectiv sau expresiv „sînt numite *mijloace de exprimare"* (p. 250); „ele nu for-

mează un *ansamblu* prin numărul lor, ci un *sistem* prin gruparea şi pătrunderea lor reciprocă" (p. 21—22), un sistem al mijloacelor de exprimare, deosebit de acela al valorilor expresive (p. 257). La rîndul lor, acestea sînt de două feluri: *directe* sau *lexicologice* şi *indirecte*, „exterioare cuvintelor" (p. 266), tipul cel mai perfect constituindu-l formele sintactice. Mijloacele directe sau lexicologice sînt cuvintele propriu-zise, care au reunite ambele elemente, cel intelectual şi cel afectiv. Absenţa unuia din factori, spre pildă a celui intelectual în cazul exclamaţiilor pure sau a celui afectiv în cazul „faptelor gramaticale" (p. 273), este caracteristică mijloacelor indirecte de exprimare. Lipsindu-le elementul afectiv, spune Bally, faptele gramaticale de limbaj" scapă total observaţiei stilistice" (p. 273), în timp ce faptele din prima categorie, ca exclamaţia, interjecţia, intonaţia, elipsa, dislocarea frazei etc., sînt puse „înainte de toate în serviciul exprimării sentimentelor" (p. 266); „întrebuinţarea mai mult sau mai puţin abundentă „a acestora" este un fel de termometru cu care se poate măsura temperatura sufletului" (p. 266). Pentru studiul limbii vorbite prezintă interes deosebit mijloacele indirecte de exprimare. Prin aceste mijloace „se arată unitatea limbii vorbite" (p. 321). Ele sînt caracteristice vorbirii „se regăsesc în toate manifestările sale" (p. 321).

Fără a intra în analiza amănunţită a părerilor lui Bally cu privire la mijloacele de exprimare a valorilor stilistice, constatăm că împărţirea acestor mijloace în cele două categorii, directe sau lexicologice şi indirecte, nu rezolvă problema decît în linii foarte generale. Reţinînd afirmaţia sa extrem de preţioasă că mijloacele de exprimare, ca şi valorile stilistice pe care le realizează acestea, alcătuiesc un sistem, un tot unitar prin relaţiile lor reciproce, cei care se ocupă cu cercetările stilistice vor trebui să identifice verigile acestui sistem, categoriile stilistice. Metafora, comparaţia, repetiţia etc. sînt astfel de categorii proprii stilisticii? Poate că da. Răspunsul convingător şi „definitiv" nu poate fi dat însă decît pe baza cercetării exhaustive în prealabil a întregului domeniu de fapte al stilisticii.

Prezentînd concepţia stilistică a lui Ch. Bally în trăsăturile sale esenţiale, am încercat în acelaşi timp să valorificăm elementele pozitive ale sistemului său stilistic. Avem convingerea că, în urma înlăturării poziţiilor teoretice greşite, idealiste, a inconsecvenţelor autorului, *Tratatul de stilistică franceză* al lui Ch. Bally rămîne şi astăzi nu numai o verigă în lanţul istoriei stilisticii, ci şi un izvor preţios capabil încă să alimenteze stilistica cu probleme şi soluţii dintre cele mai importante.

Catedra de limba romînă

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ Ш. БАЛЛИ

(Краткое содержание)

Принимая во внимание, что стилистика выдвигает сегодня перед исследователями исключительно важные вопросы, автор задаётся целью пересмотреть с современных позиций этой лингвистической дисциплины ценный труд Ш. Балли, „Traité de stylistique française“, направлявший в прошлом в большой мере румынскую стилистику.

Произведение Ш. Балли характеризуется большим разнообразием обсуждаемых или едва затрагиваемых вопросов, наличием ценных диалектических элементов наряду с идеалистическими или метафизическими, непоследовательностью автора в анализе изучаемых явлений. После раскрытия позиции Ш. Балли по вопросу соотношения между языком-мышлением-действительностью, автор переходит к обсуждению определения стилистики, данного Ш. Балли. Затем анализируется подробно весь материал книги, сгруппированный вокруг следующих крупных вопросов: соотношение между логическим и аффективным элементами в языке; язык писателя, разговорный язык и стилистика; соотношение между грамматикой и стилистикой.

Касаясь связи, существующей между аффективным и логическим значением какого-либо языкового факта, вопрос на котором настаивает Ш. Балли, он устанавливает существование тесного единства между обоими элементами. Недостаток его взгляда состоит в том, что в конце концов он устанавливает соотношение между логическим и аффективным элементами, изменчивость пропорции между этими элементами почти исключительно в общем пределе языка, ошибочно заключая, что какое-либо слово имеет всегда, или почти всегда, либо логическое, либо аффективное значение. Он впадает таким образом в метафизику.

Поправки необходимы и в связи с тем, как оценивает Балли интерес к языку художественных литературных произведений и к разговорному языку. Между этими двумя аспектами одного и того же языка мы не можем принять отличительной линии, намеченной Балли. Эстетический замысел автора не чужд стилистических вопросов, а только разговорный язык не может быть предметом исследования для стилистики Идеологические пределы Ш. Балли отражены здесь наиболее сильно.

Несмотря на то, что Балли не основывает стилистики на изучении грамматики или других лингвистических дисциплин, некоторыми теоретическими уточнениями, а также и некоторыми примерами он даёт нам достаточно опорных элементов для главного установления тесного соотношения между стилистикой и грамматикой, доказывающего, что языковой факт, внешне нейтральный, в определённых условиях может приобрести явное стилистическое значение.

LA CONCEPTION STYLISTIQUE DE CH. BALLY

(Résumé)

Considérant que la stylistique soulève aujourd'hui pour les chercheurs des problèmes particulièrement importants, l'article se propose de reconsidérer, des positions actuelles de cette discipline linguistique, l'ouvrage de grande valeur de Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, qui a orienté dans une large mesure la stylistique roumaine d'hier.

Ce qui caractérise l'ouvrage de Ch. Bally est la grande variété des problèmes débattus ou entrevus, la présence d'éléments dialectiques à côté d'autres, idéalistes ou métaphysiques, l'inconséquence de l'auteur dans l'analyse des phénomènes étudiés. Après avoir précisé la position de Ch. Bally dans le problème du rapport entre langue, pensée, réalité, on passe à la discussion de la définition que Ch. Bally donne de la stylistique. On analyse ensuite amplement toute la matière du livre, groupée autour de ces grands problèmes: rapports de l'élément logique et de l'élément affectif dans la langue; langue de l'écrivain; langue parlée et stylistique; rapports de la grammaire et de la stylistique.

Touchant la relation qui existe entre la valeur affective et la valeur logique d'un fait de langue, problème sur lequel il insiste, Ch. Bally constate une étroite unité entre ces deux éléments. Le défaut de sa conception est, au fond, d'établir le rapport entre élément logique et élément affectif, ainsi que la variabilité de la proportion entre ces éléments, presque exclusivement dans le cadre général de la langue, concluant à tort qu'un mot quelconque a toujours ou à peu près toujours, soit une valeur logique, soit une valeur affective. De la sorte il débouche dans la métaphysique.

D'autres rectifications s'imposent, en particulier sur la manière dont Bally apprécie l'intérêt porté à la langue des oeuvres littéraires (artistiques) et à la langue parlée: nous ne pouvons accepter la ligne de démarcation qu'il trace entre ces deux aspects de la même langue. L'intention esthétique de l'écrivain n'est pas étrangère aux préoccupations de la stylistique et la langue parlée ne saurait constituer à elle seule l'objet d'étude de la stylistique. C'est sur ce point que les limitations idéologiques de Ch. Bally se marquent le plus fortement.

Quoique Bally ne fonde pas la stylistique sur l'étude de la grammaire ou d'autres disciplines linguistiques, il nous offre grâce à certaines précisions théoriques ainsi qu'à l'aide de certains exemples, des points d'appui suffisants pour établir en principe une relation étroite entre stylistique et grammaire, relation qui démontre qu'un fait de langue, neutre en apparence, peut acquérir dans certaines conditions une valeur stylistique évidente.

EREDMÉNYEINK ÉS FELADATAINK A MAGYAR NYELVET ÉRT ROMÁN NYELVI HATÁS TANULMÁNYOZÁSA TERÉN*

MARTON GYULA

1

Erdély területén románok és magyarok hosszú évszázadok óta élnek együtt. E hosszas együttélés természetesen nemcsak a román nép és a vele együttélő magyar nemzeti kisebbség életmódjában, foglalkozásában, építkezésében, viseletében, szokásaiban, hagyományaiban és népköltészetében hagyott mély nyomokat, hanem nyelvében is. A román—magyar nyelvi kölcsönhatásnak a nyelvtudomány, a történettudomány, a néprajz és a folklór szempontjából tanulságokban egyaránt gazdag kérdését azonban a nyelvtudomány a múltban nem aknázta ki. A román és magyar nyelvtudomány művelői közül csak kevesen végeztek ilyen természetű vizsgálódásokat. Különösen elhanyagolt terület a magyar nyelvet ért román hatás. A magyar nyelvtudomány igen komoly eredményeket ért el a honfoglalás előtti török, a szláv, német, latin, ófrancia és olasz hatás tanulmányozásának vonatkozásában, ugyanakkor a román nyelvi hatás tanulmányozása terén a magyar nyelvtudomány keveset tett.

A román nyelvi hatás tanulmányozásának elhanyagolása természetesen nem magyarázható csupán az érdeklődés hiányával. Jelentős mértékben hozzájárult ehhez a volt magyar uralkodó osztályok nemzeti gőgje és elfogultsága is. Úgy véljük, hogy népi demokratikus rendszerünk kibontakozó és nagy lendülettel fejlődő tudományos élete, a marxista tudományra jellemző tárgyilagosság és pártosság, a román és magyar nép baráti együttműködése olyan tényezők, amelyek arra köteleznek bennünket, hogy nyelvtudományunknak ez elhanyagolt kutatási területét is munkába vegyük.

2

Eddigi ismereteink szerint a magyar nyelvet ért román hatással először Vass József foglalkozott 1863-ban megjelent „A magyar nyelvjárás-

* A kolozsvári V. Babeş és a Bolyai Egyetem 1958. május 25—28-án tartott tudományos ülésszakán elhangzott előadás. Mivel a kéziratot később adtam nyomdába, a lapalji jegyzeteket, utalásokat kiegészítettem egy-két esetben, ha ezt feltétlenül szükségesnek láttam.

tanhoz" című tanulmányában (NyK. II, 361—89). Kora felfogásához híven Vass arra vállalkozott, hogy rövid tanulmányában minden szempontból leírja a kapnikbányai nyelvjárást.[1] Munkájában több román eredetű sajátosságra és szóra is felhívja a figyelmet. A hangtani fejezetben például megemlíti, hogy a bemutatott nyelvjárásban a hangsúly elég gyakran áttevődik a második szótagra: *bánkôdik, gondôlatok, hirtêlen* (364), több példát idéz a hosszú mássalhangzók rövid ejtésére: *tanítôtam, megfizêtêték* (365). Bemutat egy-két, a magyarban szokatlan nyelvtani sajátságot is ezek román eredetét azonban még nem ismeri fel. Ilyenek például: *két bornyujai, egy rakás asszonyok* (369).

A rendkívül vázlatos hangtani és nyelvtani fejezet után „A kapnikbányai nyelvjárás egyéb sajátságai" című fejezet következik. Ebben sajátos szólásmódokat, közmondásokat és tájszókat közöl. A felsorolt „abajdóc" (idegen eredetű) és tájszók közt 21 román eredetű szó található. Pl. *beszpurkál* (bepiszkít), *bondrus* (maszkura), *bringa* (torokdaganat), *dreptál* (perlekedik), *gulásztra* v. *gurászta* (az a tej, melyet a tehén a megborjúzása utáni napokban ad), *nánás* (násznagy), *putregály* (korhadtság), *pozsár* (erdőtűz), *tárnica* (erdei tisztás, kaszáló), *tropotyál* (ide s tova tipeg-topog), *zsingás* (kényes).

Vass József közlését a XIX. század hetvenes éveiben még több hasonló leírás követte, köztük több olyan is, mely erdélyi nyelvjárásokról szólt.[2] Elszórtan ezekben is találhatók a román hatásra vonatkozó megjegyzések és adatok. A magyar nyelv román eredetű kölcsönszavainak lehető teljes összegyűjtésére és tudományos feldolgozására azonban csak 1876-ban történt az első kísérlet. Ebben az évben közölte Edelspacher Antal tanulmányát a magyar nyelvbe átvett román elemekről (NyK. XII, 87—116). Miután az előszóban hangsúlyozza a nyelvi kölcsönhatás tanulmányozásának fontosságát a nyelvtudomány és a történettudomány szempontjából, Edelspacher a magyar szakfolyóiratokból és szótárakból[3] összegyűjtött 124 román kölcsönszót közöl tanulmányában. A hangtani, szótani és helyesírási tanulságok levonása után a román kölcsönszók két nagyobb rétegét különbözteti meg hangtani kritériumok alapján: egy régebbi és egy újabb réteget. Régi kölcsönszóknak azokat tekinti, amelyek alkalmaz-

---

[1] A tanulmány anyagát — amint erről maga Vass tájékoztat bennünket — Lőrincz Károly kapnikbányai plébános gyűjtötte, ő csak feldolgozta. A Lőrincz gyűjtötte anyagot azonban alaposan megrostálhatta, mivel ezt írja a bevezetőben: „...minden közkeletű, s a honban széltiben, vagy annak nagyobb részében élő szó, hangoztatás, szójárás, beszédejtés, szólásmód jelen munka keretén kívül maradt, mint olyan, ami nem tájszó vagy vidéki szójárás, s tájbeszédi hangárnyalat. Ebben leli magyarázatát az, miért apadt le a terjedelmileg bő gyűjtelék ily csekély lapszámra" (i. m. 363).

[2] L. erre vonatkozólag: Benkő Loránd és Lőrincze Lajos, *Magyar nyelvjárási bibliográfia*. Budapest, 1951.

[3] A következő forrásokat használta fel: NyK. I—X.; Nyr. I—III.; Czuczor Gergely és Fogarasi János, *A magyar nyelv szótára* I—IV. Budapest, 1862—74; Ballagi Mór, *A magyar nyelv teljes szótára* I—II. Budapest, 1873; *Magyar Tájszótár*. Buda, 1838; Baróti Szabó Dávid, *Kisded Szótár*. Kassa, 1792; Vass József, *A magyar nyelvjárástanhoz*. NyK. II, 361—89; Magyar Nyelvészet I—VI. kötet; Kriza János, *Vadrózsák*. Kolozsvár, 1863; Farkas J., *Német—magyar és Magyar—német Zsebszókönyv*. I—II. kötet (i. m. 92).

kodtak a magyar nyelv hangtani sajátságaihoz, s amelyeknek származékai is vannak. Ilyenek szerinte: *berbécs, csercse* (apró barmok állán vagy nyakán függőlegesen kinőtt vékony húsdarabok), *kocsán, kópé, mukuc* (végecske, gyertyavégecske) stb.

Lényegesen gazdagabb anyagot tartalmaz Szinnyei Józsefnek 1893—94-ben közölt tanulmánya a magyar nyelvbe átvett román szavakról (Nyr. XII—XIII). Dolgozata bevezetőjében Szinnyei elmarasztalja a magyar nyelvtudományt e fontos kutatási terület elhanyagolásáért. Mivel Edelspacher tanulmányának megjelenése óta, főleg a magyar nyelvjárásokból, gazdag anyag került felszínre, elérkezettnek látja az időt a kérdés újabb összefoglalására.

Szinnyei anyaggyűjtésének eredménye 340 román kölcsönszó. Minden egyes szót tüzetes vizsgálatnak vet alá. Nem egy szóról oldalakra menő tanulmányt ír, kiigazítva elődeinek több tévedését. Anyaga természetesen nem lehetett teljes. A Magyar Tájszótár szerkesztőjének kétségtelenül gazdag nyelvjárási anyag állott rendelkezésére, de mert az erdélyi magyar nyelvjárások tüzetes feldolgozására nem került még sor, anyaga csak a legfontosabb román kölcsönszókat tartalmazhatta. A tanulmány egyébként mintaszerű a maga nemében. Ma is értékes útbaigazításokat nyújt a kérdéssel foglalkozó szakembernek. Kár, hogy a kölcsönszók tüzetes vizsgálatának legfontosabb hangtani, szókincstörténeti és nyelvtani tanulságait nem foglalta külön össze.

1912-ben jelent meg Damian Istvánnak „Adatok a magyar—román kölcsönhatáshoz" című tanulmánya (Nyelvészeti Füzetek 67. sz.). Dolgozata I. részében a román nyelvet ért magyar hatással foglalkozik, a II. részt a magyar nyelvre gyakorolt román hatásnak szenteli. E részben a Szinnyei tanulmányának megjelenése óta napvilágot látott anyagot veszi számba és kiegészíti a régi anyagot mintegy 200 kölcsönszóval. Az anyag számbavétele után fogalomkörök szerint csoportosítja a román kölcsönszókat, majd a magyarba került szók használati körét igyekszik megállapitani. Ebből a szempontból a szók három csoportját különbözteti meg: 1. szűkebb területen használt szók; 2. egész Erdélyben elterjedt szók; 3. a magyar köznyelvben is meghonosodott szók, mint amilyenek: *áfonya, alakor, bács, banya, batul* (alma), *bojár, cimbora, cserge, csimpolya* stb. Több szóról megállapítja az átvétel régi voltát is. Ilyenek pl. *kesej* (1211), *alakor* (1440), *sod* (Érsekújvári Kódex).[4] Tárgyal dolgozatában több román eredetű tükörszót és tükörkifejezést, vonzatot, nyelvtani és jelentésváltozásbeli hatást is. Ezek csak részben helytállók. Így — tévesen — román eredetűeknek tartja például az *ír lesz, írtam lesz* igealakokat.

Újabb összefoglaló jellegű munka csak 1942-ben látott napvilágot. Ez Blédy Gézának „Influența limbii romîne asupra limbii maghiare (Studiu lexicologic)" című doktori értekezése (Sibiu, 1942). Dolgozata I. részében Blédy az addigi eredményeket foglalja össze nagy alapossággal és körültekintéssel. Összesen 570 kölcsönszót mutat ki és tárgyal példás utánajárással és pontossággal, majd két szempontból is csoportosítja a tárgyalt kölcsönszavakat: a) elterjedési körük és b) fogalomkörök szerint.

---

[4] A *kesej* esetében nyilvánvalóan tévedett. (Vö. SzófSz).

Elterjedési körük alapján a következő csoportokat különbözteti meg: nagyon elterjedt szók; csak Erdélyben használt szók; a Székelyföldön elterjedt szók; szűkebb területen használt szók; ritka szók és románizmusok. A nagyobb területen elterjedt szók szerinte ezek: *berbécs, boér, brindza, cáp, csoma, esztrenga, ficsór* ~ *ficsúr, furulya, góbé, palacsinta, poronty, rumuny, tokány.* A többi kölcsönszó csak Erdélyben ismert. Nyilvánvaló, hogy ezek száma sem lehet teljes, mint ahogy elterjedési területüket sem állapíthatta meg pontosan a rendelkezésére álló adatok alapján. Tanulságos a szavak fogalomkörök szerinti csoportosítása is. A számbavett kölcsönszók a következő fogalomkörökből valók: földművelés és állattenyésztés, növény- és állatvilág, emberi tulajdonságok, háztáji eszközök és anyagok, igék, ételek és italok, szórakozás, szokások, ruházat, méltóság- és foglalkozásnevek, földrajzi és időjárási fogalmak, néphiedelmek, rokonságfogalmak. Dolgozata első részében foglalkozik röviden a román kölcsönszavakhoz kapcsolódó hangtani, nyelvtani és jelentéstani kérdésekkel is. Ez a rész a dolgozat szótani jellegének ellenére is eléggé szűkszavú. Egyáltalán nem foglalkozik a szerző a román kölcsönszók időbeli rétegződésével.

Dolgozata második, eredeti anyaggyűjtésre támaszkodó részében a szerző azt igyekszik bemutatni, milyen hatást gyakorolt a román nyelv a magyar nyelv szókincsére Erdélyben az 1920-as években. E rész anyagának jelentős részét az Aradi Hírlap 1930-ig terjedő évfolyamaiból gyűjtötte. A forrás egyoldalúsága, továbbá a nyelvhasználat kialakulatlansága miatt e rész hozzájárulása a kérdés továbbviteléhez nem áll arányban a befektetett munkával. A szerzőnek feltétlenül a beszélt nyelv megfigyelésére kellett volna a súlyt helyeznie, s az anyagot elsősorban onnan gyűjtenie. Ettől figyeléseket. Ilyen például a párhuzamos alakokra vonatkozó megfigyelése, eltekintve ez a rész is tartalmaz figyelemre méltó szempontokat és meg- a latin alakok számának szaporodása a román nyelv hatására stb.

1942 óta nem jelent meg egyetlen, a román nyelvi hatással foglalkozó összefoglaló munka sem. Az összefoglalás, rendszerezés alapjául szolgáló adatközlés és részletkérdéseket tisztázó közlés is kevés látott napvilágot. (Vö. Mollay Károly: MNy. LIV, 146—57). Természetesen a valóságot másítanók meg, ha azt állítanók, hogy semmi sem történt a kérdés továbbvitele érdekében. Történt. Azonban az, ami történt, főleg más szempontokból vezérelt anyagfeltáró, rendszerező és értékelő jellegű munka volt. A román hatás tervszerű és módszeres tanulmányozására mind a mai napig nem került sor. Ez mulasztása nyelvtudományunknak. Még komolyabb mulasztás azonban véleményünk szerint az, hogy a más szempontokból megszabott kutatások eredményeként felszínre került anyag kiaknázását sem végezték el a szakemberek. Gondolunk itt mindenekelőtt a harmincas évekig visszanyúló s eredményekben rendkívül gazdag erdélyi magyar helynévkutatásra. Elsősorban Szabó T. Attila, de tanítványai is páratlan szorgalommal gyűjtötték helyneveinket. Több jelentős kiadvány és kisebb helynévközlés látott napvilágot.[5] Szabó T. Attila több évtizede

[5] Lőrincze Lajos, *Földrajzinévgyűjtésünk múltja, jelen állása és feladatai.* Bpest, 1949. 9, 18—19.

gyűjti az anyagot az Erdélyi Magyar Helynévtörténeti Adattár és egy Erdélyi Magyar Oklevélszótár összeállítása céljából. Az összegyűjtött jelenkori, valamint történeti hely- és köznévanyag nagy számú román eredetű szót is tartalmaz. A negyvenes években kibontakozóban volt a személy- és állatnevek gyűjtése is.[6] Különösen nagyjelentőségű azonban e szempontból a harmincas évekig visszanyúló s a negyvenes évektől rendszeresen folyó hazai magyar nyelvjáráskutatás.

A negyvenes évekig a hazai magyar nyelvjárások tanulmányozása meglehetősen szűk keretek közt folyt. A Debrecenbe távozó Csűry Bálint Szabó T. Attila személyében utódot hagyott maga után. Egyetemi hallgatók körében kifejtett irányító tevékenységének eredményeképp Szabó T. Attilának egy-két kitartó munkatársa is akadt, a magyar nyelvjárások tanulmányozása terén elért eredmények mégsem léphették túl néhány jelenségmonográfia keretét. Az 1940 őszén megalakult Erdélyi Tudományos Intézet Nyelvjáráskutató Osztálya már több lehetőséget biztosított, s így sor kerülhetett az első magyar tájnyelvi atlasz anyagának összegyűjtésére.[7] A két gyűjtő valamennyi katotaszegi és borsavölgyi faluban kikérdezte a mintegy 3000 kérdést tartalmazó kérdőfüzetet, s így hozzávetőlegesen 120 000 nyelvjárási adatot gyűjtöttek össze. Szép számban akad köztük minden bizonnyal román eredetű kölcsönszó is. Az anyag jelentős részben ma is kiaknázatlan.[8] A kolozsvári egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke és az Erdélyi Tudományos Intézet nyelvjáráskutatói gazdag anyagot gyűjtöttek a Borsavölgyén, elsősorban Kidében, egy borsavölgyi magyar tájnyelvi szótár összeállítása érdekében. Ebben az anyagban is sok román kölcsönszó és más román eredetű sajátság fordul elő. Eddig ennek az anyagnak a feldolgozása is csak részben történt meg.[9]

A felszabadulás után a Bolyai Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének nyelvjáráskutatói nagy lendülettel láttak hozzá a hazai magyar nyelvjárások rendszeres tanulmányozásához. A minden szempontból rendkívül tanulságos moldvai csángó nyelvjárás nyelvföldrajzi felvételezése után[10] sor került az anyaggyűjtés megkezdésére a Magyar Autonóm Tar-

[6] A kibontakozó erdélyi magyar személynévgyűjtésről l. Lőrincze Lajos, *Szempontok és adatok személyneveink újabbkori történetéhez.* „Magyar Nyelvjárások" I, 65—94 és kny.

[7] L. Szabó T. Attila—Gálffy Mózes—Márton Gyula, *Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé"-ből.* Kolozsvár, 1944. „Erd. Tud. Füzetek" 181.

[8] A Kalotaszegen gyűjtött anyag egy részét Szabó Zoltán és Vámszer Márta értékesítette kandidátusi értekezésében. Folyamatban van a tájszóanyag feldolgozása.

[9] A következő dolgozatok készültek el: Balassa Iván, *A borsavölgyi népnyelv névszótövei* (a kézirat elveszett); Gálffy Mózes, *A kidei népnyelv igeragozása és igeképzése* (a kézirat jelentős része elpusztult): Márton Gyula, *A borsavölgyi igeragozás* (kiadás alatt áll).

[10] L. Szabó T. Attila, *A kolozsvári magyar egyetem munkaközösségének nyelvföldrajzi kutatásai a moldvai csángóság körében.* MNy. XLIX, 508—14; Márton Gyula, *A moldvai csángó nyelvjárás atlaszának munkálatairól.* Nyr. LXXVIII, 376—82.

tományban,[11] Aranyosszéken,[12] Nagykároly környékén[13] és a Mezőségen.[14] A gyűjtők tapasztalatból tudják, hogy e tájnyelvi atlaszok anyagában is szép számban fordulnak elő román kölcsönszók. Feldolgozásuk csak részben történt meg.[15]

A román nyelvi hatás tanulmányozása szempontjából is nagy jelentőséget tulajdonítunk az RNK-beli magyar nyelvjárások nagy atlaszának (L. Szabó T. Attila: Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények I, 13—26). A mintegy 3000 adatot tartalmazó kérdőfüzetnek mindenik, s így az erős román nyelvi hatásnak kitett tájnyelvi egységekben való kikérdezése feltétlenül gazdag anyagot hoz felszínre. Az atlasz anyaggyűjtési munkálatainak tervszerű továbbfolytatása tehát ebből a szempontból is egyike a hazai magyar nyelvtudomány legfontosabb feladatainak.[16]

Az eredmények számbavétele során nem hagyhatjuk figyelmen kívül a hazai magyar folklór és a néprajzi kutatásokat sem. A kolozsvári Folklór Intézet munkatársaitól gyűjtött moldvai csángó, székely és más népköltési anyag a román hatás tanulmányozásának is értékes forrása. Hasonló jelentőségű az RNK-ban folyó magyar néprajzi gyűjtés is. Eddig ezt az anyagot sem aknázták ki kellő mértékben a szakemberek a román nyelvi hatás szempontjából.[17]

---

[11] L. Gálffy Mózes—Márton Gyula, *A Bolyai Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének nyelvjáráskutató tevékenysége a Magyar Autonóm Tartományban.* „A kolozsvári V. Babeş és Bolyai Egyetemek Közleményei." Társadalomtud. sorozat I., 253—79 + 12 térképmelléklet. — *Mutatvány Csík és Gyergyó Tájnyelvi Atlaszá-ból.* „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények" I, 63—74 + 25 térképmelléklet.

[12] A gyűjtést Murádin László, a Bolyai Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének tanársegéde, jelenleg a kolozsvári Nyelvtudományi Intézet kutatója végezte. Az anyag feldolgozása folyamatban van.

[13] Anyagát Teiszler Pál tanársegéd gyűjti.

[14] Az anyaggyűjtést B. Gergely Piroska és Murádin László kezdte meg, egyelőre tájékoztató jelleggel.

A tanszék nyelvjáráskutatóitól készített tájnyelvi atlaszok módszeréről l. Márton Gyula, *L'activité de la chaire de langue hongroise de l'Université Bolyai concernant la rédaction d'atlas dialectaux.* „Orbis", Tome VII, No. 2, 1958, 361—71.

[15] A legtanulságosabb e szempontból a moldvai csángó nyelvjárás. E nyelvjárásunk román kölcsönszó anyagát Márton Gyula vette számba. A meglehetősen gazdag anyag feldolgozása folyamatban van. Ugyanő több cikket is írt és tett közzé. A fontosabbak a következők: *A moldvai csángó nyelvjárás szókincsét ért román nyelvi hatásról:* MNy. LII, 92—100. és kny. *Két tanulmány a keleti magyar nyelvjárások köréből* címmel Bp., 1956; — *Cîteva aspecte ale influenţei limbii romîne în lexicul graiului ceangău din Moldova.* „Studii şi cercetări lingvistice" VI, 331—39; — *Despre perechile de cuvinte în graiul ceangău din Moldova.* „Omagiu lui Iorgu Iordan". 1958, 557—69.

Megjelenőben van Murádin László közlése a moldvai csángó nyelvjárás szókincsét ért román nyelvi hatásról. Ugyanő a kolozsvári V. Babeş és Bolyai Tudományegyetem 1958. évi tudományos ülésszakán az RNK-beli magyar nyelvjárások hangrendszerét ért román hatásról tartott előadást. Mindkettő csak részleteredményeket bemutató dolgozat. — Itt említjük meg Balogh Ödön dolgozatát is: *Influenţe lexicale romîneşti în graiul ceangăilor din Valea Ghimeşului* („Studii şi cercetări lingvistice" IX, 379—89).

[16] Az egyik, ilyen jellegű anyagot bemutató közlést l. az „Omagiu lui Iorgu Iordan" c. kötetben, 617—25.

[17] Eddig egy ilyen közlésre hivatkozhatunk: „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények" I, 87—96. — A kolozsvári Folklór Intézet tulajdonában lévő moldvai csángó magnetofon felvételek és lejegyzett szövegek egy részének román szóanyagát Márton Gyula írta ki és használja fel készülő dolgozatában.

3

Nem tekinthetjük feladatunknak a román nyelvi hatás tanulmányozása terén elért eredmények beható elemzését. Az elődök tevékenysége néhány jellegzetes vonásának kiemelését mégsem hanyagolhatjuk el már csak a jövő kutatások érdekében sem.

A múltban végzett kutató munkának egyik sajátos vonása az, hogy a kutatók figyelme elsősorban a szókincset ért román hatásra irányult, a hangtani és a nyelvtani hatás tüzesebb megfigyelésére nem került sor. Kétségtelen, hogy a nyelvi kölcsönhatás a szókészletben a legerőteljesebb, a hangtani és a nyelvtani hatás mégsem hanyagolható el. A kutatók megfigyelték például, hogy a moldvai csángó nyelvjárásban meghonosodott a román nyelv két jellegzetes magánhangzója az *ă* és az *î*. Azokon a vidékeken, ahol erőteljesebb a román nyelvi hatás (pl. a Mezőségen, Máramarosban és másutt) megfigyelhető a hosszú magán- és mássalhangzók rövid ejtése, sőt jelentéstani és nyelvtani hatások is kimtuathatók. E hatások elmélyült tanulmányozása fontos nyelvtudományi feladat.

A múltban a szókincset ért román hatás feltárására irányuló kutató munka is elsősorban a nyelvjárásokra terjedt csak ki. A felszínre került anyag azonban megközelítőleg sem mondható teljesnek. Szinte egyáltalán nem tanulmányozták ebből a szempontból a múltban a városi nyelvet. Különösen az első világháború után a román nyelvi hatás a városi rétegek (munkások, értelmiségiek, kisiparosok stb.) nyelvében elég erőteljes, megfigyelésére azonban — eltekintve egy-két szórványos esettől — nem került sor.[18]

A múltban feltárt és közölt anyag elsősorban közszókat tartalmaz. Majdnem teljesen hiányzanak belőle a hely-, személy- és állatnevek, holott ezek is a nyelv szókincséhez tartoznak. Mivel román eredetű elemek a névanyagban is vannak, összegyűjtésük és közlésük nem hanyagolható el.

Végül a régi tanulmányok szinte egyáltalán nem tartalmaznak történeti anyagot. Mindössze Blédy Géza használta fel dolgozata adattári részében a Magyar Nyelvtörténeti Szótár, az Oklevélszótár és néhány történeti forráskiadvány anyagát. Ilyen körülmények között a román kölcsönszók történeti rétegződésének bemutatására nem kerülhetett sor. Nem ismerjük a román kölcsönszók jelentkezési idejét, helyét, nem sikerült rávilágítani az egyes szókban végbement hangtani és jelentéstani változásokra sem.

Végső következtetésünk tehát csakis az lehet, hogy a román nyelvi hatás tanulmányozása a múltban nem folyt megfelelő rendszerességgel és ütemben. A megjelent tanulmányok száma kicsiny, s a legjobb is csak részben elégíti ki a modern nyelvtudomány követelményeit.

---

[18] Rendszerint a két világháború közt Erdélyben megjelent nyelvművelő cikkek foglalkoztak e hatással.

4

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy a román nyelvi hatás tanulmányozása komoly feladatok elé állítja hazai magyar nyelvtudományunkat. A nehézség nemcsak a kutatási terület elhanyagolt voltából adódik, hanem abból is, hogy szerteágazó, hosszú időt igénylő adatfeltáró munkáról van szó. Mégis vállalnunk kell e feladat elvégzését, mely a magyar és a román nyelvtudomány szempontjából egyaránt fontos, s amelyet csakis mi, Román Népköztársaságbeli magyar nyelvészek végezhetünk el. A múltban elért eredmények értékelése után vegyük szemügyre, mit kell tennünk az elkövetkező években és évtizedekben e sajátos kutatási területen.

Az egyik legfontosabb feladat minél több, *minél gazdagabb adatanyag feltárása.* A gyűjtésnek a nyelvájárásokra, a városi nyelvre, a foglalkozási ágak nyelvváltozatára, a köz- és irodalmi nyelvre, a hely-, személy- és állatnevekre egyaránt ki kell terjednie. A hazai magyar nyelvjárásokban érvényesülő román nyelvi hatások vonatkozását felszínre hozzák már maguk a készülő nyelvatlaszok. Ebből a szempontból a kolozsvári egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének nyelvjáráskutatóitól szerkesztett tájnyelvi atlaszoktól is sokat várunk, lényegesen gazdagabb anyagot fog azonban feltárni a hazai magyar nyelvjárásoknak már említett nagy atlasza. Jelentős anyagot fog tartalmazni minden bizonnyal a most készülő Magyar Nyelvatlasz is, melynek két gyűjtője, Benkő Loránd és Lőrincze Lajos 40—50 Román Népköztársaságbeli kutatóponton is kikérdezi a kérdőfüzetet. A kérdőíves anyagnak megvan az a nagy előnye, hogy a legfontosabb fogalmak nevét tartalmazza valamennyi nyelvjárásból, tehát igen alkalmas a román nyelvi hatás erősségi fokának felmérésére. A tájnyelvi és a nagy atlasz anyaggyűjtésének folytatása, az atlaszok megszerkesztése és közlése tehát ebből a szempontból is fontos feladat.

A készülő nyelvatlaszok azonban nemcsak a bennük rejlő román eredetű anyag miatt jelentősek, hanem azért is, mivel segítségükkel jelölhetők ki azok a kisebb tájnyelvi egységek, melyek beható tanulmányozása feltétlenül szükséges. A román nyelvi hatás tudományos igényű megismerése elengedhetetlenül szükségessé teszi ugyanis több tájnyelvi típus tüzetes megfigyelését: olyanokét, amelyekben a román hatás gyenge fokú, olyanokét, amelyekben közepes erősségű és olyanokét, melyekben erős. Feltétlenül sor kellene, hogy kerüljön olyan tájnyelvi egységek megfigyelésére is, amelyekben a kétnyelvűség el van terjedve. E típus-tájszólások tanulmányozásának eredményeképp elkészülne számos leírás, jelenségmonográfia, szóközlés stb. A gyűjtésnek természetesen ki kellene terjednie a hely-, személy- és állatnevekre is.

Valamivel bonyonlultabb feladat a városi nyelv tanulmányozása. Bonyolult, mivel városon számos szakmai nyelvváltozatot kell megfigyelni a román hatás szempontjából, beleértve természetesen az üzemi munkások nyelvváltozatát is. Bonyolult a feladat azért is, mivel a városi lakosság esetében nem egyszer nehéz eldönteni, hogy meghonosodott román kölcsönszóval van-e dolgunk, vagy csak alkalomszerűen használt

szóval. E kérdés éppen ezért csak több különböző foglalkozású és műveltségű egyén beszédének megfigyelése alapján dönthető el.[19]

Nyilvánvaló, hogy a cél több módszer segítségével közelíthető meg. Ezek azonban nem mind egyenlő értékűek. Nagyon jól alkalmazható ilyen természetű munkára a kérdőíves módszer. Most nem a nyelvatlasz kérdőívére gondolunk, hanem egy, a román eredetű szavakat tartalmazó terjedelmes kérdőívre. Az így összegyűlt anyag kiegészítése, továbbá a hangtani és nyelvtani jelenségek tanulmányozása szempontjából tág teret kell biztosítani a megfigyelő módszer alkalmazásának. A lehető legteljesebb anyag természetesen akkor gyűlne össze, ha elkészülne a kijelölendő típus-tájszólások tüzetes nyelvjárási monográfiája és tájnyelvi szótára.

Már érintettük az okleveles anyag nagy fontosságát. Ezért iktatta az egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke tervébe Szabó T. Attila Erdélyi Magyar Oklevélszótára anyagából a román kölcsönszók kiválogatását és feldolgozását[20]. Ugyanakkor az is természetes, hogy a levéltári kutatásokat tovább kell folytatni friss erők bekapcsolásával. Ezt a magyar nyelv- és nyelvjárástörténet, továbbá a román nyelvi hatás tudományos igényű vizsgálata egyaránt igényeli.

Talán mondanom sem kell, hogy a nyelv és a társadalom története, a társadalom anyagi és szellemi műveltsége közti szoros kapcsolatból nyilvánvalóan következik, hogy a fent vázolt nyelvészeti kutatásokat megfelelő méretű és elmélyült történeti, folklór és néprajzi kutatásoknak kell kísérnie. A több irányban folyó kutatás nemcsak a nyelvi tények jobb megvilágítását tenné lehetségessé, jelentős mértékben fokozná a munka termelékenységét is.

5

Az anyaggyűjtés irányának és módozatának végleges meghatározása elengedhetetlenül szükségessé teszi azoknak a céloknak a felvázolását, amelyeket az összegyűjtött anyag birtokában el akarunk érni.

Nyelvi kölcsönhatásról lévén szó, nyilvánvaló, hogy érdeklődésünk középpontjában elsősorban *a román eredetű kölcsönszók számbavételének és módszeres feldolgozásának kell állania.* E végső cél megközelítése természetesen csak fokozatosan és változatos természetű részleteredmények

---

[19] Ezúttal is hangsúlyozzuk, hogy a városok nyelvének tanulmányozása terén az elvégzendő és tanulságokban rendkívül gazdag feladatok tömkelegével állunk szemben. A szókincs vonatkozásában elsősorban a foglalkozási ágak szakszóinak összegyűjtése vár ránk: a gyáripar, a kismesterségek, a különböző szellemi pályák, sőt a földműves és állattenyésztés szókincsének összegyűjtése is. Mivel különböző vidékekről származó, különböző foglalkozási ágakat űző s a műveltség különböző fokán álló rétegekkel van dolgunk, a városok nyelvében számos hangtani, nyelvtani, szóhasználati jelenség figyelhető meg. Mindezek a jelenségek több figyelmet érdemelnének, a kutatók azonban a múltban és napjainkban egyaránt húzódoznak a városi nyelv tanulmányozásától — a nyelvtudomány nagy kárára.

[20] L. tőle, *Az erdélyi magyar oklevél-szótár műhelykérdései.* („Pais-emlékkönyv", Bp., 1956, 69—77), továbbá: Az *„Erdélyi helynévtörténeti adattár" és az erdélyi helynévkutatás néhány kérdése* (MNy. LIV, 503—9); — Ez utóbbi románul: *O colecție de nume topice din Transilvania, culese din documente vechi, și unele probleme de toponimie transilvăneană.* „Omagiu lui Iorgu Iordan" 831—6.

közzététele után lehetséges. Így feltétlenül gondolnunk kell a készülő tájnyelvi atlaszok és az RNK magyar nyelvjárásai nagy atlasza román eredetű szavainak számbavételére és közlésére, valamint a kijelölt típustájnyelvi egységek román eredetű elemeinek közlésére. Át kellene nézni ebből a szempontból a Magyar Nyelvtudományi Tanszék birtokában lévő régebbi nyelvjárási anyagot is. Külön kellene számbavenni, tanulmányozni és közölni az erdélyi magyar hely-, személy- és állatnévanyag, valamint a foglalkozási ágak és a városi nyelv román elemeit, továbbá a levéltárak okleveleiből kibányászott román eredetű szókat. Nagy alapossággal írt közlések foglalkoznának a *hangtani* és a *nyelvtani hatás* kérdésével, a kétnyelvűség tanulmányozásával stb. A román nyelvi hatást minden szempontból bemutató nagy összefoglaló munka megírását tehát nemcsak tervszerű, tartós gyűjtőtevékenységnek kell megelőznie, hanem számos, részleteredményeket rögzítő tanulmány, közlés, monográfia megjelenésének is.

A szókészletet, a hangkészletet és a nyelvtani szerkezetet ért román hatás beható tanulmányozása az elméleti kérdések egész sorát vetné fel és oldaná meg. Elméleti szempontból különös jelentőségű a *kétnyelvűség* és a *nyelvi alapréteg* kérdése. Nyelvtudományunk eddig ezt a kutatási területet sem aknázta ki, jóllehet a kétnyelvűség nemcsak a moldvai csángók körében fordul elő, hanem Erdélynek nem egy vegyes lakosságú falujában. Tanulmányozható nálunk a nyelvi alapréteg kérdése is. Célkitűzéseink között éppen ezért a kétnyelvűséget és a nyelvi alapréteget tárgyaló tanulmányok megírásának is szerepelnie kell.

Nyilvánvaló, hogy a magyar nyelvet ért román hatás tanulmányozásával párhuzamosan a román nyelvet ért magyar hatás tanulmányozására is sor kellene, hogy kerüljön. Szerét kellene ejteni ugyanakkor a szász—román—magyar, a sváb—román—magyar, a szlovák—román—magyar, bolgár—román—magyar, szerb—román—magyar nyelvi kölcsönhatás tanulmányozásának. Ezt nemcsak az teszi szükségessé, hogy a nyelvi visszakölcsönzés eseteivel is elég gyakran találkozunk, hanem sokkal inkább az, hogy az idegen nyelvi hatás legáltalánosabb törvényszerűségeinek feltárásáig csakis így juthatunk el. Mondanom sem kell, hogy a hazánk területén beszélt nyelvek kölcsönhatásában ma érvényesülő legáltalánosabb törvényszerűségek nemcsak az általános nyelvészet ismeretanyagát gazdagítanák értékes hozzájárulásokkal, hanem a nyelvtörténet nem egy olyan kérdésének a megoldását segítenék elő, amelyeket okleveles adatok híján vagy az adatok hézagos volta miatt eddig nem tudtak a szakemberek megnyugtató módon megoldani[21].

A hazánk területén megfigyelhető sokoldalú nyelvi kölcsönhatás tervszerű vizsgálata természetesen jelentős mértékben járulna hozzá ahhoz, hogy a kolozsvári Nyelvtudományi Intézet és az egyetem nyelvtudományi tanszékeinek tevékenysége az eddiginél fokozottabb mértékben vonná

[21] Éppen csak utalunk Emil Petrovicinak *Egy magyar hangtani sajátság tükröződése a román nyelv magyar kölcsönszavaiban* című tanulmányára (MNy. LII, 6—11), melyben a régi magyar nyelv bilabiális v-jének meglétét bizonyító adatanyagot gyarapítja a román nyelvbe átkerült magyar helynevek vizsgálata alapján.

magára a szomszédos népek nyelvbúvárainak figyelmét, s jelentős mértékben járulna hozzá a román, magyar, szovjet, német, szlovák, bolgár, stb. nyelvtudomány művelői együttműködésének kiszélesítéséhez.

6

A kolozsvári egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke a kutatások céljainak kijelölésekor kezdettől fogva szem előtt tartotta, hogy erejét a legsajátosabb és legfontosabb, a magyar nyelvtudományt leginkább előre vivő feladatok elvégzésére összpontosítsa. Ezért tesz a tanszék olyan nagy erőfeszítéseket a hazai magyar nyelvjárások regionális atlaszainak összeállítása, nyelvjárásaink monografikus feldolgozása, továbbá a nyelvtörténeti kutatások érdekében. Úgy látjuk, elérkezett az ideje, hogy távlati tervünkbe beillesszük a magyar nyelvet ért román nyelvi hatás rendszeres tanulmányozását is. Hangsúlyozzuk, hogy e cél megvalósítását a tanszék egymaga nem vállalhatja. A kivitelezés elengedhetetlenül szükségessé teszi az egyetem nyelvtudományi tanszékeinek s az Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi Intézetének együttműködését. Igen üdvös volna, ha a kolozsvári Nyelvtudományi Intézet a hazai nyelvtudomány egyik sajátos feladataként tenné magáévá az ügyet, tervébe iktatná s a saját, továbbá az egyetemi kutatók közreműködésével megkezdődnék a tervszerű munka. Sajátos kolozsvári nyelvtudományi feladatról, a múltban elhanyagolt, de igen fontos, sokat ígérő kutatási területről van szó. Szerteágazó, hosszú lélegzetű feladat. Meggyőződésünk azonban, hogy tervszerű munkával, a rendelkezésünkre álló erők ésszerű felhasználásával, s természetesen új kutatók fokozatos bekacsolásával olyan eredményeket érhetünk el, amelyek becsületére válnak nemcsak Kolozsvár, hanem a Román Népköztársaság egész nyelvtudományának.

Magyar nyelvtudományi tanszék

РЕЗУЛЬТАТЫ И ЗАДАЧИ В ОБЛАСТИ ИЗУЧЕНИЯ ВЛИЯНИЯ РУМЫНСКОГО ЯЗЫКА НА ВЕНГЕРСКИЙ

(Краткое содержание)

Настоящая статья в своей первой, более короткой форме, была представлена на научной сессии Университетов имени В. Бабеша и Бойаи г. Клужа, весной 1958 года.

В первой части статьи автор перечисляет результаты, достигнутые венгерским языкознанием в изучении вопроса. Он устанавливает, что до освобождении нашей страны, во время буржуазно-помещичьего строя, к вопросу изучения влияния румынского языка на венгерский относились с пренебрежением. Венгерские языковеды добились хороших результатов в изучении влияния всех иностранных языков (турецкого, славянского, латинского, немецкого, итальянского древнефранцузского и т. д.); что касается влияния румынского языка, написано очень мало. Наиболее

известной работой в этой области является докторская диссертация Бледи Геза („Influenţa limbii romîne asupra limbii maghiare“ Sibiu, 1942), однако и Бледи рассматривает только вопрос лексических заимствований.

Это пренебрежительное отношение к вопросу имеет много причин, как например: национальная надменность, недооценка румынского народа, румынской культуры и её влияния на культуру национальностей, проживающих на территории нашей страны. Автор показывает, что в новых условиях после освобождения страны, в социалистическом строе, предоставлены политические, моральные и личные условия для ликвидации отсталости и в этой области. Эта задача принадлежит в первую очередь венгерским языковедам Румынской Народной Республики.

Во второй части статьи автор намечает наиболее важные задачи изучения влияния румынского языка на венгерский. Это влияние следует изучать в первую очередь в венгерских народных говорах на территории Р.Н.Р. Деятельность венгерских диалектологов кафедры венгерского языка и Языковедческого института г. Клужа принесла и приносит серьёзный вклад в изучение вопроса. Ценные данные содержит и архивный лексический материал, из которого профессор Сабо Т. Атила намеревается составить исторический словарь венгерского языка в Трансильвании. В то же время автор подчёркивает необходимость организации специальных систематических исследований. Большей частью нам уже известны те диалектальные пункты, где изучение влияния румынского языка может дать наилучшие результаты. Параллельно с этим надо будет изучать венгерский язык и в городах и терминологию различных ремёсел, и физических и интеллектуальных занятий. Необходимо также подготовить молодые кадры специалистов по вопросу взаимного румыно-венгерского влияния.

TÂCHES ET RÉSULTATS DANS LE DOMAINE DES RECHERCHES SUR L'INFLUENCE DU ROUMAIN SUR LE HONGROIS

(Résumé)

Le présent article, sous sa première forme, plus courte, avait été lu comme communication à la session scientifique des Universités V. Babeş et Bolyai de Cluj, au printemps de 1958.

Dans la première partie l'auteur passe en revue les résultats obtenus par les linguistes magyars dans l'étude du problème. Il constate qu'avant la libération, sous le régime bourgeois-agrarien, l'étude de l'influence du roumain sur le hongrois avait été négligée. Les linguistes magyars avaient obtenu des résultats intéressants dans l'étude de toutes les influences étrangères (turque, slave, latine, allemande, italienne, française-ancienne etc.), mais sur l'influence exercée par la langue roumaine on avait très peu publié. Le travail le plus important dans ce domaine reste la thèse de doctorat de Blédy Géza: *Influenţa limbii romîne asupra limbii*

maghiare (Sibiu, 1942), mais l'auteur ne s'y occupe que des emprunts lexicaux.

Il y a plusieurs causes à ce manque d'intérêt pour un tel problème, par exemple: une certaine infatuation nationale, la sous-estimation du peuple roumain, de sa culture et de l'influence de celle-ci sur la culture des peuples vivant sur le même territoire etc. L'auteur exprime l'opinion que dans la situation toute différente qui a suivi la libération (1944), c'est à dire sous le régime socialiste, il existe des conditions politiques, morales et personnelles pour que le retard dans ce domaine soit liquidé. Cette tâche revient en premier lieu aux linguistes magyars de la République Populaire Roumaine.

Dans la seconde partie l'auteur trace les tâches les plus importantes relatives à l'étude de l'influence de la langue roumaine. Il souligne le fait que cette influence doit être étudiée avant tout dans les parlers hongrois du territoire de la R.P.R. L'activité des dialectologues magyars de la Chaire de langue hongroise et de l'Institut de linguistique de Cluj a apporté et apporte encore une contribution sérieuse à l'étude du problème. De riches matériaux, au point de vue lexical, se trouvent dans les pièces d'archives, à l'aide desquelles le professeur Szabó T. Attila a l'intention d'élaborer un dictionnaire historique de la langue hongroise de Transylvanie. L'auteur souligne aussi la nécessité d'entreprendre certaines recherches méthodiques spéciales. On connaît déjà pour la plupart les points dialectaux où l'influence roumaine peut être étudiée avec les meilleurs résultats. Parallèlement, on devra étudier aussi la langue hongroise des villes, la terminologie des différents métiers et activités physiques et intellectuelles. Il est indispensable enfin de préparer de jeunes cadres spécialisés dans les problèmes des inter-influences roumano-magyares.

A XVII—XVIII. SZÁZADI ERDÉLYI JOBBÁGYSZÖKÉSEK NÉVTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAINAK ISMERETÉHEZ

SZABÓ T. ATTILA

1. A középkor két nagy erdélyi paraszt-felkelésének vérbefojtása után a Horea—Cloşca—Crişan felkelésig eltelt több„ mint harmadfélszáz évnyi időszakaszban a földesúri önkénynek korlátlanul kiszolgáltatott jobbágyság jogos elégedetlensége többé robbanásszerű forradalmi megmozdulásokban nem jelentkezhetett. A földesúr és a birtokigazgatás körébe tartozó alkalmazottak (prefektus, tiszttartó, udvarbíró stb.) gazdasági kizsákmányolása és igen gyakran embertelen bánásmódja miatt — egy-egy település keretén belül — ki-kitört ugyan a jobbágyok egyéni vagy kisebb csoportokra korlátozódó tiltakozása, az ilyen helyi jellegű zendüléseket azonban legtöbbször már a földesúr a maga erejével, vagy ha ez nem volt elégséges, a gazdasági-társadalmi viszonyok állandósítására való törekvésben egységes nemesség a tőle függő közigazgatási és törvénykezési szervek segítségével már csírájában elnyomta. Ilyenformán a megalázó társadalmi és — különösen az ínséges esztendőkben — nem ritkán az éhezésig kedvezőtlen gazdasági helyzet ellenére a jobbágyság számára közösségi jellegű ellenállásra elég kevés lehetőség kínálkozott. Az elégedetlenség nem is közösségi jellegű mozgolódásokban, hanem főként az emberi szabadságban való korlátozottság és a nyomasztó gazdasági kizsákmányoltság helyzetéből való egyéni kiszakadási törekvésekben jelentkezett. Mikor ugyanis a jobbágy valamilyen ok, sőt többnyire az okok egész sorozata miatt földesura keze alatt helyzetét elszenvedhetetlenül súlyosnak érezte, a rá nehezedő nyomás alól addigi földesura birtokáról való meneküléssel igyekezett szabadulni. Az ilyen jobbágyszökések legszembeszökőbb névtörténeti vonatkozásaira, illetőleg következményeire rávillantó válogatott XVII—XVIII. századi levéltári anyag ismeretében számomra most már halaszthatatlan feladatnak látszik e kérdésről legalább annyit elmondani, amennyi a levéltári kutatás rendjén gyűjtött, ilyen vonatkozásban csak szemelvényes forrásanyag alapján az elsietettség veszélye nélkül elmondható. Az alább következő sorokat azonban annak határozott kiemelésével vetem papírra, hogy futó észrevételeimmel korántsem látom megoldottnak e kérdést. Az itt előadandókkal csak rá akarom terelni a figyelmet a jobbágyszökések kérdésének névtörténeti vonatko-

zásaira, illetőleg rá akarok mutatni — egyebek mellett — arra a legfőbb okra, amely az erdélyi jobbágynév-anyag XVII—XVIII. századbeli állandósulásának útjában állott.

2. A szórványos jobbágyszökésekkel foglalkozó vagy ezeket legalább érintő egyes, viszonylag korai okleveleken kívül erdélyi vonatkozásban csak a XVII. század első felétől innen fennmaradt felesszámú birtok-, illetőleg jobbágy-, zsellér- és szabados-összeírások (urbarium, conscriptio, inventarium) tájékoztatnak e korszakbeli jobbágyszökések méreteiről. Igazában azonban csak a XVII. század második felében bővülnek ki az ilyen összeírások annyira, hogy az egyes birtokosok kezén lévő egész- és részjószágok, illetőleg több-kevesebb települést egy birtok-igazgatási egységbe összefogó uradalmak vonatkozásában a jobbágy- és zsellér-lakosság számában a szökések következtében beállott változásokat, ingadozásokat nyomon követhessük. A birtokigazgatási írásbeliség fejlődésével a század vége felé és még a következő században már maguk az összeírások is bőszavúan tájékoztatnak nemcsak *a)* a szökött jobbágyok számáról, hanem arról is, hogy *b)* a jobbágy milyen más földesúr keze alá húzódott, vagy legalább is milyen helységben vonta meg magát; *c)* régi nevét milyen új névvel cserélte fel, sőt *d)* ritkábban még arról is, hogy mi volt a jobbágy szökését közvetlenül kiváltó ok. *e)* A jobbágyszökések számának növekedésével főként a XVIII. században rendkívül gyakori jobbágykezeslevelekben még arról is találunk tájékoztatást, hogy a szökés-gyanús vagy éppen elszökött, de visszaszerzett jobbágyért a földesúr gazdasági érdekeinek biztosítása céljából névszerint kik és milyen összegért vállaltak arra az esetre kezességet, ha a majdani szökött, illetőleg újra elszökendő jobbágy hollétéről a birtokost nem tudják tájékoztatni, vagy a szökött jobbágyot valamiképpen nem tudják visszatérésre bírni.

Nem tartozhatik e dolgozat írójának feladatai közé a jobbágyszökések kérdései közül még az előbb jelzett mozzanatok legfontosabbjainak, még kevésbé az itt nem is jelzett kérdések egyikének-másikának megvizsgálása. Mégis legalább arra nézve, hogy a fontos névtörténeti következményekkel járó erdélyi jobbágyszökések milyen méretűek lehettek, erre nézve a kezem ügyében lévő végtelenül gazdag, de kiadatlan levéltári anyag figyelmen kívül hagyásával csak Jakó Zsigmondnak egyik mintaszerűen gondos forráskiadványából sorakoztatok fel néhány beszédes adatot (L. tőle: *A gyalui vártartomány urbáriumai.* Kolozsvár, 1944. 482 + 2 l. és 7 mell.). A Jakótól közzétett urbáriumok közül az 1640—1737 közötti időszakaszból fennmaradt darabok tanulmányozása rendjén egy erdélyi vonatkozásban elég jelentős, az erdélyi fejedelmek és főrangú családok kezén volt uradalom jobbágyszökéseire nézve juthatunk értékes adatokhoz. Beszéljen hát a következőkben az adatoknak az egyes források évenkénti s ezen belül községenkénti csoportosításában maga az egykorú forrásanyag[1].

---

[1] Az itt következő felsorolásban az egyes csoportok elején a forrás éve, a községnevek után pedig a szökött jobbágyok (fugitivi jobbagiones) számát jelző számjegy áll. Mivel a szökött jobbágyok felsorolásakor nem egyszer a velük szökött fiak számát is jelzik, ajánlatosnak láttam ezeket is a szökött jobbágyok számába belevenni, hiszen a szökött

1640. Hévszamos 5, Hidegszamos 1, Sólyomtelke 2, Szászlóna 1. (Jakó, i. m. 60, 62—4).

1642. Bánffyhunyad 1, Hidegszamos 1. (Jakó i. m. 73, 88).

1652. Vista 2, Egerbegy 3, Sólyomtelke 2, Jegenye 1, Körösfő 3, Lapupataka 1, Nagykapus 2, Hévszamos 10, Hidegszamos 1, Szászfenes 1, Tiburc 1, Bács 10, Kolozsmonostor 6, Visa 2, Asszonyfalva 1, Ajton 1 (Jakó, i. m. 99, 101, 103, 105, 107—9, 111—3, 121, 125, 128, 130, 133, 136, 141, 143).

1670. Gyalu 5, Jegenye 3, Mákó 5, Kapus 1, Sólyomtelke 1, Hévszamos 1, Egerbegy 3, Körösfő 1, Hunyad 6, Székelyó 3, Bocs 2, Bökény 5, Kalota 1, Kelecel 1 (Jakó, i. m. 183, 186—8, 190—2, 194, 198—200).

1679. Gyalu 6[2], Körösfő 16, Jegenye 7, Nagykapus 6, Hévszamos 2 (Jakó, i. m. 204—5, 209—13).

1727[3]. Gyalu 13, Szászlóna 5, Nagykapus 4, Jegenye 8, Sólyomtelke 15, Egerbegy 22, Hidegszamos 13, Hévszamos 23 (Jakó, i. m. 266, 286—7, 294, 306, 312, 321, 330, 342).

1737. Gyalu 7, Szászlóna 8, Vista 4, Nagykapus 1, Körösfő 3[4], Egerbegy 8, Hévszamos 12 (Jakó, i. m. 367, 371, 374—5, 377, 385, 393).

Az itt közölt számadatokból néhány figyelemre méltó következtetésre juthatunk. Látnivaló, hogy a jobbágyszökések száma a XVII. században még meglehetősen alacsony szinten mozog: 1652-ben például legtöbb faluból csak 1—3 szökött férfi-jobbágyról tudunk; Kolozsmonostoron azonban már ekkor is 67 : 6, Hévszamoson 49 : 10, Bácson pedig 27 : 10 a helyben maradt és szökött férfijobbágyok számának egymáshoz való viszonya (vö. Jakó, i. m. 110—1, 128—9, 131—3). A század második felében egyes falvak esetében szökött jobbágyok, illetőleg az elhagyott jobbágytelkek száma még jobban megnövekedik. Körösfőn például 1679-ben a 29 helyben maradt jobbággyal szemben a szökött jobbágyok és fiaik száma 16; ugyanakkor itten vannak „puszta ház helyek, kiket bizonyos emberek bírnak No 19. Vadnak ollyanokis kik csak mezővé löttek". (Jakó, i. m. 209—10.)

Természetesen e jobbágyszökéseket közvetlenül kiváltó okok nagyon különbözők, lényegükben azonban kétségtelenül minden esetben gazdasági-társadalmi jellegűek lehettek. A jobbágyság gazdasági-társadalmi helyzete különösen nagymértékben súlyosbodott a politikai zavarok, háborúskodások idején. Körösfő előbb közölt, ilyen vonatkozásban feltűnően magas számadatai például minden erőszakoltság nélkül kapcsolatba hozhatók

---

jobbágyfiak az ottmaradókhoz hasonlóan az összeírás keletkezésének időpontjáig minden bizonnyal családot alapítottak, és így önálló jobbágy-gazdálkodást folytathattak. A helyben maradó és az elszökött férfi-népség számadatainak valós egybevehetősége, szerintem, ezt az eljárást mindenképpen indokolttá teszi.

[2] Ugyanitt azonban 22 a „pusztá"-k, azaz az elhagyott, illetőleg üres telkek száma (Jakó, i. m. 204).

[3] Ez évben Körösfőn — helyi tájékoztatás hiányában — a szökött jobbágyok számát az összeírók ugyan nem jelzik, de elhagyott telekként (desertae sessiones) 33 egész, illetőleg fél „pusztá"-t sorolnak fel (vö. Jakó, i. m. 300—1). Számításba véve, hogy e település keretében ekkor csak 26 jobbágy- és 3 népes zsellér-telek volt (i. h. 297—9) ez nagymérvű népesség-elvándorlásra utal.

[4] Ugyanitt azonban ekkor is 5 + 36 = 41 deserta sessio-t jegyeznek fel (vö. Jakó, i. m. 377).

azzal az ismeretes ténnyel, hogy II. Rákóczi György 1658-i szerencsétlen lengyelországi hadi vállalkozása után az Erdélyre zúduló tatár-sereg derékhadának útja éppen Kalotaszegen vezetett át (EM. XXXVI, 139 kk. és ETFüz. 36. sz. 11 kk.), s ennek következtében Körösfő is nagy pusztulást szenvedett. Az ilyen megrázkódtatások aztán megmozgatták az egész lakosságot, s a gazdasági-társadalmi nehézségek között vergődő jobbágyság egy jó részét szökésre késztették. Ennek figyelembevételével részben nyilván a Rákóczi szabadságharc tömegmozgató hatásának tulajdonítható az is, hogy fennebb, az 1727-i urbáriumból közölt számadatok tanúsága szerint a XVIII. század huszas éveiben a gyalui váruradalom falvaiban a szökött jobbágyok száma olyan jelentős mértékben megnövekedett. Itt — a szökések számának magas volta tekintetében leginkább szembeszökő esetekben — a helyben maradt és a szökött jobbágyok közötti számarány ilyen: Sólyomtelke 19 : 15, Egerbegy 42 : 22, Hidegszamos 22 : 13 és Hévszamos 51 : 23 (Jakó, i. m. 308—12, 320—2, 324—30, 334—42). Mutatja ez azt, hogy a XVIII. század első negyedében már egy-egy település jobbágy-lakosságának sokszor fele, nem egy esetben még ennél is nagyobb része szökésben volt. S bár ezek az adatok — anyagában — egy kisebb területre szorítkozó forráskiadványból származnak, meglehetősen gazdag, mindmáig kiadatlan XVIII. századi levéltári anyag ismerete alapján bátran állítható, hogy a szökött jobbágyoknak a helyben maradókhoz viszonyított száma Erdélyszerte nagyjából ugyanilyen volt[5], sőt az arány nem egy vidéken még ennél is jelentősebb mértékben eltolódott a szökött jobbágyok javára. Így aztán nyilvánvaló, hogy a jobbágyszökések a XVII. és főként a XVIII. századi erdélyi jobbágylakosságot olyan jelentős mértékben megmozgatták, hogy a nyelvi következmények felmérését már pusztán elméleti meggondolásból is rendkívül jelentős és sokáig nem halogatható nyelvészeti feladatnak kell tekintenünk.

3. Az, hogy a szökött jobbágyok a szökés után más földesúr keze alatt, — nyilván az elrejtőzködés célzatával — megváltoztatják nevüket, már a korabeli köztudatban is eléggé általánosan ismert tény lehetett. A tőlem legrégebbiként említhető, erre vonatkozó bizonyság Kemény Jánosnak 1634. március 12-én a dési városi tanácshoz egy állítólag Pusztakamarásról Désre szökött „Stephanus Beczkerekj alias Deak alias Biro" nevű jobbágya ügyében intézett levele. Kemény e levelében az aliasnevekben mutatkozó jobbágy névváltoztatással kapcsolatban már világosan céloz a névváltoztatásnak a jobbágyság körében való gyakoriságára. „...Akkor — írja Kemény — K(e)g(yelme)tek praetendalta azt, hogy ollyan neuő ember a K(e)g(yelme)tek varossaban nem lakik, minemő az eő N(agysá)gha paranczolattjaban specificaltatott, neuet megh valtoztatuan (az mint az fele embereknel neueknek el valtoztatasa giakran ususban vagion) az eő N(agysá)gha

[5] Ezzel kapcsolatban csak egy, éppen a Horea—Cloşca—Crişan felkelés évéből való, tehát viszonylag késői forrás számadataira hivatkozom: a gr. Kornis család kezén lévő Szásznyíresen például 1784-ben 63 népes jobbágytelek (populosa sessio) volt, de ugyanakkor 27 szökött jobbágyot jegyeztek fel az összeírók. (Erre nézve l. tőlem: EM. XLII, 17—8 és ETFüz. 91. sz. 19—20).

K(e)g(ye)l(me)s paranczolattyara k(e)g(ye)lmetek kezben nem atta (ti. a jobbágyot).“ (Dés város lt. 381—2. sz.) Ugyanebben a században Apafi Mihálynak egy 1684-ből való jobbágykereső levele (repetitorium mandatum) a vízaknai főbírótól és esküdt-polgáraitól Veresegyházi Borsai alias Nagy Györgynek a Mihály vajda bejövetelekor elszökött és a keresés idején Vizaknán „commoráló“ Opris Muntyán, változtatott nevén Szakács Miklós és Bukur Muntyán nevű jobbágyát fiastól feleségestől kiadatni rendeli (OrszLt. Erdélyi Tábla Sikó István iratai. „Post advocatos“ VIII. Ugron elenchus. 395—6. l.). Ez utóbbi esetben már érdekesen jelentkezik a gyökeres névváltoztatásnak az az erdélyi régiségben nem éppen ritka formája, amikor a szökött jobbágy — kétségtelenül a nyomkereső közigazgatási szervek minél eredményesebb megtévesztése célzatával — nemcsak család-, hanem keresztnevét is elváltoztatja (Opris Muntyán → Szakács Miklós).

A következő századból felesszámú adatunk van arra nézve, hogy a jobbágyszökés és a jobbágynév-változtatás régóta elharapódzott szokása ellen a birtokosok a lehetőségig igyekeztek védekezni. A jobbágy földhözkötésének célját szolgáló kezeslevelekben a jobbágy és az érte kezességet vállaló jobbágy- meg zsellér-rendű, illetőleg ritkábban szabad személyek is nemcsak arra „igérik rá magukat“, hogy a jobbágy a földesúr földjéről el nem szökik, más urat nem keres, illetőleg nem szolgál, hanem arra is, hogy nevét nem változtatja meg. Így például mikor 1712. március 29-én Bánffy Farkasnak egy Szilágj Máté nevű malomszegi jobbágyáért öt, más kalotaszegi faluból való jobbágy kezességet vállal, a kezeslevélbe a birtokos ilyen feltételeket iktat bele: A megnevezett jobbágy ura és „mindkét ágon lévő maradéki nevek alól és földekrűl el nem szökik, el nem bujdosik, nevét el nem változtatja, más urat nem keres, sőt ha az időnek alkalmatossága úgy hozná, hogy valamely jószágába el akarná szállítani (ti. ura, Bánffy Farkas)[6], oda is minden controversia nélkül elmégyen, oda száll és szolgálja“ (Bánffy Nemz. lt. Kalotaszegi urbárium). A földesúrtól való feltétlen függést aprólékosan részletező kezeslevélből névtörténeti szempontból a névváltoztatás tilalma emelendő ki. Ugyanilyen a névváltoztatás kerülésére vonatkozó fogadkozásra bukkanunk abban az 1730-ból való kezeslevélben, melyben a Kolozsvárral tőszomszédos Fejérd „Timán alias Popa Stephan“ nevű román esperesének Kőrösi, másként „Krizsán Nyisztor“ és „Krizsán Nyikita“ nevezetű jobbágyáért hat fejérdi jobbágy vállal kezességet arra nézve, hogy az előbb írt jobbágy uruknak „igaz helytartó“, „nevét meg nem változtató“, „jámbor és szófogadó jobbágyi lésznek, mind ő kegyelmét vita durante, mind őkegyelme successorit s legatarussit híven és igazán szolgálják, az ő kegyelme és őkegyelme successori földekről nem elabalnak“ (i. h. Kezeslevelek csomója)[7].

---

[6] A jobbágy-áttelepítésre, illetőleg a kor nyelvén „szállitásá“-ára nézve l. tőlem: Szállít, megszállít: MNy. XXXVI, 49—51; l. még Jakó, i. m. LXXVII—VIII.

[7] Néhány XVII—XVIII. századi kezeslevélnek nagyon szűkszavú, pusztán a kezesített jobbágy és a kezesek nevének felsorolását tartalmazó kivonatát l. Mikó Imre, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés.* Cluj—Kolozsvár, 1932. 35. kk.

Már a kezemen megfordult XVIII. századi jobbágy-kezeslevelek százaiban fellelt ilyenféle névváltoztatási tilalmak ismerete is arra int tehát, hogy a jobbágynév-anyag történeti vizsgálatakor a jobbágy-összeírások családnév-anyagában jelentkező sokszor feltűnő változandóságot, illetőleg a nyilvánvalóan településnevekből keletkezett családnevek esetében az egyes települések keretében jelentkező új családneveket a jobbágyszökések egyik névtörténeti következményeként tartsuk számon.

4. Egyrészt a szökött jobbágyért kezességet vállalt jobbágy- vagy zsellértársaknak a földesúrral szemben a kezeslevélben pontosan, összegszerűen rögzített anyagi felelőssége, másrészt meg a vérségi, rokonsági kapcsolatok nemzedékről nemzedékre öröklődő tudata teszi lehetővé azt, hogy nagyon sok egyes esetben a fogadkozások ellenére is elszökött jobbágy menekülési útját, illetőleg szinte törvényszerűen bekövetkező névváltoztatását nyomon követhessük. Az egyes földesúri birtokok, illetőleg egyes, több egész és részjószágot magukba foglaló uradalmak esetében a kisebb-nagyobb időközökben, főként jószág-elkobzások, zálogosítások, illetőleg a földesurak halála alkalmával bekövetkező birtok-osztályok során a helybeli tanúk vallomása alapján összeírt jobbágy-névsorokban az egyes nevek mellé éppen az anyagi függőséget és a rokoni kapcsolatokat számontartó „bizonyságok" jegyeztetik oda a szökött jobbágynak a falu köztudatában élő új lakóhelyét, illetőleg nem ritkán azoknak a lakóhelyeknek vagy legalább is vidékeknek egész sorát, amelyeken a szökött jobbágy vagy leszármazottai a szökés időpontja után megfordultak. Hogy az ilyen helyváltoztatás, ha nem is mindig, de az esetek túlnyomó többségében a jobbágy eredeti nevének megváltoztatásával járt együtt, erre nézve már az előbb elésorolt okleveles adatok is adnak némi ízelítőt.

Minthogy a jobbágy érthető okokból mindig arra törekedett, hogy előbbi földesura elől minél jobban elrejtő új nevet válasszon magának, a névváltoztatást elsősorban is hihetőleg ez a törekvés irányította. Éppen azért érthetően felette ritkán történhetett meg, hogy az új környezetben a jobbágy eredeti származási helyének nevével alkotott, változtatott nevet használjon. Ilyen származáshelyre utaló névcsere — véleményem szerint — főként akkor következhetett be, mikor a jobbágy már többször is változtatta lakóhelyét, sőt esetleg nevét is, és így a harmadik, negyedik helyen már nem tartotta veszedelmesnek az esetleg nem is tőle választott, hanem az új közösségtől reá ragasztott, közvetlenül előbbi szálláshelyére utaló nevet. Ilyen jobbágy esetére vonatkozhatik Burján Mihály, Abran János és Talas Filep, Hadadi Vesselényi István csigleni és prodánfalvi jobbágyainak 1714. október 12-én tett vallomásából itt idézhető következő részlet: „Tudgyuk bizonyosan — vallják a bizonyságok —, hogy Borosor Jánosnak, kit is Boros (!) Jánosnak csak azért hínak, hogy sőrét hajtogatott Magyarországra, másként Marjan János volna az igazi neve, és m o s t a n C s a n J á n o s n a k h i v a t j a m a g á t, csigleni fél volt az apja és a török birodalomban ment volna Fejerdre, és az ott levő Major Jánossal egy volt; onnan ment Báréban, onnan Csánban[8] és azután Kolosra és ott

[8] Az egykori Torda megyéhez tartozó Mezőcsánra és Pusztacsánra egyként vonatkoztatható névalak.

sóvágó volt többig tizenhét esztendőknél. Ezen mostani fiát, Jánost, azért híjják Csán Jánosnak, hogy Csánból mentenek volt Kolosra. Hárman voltak egyek az egyik megholt, az másik Erdélyben lakik, hol nem tudjuk, hanem a fejérdi atyafiai tudják..." (Wesselényi lt.). A többszöri hely- és egyben névváltoztatásnak ez az érdekes esete nem valami ritkaság-számba menő különlegesség, hanem éppen gyakori volta miatt az erdélyi jobbágy-sors vonatkozásában jellegzetesnek mondható példa. Amiért ezt egyebek mellett itt idézem, az az utolsó névváltoztatás dolga. Ez, a helyét többször ismeretlen okokból változtató jobbágy hányatott élete során ugyan több nevet (Borosor, Boros, Marján, sőt esetleg — fejérdi édestestvére családnevéből következtetve — Major is) viselt, de csak harmadik-negyedik tartózkodási helyén „hivatja magát" — a vallatás tanúi szerint — közvetlenül megelőző tartózkodása helyére utaló névvel. Jóllehet a névváltoztatás kérdésében még távol vagyunk ilyen még másfajta törvényszerűségek megállapítási lehetőségétől, mégis az előbb elmondottak alapján valószínűnek tartható, hogy valóban a csak nagyon vigyázatlan vagy a magát nagyon nagyhatalmú földesúr keze alá adó s ennek védelmében bizakodó szökött jobbágy esetében számolhatunk az eredeti lakóhely nevéből alakított újabb családnév használatával. A szülőföldhöz való, emberileg egészen érthető ragaszkodás inkább a szökésben levő névváltoztató származási helyére csak határozatlanul utaló, nagyobb tájegységnevekkel alakult családnevek használatára késztette a bujdosó jobbágyot. Innen van az, hogy a Havaselvéről és Moldvából Erdélybe szökő román jobbágyok *Muntyan*, illetőleg *Moldován*, az Abrud vidékiek *Abrudán*, viszont az Erdélyből Havaselvére, Moldvába, a Partiumba, illetőleg a magyar királyság területére szökők *Argyelán* vagy *Erdélyi*, a Körösök mellékéről valók a *Krisan*, a Maros mellékéről valók *Marosan* ~ *Muresán*, az Olt mellékéről elszármazók *Oltyan* családnévvel kerülnek bele a jobbágy-összeírásokba úgy, hogy a névsor-készítők a jobbágynév írásba foglalásakor sokszor megjegyzésekkel utalnak is a jobbágy eredeti származási helyére. Gyakran egy-egy vallatás alkalmával is fény derül erre. Például egy 1726-ban a Maros menti Körtvélyfáján tartott vallatás alkalmával egyik tanú, az 52 éves Móses Miklós így vall: „Tudom nyilván azt — mondja —, hogy az ütrumban lehott Moldovan Juvonnak és Moldovan Kratsonnak az edes Atyjok, Moldovan Atyim moldvai ember volt, itt lakvan Thorda vármegyében Körtvélyfáján..., halálos fogságban esven, néhai említett öreg uram, Bánffi Zsigmond uram váltotta ki azon fogságból..." (Bánffy Nemz. lt. Kobolkuti csomó). A távolabbra, más országba, más joghatóság területére szökő jobbágy már nem sokat törődik nevének megváltoztatásával vagy azzal, hogy az újonnan választott név netán előbbi lakóhelyére utaljon. Így, amikor 1775 táján a Szamos menti Tihon egy vallatásos jobbágyösszeírás rendjén számba veszik a szökött jobbágyokat, egyik fugitivussal kapcsolatban a deákok ezt jegyzik fel az urbariumba: „Krisan Tyimok — Juvon nevezetű fiával — Magyarországon Madaras nevezetű faluban vagynak az holott is Tyihovánoknak hivattyák magokat" (Sombori lev.). Az Erdélyből Magyarországra, más joghatósági területre kiszakadt jobbágy tehát — hihetőleg

visszaszerzése körülményes voltában és új ura védelmében bízva — már nem látja szükségesnek gondosabban rejtő név választását. Ezért a nyelvileg amúgy is idegen környezetben bátran használja a tihói származására utaló új nevet.

5. Az ilyen, inkább kivétel számba menő eseteket nem tekintve a „redukálás"-tól egészen joggal viszolygó jobbágy azonban nemcsak a nevét változtatja meg, hanem a minél biztosabb elrejtőzködés szándékával nem egyszer új neve választásakor még népi hovatartozását is igyekszik legalább nevével palástolni. Így például br. Bánffy Farkas szökött jobbágyainak 1747-i összeírásakor a Kolozs megyei Bocson lakott Kerlib Petruval kapcsolatban az összeírók — nyilván a helyi tanúk tájékoztatása alapján —, megjegyzik, hogy ez „minden bizonnyal Somlyón lakik és Nagy Péternek hivatja magát" (Bánffy Nemz. lt. Vegyes levelek csomója). Az ilyenféle eset egyáltalában nem ritka ugyan, de tőlem ismert esetek közül még csak egyet iktatok ide. Egy 1723-ban a háromszéki Zágonban tartott vallatás alkalmával a vallatók a következőket állapítják meg: Az ennekelőtte való időkben a Havasalföldéről Zágonba jött, mint „szabadsággal élő ember Dombucza Sztoika". Úgy látszik, ez itt valamiképpen a br. Szentkeresztyeknek köthette le magát fiaival együtt, mert mikor „Fatuly" nevű fia a vallatás ideje tájt innen elszökik, s visszaszerzés céljából kerestetik, a már Zilahon lakó, eredetileg kétségtelenül román bujdosó, Szőcs alias Fosztó Jánosnak, illetőleg Szőcs Fosztó Jánosnak hívatja magát (Br. Szentkereszty György lt.). Noha az erdélyi régiség névtörténeti kérdéseinek ismeretében joggal számolhatunk azzal, hogy ebben az esetben az egyik új vezetéknév a bujdosó új foglalkozásával kapcsolatban szinte szándéktalanul alakult ragadványnév (ilyen eseteket l. EM. LII, 161 kk. és ETFüz. 208 sz. 6 kk.), a másik név azonban kétségtelenül szándékos névváltoztatással keletkezett rejtő-név lehet. E két névváltoztatás meg több más ilyenféle névcsere esetében is nyilvánvalóan nemcsak a környezet természetes hasonító hatásával, hanem az előbbi földesúr elől i elrejtekezés szándékával is számolnunk kell. Az ilyenformán az eredeti népi hovátartozást rejtő nevet választó jobbágy az új környezethez gazdasági és társadalmi okok következményeként annyira hasonulni igyekszik, hogy nem egyszer a kor gondolkozása szerint ilyen irányban az egyik leglényegesebb lépést is megteszi: az új környezet hatására eredeti vallását is felcseréli. Ennek bizonyságául egy, a XVIII. század közepéről ismert érdekes esetet idézhetek. Mikor 1757-ben Csíkszentmihályon néhai Sándor Péter jobbágyait és zselléreit összeírják, az urbáriumszerkesztők a „Jobbagiones fugitivi" sorában néhai Majzos Péterről megjegyzik, hogy húsz éve egy 10 éves Pál nevű fiával elszökött. „Ment volt Molduvába — olvasom az egykorú forrásból készített jegyzetemben — a nevezett fiával, Pállal, kinek vadnak még ott három testvérei; maga Majzos Péter megholt, a fiai pedig magyarok levén ex catholica religione" román „ritusra állottak". (Néhai Sándor Péter javainak összeírása. E forrást magántulajdonból Kelemen Lajos szíves figyelmeztetése nyomán, illetőleg az ő előzékeny segítségével még 1940 táján használhattam.) Jóllehet az összeírók ebben az esetben névváltoztatásról nem tesznek em-

lítést,[9] alig lehet kétség, hogy az előbbi nemzetiségből való teljes kiszakadás a Majzos-fiak esetében vagy más hasonló esetekben a névváltoztatásra való hajlandósággal járt együtt. Éppen azért e két utóbbi példa a XVII—XVIII. századi erdélyi jobbágyszökések vonatkozásában jellemzőnek tekinthető.

6. Az erdélyi jobbágyszökésekkel kapcsolatos névváltoztatás néhány kérdésének legalább ilyen futó tárgyalása után sort kell kerítenem arra a névtörténeti kutatás szempontjából egyáltalában nem lényegtelen kérdésre is, hogy az ilyen névváltoztatás forrásanyagaként kínálkozó jobbágyösszeírások, kezeslevelek, a szököti jobbágy- vagy jobbágyok hollétének kiderítése céljából tartott vallatások meg más ilyenszerű egykorú források névváltoztatásra vonatkozó adatai mennyibe tekinthetők megbízhatóknak és így a névtörténeti kutatás során felhasználhatóknak.

Mindaz, amit e forrásokból vett példáim kapcsán elmondottam, arra mutat, hogy az említett forrásokat meg más itt elé nem sorolt forrásfajtákat is a kutató kellő kritikával bátran felhasználhatja. A földesúri összeírások ugyanis mindig a népesség-, a munkaerő- és a gazdasági viszonyokkal, a jobbágy-szolgáltatásokkal kapcsolatos valóságos helyzet minél pontosabb rögzítésére törekedtek. Mivel az ilyen forrásokban rendesen felesszámú tanúnak, nem egyszer a tanúk százainak vallomása alapján állapították meg az írásba foglalt tényeket, az e forrásokból nyerhető bizonyítóanyag — az ilyen munkában kötelező óvatosság esetén — megbízható és — ami fő — máshonnan sehonnan sem nyerhető adatokhoz juttathatja a kutatást. Bármennyire is érvényesülhettek ugyanis a vallatások során a szökött jobbágy újabb tartózkodási helye eltitkolását, illetőleg a nyomkereső földesúri-közigazgatási szervek félrevezetését célzó rokoni, barátságbeli vagy sorstársi indítékokból származó törekvések, számításba kell vennünk a velük szemben érvényesülő ellenséges, haragosi indulatoknak, az emberi irigységnek a való helyzet feltárására irányuló emberi indítékát, sőt továbbmenően azt a tényt is, hogy a vallatottak között legtöbbször ott voltak a földesúr gazdasági érdekeltségi körébe tartozó birtokigazgatási személyzet tagjai, sőt éppen a szökött jobbágyért — a szökés esetére — többnyire elég súlyos anyagi felelősséget vállaló jobbágy- és zsellértársak is. Ez utóbbiaknak pedig már anyagilag is érdekükben állott, hogy a szökött jobbágy új tartózkodási helyére és a névváltoztatással alakult új nevére, sőt neveire minél megbízhatóbb, nyomra vezető és a jobbágy visszahozatalát lehetővé tevő adatokat foglaljanak bele az összeírásokba és vallatásokba.

Különösen olyan esetekben, mikor egy-egy ügyben több forrás adatait tudjuk egybevetni, illetőleg a bizonyságtevők százainak vallomásából sikerül a kétségtelenül egyező vonások összegezésével a társadalomtörté-

[9] E magukat más ország joghatósága alatt megvont jobbágyok esetében a névváltoztatás nem látszott a jobbágyok elrejtekése céljából szükségesnek, hiszen a székely székek birtokossága Moldvában nem igen kerestethette a szökött jobbágyokat. Az előbb említett „Dombucza Fátuly" esetében azonban az erdélyi joghatóság alatt való maradás ajánlatossá tette a névváltoztatást is.

neti tények mellett a névtörténetieket is megállapítanunk, a kapott eredményt feltétlenül megbízhatónak tarthatjuk. Az ilyenféle forrásokból kihámozható tények aztán gyakran már túl utalnak a gazdaság-, társadalom-, sőt túl a névtörténet keretein is. Erre nézve jó példa a Coşbuc család Hordóra kerülése és a szökéssel kapcsolatos névváltoztatása. Az eddigi kutatás éppen az Alsóilosváról Hordóra szökött Coşbuc jobbágy-ősök eredeti lakóhelyének kiderítése céljából tartott vizsgálat vallatási jegyzőkönyveiből kétséget kizáróan megállapíthatta, hogy mielőtt a Coşbuc család ősei — feltehetőleg a XVII. század közepe táján — Hordóra kerültek, az Ungur, a „Szekujetz“ és a Tipora nevet használták, s csak Hordón vették fel egyelőre kideríthetetlen okokból éppen a Coşbuc nevet (vö. Şotropa Virgil, *Obîrşia familiei Coşbuc,* „Arhiva Someşană“, 1926. 58—76. — Tőlem: *A Coşbuc család ősei Hordón.* EM. LII, 134—7). A többszöri jobbágyszökéssel többszörösen elváltoztatott jobbágynevek történetének kutatója számára ez az eset a névtörténeti jellegzetességen túl irodalomtörténeti jelentősége miatt kétségtelenül különlegesen is érdekes.

7. Még a jobbágyszökések névtörténeti következményeinek részletekbe menő anyaggyűjtésen alapuló vizsgálata előtt már a fennebb előadottak alapján is kiemelendő, hogy mint a nyelvi élet annyi kérdését, a jobbágynév-anyag történeti vizsgálatát sem lehet pusztán nyelvtudományi eszközökkel, a jobbágynevet teremtő, alakító és változtató társadalom életével való összefüggést figyelmen kívül hagyva végezni. A csupán alak- és jelentéstani vagy név-tipológiai vizsgálat, illetőleg rendszerezés éppen azt nélkülözi, ami a névélettani kérdések esetében is annyira fontos: a társadalmi és a gazdasági vonatkozások kidomborításában jelentkező életszerűséget. Ha nem pusztán nyelvtudományi szempontokkal közeledünk a levéltárakban rejlő hihetetlenül bőséges jobbágynévsorokhoz, vallatási jegyzőkönyvekhez, a különböző időpontokból ránk maradt jobbágy-összeírások meg más iratok névadatainak egybevetése — az előbb jelzett, sőt jobbára a még csak ezután megállapítandó más módszeri tanulságok tekintetbevétele esetén — magára a társadalom életére, a jobbágyvándorlás méreteire nézve is majd figyelemre méltó megállapításokhoz juttathat. Annyi azonban névtörténeti vonatkozásban már most is meglehetős biztonsággal látható, hogy a feudalizmus korának gazdasági-társadalmi megkötöttségében nagyon gyakran más mozzanatok határozták meg a paraszti névadást, mint az 1848-tól eltelt legutóbbi évszázadban. S bár az is kétségtelen, hogy a jobbágyságnak a feudális személyi kötöttségből való felszabadulása óta a parasztság névanyagának alakulásában a jobbágyszökéssel kapcsolatos névváltoztatás eseteivel többé már nem kell számolnunk, mégis nem lehetetlen, hogy a parasztság egyes tagjainak későbbi, más okokból más környezetbe történő kitelepülése esetén ezután is meg-megfigyelhető névváltoztatása nem egyszer még 1848 után is valamelyes kapcsolatban lehet a más gazdasági-társadalmi körülmények közötti évszázados „gyakorlatban“ beidegződött jobbágyi névváltoztatási szokással.

Magyar nyelvtudományi tanszék

К ВОПРОСУ О ЗНАЧЕНИИ ПОБЕГА ТРАНСИЛЬВАНСКИХ КРЕПОСТНЫХ В XVII—XVIII-вв. ДЛЯ ИСТОРИЧЕСКОЙ АНТРОПОНОМАСТИКИ

(Краткое содержание)

После подавления двух крестьянских восстаний в средние века в Трансильвании, до восстания под руководством Хоря, Клошка и Кришана, недовольство угнетённых крепостных не могло проявляться в движениях массового характера. Почти единственной формой проявления протеста индивидуального характера был побег. Он способствовал в значительной мере изменению населения деревни. В свете исторических и статистических данных автор стремится доказать огромное распространение этого способа защиты в XVII—XVIII вв., показывая в то же время и различные средства, применяемые феодалами-владельцами, чтобы воспрепятствовать побегу крепостных, или же вернуть их снова на покинутые поместья. По отношению к этим попыткам феодалов-владельцев единственной возможностью защиты крепостных был побег к другому владельцу или даже в другую страну. Для того, чтобы ещё лучше скрыться, крепостные часто меняли даже своё имя. В этом сообщении автор подвергает исследованию несколько характерных примеров изменения румынских и венгерских имён крепостных. Большое число примеров доказывает, что много крепостных изменили несколько раз своё имя на протяжении их скитания. В большинстве случаев, бежавшие крепостные остерегались принять новое имя, которое имело бы какую-либо связь с покинутым селом, то-есть с поместьем их владельца. На примере скитания семьи Кошбук, автор показывает, что иногда исследование изменения крестьянских имён доставляет значительные и интересные данные даже для истории литературы.

Как общий вывод, автор устанавливает, что историческая антропономастика не может быть изучена в отрыве от социальной действительности. Лингвист должен правильно оценивать экономические и социальные факторы на всём протяжении своих лингвистических исследований.

DIE BEDEUTUNG DER FLUCHT SIEBENBÜRGISCHER LEIBEIGENER IM 17.—18. JAHRHUNDERT FÜR DIE NAMENFORSCHUNG

(Zusammenfassung)

Seit der Niederlage der beiden siebenbürgischen Bauernaufstände des Mittelalters konnte sich die Unzufriedenheit der unterdrückten Leibeigenen bis zum Horia—Cloşca—Crişan-Aufstand nicht durch Massenbewegungen offenbaren. Beinahe die einzige, allerdings individuelle Kundgebungsmöglichkeit für den Protest der Leibeigenen eröffnete sich in

der Flucht. Diese trug in bedeutendem Mass zur Veränderung der Einwohnerschaft der Dörfer bei. Der Verfasser versucht im Licht der geschichtlichen und statistischen Angaben die riesige Ausdehnung der Leibeigenenflucht als Selbstverteidigungsmittel im 17—18. Jahrhundert nachzuweisen, und gleichzeitig hebt er auch die mannigfaltigen Methoden hervor, die die Feudalherren angewendet hatten um die Flucht ihrer Leibeigenen zu verhindern, bzw. um die Entflohenen auf ihre Güter zurückzuholen. Angesichts dieses Vorhabens ihrer Gutsherren blieb für die Leibeigenen keine andere Möglichkeit als die Flucht zu einem anderen Gutsherrn oder gar die Landesflucht übrig. Sie nahmen oft sogar andere Namen an, um sich besser verstecken zu können. Der Verfasser prüft einige bezeichnenden Fälle von Namensänderungen rumänischer und ungarischer Leibeigener. Zahlreiche Beispiele beweisen, dass viele Leibeigene im Laufe ihrer Umherwanderungen ihre Namen des öfteren gewechselt haben. In den allermeisten Fällen hüteten sich die entflohenen Leibeigenen wohl, einen neuen Namen anzunehmen, der in irgendeinem Zusammenhang mit dem verlassenen Dorf, folglich mit dem Gut ihres einstigen Feudalherren, stand. Anhand der Wanderungen der Familie Coşbuc weist der Verfasser nach, dass die Erforschung von Namensänderungen der Bauern zuweilen auch für die Literaturgeschichte interessante und wertvolle Aufschlüsse bietet.

Als allgemein gültige Folgerung stellt der Verfasser fest, dass die Namenforschung nicht vereinzelt, von der gesellschaftlichen Wirklichkeit abgesondert und losgelöst betrieben werden kann. Der Sprachforscher muss stets vor Augen haben, dass er bei seinen philologischen Forschungen die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Faktoren richtig einzuschätzen hat.

KÁSZONI FERENC LEVELEINEK NYELVJÁRÁSI SAJÁTSÁGAI

B. GERGELY PIROSKA

A nyelvjárástörténeti kutatás számára elsőrendű fontosságúak a XVI. századi nyelvemlékek. A magyar nyelvtörténetnek ugyanis ez az első olyan korszaka, amelyből több tízezerre menő írásos emlék maradt fenn, s minthogy ezek a magyar nyelvjárások legkülönbözőbb pontjain keletkeztek, az egyes vidékek XVI. századbeli nyelvállapotának összehasonlítására, viszonyítására alkalmas anyagot szolgáltatnak.

Természetesen ahhoz, hogy a különböző nyelvjárási jelenségek XVI. századbeli előzményeit és főleg elterjedésük mértékét hozzávetőleges pontossággal megismerhessük, igen sok olyan részlettanulmányra van szükség, amely szűkebb határok közt egy-egy kisebb területi egység: falu, város, vagy egy-egy nyelvjárásban író egyén nyelvállapotát méri fel. Ez utóbbi célra alkalmasnak mutatkozott Kászoni Ferencnek, a Beszterce rajonban (Kolozsvár tartomány) fekvő Nagysajó községbeli egykori tiszttartónak a XVI. század második felében írt huszonhét levele. (Ezekre Beszterce városnak a kolozsvári Állami Levéltár gondozásában levő levéltárában akadtam.) A huszonhét levél az elsőtől az utolsóig azonos kéz, minden bizonnyal Kászoni saját írása. A levelek írójának személyazonosságát különben az íráskép egyezésén kívül a levelek egységes nyelve és fogalmazásmódja is bizonyítja.

Az első levél 1578. szeptember 17-én kelt, az utolsó 1591. március 4-én. Kászoni levelezése tehát tizenhárom évet ölel fel. A közbeeső időben folyamatosan minden évből van két-három levél egészen 1586-ig. Ekkor azonban a levelek sora megszakad, és csak hat év múltán, 1591-ben bukkan fel még egy, a sort le is záró levél. Túlnyomó többségüket Kászoni a Beszterce városától nem messze fekvő Nagysajó községből írta két besztercei bírónak, Szabó Orbánnak és Budaki Gáspárnak. Ezenkívül egy-egy levelet keltezett Petresfalváról (Beszterce rajon), Tekéből, Nagyfaluból (Bethlen rajon), a kétéves megszakítás után pedig utolsó levelét Doboka községből küldte. Bár a levelekben Kászoni gyakorlott levélírónak mutatkozik, a használt szókészlet, a stílus arról tanúskodik, hogy Kászoni Ferenc nem tartozott a „litterátus" emberek, a művelt toll-

forgatók közé. A szókészlet vonatkozásában legszembetűnőbb az, hogy a huszonhét levélben a címzésen és a keltezésen kívül egyetlenegy latin szó — mégcsak megszólítás vagy udvariassági formula — sem tűnik fel. Mondatainak feépítése is meglehetősen egyhangú.

A levélíró nyelve erős nyelvjárási sajátságokat mutat. Igen érdekesen olyan nyelvjárási sajátságok keverednek Kászoni nyelvében, amelyeknek együttes jelentkezése — legalábbis a Román és Magyar Népköztársaságbeli mai magyar nyelvjárásokban — szokatlan.

Tekintve, hogy a huszonhét levél mintegy hatszázötven sornyi szöveget kitevő anyaga mennyiségileg sem jelentéktelen, s hogy ezek az adatok viszonylag hosszú időről, kétségtelenül ugyanattól az egyéntől, tehát ugyanabból a nyelvjárásból származnak, Kászoni nyelvének szinkronikus bemutatása még akkor is hasznosnak ígérkezik, ha a dolgozat Kászoni nyelvjárásának területi elhelyezését — ezt a lényegbevágó kérdést — kétségtelen bizonyossággal jelenleg nem tudja megoldani. Hiányoznak ugyanis a helyhez köthetőség biztosabbnak látszó külső érvei, a levelek írójának életrajzi adatai. Kászoni sokkal jelentéktelenebb ember volt, semhogy nevét, származását a családtörténet számon tartaná. Levelezése gazdasági természetéből folyik, hogy a maga származásáról, élete körülményeiről sohasem ír.

Biztosan csak annyit tudunk róla, hogy 1578 és 1586 között a Beszterce vidéki Nagysajón él, foglalkozása tiszttartó. Hihetőleg valamikor 1586 és 1591 között Dobokára (Bethlen rajon) kerül. A tőle eddig utolsóként ismert levél is itt kelt. Így a levélíró a legnagyobb valószínűséggel azonosítható azzal a Kászoni Ferenccel, akinek 1586-ban Dobokai Imre itteni öt jobbágytelkét zálogba veti (K á d á r J ó z s e f, *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája.* Deésen, 1900. III, 327). Alig lehet kétséges, hogy a tíz évvel később, 1596-ban a dobokai birtokosok között említett Kászonyi Ferenc (i. h.) a névnek amúgy is lényegtelen alakváltozati eltérése ellenére is azonos a levelek írójával. Feltehetőleg házasság révén telepedik meg Dobokán, feleségét ugyanis Dobokai Juditnak hívják, neve után tehát erre a vidékre való (Kádár, i. m. 329.). Kászoni valószínűleg élete végéig Dobokán lakhatott. Minhogy felesége 1604-ben már nem a Kászoni Ferencné, hanem a Szemere Jánosné nevet viseli, és a már említett öt jobbágyteleknyi zálogbirtokot második házasságába is magával viszi, (i. h.) bizonyos, hogy Kászoni valamikor 1596 és 1604 között meghal.

A nagysajói tiszttartóskodás előtti évekről, nyelvjárásának hovatartozása szempontjából oly fontos születési helyről semmit sem tudunk. A Kászoni név nem jelent útmutatást, mert a XVI. században ilyen nevű családok már nemcsak a Magyar Autonóm Tartománybeli Kászon területén laktak. Kempelen Béla például 17 Kászoni nevű családot is felsorol (K e m p e l e n B é l a, *Magyar nemes családok.* Bp., 1913. V., 391—92). Hogy ezek közül melyikbe tartozott a nagysajói levelek írója, azt adatok híján nem lehet eldönteni, legfeljebb nyelvjárásának legjellemzőbb sajátságai alapján lehet több-kevesebb valószínűséggel megkísérelni. A továbbiakban erre a kérdésre még több ízben visszatérek.

2. Mielőtt Kászoni Ferenc nyelvjárásával részletesen foglalkoznék, ismertetem helyesírását, hangjelölését[1]. Kászoni az egyes hangok jelölésére a következő betűket használja:

Hang	Jel	Hang	Jel
a, á	*a*	o, ó	*o*
b	*b*	ö, ő	*eo*
c	*cʒ*	p	*p*
cs	*ch, ʒ, ß*, cz ~ cʒ***	r	*r*
d	*d*	s	*ſ, ß, 6* (szó végén), *ʒ*, cʒ*** pl. *kÿcz* 'kis'
e	*e*		
é	*e, ye?*** pl. *kyet* 'két'	sz	*ʒ, 6* (szó végén), *ß*, ſ*, z**, ch***
f	*f*		
g	*g*	t	*t, th**
gy	*g, gÿ, gj*, gh***	ty	*ttÿ*
h	*h*	u, ú	*v* (szó elején), *w, u, ü, ű***
i, í	*ÿ, j, I* (szó elején), *i**	ü, ű	*w, v, ÿw?*, jw?**, u*, ü*, ű**
j	*ÿ, I* (szó elején), *j**		
k	*k, c*** pl. *Mÿclos* 'Miklós'	v	*v, w, u*, ü**
l	*l*	z	*ʒ, 6* (szó végén), *ß*, ſ**, z**, cz ~ cʒ* pl. *Igacz* 'igaz'
ly	*l, lÿ*, li*, lj***		
m	*m*		
n	*n*	zs	*ʒ, ß**, cʒ***
ny	*n, nÿ**		

Kászoni hangjelölése beleillik a XVI. század helyesírási képébe. Néhány a korabeli helyesírásban ritkább jelet is alkalmaz. Ilyenek: *ʒ, ß* *cs* hangértékben; *ye é* hangértékben például ebben a szóban *kyet* 'két' (2×), de *ket* (7×); *ÿw, jw, ÿ ü, ű* hangértékben. Pl. *Iw* 'ű', *hetfywn* 'hétfűn', *kÿld* 'küld', bár meglehet, hogy az utóbbi jelölés ejtési sajátságot tükröz (l. később).

A hosszú és rövid magánhangzók közt nem tesz különbséget. A mássalhangzó-hosszúság jelölésében rendkívül nagy ingadozás tapasztalható, úgyhogy ezt másképp, mint ejtésbeli ingadozással nem lehet megmagyarázni, azért e kérdést nem itt, hanem a dolgozat következő, hangtani részében tárgyalom.

Kászoni helyesírásában a fonetikus és a szóelemző írásmód körülbelül egyensúlyban van. Ugyanazokat a szóalakokat egyszer fonetikusan, máskor a szóelemzést követve írja. Pl. *gondolhattÿa — foghatjak, mogÿa — ʒolgalatiat, agÿa — parancholia.* Csak fonetikusan írva fordul elő: *atta, tutomra, tarcha, terÿʒe.* Ellenben mindig a szóelemzés elve érvényesül az *l + j* hangkapcsolat írásában: *gondolÿak, talalÿak, kelÿen, ʒabadulÿanak.*

3. Dolgozatom célját Kászoni Ferenc nyelvjárásának leíró szempontú bemutatásában jelöltem meg. Nem foglalkozom azonban e nyelvjárás ösz-

[1] Az alábbi felsorolásban a betű vagy betűcsoport mellé tett * azt jelöli, hogy a kérdéses jel sok, de a fővariansnál (a * nélküli jelnél) kevesebb adatban fordul elő. A két **-gal ellátott betűk használatára mindössze 4—5 adat van.

szes jelenségeivel, hanem csak az ún. szűkebb értelemben vett nyelvjárási jelenségekkel, tehát csak azokkal, amelyek feltehetőleg már a XVI. században területi tagoltságot mutattak, azaz, amelyek nem voltak meg, vagy legalábbis nem egyforma mértékben voltak meg a magyar nyelvjárásokban (Benkő, Magyar nyelvjárástörténet. 9). Ezek közt is leginkább a hangtani sajátságokat részletezem, hiszen a nyelvjárási különbségek a szókészleti jelenségeken kívül legszembetűnőbben a hangállományban jelentkeztek és jelentkeznek ma is.

Kászoni nyelvjárásának legfeltűnőbb hangtani sajátsága a *í*-zés.

í-ző alakok:

A. Szótőben: a) hangsúlyos szótagban: *cʒÿplenÿ, dÿʒmanak, Iltetnek, be Ireom, Itekbeol, kÿpen, kÿr, kjʒedelemne kül, kÿ6* 'kész', *mÿlto, mÿnÿe* 'mennyi', *mÿrt 'mért', Nÿha(n), nÿmelÿk, kÿral Nÿmetel* 'németţel', *nÿp, pjntekeo(n), pjncʒunkÿrt, ʒÿlel 'széjjel', ʒÿrÿnt* 'szerint', *thÿweo, vÿgeʒeogÿk, vÿʒÿ* 'veszi';

b) hangsúlytalan szótagban: *beʒÿdne kül, egifegbe, elÿg, feÿr, felÿwel* 'félével', *hwßwjth, Igÿrt, legÿn, ʒegÿn, ʒomʒjd, teortÿnek, teorwjnt.*

B. Szuffixumban: az *-ért* ragban: *aʒÿrt, dolgajrth, fÿʒetefeÿrth, Irte ~ Irete, kedwejrth;* a feltételes mód jelében: *Ertenÿm, Irnÿk, Iʒenÿk* 'izennék', *kÿldenjm, kelenjnek, kÿrnjm, lenÿnek, menÿnek* 'mennének', *ʒerʒeodnÿm, ʒolgalnjk, tudnjk;* az *-ék* egyes szám 3. személyű ikes személyragban: *ʒelekeogÿk, Emlekeʒÿk, keowetkeoʒÿk, Mülÿk, vjgeʒeogÿk* és többes szám 3. személyű igei személyragban: *vÿtÿk*; az elbeszélő múlt jelében: *Be menÿnek; -ig* terminativusi ragban: *penÿg;* az *-és* képzőben: *Ertÿʒere;* az *-ít* képzőben: *Bwßÿtanak, Igaʒÿtÿa, Indÿtotta;* a *-nyi* képzőben: *Enÿt.*

Ehhez járul még az egyes szám 3. személyű birtokos személyrag *i*-ző változata toldalék előtt: *ʒelekedetÿth, Emberÿt, felÿt, Ideÿn, keʒÿbe, lewelÿt, ʒerÿt, vÿtelÿre.* Abszolút szóvégen is jelentkezik néhány esetben e személyrag *i* alakváltozata: *legÿ* 'jege', *Rendÿ* 'rende', *tÿʒtÿ* 'tiszte', *de Newe, Reʒe, vetke.*

Amint látjuk, az *í*-zés igen következetes abban a nyelvjárásban, amelyet Kászoni beszél. Ha összevetjük a fentebb felsorolt adatokat egyik legerősebben *í*-ző nyelvemlékünkkel, a Szalkai Glosszákkal, amelyről köztudomású, hogy az észak-keleti nyelvjárásterület XV. század végi *í*-zését tükrözi, semmi különbséget nem találunk az *í*-zés következetessége tekintetében a két nyelvemlék között. A Szalkai Glosszákban is ugyanolyan hangtani helyzetben, sőt nemegyszer ugyanabban a szóban jelentkezik az *í*-zés. Pl.:

A. Szótőben: a) hangsúlyos szótagban: *yletedre, kyppen, kyztetisith, myltosagh, tytemynyt;*

b) hangsúlytalan szótagban: *bezydewel, terwynywel, tortynethywel, vidyk.*

B. Szuffixumban: a feltételes mód jelében: *menyk, vakmerokodninch,* az *-és* képzőben: *yovissire;* az egyes szám 3. személyű birtokos személyragban: *osinech, rezyben.*

Kismértékű ingadozás mindkét nyelvemlékben akad.

Kászoni leveleiben:

A. Szótőben: a hangsúlyos szótagban: *Elteße Erteo(m), Kepen, penȝeon, Reȝe, ȝerÿnt, teteȝeo(n), vegere;*

b) hangsúlytalan szótagban: *Egefegbe, gereb, kenefeknek, portekaÿa.*

B. Szuffixumban: a feltételes mód jelében: *keletnek, vÿnek el;* az elbeszélő múlt jelében: *meg eolek;* az *-ék* igei személyragban: *Adasek, kelletek, vÿtek;* a *-ség* képzőben többségben vannak az *é*-ző formák: *felefege, keßefegel, ȝegÿtfegewel;* az *-és* képzőben: *fÿȝetefeÿrth;* az *-ít* képzőben: *elÿgeteȝe meg* 'elégíttesse meg', *Epetenÿ, ßegetfegel;* a *-nyi* képzőben: *mÿnÿe*; az egyes szám 3. személyű birtokos személyragban: *Ertÿfere, keȝebe, kedwejrth, Newet* és a birtokjelben: *eowe.*

A Szalkai Glosszákban: *vendegh, videk, kovetkezek, nedvessegh, thekentese.*

Ezenkívül a Kászoni nyelvjárásban az *elég* szó kivételével mindig a nyíltabb formát találjuk meg azokban a szavakban, amelyekben a mai köznyelv *é* ~ *e* váltakozást mutat: *felbe, gonno6 fele, hetfu(n), kerek gartonak, kewe6, keotel vereoknek, leüel, Newen, zeker, terÿȝe.* Épp ezért meglepő, hogy az analógia két, eredetileg *ë*-t tartalmazó szót: *vÿȝÿ* (2×) 'veszi' és *ȝÿrÿnt* 'szerint' az *i*-zés hatáskörébe tudott vonni.

Az *i*-zés keleti góca az újmagyar nyelvjárások korában, tehát a XVI. század táján is az északkeleti nyelvjárásterületen volt (B e n k ő, *Magyar nyelvjárástörténet,* 75). Ennek a területnek az *i*-zése jelentkezik a már említett Szalkai Glosszákban. A mai nyelvjárások közül az *i*-zés sajátja azonban, a mezőségi nyelvjárás északi szegélyének is. Magában Nagysajó községben ma már csak szórványos az *i*-zés. Az *i*-zésre alkalmas szavakban ellenben egy igen zárt, *i* felé hajló *é* hangot ejtenek. Pl. *rẹ̈geb, vẹ̈ge, csẹ̈pèlni, büdessẹ̈g, kökẹ̈ny* ~ *kökiny, kötẹ̈nyem* (az adatok 1957-ben végzett helyszíni gyűjtésemből valók). Hasonló adatokat gyűjtöttem a Nagysajótól kissé távolabb eső Óradnáról és Sófalváról (Beszterce rajon) is. Elképzelhető, hogy ezek az *ẹ̈* ~ *ẹ́* hangok eredeti *i* hangból keletkeztek, tehát az *i*-zés hatása a XVI. században a mainál keletebbre volt. Épp ezért lehetséges, sőt igen valószínű, hogy Kászoni *i*-zése jellemzőnek mondható Nagysajónak és környékének XVI. századi nyelvjárására.

A zárt tendencia más nyelvjárási alakokhoz viszonyítva az *ő* ~ *ű*, *ó* ~ *ú* szembenállásában is megmutatkozik Kászoni nyelvjárásában. Az *ő* személyes névmás hét *eo, Ieo* alak ellenében tizenkilencszer *w,* illetőleg *Iw* alakban, tehát zártan fordul elő. (Az *ű* hang *Iw*-vel való jelölése a XVI. században már ritka ugyan, de nem példátlan. Kászoni leveleiben is előfordul a fentebbi példán kívül a *hetfywn* szóban is. Aligha kétséges, hogy itt *ű*-t jelöl. Egészen szokatlan azonban az *ő*-nek *Ieo* jelölése. Itt bizonyára az *Iw* betűkapcsolat mintájára alkotott egyéni jelölésmóddal van dolgunk. A *Iw, Ieo* jelölés *jű, jő* ejtésének — amely elvégre a mai szalontai nyelvjárásban is megvan (V i s k i, *A szalontai nép nyelvéből.* NyF. 69 : 8) — ellene mond az, hogy ugyanezt a szót Kászoni *w, eo* formában is írja, ennek olvasata pedig nem lehet más, mint *ü, ő.* Az *Iw* és *w, Ieo* és *eo* alakváltozat ugyanolyan mondatfonetikai környezetben

fordul elő, tehát az a feltételezés is elesik, hogy az *Iw, Ieo* formák magánhangzóval végződő szó után állva, azaz hiátusos helyzetben keletkezhettek (többes számban egyöntetűen: *wkeot, wk,* az *i*-vel kezdődő alakváltozatra nincs példa).

Ugyancsak zárt formát találunk a *hetfÿwn, fÿwkepen, fw vraÿnknak, Iwnÿnek* 'jönnének' alakokban (a helyesírási *ÿ* ~ *ÿw* ~ *w* ingadozás ezekben is megvan).

A *-ból, -ből, -tól, -től, -ról, -ről* ragsorban a *-ból, -ből* nyíltabb a *-tól, -től, -ról, -ről* ellenben kizárólag zártabb *-túl, -tűl, -rúl, -rűl* formában használatos: *dologbol, ebeol, attul, Monartül, vramtul, eʒektul, Iſtentul, kegel(med)twl, Entulem* de *teolem, valakjtul; Dolgokrul, iraßomrül, az Mÿrül, erul.*

A tővéghangzó zártsági foka elég ingadozó, bár egy-egy formáns előtt következetesen azonos nyelvállású. A többes szám első személyű igei és birtokos személyrag előtt a tővéghangzóban a zártabbá válás már megtörtént: *gondunk, Mÿ Magunk, talalunk, vrunk, vagÿunk, kezunkben, lehetünk, teolthetünk.* Ellenben a nyíltabb formát őrzik a többes szám 3. személyű birtokos személyrag előtti tővéghangzók. Pl. *beneok, faluÿok, feleleok, Gongyokat, haʒokhoб, karok, kedweokÿrt, Neweoket, Reÿaÿok, valaſokrül.*

Az *-l* ablativusi rag előtti helyzetben a *keoʒül* szóban a tővéghangzó mindig zárt.

Az *ë* ~ *i* szembenállás tekintetében is elég kevert állapotot mutatnak az adatok. Az *is* kötőszó csak nyíltabb *eб* alakban van meg, de következetesen *i*-vel fordul elő az *ifmerÿk, ifmet, mÿndeo(n)* szó.

Az *o* ~ *a* hangviszony szempontjából már a nyíltabb alakok felé hajlik, a Kászonitól beszélt nyelvjárás. Több ízben csak a *-t* tárgyrag előtt van *o* ebben a szóban: *vramoth.* Más hangtani helyzetben elszigetelten csak egy-egy alkalommal jelentkezik *o*-zás a következő szavakban. Pl.: *kalongÿaÿawal, Morhajat, vromnak,* de négyszer *a*-val *vramnak,* rag nélkül pedig mindig *vram.*

Kászoni Ferenc nyelvjárásának az *í*-zés mellett másik jellemző sajátsága az *ö*-zés. Ez a két jelenség a magyar nyelvjárások többségében együtt nem jelentkezik. Laziczius Gyula rendszerében △ + □ megoldású típusba illenék (ö-ző megoldású rövid + *í*-ző megoldású hosszú magánhangzós rendszer). Laziczius erre a típusra egyetlen példát említ: a felsődrávai nyelvjárást (Laziczius, *Bevezetés a fonológiába.* (62—74).

Kászoni *ö*-zése, bár meglehetősen következetes, korántsem olyan erősfokú, mint az *í*-zés. Hangsúlyos szótagban egyáltalán nem jelentkezik, kivéve a *lesz, tesz, vesz* ige *t* jeles múlt idejű alakját (ez különben az egész erdélyi régiségben és máshol is általános), hangsúlytalan szótagban mindössze két szóban mutatkozik, igen gyakori azonban ún. ragok előtti tővéghangzós helyzetben és előfordul toldalékokban is.

A. Szótőben a) hangsúlyos szótagban: *leot, teot, weot;* b) hangsúlytalan szótagban: *Igeo(n), Beßteorʒen.*

B. Ragok előtti tővéghangzós helyzetben: *Emlekeʒeo(n), Ertekeoʒeo(m), Erteo(m), hÿʒeo(m), be Ireo(m), Ismereo(m), kjreo(m), me-*

reo(m) vÿȝeleo(m); leȝeok, Megeok, leȝeo(n), Erteot; Erteneo(m), Igÿrneo(m), meneo(m), teneo(m), Ennekeo(m); Embereok, eȝeok, wkeot; Eȝeo(n), heteo(n), kedeo(n), Myndeo(n), Neweo(n), pencȝeo(n), pÿntekeo(n), ȝent peterreo(n), Tyȝeo(n) harro(m); ſebeoſÿ Tÿwadar.

C. Szuffixumban: az *-elem* képzőben: *ſeÿedeleo(m);* a *-ked,* képzőben: *ȝelekeogÿk*; a *-kez* képzőben: *Ertekeoȝeo(m), keowetkeoȝÿk.*

Az *ö*-zés az ezen a területen ma beszélt nyelvjárásban teljesen ismeretlen. Sem Nagysajón, sem Dobokán, de még távolabbi környékükön sem hallhatók *ö*-ző alakok. Sőt éppen ellenkezőleg a köznyelvi és más nyelvjárásbeli *ö* hangok egy részének helyét is *e* foglalja el: *bőrem, büdes, büzeli* 'szagolja', *kezdödett, köccsen,* 'kölcsön', *kötezzem, őrel* (az adatok az 1957-es helyszíni gyűjtésemből valók).

A XVI. századból két ugyancsak Nagysajóról kelt levélből hasonló adatokat idézhetünk: *leoÿen, Kőȝenethemnek, kőzett, vigeȝedik.*

Kászoni Ferenc *ö*-zését tehát semmi esetre sem tarthatjuk a Nagysajó vidéki nyelvjárás olyan sajátosságának, amely a XVI. században megvolt, napjainkig azonban a nyelvjárási hangfejlődés során eltűnt. Ennek ellentmond a fentiek mellett az is, hogy Kászoni leveleiből az *ö*-ző alakokkal szembe csaknem ugyanannyi ellenpéldát, azaz *e*-ző szót állíthatunk. E nagyobb mérvű ingadozás legkézenfekvőbb magyarázatául az kínálkozik, hogy az alkalmasint eredetileg *ö*-ző nyelvjárású Kászoni nyelvéből az *ö*-zést a Nagysajó vidéki nyelvjárás *e*-ző alakjai kezdik kiszorítani.

Az ellenpéldák a következők:

A. Hangsúlytalan tőszótagban: *beßterȝeÿek.*

B. Tőveghangzós helyzetben: *Ertek, teȝek, Meg Ertetejmj, Emlekeȝtejmj, Ertete, El weȝeth, letentet volt, meheteth volt, kelet volna; Ertÿſemre, Iretem; keȝembe, benejmj; Neweßÿk, ȝereßhet; eȝekre, gerebek, keneſeknek; egeſeget, gerebet, keotelekel, keneſeknek, leuelemet; kÿpen, mjnden, Newen, pencȝejnj, keßeſegere.*

C. Szuffixumban: az *elem* képzőben: *ſeÿedelem, kjȝedelemnekül,* a *-kez* képzőben: *Emlekezÿk,* a *-ked* képzőben: *cȝelekedÿk, ȝelekedet, teorwynkedny.*

Nenany szóban a tővéghangzó egyenesen illabiális illeszkedést mutat: *velek, Iretek, Ertenyek.*

Ha tehát *ö*-zés Nagysajó, Doboka vidékén nincs és nem is volt, máshonnan kellett Kászoni nyelvébe kerülnie. Mivel pedig életének első szakaszára vonatkozólag semmi útbaigazító adattal sem rendelkezünk, fel kell tételeznünk, hogy Kászoni nem nagysajói vagy Nagysajó vidéki születésű ember, hanem olyan területről származott ide, ahonnan tővéghangzós *ö*-zést hozhatott magával.

Arra vonatkozólag ellenben, hogy ezt a nyelvjárásterületet hol keressük, legfeljebb találgatásokra vagyunk utalva. Az *ö*-zés mai nyelvjárási képét tekintve Kászoni *ö*-zése leginkább az udvarhelyi és az abaúji *ö*-zés jellegével egyeznék. Minthogy azonban az udvarhelyi (Magyar Autonóm Tartomány) és a részben a Magyar Népköztársaság, részben a Csehszlovák Szocialista Köztársaság területén fekvő abaúji nyelvjárás XVI.

századi állapota még körvonalaiban sem ismeretes — noha a szóbanforgó nyelvjárási jelenség a XVI. századra minden bizonnyal ezeken a területeken is kialakult (Benkő, i. m. 88) —, a fent említett egyezésből Kászoni ö-zésének területi elhelyezésére vonatkozólag semmilyen bizonyosnak látszó következtetést sem vonhatunk le.

Az udvarhelyi származást a családtörténeti művek nem támogatják, idevaló Kászoni nevű családot nem említenek. Az összes udvarhelyi falvak hadviselőire kiterjedő Básta-féle 1602-es székely összeírásban (Székely Oklevéltár. V, 384—420) és az 1566-ban János Zsigmond hadában szolgált székelyekről készült lustrában (Székely Oklevéltár. II, 195—206) szintén egyetlen Kászoni nevet viselő sem szerepel. Emellett belső, nyelvi érv is ellentmond az udvarhelyi származtatásnak. A székely nyelvjárástípus ugyanis meglehetősen é-ző jellegű volt (Benkő, i. m. 90), s nehezen volna elképzelhető, hogy egy ilyen nyelvjárást beszélő nyelvében az í-zés olyan erős gyökeret verjen, mint ahogy ezt Kászoninál láttuk.

Az abaúji részeken ugyan az 1754—55. évi országos nemesi összeíráskor élt egy ilyen nevű család (Kempelen, i. m. V, 329), ez a XVI. századnál két évszázaddal későbbi adat azonban nem nyújthat támpontot Kászoni anyanyelvjárásának helyhez kötéséhez.

A labiálitásra való hajlam az ö-zést leszámítva más hangokban nemigen jelentkezik. Az *i* ~ *ü* szembenállás esetei közül csak a *ti* személyes névmás fordul elő labiális *tw* (16x) alakban, illabiális ellenben a *mi, ismerÿ, hÿt, Ideo, Izente,* sőt ha nem csak hangjelölési sajátsággal állunk szemben, illabiális *i*-zést találunk ezekkben a szavakban: *kÿld (22x), fÿwet, pinkeofd.*

A mássalhangzók körében nyelvjárásinak tekinthető jelenségek közül Kászoni nyelvére igen jellemző a gyakori gemináció és ennek épp ellentéte, a mássalhangzó-rövidülés, illetőleg az eredeti rövidség megőrzése. Gemináció folytán leggyakrabban az *l* és az *r* nyúlik meg, de van példa más hangok ikerítődésére is: *allatt wallo, elleote, hallala, hallott* 'hálót', *valla, vallamy, vallaßt, velle; Arrat* 'árát', *herre* 'helyre' (hasonulás révén), *Irra, karrom, karroб; gonnoб, kenneб.*

A múlt idő *-t* jele, a középfok jele szó belsejében, magánhangzó közi helyzetben és szó végén is rövid: *bozatota, halota/m/ Mondotalml, teotem, vjtek; adot, Ieot, Marat; Iobak, Teobet, Toüaba; eleb, Gakortab, Iob, Inkab, towab, teob.* A locativusi *-t* rag is rövid: *It, Oth, melet* 'mellett'. Rövid a mássalhangzó a *-val, -vel* ragos szavakban: *Bÿzonal, Emberel, kÿkel, melÿkel, Nÿmetel, vramal.* Részben eredeti, részben analógiás rövidséget mutatnak: *hozak* 'hozzák', *tetezeo/n/, hagÿa, hÿge, tugÿam; kelene, vÿnek* 'vinnék', *menek,* 'mennék'; *lenÿ, Meneo/m/, vÿnÿ* 'vinni'; *Azont, Imar, kel* 'kell', *kepen* 'képpen', *keteot* 'kettőt', *Regel* 'reggel', *femÿ, wÿza.* Kétségtelenül megrövidült alakok: *Ere, erul, eben, Ebeol, aban, Anÿira.*

Az *l* ~ *ly* hangviszony szempontjából nehéz megítélni Kászoni nyelvjárását, mert a levelek helyesírása a palatális mássalhangzókat következetesen nem különbözteti meg. A ma *ly*-nal írt szavakban is felváltva használja az *l, ly, lj* és *li* betűt. Valószínűbb, azonbon, hogy itt nem ejtés-

beli, hanem csak helyesírási ingadozással állunk szemben. Ezt bizonyítanák elsősorban az olyan szavak, amelyek *ly*-ra és *l*-re valló jelölésmóddal is előfordulnak. Pl. *tawal* ~ *tawaly, ilyen* ~ *ilen, mel* ~ *mel.*

Kászoni leveleinek adatai tehát az *ly* hang szempontjából a következő képet mutatják.

A. Tő belsejében: *ʒablÿa, cʒemlÿe, ʒemlÿet.* 'zsemle'.

B. Abszolút tővégen: *tawalÿ* ~ *tawal, aʒ melj* ~ *aʒ mel, ol* 'oly', *karolÿ Peterth, kjral.*

C. Szufixum előtt: a) mássalhangzóval kezdődő toldalék előtt: *Mjhalnak;*

b) a toldalék előtt magánhangzó áll: *a Melyk, Ilÿen* ~ *Illen* ~ *Ilen, nÿmelÿknek, ʒÿlel, telÿefegel.* A magánhangzó előtti tővégek általános *ly*-s ejtésének analogiájára palatalizálódhatott az *l* a következő szóban: *Aÿanlio/m/* (minden levélben ugyanilyen *ly* hangra utaló alakban fordul elő, összesen huszonhét ilyen adatunk van).

A XVI. század táján végbementek azok a változások, amelyek a magyar nyelvjárásokat *l*-ező és *ly*-ező részlegekre bontották. Az a szabályszerű ingadozás, amely korábban a tővégi *ly*-ek esetében fennállott, hogy tudniillik tővégen mássalhangzóval kezdődő formáns előtt *l*-et, magánhangzóval megelőzött formáns előtt *ly*-t ejtettek, olyan módon szűnt meg, hogy különböző analógiás hatások folytán a nyugati nyelvjárástípusokban minden hangtani helyzetben az *l*, a keleti nyelvjárásokban az *ly* jutott kizárólagos uralomra. (Benkő, i. m. 97—8.)

Az *l* és *ly* hang pontatlan megkülönböztetése és a különböző fonetikai helyzetekre vonatkozó adatok csekély száma miatt lehetetlen megállapítani, hogy Kászoni nyelvjárásban ez a változás megtörtént-e már. A felsorolt adatok azonban nem mondanak ellent annak a feltételezésnek, hogy az a nyelvjárás is, amelyet Kászoni beszélt, — a többi keleti XVI. századi nyelvjáráshoz hasonlóan — valószínűleg *ly*-ező, tehát a fenti adatokban minden hangtani helyzetben palatális hang olvasandó. Ezt támogatná az is, hogy a különböző jelölés-módon hangtani helyzetenként semmiféle szabályos váltakozást nem mutatnak.

Hasonló helyesírási nehézségek miatt szintén csak feltételesen állíthatjuk, hogy depalatális a tővég a következő alakokban: *legÿn, ʒegÿn, bÿʒon, Aʒont, cʒÿgan.*

A keleti nyelvjárástípusokra jellemzőnek mondott ugyancsak depalatalizáció útján keletkezett *hadta, vadnak* féle alakok is előfordulnak *vadnak, hadna, hatta* (< hadta).

Néhány példánk van a zárt szótag végi *l* mássalhangzó előtti kiesésére: *Monar, modowabol, fonara* 'Zsolnára'. Eredetibb *l* nélküli alakban szerepel a *bodogül, ereotetÿ.* Az esetek nagy többségében azonban az *l* nem esik ki.

A formánsokban a mássalhangzó-hasonulás következetesen érvényesül: *Iwhokal, vram/m/al, hoʒon* 'hozzon', *hoʒzak.* Nem hasonul a *-szer*-rag magánhangzója: *Nÿhanʒer.*

4. A formáns elemek alaki változatait már a megelőzők során érintettük. A továbbiakban néhány, talán nyelvjárásinak tekinthető alaktani és mondattani jelenséget említek meg.

Az igei személyragok közül az egyes szám 3. személyű *-n* rag a jelentő mód, jelen idejű alakokban csak a *vagyon* igében és *sz*-szel bővülő *v* tövű *leʒeon* igében található meg. A múlt idő többes szám 3. személyének gyakran *-nak, -nek* a ragja: *hoztanak, leotenek, kjrtenek.*

Az ikes igék ragozása, a felszólító módú alakokból ítélve, szabályos (jelentő mód, jelen idő, egyes szám első személyű alakra nincs adat): *ʒelekeogÿk, Mülÿk, vÿgeʒeogÿk.*

A feltételes mód, tárgyas ragozás többes szám 1. személyű igealakban a módjel: *-nók, -nők.* Pl. *ʒerÿt tehetneok, nem Bantanok;* Illeszkedett a feltételes mód jele a jelen idő egyes szám 1. személyében: *talalnak* (olvasd: találnák) 'találnék'.

A birtokos személyrag egyes szám 3. személyű *-a, -e, -ja, -je* változatai ugyanúgy oszlanak meg Kászoni nyelvében is, mint a mai köznyelvben; kivétel ez alól csak kettő van: *bwnÿe* 'bűne' és *vegÿe* 'vége', mindkettőben a ma szabályos *-e* helyett *-je* áll.

Az *-l* ablativusi ragot *-n* locativusi rag váltja fel a *valahon* 'valahol', *ahon* 'ahol' szóban. A *-ban, -ben* rag helyén pedig sokszor *-ba, -be* áll: *varoßba* 'városban', *toba* 'tóban', *Napokba* 'napokban'. A *-ként* rag *-nkid* alakban fordul elő: *Naponokÿd.*

Az igemódhasználatban feltűnő a feltételes módú állítmány gyakorisága. Elsősorban itt is — mint más nyelvemlékekben — a feltételes mód felszólító módot helyettesít tárgyi és célhatározói mellékmondatokban: *hadna meg te kegel/med/ hog Ne tartanak It; kjreo/m/ te k/egelmed/t... paranʒolna aʒ keotel vereoknek fÿʒeteßÿrt cʒÿnalnak meg aʒ keoteleket.* Ritkábban a jelentő módú állítmányt is feltételes módú váltja fel: *It a ſajoÿ hataron e6 volna egÿ kÿʒÿd to kÿ ßak ket vona6 volna* 'van egy kicsike tó, amely csak két/háló/ vonás'; *Eoreg halonk volna de...; En penjg kar vallott Ember volnjk,* e helyett: vagyok. Ezt a mai és az általános magyar nyelvszokástól eltérő módhasználatot, rendszerint a fordításirodalomban jelentkező latinizmusnak tekintik. Idővel azonban a beszélt nyelvben is gyökeret verhetett, hiszen olyan emberek, például Kászoni nyelvhasználatában is közönséges volt, akiknek nem sok kapcsolatuk lehetett a módhasználat latinosságainak forrásával, az irodalommal.

Függő kérdésben — végső fokon itt is latin minta hatására — gyakran felszólító módú ige áll jelentő módú helyén: *En Nekeo/m/ Nem tudak Meg Mondanÿ telÿeſegel Mÿ vetke legeon — aʒok keoʒul Ne/m/ iſmerÿk meg melÿk legeo/n/ a gono6 tÿwe Ember.*

Kászoni nyelvjárásában a múlt idő kifejezése igen változatos. Az időjeles múlt idők közül mind az elbeszélő, mind a *t* jeles múltat megtaláljuk, az utóbbi azonban már számbeli fölényben van (arányuk: 22 : 57). A *lőn, tőn, vőn* típusú elbeszélő múlt például már egyszer sem fordul elő, helyette *leoth, weoth, veotenek.* Pl. *Adot, Engedte, fogtam, Irtam, talalta, el Indultanak, hoʒtanak, leotenek, kjrtenek, voltanak; Adak, Akaram, boʒatam, hoʒa, hagÿa, Irra.* Összetett múlt idejű alakok: *feleltunk vala,*

leot vala, Marat vala, kÿrte valla; Akarÿa volt, vjʒeo(n) volt, fogatot volt, Lopoth volt, talalt volt. Egyetlen egyszer a *legyen* segédigével alkotott összetett múlt is előfordul: *Nem tudom kÿtül leot legeo(n) az ʒegÿn Embernek halala.*

A jövő idő kifejezésére mindig jelen idejű igealakok szolgálnak; a *fog*-gal vagy *kezd*-del összetett jövő időt Kászoni nyelve nem ismeri.

Néhány ma szokatlan vonzattal is találkozunk.

bocsát valamire: *Nem vgÿ boʒatota vala... wkeot paſtorſagra.*

rábíz valakit valamin: *akar Mjʒoda dolgo(n) Raÿta bÿʒhatlja tw kegel(me)tek.*

kér valamin: *En aʒon kÿreo(m) te kegel(medet)...*

hall valakihez valamit: *En ahoб ſemÿ gonoſagot Nem halota(m)...*

megtalál valamiből: *ßak ebeol keletek meg talalno(m) te kegel(me)det.*

felel valamire (ehelyett valamiért): *mÿcloб vramal Reÿa feleltunk valla.*

Részelőhatározó (partitivus) van a következő mondatokban: *aʒ vrunk w Nag(sag)a Iobagÿban... kegel(med) be vÿtete wkeot fogua;... hogy ha teortynek el veʒnÿ aʒ talakban meg elÿgetÿk aʒ Iamborokakt; meg eб fogta(m) wkeot keteot beneok.*

5. Szókészleti jelenségek Kászoni nyelvjárásában: Jelentés szerinti tájszavaknak tekinthetők a következők: *emlekezik* 'említ' *Emlekeʒte(m) valla kegel(med)nek hog aʒ It vallo tot el vaggattÿuk.*

orr 'kém, őrszem' *Az Mel orrok Moßta(n) modowabol kj leotenek.*

elhozza a vasat 'megszökik' *betlenbeol eб el hoʒta valla aʒ wafat.*

Nyelvjárási megoszlású a XVI. században a *kedig, penig* és *pedig* kötőszó. Kászoni leveleiben csak a *penig* forma használatos: *penÿg* (11×).

A képzők alaki változatai közül a felsoroltakon kívül még a következőket említhetjük meg: az *-ó, -ő* névszóképző illabiális alakban szerepel a *gonnoб tÿwe* 'gonosztevő' és az *eleb* 'előbb' szóban (talán az első szótaghoz való illabiális illeszkedés folytán?). A *-nyi* képzőnek három alakváltozata is él e nyelvjárásban: *-nyi Enÿt, nyé: mÿnÿe* 'mennyi' *-nya anÿa* 'annyi', de már *Anÿra vallo.* A *kell* igének gyakran *-etik* képzős származéka használatos: *keletyk, keletek.* Egyetlenegyszer előfordul a *-d* kicsinyítő képző is: *kÿʒÿd.*

6. Összefoglalva most már röviden az eddigieket, Kászoni nyelvjárásában a következő főbb sajátságok figyelhetők meg:

A zárt tendencia, mely nagymértékben az *é* ∼ *i*, kisebb mértékben az *ő* ∼ *ű*, *ó* ∼ *ú* és *ë* ∼ *i* szembenállás zártabb tagjának túlsúlyában jelentkezik.

A labializáció, melyet bár nagyszámú adattal, egyedül az *ö*-zés képvisel. Más szembenállásokban az illabiális alakok az általánosabb használatúak.

A mássalhangzók terén ellentétes természetű sajátságok: a gemináció és a rövid mássalhangzók kedvelése áll szemben egymással. A mai *ly*-nal írt szavak valószínűleg még valóban *ly*-ezők, az *-l* kiesése csak szórványos.

A magán- és mássalhangzó-hasonulás erősen ható tendencia e nyelvjárásban (Pl. *anÿa, velek, talalnak, tÿwe, vram(m)al, hoʒon*).

Az ikes ragozás következetesnek látszik.

A múlt idő kifejezése leggyakrabban a *-t* jeles és a *vala, volt* igékkel összetett múlt idejű alakokkal történik.

Annak, hogy ezeket a sajátságokat egyöntetűen a nagysajói nyelvjárás XVI. századi állapotára jellemzőnek, s így Kászoni nyelvét e nyelvjárás tükörképének tartsuk, ellentmond Kászoni nyelvének egyik leguralkodóbb sajátsága: az *ö*-zés, mely sokkal következetesebb, semhogy a korabeli irodalmi nyelvben divatos *ö*-zés besugárzásának volna tekinthető (mint sok más XVI. századbeli nem *ö*-ző nyelvjárású író nyelvében). Ezt a lehetőséget különben is kizárja Kászoni nem hivatásos litterátus volta.

Az *ö*-zés magyarázatát keresve arra is gondolhatnánk, hogy Kászoni azok közül a török elől menekülők közül való, akik az akkori Magyarország déli vidékeiről húzódtak északra és keletre. Ez esetben azonban Kászoni nyelvében teljes fokú, azaz szótőbeli *ö*-zésnek kellene lennie, mert a törökdúlástól szenvedett területek *ö*-zése ilyen volt.

Talán valószerűbbnek látszik az a feltételezés, amely már a dolgozat első felében is felvetődött. Eszerint Kászoni Nagysajóba kerülése előtt olyan területen született és élt, amelynek a nyelvjárásában megvolt a tővéghangzós *ö*-zés, de nem uralkodott benne olyan hangtani sajátság, amely akadályozta volna a Nagysajó vidéki erős fokú *í*-zés meghonosodását.

Túlzott óvatosság volna azonban az is, ha a nyelvjáráskeveredés tényéből kiindulva a felsorolt nyelvjárási sajátságok egyikét sem tartanók Nagysajó XVI. századi nyelvjárására jellemzőnek. Az *í*-zést például a legnagyobb valószínűséggel a nagysajói nyelvjáráshoz köthetjük. Nemcsak azért — és ez a megtámadhatóbb érv —, mert ezen a környéken az *í*-zés ma is általános, hanem főként azért, mert ez a nyelvjárási sajátság a XVI. század második felében Nagysajón kelt más levelek nagy többségében is megvan, s noha ezek lokalizációja sem biztos (a levelek íróinak adatait itt sem ismerjük), a nyelvi adatok egyöntetűségének is van némi bizonyító ereje ebben a kérdésben.

Nyilvánvaló, hogy a felvázolt nyelvjárási sajátságok biztosabb helyhez kötését azonban csak az e területen folytatott további nyelvjárástörténeti kutatás oldhatja meg.

Magyar nyelvtudományi tanszék

О ДИАЛЕКТАЛЬНЫХ ЧЕРТАХ ПИСЕМ КАСОНИ ФЕРЕНЦА XVI ВЕКА

(Краткое содержание)

Настоящая работа освещает новые данные в связи с вопросом истории древных венгерских диалектов. Для того, чтобы проследить историю развития диалектов, необходимо исследовать работы, которые рассматривают вопросы, касающиеся подробностей, представляя стадию языка в различные эпохи его истории на основе изучения говоров

более мелких территориальных единиц (деревни или города) или же лиц с диалектальными особенностями. С этой целью была использована переписка XVI в. администратора имения, Касони Ференца, из Шиеу Маре (обл. Клуж, район Бистрица), хранящаяся в архиве города Бистрицы при Государственном Архиве города Клужа. Исследованные 27 писем содержат текст в 650 строчек, то-есть значительное количество данных о языке XVI в. На основе этих данных выделяются следующие особенности говора Касони.

Преобладает стремление говора к закрытию. Это проявляется, главным образом, в преобладании закрытого элемента в противопоставлении *é* ∼ *í* и в меньшей мере в противопоставлениях *ő* ∼ *ű* и *ö* ∼ *i*. Самой заметной чертой этого говора является произнесение *í* вместо *é*, встречаемое во многих примерах в основе, суффиксе, в ударных и неударных слогах. Другой фонетической особенностью является произнесение *ö* вместо закрытого *e*, черта, встречаемая редко наряду с произнесением *í* вместо *é* в том же диалекте современного венгерского языка. Произнесение *ő* вместо закрытого *e* встречается во многих примерах, но только в конечном положении, так что оно не достигает интенсивности *í* вместо *é*, встречаемого во всех положениях.

В области согласных также проявляются два противоположных стремления: удвоение согласных и предпочтение простых согласных.

Спряжение глаголов с суффиксом *-ik* кажается последовательным.

В употреблении времён преобладает простой перфект на *t* и сложный перфект, образованный при помощи вспомогательного глагола *vala*.

Однако эти черты нельзя считать полностью специфическими говору из Шиеу Маре XVI в. Язык Касони не может быть верной копией этого говора, так как произнесение *ö* вместо закрытого *e*, важная особенности переписки Касони, не подтверждено никаким другим документом XVI в. в этой местности, сегодня оно не встречается ни на этой территории, ни в соседних местностях.

Объясняя происхождение употребления *ö* вместо закрытого *e*, наиболее правдоподобным является предположение, что в языке Касони имеем дело со скрещиванием диалекта типа *í* (для *é*) из Шиеу с диалектом типа *ö* (вместо закрытого *e*), употребляемого, вероятно, на родине Касони. Точно нельзя определить место, где был распространён этот диалект типа *ö*.

Было бы однако ошибочно, чтобы из преувеличенной предосторожности, предпологая возможность скрещивания диалектов, не допустить ни одной из перечисленных черт, как свойственных говору местности Шиеу. Характерная черта *í* вместо *é*, по всей вероятности, относится к говору из Шиеу не только потому, что *í* вместо *é* является общим и сегодня в этой местности, а главным образом потому, что эта черта встречается в большинстве документов, составленных в Шиеу в XVI веке.

Более точно можно установить место распространения всех этих диалектальных черт языка Касони путём углубления научных исследований.

SUR LES CARACTÈRES DIALECTAUX DES LETTRES DE KÁSZONI FERENC (XVI-E SIÈCLE)

(Résumé)

Le présent travail apporte quelques contributions à l'histoire des anciens dialectes magyars. Pour bien suivre le développement dialectal, il est besoin de travaux nombreux, portant sur des questions de détail et présentant les stades successifs de l'histoire de la langue, dans des ouvrages qui étudient le parler d'unités territoriales réduites (villages, villes) ou d'individus à particularités dialectales. C'est pour une étude de ce dernier genre qu'on a utilisé la correspondance, datant du XVIe siècle, de l'administrateur de domaine Kászoni Ferenc, de Șieu Mare (Rég. de Cluj, District de Bistrița), correspondance qui se trouve aux Archives municipales de Bistrița, subordonnées aux Archives d'État de Cluj. Les 27 lettres contiennent au total 650 lignes; il s'agit donc d'un document linguistique du XVIe siècle également important par ses dimensions. Ce document permet d'esquisser les particularités suivantes du parler de Kászoni:

Son caractère dominant est la tendance à la fermeture; celle-ci se manifeste surtout par la prépondérance de l'élément fermé de l'opposition *é* ~ *í* et, dans une moindre mesure, par les oppositions *ö* ~ *ü* et *o* ~ *u*. Le trait le plus frappant de ce parler est l'articulation *í* pour *é*, qui apparaît en plusieurs exemples dans le thème, le suffixe, les syllabes accentuées et non-accentuées. Un autre phonétisme spécifique est la prononciation *ö* pour *e* fermé, trait qui se présente rarement à côte de *í* pour *é* dans le même dialecte de la langue magyare contemporaine. La prononciation *ö* pour *e* fermé est attestée dans de nombreux cas, mais seulement en position finale, de sorte qu'elle n'atteint pas la fréquence de *í* pour *é*, qui apparaît dans toutes les positions.

Deux tendances contraires se manifestent de même dans le consonantisme:

redoublement des consonnes, au lieu de la préférence pour les consonnes simples;

la conjugaison des verbes à suffixe *-ik* paraît être conséquente;

relativement au temps le parfait simple en *t* et le parfait composé avec l'auxiliaire *vala* prédominent.

Mais ces caractères ne peuvent être considérés comme entièrement spécifiques pour le parler de Șieu Mare au XVIe siècle; la langue de Kászoni ne peut être le reflet fidèle de ce parler car la prononciation *ö* pour *e* fermé, caractère spécifique important de la correspondance de Kászoni, n'est attestée dans aucun autre document du XVIe siècle de cette région et, aujourd'hui, elle n'apparaît plus sur ce territoire ou dans les régions voisines.

L'explication la plus vraisemblable de l'origine de *ö* employé pour *e* fermé est l'hypothèse que dans la langue de Kászoni nous avons affaire à un croisement du dialecte de type *ö* (pour *e* fermé) usité probablement

dans la localité où Kászoni est né. Ce dialecte de type *ö* ne peut être exactement localisé.

Il serait toutefois erroné d'adopter par une précaution excessive la position du croisement dialectal et de n'admettre aucun des caractères énumérés comme spécifiques du dialecte de Şieu. Le trait caractéristique *í* pour *é* semble, selon toute probabilité, être dû au parler de Şieu, non seulement parce que *í* pour *é* est aujourd'hui encore général dans toute la région, mais surtout parce que ce caractère apparaît dans la majorité des documents élaborés à Şieu au XVIe siècle.

Il serait possible de localiser avec plus de précision tous ces traits dialectaux de la langue de Kászoni en approfondissant les recherches.

APLICAREA PRINCIPIULUI INTUITIV ÎN PREDAREA GRAMATICII

de

GEORGETA MUNTEANU

Practica activității în școală și pedagogia subliniază rolul hotărîtor al aplicării principiilor didactice — ca norme de bază, călăuzitoare în organizarea procesului de învățămînt în școală — pentru realizarea scopurilor învățămîntului.

În concordanță cu principiul caracterului educativ, cu principiul însușirii conștiente și al însușirii temeinice a cunoștințelor, precum și cu principiul sistematizării și al accesibilității învățămîntului, principiul intuitiv își găsește o largă și deosebit de necesară aplicare în practica școlii.

Respectarea caracterului intuitiv necesită organizarea procesului de predare a cunoștințelor în așa fel, încît la baza formării reprezentărilor și a noțiunilor elevilor să stea percepția nemijlocită a fenomenelor sau a imaginilor acestora.

Intuiția impune percepția vie și activă a fenomenelor fie direct, cu materialul în față, fie, de cele mai multe ori, cu ajutorul imaginilor, a schemelor, graficelor, tabelelor.

Prima etapă importantă în procesul formării cunoștințelor despre lume și viață este intuiția — contemplarea, cum spune Lenin —, deoarece drumul care duce la cugetarea rațională se bazează pe cunoștințele aduse de simțuri. De aceea, orice proces de formare a noțiunilor și de lărgire a orizontului de cunoștințe trebuie să înceapă cu intuiția și în orice formă de transmitere a cunoștințelor se poate folosi principiul intuitiv.

Necesitatea respectării principiului intuitiv al învățămîntului are o temeinică motivare științifică și a găsit în decursul secolelor o largă aplicare în practica școlii.

Komenský, marele pedagog ceh din secolul al XVII-lea, a adus o contribuție însemnată la fundamentarea teoriei învățămîntului intuitiv. În opera sa „Didactica Magna", Komenský a formulat principiul intuitiv, susținînd rolul însemnat al senzațiilor în procesul cunoașterii. El a subliniat necesitatea de a deprinde pe elevi să cunoască și să cerceteze fenomenele direct, pe cît posibil nemijlocit, cu ajutorul organelor de simț,

acordînd o deosebită însemnătate cunoaşterii date prin simţuri atît în ceea ce priveşte autenticitatea cunoaşterii, cît şi în ceea ce priveşte memorarea trainică a fenomenelor. „Originea cunoaşterii izvorăşte întotdeauna, în mod indiscutabil, din simţuri (dat fiind că nimic nu există în cunoaştere care să nu fi fost perceput înainte în simţuri); din această cauză şi învăţătura ar urma să fie începută nu cu interpretarea verbală a lucrurilor, ci cu observarea lor"[1]. Relevînd rolul observaţiei directe a fenomenelor în procesul de intuire a acestora, Komenský a accentuat şi necesitatea sprijinirii deducţiilor pe materiale şi fapte concrete.

Cunoscutul pedagog elveţian din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Johann Heinrich Pestalozzi, a dezvoltat în continuare teoria învăţămîntului intuitiv.

Pestalozzi concepe intuiţia într-un sens larg, nu numai ca o percepţie vizuală, ci ca o participare a tuturor organelor de simţ în procesul de cunoaştere, care să dezvolte spiritul de observaţie şi toate capacităţile intelectuale ale copilului.

Pestalozzi a adus o dezvoltare şi o fundamentare justă a principiului intuitiv, dar a supraapreciat valoarea intuiţiei considerînd-o ca bază absolută a cunoaşterii.

Dintre pedagogii ruşi care au apreciat importanţa caracterului intuitiv al învăţămîntului, trebuie menţionaţi mai întîi cei care au trăit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În această direcţie se impune a fi amintite părerile lui C. D. Uşinski, care, plecînd de la caracterul concret al gîndirii, a susţinut necesitatea folosirii învăţămîntului intuitiv şi antrenarea a cît mai multor organe de simţ în procesul cunoaşterii.

Uşinski a considerat intuiţia ca un mijloc puternic de stimulare a capacităţilor copilului de a observa fenomenele, ca mijloc de dezvoltare a gîndirii, de lărgire a sferei de cunoştinţe şi de asigurare a unei însuşiri temeinice a acestora. El a subliniat necesitatea intuiţiei şi ca mijloc de pregătire pentru aplicarea în practică cunoştinţelor. „Cine n-a observat, întreabă el, că în memoria noastră se păstrează foarte bine imaginile pe care le-am perceput în mod independent, prin contemplare, şi că de această imagine întipărită legăm uşor şi bine chiar cele mai abstracte idei, care altfel ar fi dispărut foarte repede?"[2]

În problema intuiţiei şi revoluţionarul democrat rus N. A. Dobroliubov a formulat cîteva idei valoroase, considerînd intuiţia ca una din condiţiile de dezvoltare a facultăţilor intelectuale ale copilului şi ca unul din mijloacele cele mai eficace de formare a noţiunilor şi de lărgire a sferei de cunoştinţe pe baza datelor concrete. Şi cunoscutul pedagog rus V. P. Vahterov, în lucrarea sa „Metoda de învăţare pe obiecte", a susţinut importanţa intuiţiei în dezvoltarea spiritului de observaţie şi a gîndirii abstracte şi în asigurarea unei însuşiri temeinice a cunoştinţelor.

---

[1] *Istoria pedagogiei*, Bucureşti, E.S., 1949, p. 86.
[2] S. M. Duhovnîi, *Studii de pedagogie*, Bucureşti, E.S.D.P., 1953, p. 257.

Dar adevărata fundamentare ştiinţifică a caracterului intuitiv rezultă din analiza tezei formulate de Lenin cu privire la cunoaşterea adevărului obiectiv.

Problema caracterului intuitiv al învăţămîntului a fost rezolvată într-un mod cu totul nou, avînd la bază teoria marxistă a cunoaşterii. Astfel, caracterul intuitiv al învăţămîntului a fost fundamentat pe principiul reflectării realităţii obiective în conştiinţa omului şi pe raportul dialectic dintre senzaţii, percepţii, gîndire şi practică în procesul de cunoaştere a realităţii obiective. Cu ajutorul intuiţiei elevii trebuie să cunoască complexitatea fenomenelor în mişcare şi dezvoltare şi în toate legăturile şi interdependenţa dintre fenomene.

Considerînd contemplarea vie a fenomenelor drept primă treaptă a cunoaşterii, Lenin a dat o fundamentare ştiinţifică necesităţii de a sprijini întreg procesul de învăţămînt pe senzaţiile şi percepţiile copiilor. Lenin a subliniat de asemenea şi unitatea dialectică dintre senzorial şi raţional, dintre concret şi abstract.

Pedagogia actuală, bazîndu-se pe teoria leninistă a cunoaşterii, apreciază în mod ştiinţific rolul intuiţiei în procesul de însuşire a cunoştinţelor de către elevi, ca un mijloc care ajută la trecerea de la faptele concrete şi generale la abstractizare.

I. P. Pavlov, formulînd teoria celor două sisteme de semnalizare, prin descoperirea mecanismelor fiziologice ce stau la baza trecerii de la senzaţii, percepţii şi reprezentări la gîndirea abstractă, a adus o preţioasă contribuţie la înţelegerea ştiinţifică a rolului principiului intuiţiei. Învăţătura lui I. P. Pavlov despre relaţia celor două sisteme de semnalizare scoate în evidenţă necesitatea de a asocia explicaţia verbală a profesorului cu percepţia directă a obiectelor şi fenomenelor prezentate elevilor.

Rezultă de aici una din cerinţele de bază ale folosirii materialului intuitiv şi anume de a nu lăsa pe elevi să perceapă singuri, la întîmplare, fenomenele, ci percepţia justă trebuie călăuzită de cuvîntul profesorului.

Subliniind necesitatea îmbinării cuvîntului cu intuiţia, pedagogul sovietic L. V. Zankov, în articolul „Despre problema interacţiunii dintre intuiţie şi cuvînt în învăţămînt“, stabileşte trei căi mai des folosite în practica şcolară. Prima formă este aceea în care materialul intuitiv are funcţia de izvor al cunoştinţelor, iar funcţia cuvîntului e de a orienta observarea materialului intuitiv, conducînd la desprinderea notelor particulare; a doua formă este aceea de a folosi materialul intuitiv pentru cunoaşterea legăturilor dintre fenomene, cuvîntul conducînd la generalizări şi abstractizări, iar a treia formă este de a folosi materialul intuitiv ca mijloc de ilustrare a cuvîntului profesorului.

Aplicînd principiul intuitiv în predarea gramaticii trebuie să ne bazăm pe procesul dialectic al cunoaşterii, pe teza formulată de Lenin: „De la intuirea vie, la gîndirea abstractă şi de la ea la practică — aceasta este calea dialectică a cunoaşterii adevărului, a cunoaşterii realităţii obiective.“[3]

[3] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 140.

Prima treaptă a cunoaşterii, care constituie punctul de plecare al acestui proces, este contemplarea vie a realităţii şi se sprijină pe cunoaşterea dată nemijlocit prin senzaţii, percepţii şi reprezentări, adică intuiţia. Această primă treaptă a cunoaşterii dă mai ales imaginea fenomenului, dezvăluind laturile sale exterioare. Deoarece prima treaptă a cunoaşterii se sprijină pe perceperea fenomenului gramatical cu ajutorul senzaţiilor, pe observarea variatelor aspecte ale fenomenului gramatical, se impune o astfel de organizare a procesului de predare a limbii romîne încît să se acţioneze cît mai larg asupra organelor de văz şi auz.

Aplicînd principiul intuitiv în procesul de predare a gramaticii, este necesar a sublinia cu cretă colorată şi a izola într-o coloană separată fenomenul gramatical, a-l repeta cu rostirea clară de către profesor, spre a fi perceput de către elevi paralel şi prin văz şi prin auz.

De exemplu, la o lecţie la clasa a V-a, în care se predă declinarea pronumelui personal la persoana a II-a, după formularea exemplelor — pe baza unui text luat din operele studiate la orele de lectură literară — şi adaptînd exempele pentru a avea toate formele în procesul de analiză a pronumelui în decursul declinării, acestea se subliniază şi chiar se izolează notînd formele accentuate cu o culoare, iar formele neaccentuate cu o altă culoare de cretă, obţinînd pe tablă un tabel ca cel de mai jos.

Tabelul 1

	Exemple	Formele pronumelui
N.	Tu torci. Pe vatra veche ard Pocnind din vreme în vreme (G. Coşbuc, *Mama*)	**TU**
G.	—	
D.	Aşteptîndu-*ţi* feciorul, ţie *îţi* pare adesea că *ţi*-a bătut cineva la geam.	**ŢIE** *îţi* *-ţi* *ţi-*
Ac.	Acolo, mamă, *te* zăresc **Pe tine** într-o căscioară... O nu! Nu-i drept să *te*-ndoieşti (ibid.) Ridicîndu-*te*, stai la geam.	(pe) **TINE** *te* *te-* *-te*
V.	Tu, mamă, stînd scut dimineţii Semnează în numele vieţii! (D. Deşliu, *În numele vieţii, semnează!*)	**TU**

Prin aplicarea principiului intuitiv se va putea uşura în procesul cunoaşterii şi trecerea de la prima treaptă a cunoaşterii, dată prin senzaţii, perceţii, reprezentări, la treaptă superioară, la gîndirea abstractă.

În cazul lecției de mai sus, elevii, percepînd existența mai multor forme ale pronumelui în decursul declinării, vor trece mai ușor, pe baza tabelului menționat, la treaptă superioară a gîndirii. Generalizînd datele senzațiilor și percepțiilor, elevii vor pătrunde ușor esența fenomenului gramatical ajungînd singuri la concluzii, deci făcînd singuri constatarea că la dativ și acuzativ există două feluri de forme și că există moduri deosebite de ortografiere a acestor forme.

Respectarea caracterului intuitiv al predării va avea o puternică influență pozitivă și în verificarea justeței cunoștințelor pe baza aplicării lor în practică. Intuind încă de la început existența variatelor forme de ortografiere ale pronumelui, elevii vor căpăta cu mai multă ușurință deprinderi de folosire corectă în scriere a diferitelor forme ale pronumelui, în funcție de așezarea sa.

*

Caracterul intuitiv al procesului de predare a limbii romîne este determinat de particularitățile de dezvoltare a gîndirii copiilor, care evoluează de la concret spre abstract.

În efectuarea principalelor operații prin care se elaborează procesul de gîndire: analiza și sinteza, comparația, abstracția și generalizarea, în cadrul însușirii cunoștințelor gramaticale un stimulent deosebit îl constituie caracterul intuitiv al învățămîntului.

De exemplu, la lecția de la clasa a V-a, cu subiectul Cele patru conjugări, se poate urmări întreg procesul, cu toate operațiile de gîndire pe care le efectuează elevii, și se poate vedea în același timp și felul cum aplicarea principiului intuitiv ajută la efectuarea acestor operații. Se ia spre analiză un text (în cazul de față creat de propunător) care să cuprindă cît mai multe infintive:

„*A fi* patriot înseamnă *a iubi* mai presus de orice patria și poporul, *a admira* și *a cinsti* faptele glorioase ale strămoșilor și ale eroilor ieșiți din rîndurile oamenilor muncii, care n-au pregetat *a*-și *sacrifica* viața spre *a dobîndi* libertatea.

A fi patriot înseamnă *a putea cunoaște* și *aprecia* creațiile valoroase ale marilor noștri scriitori și artiști, realizările oamenilor de știință ce aparțin poporului nostru și *a prețui* munca de pe ogoare, din uzine, de pe șantiere și din laboratoare.

A fi patriot înseamnă *a* te *strădui a ajunge* demn de gloria strămoșilor și de creațiile poporului și *a* te *hotărî a munci* și *a pune* toată energia ta creatoare, pentru *a contribui* la înflorirea patriei și *a crea* o viață liberă și fericită poporului."

Pentru găsirea verbelor la infinitiv din text se face apel la una din principalele operații de gîndire — analiza. În același timp, prin procesul de analiză se vor scoate toate verbele la infinitiv în prima coloană a tabelului ce se alcătuiește pe tablă de către profesor cu ajutorul elevilor. In concordanță cu procesul de analiză se face apel la o altă operație de gîndire și anume la comparație, cerînd elevilor ca pe baza asemănării terminațiilor verbelor la infinitiv să le grupeze în diferite categorii. Paralel cu procesul comparației elevii vor efectua și o altă operație de gîndire

— sintetizarea — observînd că verbele după terminaţii s-ar putea grupa în 4 categorii. Operaţia de sintetizare va fi mult uşurată de aplicarea principiului intuitiv. În cazul nostru intuiţia se va realiza prin continuarea tabelului, grupînd în fiecare coloană mai întîi verbele terminate în *-a*, apoi pe cele în *-ea*, în *-e* şi ultima coloană verbele terminate *-i* şi *-î*. Se obţine astfel următorul tabel, notînd cu cretă diferit colorată terminaţiile fiecărei conjugări.

Tabelul 2

Verbele din **text**	Conj. I *-a*	Conj. II *-ea*	Conj. III *-e*	Conj. IV *-i, -î*
a f*i*	a admir*a*	a put*ea*	a cunoaşt*e*	a f*i*
a iub*i*	a sacrific*a*	a cr*ea*	a ajung*e*	a iub*i*
a admir*a*	a apreci*a*		a pun*e*	a cinst*i*
a cinst*i*				a dobînd*i*
a sacrific*a*				a preţu*i*
a dobînd*i*				a strădu*i*
a put*ea*				a hotăr*î*
a cunoaşt*e*				a munc*i*
a apreci*a*				a contribu*i*
a preţu*i*				
a strădu*i*				
a ajung*e*				
a hotăr*î*				
a munc*i*				
a pun*e*				
a contribu*i*				
a cr*ea*				

Aplicarea principiului intuitiv va uşura realizarea procesului de abstractizare. Pe baza acestui tabel elevii vor putea să ajungă cu cea mai mare uşurinţă la generalizări. Putînd formula singuri concluzia, elevii vor stabili existenţa a patru categorii de verbe şi vor sezisa caracteristicile fiecărei conjugări.

În procesul de predare a limbii romîne trebuie mereu respectată unitatea dintre observaţie, gîndire şi limbaj. Această cerinţă îşi găseşte fundamentarea ştiinţifică în învăţătura lui I. P. Pavlov despre interacţiunea primului şi a celui de al doilea sistem de semnalizare în activitatea nervoasă superioară a omului. La copil acţionează viu şi primul sistem de semnalizare, îl impresionează plăcut culorile, îl atrag ilustraţiile viu colorate, care oglindesc aspecte ale textelor literare citite. De aceea folosirea cretei colorate pentru reliefarea unor fenomene gramaticale îi atrage pe copii, le trezeşte interesul şi în acelaşi timp uşurează procesul de diferenţiere şi abstractizare. La fel folosirea schemelor şi graficelor va permite stabilirea generalizării şi abstractizării semnalelor primului sistem de semnalizare.

În sfîrşit, aplicarea principiului intuitiv este determinată de însuşi conţinutul gramaticii ca materie de învăţămînt. Prin caracterul lor, unele noţiuni de gramatică sînt abstracte pentru elevii din clasele a V—VII.

Folosind principiul intuitiv noţiunile capătă imagini mai concrete şi devin mai accesibile elevilor, contribuind la însuşirea temeinică a cunoştinţelor, la înţelegerea legăturilor dintre diferitele fenomene gramaticale, şi le dezvoltă posibilităţile de aplicare a cunoştinţelor teoretice de gramatică în practica vorbirii şi a scrierii. Respectarea caracterului intuitiv al procesului de predare a limbii romîne trezeşte interesul elevilor pentru cunoştinţele ştiinţifice abstracte, datorită schemelor, graficelor, tabelelor, uşurîndu-li-se înţelegerea fenomenelor, sistematizarea şi fixarea noţiunilor.

*

Principiul intuitiv îşi găseşte o largă sferă de aplicare în tot procesul de predare a cunoştinţelor, de recapitulare şi fixare, ca şi de aplicare în practică a cunoştinţelor, precum şi în procesul de formare a deprinderilor atît în cadrul lecţiilor de fonetică, cît şi de morfologie şi sintaxă.

Astfel în *lecţiile de tip fundamental* principiul intuitiv se poate aplica în majoritatea etapelor ei mai însemnate.

În etapa de *verificare a cunoştinţelor* elevii trebuie să ia cunoştinţă de corectarea formelor greşite nu numai auditiv, dar şi vizual. De aceea paralel cu corectarea temelor scrise şi cu verificarea orală, elevii vor fi stimulaţi să scrie la tablă formele greşite din teme şi să le explice, analizînd corectarea lor. Se vor scrie de asemenea în timpul verificării şi formele dificile de ortografiat.

De exemplu, verificînd d e c l i n a r e a p r o n u m e l u i ş i a d j e c t i v u l u i d e m o n s t r a t i v, se va cere elevilor să scrie pe tablă variate forme şi să le explice grafia. La clasa a V-a se pot lua exemple apropiate din viaţa elevilor, spre a se putea concentra atenţia numai asupra formelor a căror grafie o vor explica în exemple ca următoarele:

— *Aceea* este pionieră fruntaşă.
— *Acea* carte mi-a plăcut mult.
— Clădirea *aceea* este Casa Pionierilor.
— *Aceia* au învăţat lecţia.
— Elevii *aceia* sînt cuminţi.
— *Acei* elevi care învaţă sînt fruntaşi.

La clasa a VII-a se poate dicta chiar un fragment dintr-un text literar, cerînd elevilor să explice grafia variată a pronumelui demonstrativ *„acelaşi"*. Se poate folosi de exemplu un fragment din „Misiunea socială a poeziei" de Cezar Boliac, în care abundă asemenea forme:

„Poezia cea adevărată este *aceea* care vorbeşte inimii iar nu fanteziei numai. Natura va fi totdeauna *aceeaşi* şi fenomenele-i *aceleaşi, aceiaşi* meteori, *aceleaşi* cîmpii florate, *acelaşi* cer înstelat, *aceeaşi* lună, *acelaşi* soare, *aceiaşi* munţi. . ., *aceleaşi* valuri".

De asemenea, principiul intuitiv îşi găseşte o amplă aplicare în *etapa predării cunoştinţelor*.

De exemplu, pentru ca elevii de clasa a V-a să poată sesiza cu uşurinţă d e f i n i ţ i a c o n j u n c ţ i e i spre deosebire de aceea a prepoziţiei,

predată în lecţia precedentă, se va orîndui în cadrul predării conjuncţiei materialul într-un tabel, care va concretiza elementele ce vor uşura procesul de abstractizare şi formularea definiţiei. Exemplele vor fi formulate pe baza textului nuvelei „Uzina vie“ de Al. Sahia, studiată la lectura literară.

După ce se vor formula exemplele, care trebuie să cuprindă variatele legături ce stabileşte conjuncţia, se va trece la analiza exemplelor. Paralel cu analiza se vor izola conjuncţiile în coloana următoare şi tot în decursul analizei se vor preciza părţile de propoziţie de acelaşi fel legate prin conjuncţii. Paralel cu aceasta se vor face mereu legături cu cunoştinţele despre prepoziţie, predate anterior, spre a se reliefa şi fixa deosebirea dintre rolul prepoziţiei şi al conjuncţiei. Trecînd la analiza conjuncţiilor care leagă propoziţii, se va insista asupra faptului că acestea leagă şi propoziţii de acelaşi fel, dar şi propoziţii secundare de principale. În sfîrşit ultima rubrică a tabelului va fi rezervată problemelor de ortografie, subliniind unele conjuncţii care prezintă dificultăţi de scriere.

Tabelul 3

Exemple	Conjuncţia	Ce leagă?	Probleme de ortografie
1. Filip *şi* Bozan au intrat în fabrică.	şi	două subiecte	
2. Copiii flămînzi *şi* dezbrăcaţi ai lui Bozan nu se săturau niciodată.	şi	două atribute de acelaşi fel	
3. Numai uzina urla puternic *şi* cutremurător.	şi	două complemente de acelaşi fel	
4. Bozan cade cu podul rulant *şi* îşi pierde piciorul.	şi	două propoziţii de acelaşi fel	
5. Din inima uzinii începura *să* şuiere maşinile.	să	o propoziţie secundară de una principală	
6. Filip a înaintat peste punţile de lemn, *fiindcă* dorea să-şi salveze tovarăşul.	fiindcă	„ „	*fiindcă* (cu 2 *i* şi cu *d*)
7. Bozan murea *dacă* nu-l salva Filip.	dacă	„ „	*dacă* (într-un cuvînt)
8. Bozan n-a primit piciorul de lemn, *deşi* îl ceruse mereu.	deşi	„ „	*deşi* (într-un cuvînt)

Rubricile tabelelor variază în funcţie de elementele care trebuie scoase în evidenţă în cadrul analizei, spre a crea cît mai multe premize pentru formularea definiţiei. Astfel pentru predarea interjecţiei se poate alcătui un tabel, care în rubrica întîia să cuprindă propoziţii

cu exemple de interjecţii folosite de scriitori spre a exprima durere, părere de rău, admiraţie, entuziasm etc., precum şi imitaţii ale sunetelor din natură. În rubrica a doua, paralel cu analiza se vor izola interjecţiile, iar în rubrica a treia se va arăta ce exprimă fiecare interjecţie. Procedînd aşa, elevii vor ajunge cu uşurinţă la generalizare şi la definiţia interjecţiei.

În lecţiile de la clasa a V-a cu subiectul „cazurile", aplicînd principiului intuitiv în procesul de analiză şi de izolare a fenomenului gramatical, scoţîndu-se în evidenţă caracteristicile fiecărui caz prin reliefarea funcţiei sintactice şi a întrebărilor fiecărui caz, se va întocmi în cadrul predării cunoştinţelor un tabel, care va avea structura în funcţie de elementele ce vor trebui relevate în decursul analizei, spre a se putea ajunge apoi cu uşurinţă la concluzii şi definiţii.

Tabelul 4

Exemple	Pe cine determină	Întrebarea	Funcţia în propoziţie	Cazul
1. O **carte** bună este un prieten adevărat.		cine?	subiect	**NOMINATIV** (N)
2. Lectura unei **cărţi** bune rămîne în amintire întreaga viaţă.	substantiv	a cui?	atribut	**GENITIV** (G)
3. Adesea *datorăm* unei **cărţi** locul ce ocupăm în viaţă.	verb	cui?	complement	**DATIV** (D)
4. *Am citit* o **carte** minunată şi am admirat mult ilustraţiile din această **carte**.	verb substantiv	pe cine? care?	complement atribut	**ACUZATIV** (A)
5. **Carte**, dragă, de la tine eu pot multe învăţa!	—	—	—	**VOCATIV** (V)

În lecţiile de gramatică schemele trebuie să varieze de la o clasă la alta, ele devenind mai ample şi mai complete paralel cu lărgirea sferei de cunoştinţe ale elevilor, conform criteriului concentric de predare a cunoştinţelor. Astfel, dacă la clasa a V-a scopul tabelului era de a arăta elevilor raportul dintre caz şi funcţia din propoziţie spre a le forma noţiunea de caz, în clasa a VII-a, reluînd aceeaşi temă, schema va urmări să le sistematizeze şi să le ilustreze varietatea funcţiilor în propoziţie a diferitelor cazuri.

În clasa a V-a exemplele sînt simple, spre a se concentra atenţia numai asupra fenomenului gramatical, pe cînd în clasa a VII-a exemplele trebuie selectate din operele literare, spre a apărea mai evidentă legătura dintre noţiunile de limbă şi literatură.

Tabelul de sistematizare a noţiunilor despre cazuri la clasa a VII-a va avea următoarea structură:

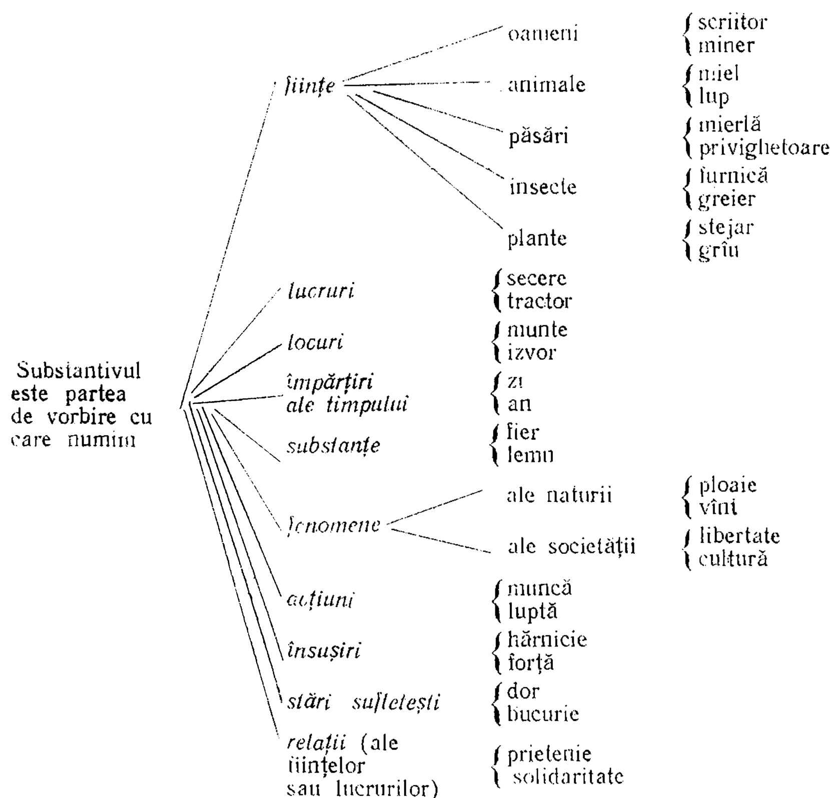
Tabelul 5

Cazul	Funcția în propoziție	Întrebarea	Exemple
NOMINATIV	Subiect	cine?	Iată vine *un sol* de pace... (*M. Eminescu,* Scrisoarea III)
	Nume predicativ		...Iubirea de moșie e *un zid*.. (ibid.)
	Apoziție	care?	Mircea cel Bătrîn, *domnul* Țării Romînești, a învins pe Baiazid la Rovine
GENITIV	Atribut	al cui?	...Căci moșneagul ce privești nu e om de rînd, el este domnul *Țării Romînești.* (ibid.)
DATIV	Complement indirect	cui?	Din pristolul de la Roma să dau *calului* ovăs... (ibid.)
ACUZATIV	1. Complement direct	ce? pe cine	Eu? Îm apăr *sărăcia* și *nevoile* și *neamul.* (ibid.)
	2. Complement indirect	de cine? de ce? despre cine? despre ce? etc.	La un semn deschisă-i calea și s-apropie *de cort*... *Despre partea* închinării însă doamne, să ne ierți... (ibid.)
	3. Complement circumstanțial	cînd? unde? cum?	Mulți durară *după vremuri, peste Dunăre,* vre-un pod. Vîjîind ca *vijelia* și ca *plesneul* de ploaie. (ibid.)
	4. Atribut substantival-prepozițional	care? ce fel?	Și ca nouri *de aramă* și ca ropotul *de grindini.* (ibid.)
VOCATIV	Întărește subiectul la persoana a II-a sing. și plural		O, tu nici visezi, *bătrîne,* cîți în cale mi s-au pus! (ibid.)

Principiul intuitiv are aceeași aplicare largă și în *etapa de fixare a cunoștințelor* din lecția de tip fundamental. Schemele din această etapă au ca scop sistematizarea cunoștințelor, pentru o mai bună fixare a lor,

şi crearea posibilităţilor de a ilustra cu exemple date de elevi diferitele aspecte ale fenomenului gramatical. Astfel, în lecţia de la clasa a V-a în care s-a predat definiţia substantivului, în prima parte a fixării cunoştinţelor, paralel cu recapitularea teoretică, se poate alcătui o schemă care să ilustreze concret elevilor ce poate denumi un substantiv.

Tabelul 6

Trecînd la aplicarea pe text, pentru a crea la elevi deprinderea de a recunoaşte diferitele categorii de substantive, se va putea întocmi un tabel de analiză, grupînd substantivele din textul de analizat după ceea ce denumesc: fiinţe (şi aici subîmpărţindu-le în diferite feluri de fiinţe: oameni, animale, păsări, insecte, plante); urmează apoi, în coloane, nume de lucruri, nume de locuri, împărţiri ale timpului, fenomene cu două subdiviziuni: naturale şi sociale; apoi acţiuni, însuşiri, stări sufleteşti, relaţii ale fiinţelor şi ale lucrurilor. În felul acesta elevii vor selecţiona mai cu uşurinţă substantivele şi grupîndu-le în diferite categorii îşi vor fixa definiţia.

Şi în *formularea temei*, spre a uşura procesul de sistematizare a noţiunilor în cadrul activităţii independente, se poate aplica principiul intui-

tiv. Pentru a ține mereu treaz interesul elevilor și pentru a le stimula cît mai variate procese de gîndire în efectuarea temelor, evitîndu-se rutina și îndeplinirea mecanică a activității independente, e necesar ca să se varieze procedeele grafice folosite în temele ce se lucrează acasă.

Astfel, ca exerciții aplicative la *lecția despre cazuri* se poate ca să se analizeze un text, cerîndu-se să se sublinieze substantivele și apoi să se orînduiască într-un tabel, arătînd întrebarea, funcția în propoziție și cazul fiecărui substantiv din textul dat. Tabelul va avea următoarele rubrici: substantivele din text, întrebarea, funcția în propoziție și cazul.

Pentru aceeași temă: analiza cazurilor dintr-un text, într-o altă lecție se poate sugera elevilor și un alt model de tabel, grupînd substantivele în coloane după cazul la care se află. Tabelul va avea 5 rubrici, trecînd în rubrica nominativului toate substantivele aflate în text la acest caz, în rubrica următoare toate substantivele la genitiv și așa mai departe. Tabelul e interesant și necesar pentru a varia felul de muncă a elevilor.

Această formă de tabel se folosește atunci cînd elevii recunosc cu ușurință cazul substantivelor, după ce și-au însușit deprinderea de a pune just întrebările cazurilor și a determina funcția substantivului în propoziție.

Principiul intuitiv are o largă aplicare și în *lecțiile de recapitulare a cunoștințelor*, în care se urmărește sintetizarea, sistematizarea și fixarea cunoștințelor prin repetarea materialului parcurs într-un șir de lecții de comunicare a cunoștințelor. Astfel predarea despărțirii în silabe trebuie să se încheie cu o lecție de recapitulare, în care se va alcătui un tabel sintetic al regulilor și excepțiilor. Elevii cunosc procedeul grafic de a nota cu *C* consoanele și cu *V* vocalele; iar săgețile din tabel le pot ilustra grafic diferitele reguli de despărțire în silabe, ușurînd memorarea lor. Este de preferat ca pe tablă consoanele notate cu C să fie scrise cu cretă de o culoare, iar V — vocalele — cu altă culoare. Un asemenea tabel se poate lucra chiar pe un carton, fiind afișat în clasă, pentru ca avîndu-l permanent în față, elevii să-și fixeze mai temeinic regulile.

Tabelul 7

Despărțirea regulată			Abateri		
Cuvîntul	Sunetele componente	Regula	Cuvîntul	Sunetele componente	Regula
I. *o-ra* *ma-sa*	V—CV ↳ CV—CV ↳	Consoana între două vocale trece în silaba următoare	*tî-năr* *de-get*	CV—CVC ↳ CV—CVC ↳	Consoana finală rămîne în silaba cu vocala precedentă
ve-ghe	CV—CV ↳	Grupul *ch, gh* are valoarea unei consoane și respectă regula	*oa-meni*	VV—CVCV ↳	Consoana așezată între o vocală și o semivocală rămîne în silaba cu vocala plenisonă
a-xă	V—CV ↳	x are valoare de consoană și respectă regula	*di-baci*	CV—CVCV ↳	

Tabelul 7 (urmare)

Despărțirea regulată			Abateri		
Cuvîntul	Sunetele componente	Regula	Cuvîntul	Sunetele componente	Regula
boa-lă *pu-neau*	CVV—CV diftong CV—CVVV triftong	Consoana așezată între diftongi și vocală sau între vocală și triftong respectă regula	*ba-ia* *plo-ua*	CV—VV CV—VV	Semivocalele i, u, aflate între două vocale, sînt atrase de vocala următoare
			a-ur *vi-e* *fă-i-nă*	V—VC CV—V CV—V—CV	Două vocale succesive care nu formează diftong, se despart
II. *al-bă* *car-te*	VC—CV CVC—CV	Două consoane între două vocale (diftongi, triftongi) se separă	*ti-tlu* *co-dru*	CV—C(l)V CV—C(r)V	Grupul *C+l, r,* nu se separă
bur-lan *gîr-lă*	r l CVC—CVC CVC—CV	Grupul *rl* respectă regula			
III. *cin-ste* *zim-bru*	CVC—CCV CVC—CCV	Grupul de trei sau mai multe consoane așezate între vocale (diftongi, triftongi) se separă. Prima consoană trece la vocala precedentă, iar cealaltă la vocala următoare.	*arc-tic* *func-ție*	rc t VCC—CVC nc ț CVCC-CV-V	Grupul *ct, cț, pt* precedat de *m, n, r,* se separă
			jert-fă	rt f CVCC—CV	Grupul *tf* precedat de *r* se separă

Scheme recapitulative se pot întocmi după terminarea fiecărui capitol din studiul morfologiei și al sintaxei, schemele variind în funcție de clasă și specificul capitolului respectiv.

De exemplu, recapitulînd cunoștințele despre a d j e c t i v la clasa a VI-a, se va putea întocmi o schemă de sistematizare și sintetizare a noțiunilor în felul următor:

Tabelul 8

Adjectivul

- I. *Definiția*
- II. *Felurile adjectivului*
  - 1. după înțeles
    - *a)* adjective propriu zise
    - *b)* adjective provenite din pronume
    - *c)* adjective provenite din participiu
  - 2. după terminație
    - *a)* cu două terminații
    - *b)* cu o terminație
- III. *Flexiunea adjectivului*
  - 1. acordul cu subst. determinat în
    - — gen
    - — număr
    - — caz
  - 2. declinarea
    - — articulată
    - — nearticulată
  - 3. gradele de comparație
    - — pozitiv
    - — comparativ: de superioritate, de egalitate, de inferioritate
    - — superlativ: relativ, absolut
- IV. *Funcțiile sintactice ale adjectivului*
  - subiect (adjectivul se substantivizează)
  - nume predicativ
  - atribut
  - complement

Tabelele recapitulative devin mai complexe pe măsură ce se adîncesc în fiecare clasă problemele de gramatică, putînd fi completate cu exemple luate din operele literare. Recapitulînd atributul la clasa a VII-a, se va putea întocmi un tabel recapitulativ, în care se vor sistematiza toate cunoştinţele despre atribut, ilustrîndu-se fiecare fel de atribut cu exemple din „Pădurea Petrişorului" de M. Sadoveanu.

Tabelul 9

Felul atributului	Prin ce e exprimat	Exemple	Întrebări
Adjectival	1. *Adjectiv* (propriu zis)	„Dintr-o dată,... din tufe *dese,* cu foșnet *iute,* răsări o ciută *cenușie* pe picioa-rele-i *subțiri* și *sprintene*"...	ce fel de?
	2. *Adjectiv* (din numeral)	„Ca o săgeată trecu ... la *cinci* pași.	cîți?
	3. *Adjectiv din participiu*	„Și într-un covru *scurmat* în pămînt,... stă un ie-pure roşcat, *pitit* pe labe, cu urechile *lăsate* pe spa-tele *ghebosat*	ce fel?

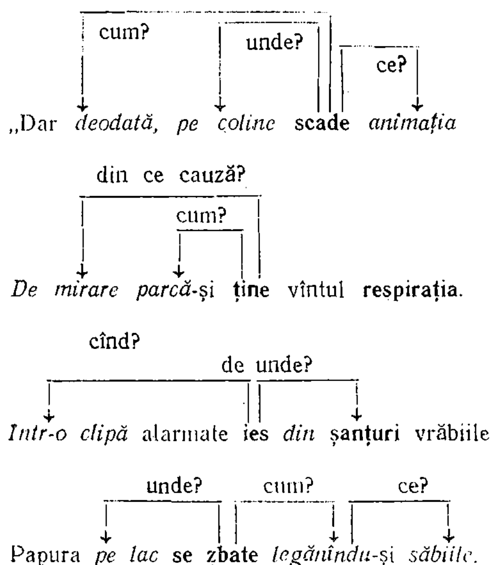
Tabelul 9 (urmare)

Felul atributului	Prin ce e exprimat	Exemple	Întrebări
Substantival	1. *Genitival* (substantiv în G.)	„Era pe la sfîrșitul *lui August* și pădurea *Petrișorului*, bătrînă și nestricată de mînă *de om*, își desfășură tăcută bolțile *de frunzișuri*.	al cui?
	2. *Prepozițional* (substantiv în Ac. cu prepoziție)		care?
	3. *Apozițional* (substantiv în nominativ)	„Pădurarul *Vasile* trase de la șold cornul și slobozi trei sunete prelungi.	care?
Pronominal	1. *Pronume*	„O veveriță se cățără pe trunchiul unui copac în calea *lor*".	a cui?
	2. *Adjectiv pronominal*	Îi privi o clipă,... sări în *alt* copac și se pierdu în frunziș.	care?
Verbal	1. *Verb la infinitiv*	„Durerea *de a nu se putea* mișca îi cuprinse întreaga ființă".	care?
	2. *Verb la supin*	„Își plecă botul uscat spre luciul apei *de băut*.	care?
Adverbial	1. *Adverb*	„Căprioara înainta cu pasul ei *agale*.	ce fel de?
	2. *Locuțiunea adverbială*	„Piciorul *de dinainte, din stînga* se zgîrci și prinse a tremura.	care?

De asemenea, principiul intuitiv are o largă aplicare în *lecțiile de aplicare a cunoștințelor*, în lecțiile de analiză morfologică sau sintactică, precum și în lecțiile de formare a deprinderilor de a analiza complet și sistematic diferitele aspecte ale fenomenului gramatical.

În clasa a VI-a, după ce într-o lecție s-au recapitulat toate noțiunile teoretice despre complement, se poate face o lecție de a n a l i z ă a c o m p l e m e n t e l o r dintr-un text literar. Pentru analiză trebuie ales un text cît mai bogat în complemente de cele mai variate feluri, de exemplu un fragment din „Rapsodii de toamnă" de G. Topîrceanu. Paralel cu analiza se subliniază complementele cu o culoare și verbele determinate de complemente cu o altă culoare. Pentru a deprinde pe elevi să fixeze întrebarea pe partea de propoziție determinată și pentru a stabili precis legătura dintre cuvîntul determinat și determinant e indicat a folosi acoladele cu săgeți, care să indice elevului mai precis legăturile și întrebările.

Tabelul 10

Pentru a varia procedeele și pentru a forma deprinderea unei analize complete și sistematice se poate alcătui următorul tabel, care se va completa paralel cu desfășurarea analizei. Se scoate în prima coloană complementul, apoi paralel cu analiza în coloana a doua se va trece cuvîntul determinat de complement (verb, locuțiune verbală etc.). În coloana a treia se va arăta felul complementului, apoi în următoarea întrebare și în sfîrșit în ultima se va nota partea de vorbire prin care este exprimat complementul.

Tabelul 11

Complementul	Cuvîntul determinat	Felul complementului	Întrebarea	Prin ce este exprimat
deodată	scade (verb)	circ. de mod	cum?	adv. de mod
pe coline	scade (verb)	circ. de loc	unde?	subst. Ac. cu prep.
de mirare	își ține respirația (locuț. verbală)	circ. de cauză	din ce cauză?	subst. Ac. cu prep.
parcă	își ține respirația (locuț. verbală)	circ. de mod	cum?	adv. de mod
într-o clipă	ies (verb)	circ. de timp	cînd?	subst. Ac. cu prep.
din șanțuri	ies (verb)	circ. de loc	de unde?	subst. Ac. cu prep.
legănîndu-și	se zbate (verb)	circ. de mod	cum?	verb la gerunziu
pe lac	se zbate (verb)	circ. de loc	unde?	subst. Ac. cu prep.
săbiile	legănîndu-și (verb)	compl. direct	ce?	subst. Ac.

— Un tabel asemănător se poate întocmi și la analiza atributului.

Tabele de analiză completă şi sistematică se pot alcătui şi pentru analizele morfologice, spre exemplu după recapitularea substantivului, a adjectivului, a pronumelui, a verbului etc.

Astfel pentru r e c a p i t u l a r e a v e r b u l u i la clasa a V-a se va întocmi un tabel simplu, cuprinzînd numai cîteva din aspectele flexiunii verbului pe baza analizei unui text literar:

„Tăcerea se *întinsese*. Bătaia cîinilor un răstimp lung nu *se* mai *auzi*. Iar printre tufe dese, prin luminişuri scurte, căprioara *fugea alungată* de spaimă, *se depărta* spre pîrîu. O clipă *se opri tremurînd*, ca şi cum *ar fi fost* înaintea unei prăpăstii. Apoi, *încetinindu*-şi fuga, *îşi făcu* loc printre frunzişuri în albia apei..."

(M. Sadoveanu, *În pădurea Petrişorului*)

Tabelul 12

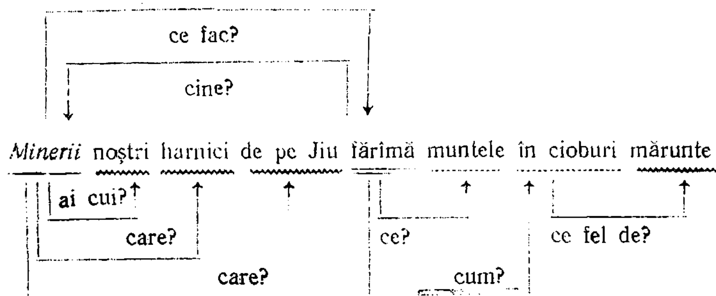
Verbul	Conjugarea	Modul	Timpul	Numărul	Persiana
se întinsese	III	indicativ	mai mult ca perfectul	sg.	III
se auzi	IV	„	perfectul simplu	sg.	III
fugea	IV	„	imperfect	sg.	III
alungată	I	participiu	perfect	—	—
se depărta	I	indicativ	imperfect	sg.	III
se opri	IV	„	perfectul simplu	sg.	III
tremurînd	I	gerunziu	—	—	—
ar fi fost	IV	optativ	perfect	sg.	III
încetinind	IV	gerunziu	—	—	—
îşi făcu	III	indicativ	perfectul simplu	sg.	III

Pe măsură ce sfera de cunoştinţe a elevilor se lărgeşte în clasele VI şi VII, tabelul de analiză va deveni mai complicat, spre a oglindi toate aspectele flexiunii verbului. Analizîndu-se un text literar la clasa a VII-a, tabelul va avea următoarele rubrici: verbul, felul verbului, diateza, conjugarea, modul, timpul, persoana, funcţia în propoziţie. Se vor putea de asemenea adăuga rubrici spre a se arăta dacă verbul e regulat, neregulat, defectiv, unipersonal etc.

Un rol însemnat are caracterul intuitiv al învăţămîntului şi în formarea deprinderilor şi priceperilor. Astfel pentru f o r m a r e a d e p r i n d e r i l o r d e a n a l i z ă a p ă r ţ i l o r p r o p o z i ţ i e i, spre a observa mai bine dependenţa dintre diferitele părţi ale propoziţiei, se pot folosi două feluri de procedee grafice:

1. Procedeul determinării prin săgeţi.

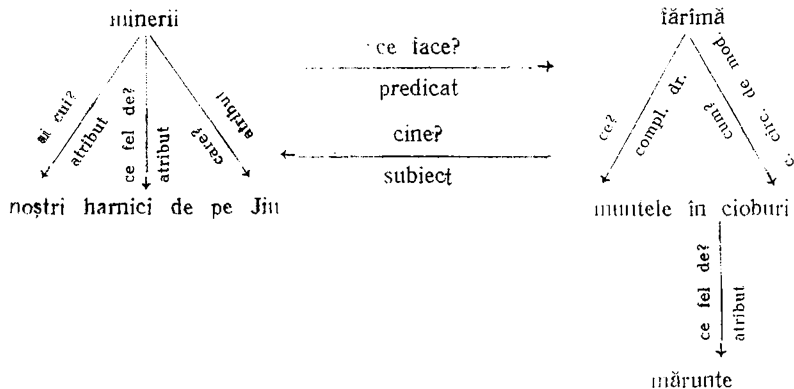
Tabelul 13

(*Dan Deşliu*, Cîntec în cinstea lui 7 Noiembrie)

2. Procedeul determinării prin aşezarea în scară, în funcţie de dependenţa cuvintelor unele de altele.

Tabelul 14

De asemenea, principiul intuitiv se poate aplica cu rezultate optime pentru formarea deprinderilor de a scrie corect prin alcătuirea *tabelelor ortografice*. De pildă, pentru a fixa scrierea corectă a *formelor neaccentuate a pronumelui personal* la dativ şi acuzativ, se pot alcătui tabele ortografice, care să le ilustreze elevilor variatele aspecte ale scrierii acestor pronume în funcţie de aşezarea lor. Tabelul se va completa la toate persoanele singular şi plural, la dativ şi acuzativ. Sugerăm un asemenea tabel pentru persoana I dativ şi a II-a acuzativ.

Tabelul 15

Persoana I-a dativ

Singular			*Plural*		
Exemplul	Forma pronumelui	Așezarea pronumelui	Exemplul	Forma pronumelui	Așezarea pronumelui
mi se spune	MI	cuvînt izolat	*ne* spune	NE	cuvînt izolat
mi-a spus	MI-	așezat înaintea unui verb cu care se pronunță deodată	*ne-a* spus	NE-	așezat înaintea unui verb
			spunîndu-*ne*	-NE	așezat după verb
spunîndu-*mi*	-MI	așezat după verb	spunîndu-*ne*-o	-NE-	așezat între verb și pronume
spunîndu-*mi*-se	-MI-	așezat între verb și pronume	*ni* se spune	NI	cuvînt izolat
			spunîndu-*ni*-se	-NI-	așezat între verb și pronume

Persoana a II-a Acuzativ

Singular			*Plural*		
Exemplul	Forma pronumelui	Așezarea pronumelui	Exemplul	Forma pronumelui	Așezarea pronumelui
te ascult	TE	cuvînt izolat	*vă* ascult	VĂ	cuvînt izolat
te-am ascultat	TE-	așezat înaintea unui verb cu care se pronunță deodată	*v*-am ascultat	V-	așezat înaintea unui verb
			ascultîndu-*vă*	-VĂ	așezat după verb
ascultîndu-*te*	-TE	așezat după verb			

Desigur exemplele de folosire a intuiției în predarea gramaticii se pot înmulți adaptîndu-se la diferitele capitole ale materialului gramatical. Tabelele și schemele se pot alcătui pe tablă atunci cînd pe baza lor se urmărește a se sistematiza noțiunile în cadrul predării noilor cunoștințe, spre a stimula observarea tuturor aspectelor fenomenului gramatical și spre a ușura scoaterea concluziilor și definițiilor. Tabelele și schemele pot fi confecționate și sub formă de planșe, care să servească de material didactic, pe baza cărora să se facă recapitularea cunoștințelor, afișîndu-se în clasă pentru o perioadă de timp, în cazul tabelelor ortografice, spre a se întipări mai bine în mintea elevilor anumite grafii specifice ale unor forme gramaticale.

Materialul intuitiv fie că e alcătuit paralel cu predarea noilor cunoștințe, fie că apare sub forma unor planșe pregătite dinainte are o deosebită însemnătate pentru a trezi interesul elevilor, pentru înțelegerea și reținerea cunoștințelor gramaticale predate. Dacă în clasa a V-a folosirea cretei colorate în izolarea fenomenului gramatical, a schemelor și tabelelor, pentru a scoate în evidență caracteristicele specifice unei cate-

gorii gramaticale, are ca rezultat stimularea interesului, trezirea atenției, ascuțirea spiritului de observație, deprinderea de a sesiza esențialul, în clasele mai mari, a VI-a, a VII-a, folosirea materialului intuitiv în predarea gramaticii are de scop să verifice justețea și trăinicia reprezentărilor inițiale, îmbogățindu-le, să sistematizeze și să fixeze noțiunile. Antrenarea elevilor în confecționarea unor asemenea materiale asigură caracterul activ al perceperii, le formează deprinderea unei munci independente, sistematic conduse.

Pentru a se folosi cu rezultate optime schemele și tabelele în predarea gramaticii e necesar ca, atunci cînd se alcătuiesc paralel cu predarea noilor cunoștințe, să fie astfel întocmite încît să ilustreze, pe baza analizei exemplelor, toate aspectele caracteristice ale fenomenului gramatical respectiv. Iar atunci cînd se vor alcătui scheme sau tabele în cadrul lecțiilor de recapitulare a noțiunilor sau de analiză, e necesar ca tabelele să rezulte din discutarea cu elevii a tuturor problemelor pe care le ridică recapitularea unei categorii gramaticale, tabelul avînd menirea de a sistematiza și sintetiza cele discutate. Cînd materialul este confecționat dinainte, este absolut necesar ca să se analizeze tabelul sau schema respectivă, discutînd cu elevii toate aspectele fenomenului gramatical ce apar în tabel, utilizînd comparația cu alte fenomene gramaticale, făcînd apel la reprezentările existente la elevi și cerînd elevilor să ilustreze cu exemple diferitele aspecte ale fenomenului gramatical sintetizat în schema respectivă.

Folosirea intuiției pe toate treptele procesului de învățămînt în predarea limbii romîne are o importanță nu numai pentru trezirea interesului pentru studiul gramaticii și pentru încordarea atenției, dar este și un mijloc de dezvoltare a spiritului de observație și de stimulare a operațiilor procesului de gîndire, ușurînd trecerea de la prima la cea de a doua etapă a cunoașterii, deci stimulînd procesul de abstractizare.

Intuiția, folosită corect și cu abilitate în procesul de predare a gramaticii, are o deosebită importanță pentru însușirea temeinică a cunoștințelor, pentru memorarea trainică și pentru fixarea caracteristicilor fenomenelor de limbă.

Catedra de literatură romînă

BIBLIOGRAFIE

1. Al. Roșca, A. Chircev, *Psihologia copilului*, București, E.S.D.P., 1952.
2. Al. Roșca, A. Chircev (sub red.), *Studii de psihologie pedagogică*, București, E.S.D.P., 1958.
3. A. A. Smirnov, *Probleme de psihologia înțelegerii*, București, E.S.L.S.D., 1951.
4. B. C. Ananiev, *Despre dezvoltarea copiilor în procesul de învățămînt*, în „Analele romîno-sovietice", seria Ped.-Psihol., 1957, nr. 4.
5. I. P. Antonov, *Dezvoltarea gîndirii și vorbirii copiilor de vîrstă preșcolară și școlară*, în „Analele romîno-sovietice", seria Ped. Psihol. 1953, nr. 3.
6. I. Cerghit, *Dezvoltarea atenției elevilor în timpul lecției*, în „Revista de pedagogie", 1957, nr. 6.

7. M. D. Gromov, *Unele probleme ale formării gîndirii elevilor*, în „Revista de pedagogie", 1957, nr. 5.
8. B. Zörgő, *Unele aspecte ale particularităților de vîrstă în cursul dezvoltării psihice a copilului și a adolescentului*, în „Analele romîno-sovietice", seria Ped.-psih., 1956, nr. 3.
9. *Istoria pedagogiei*, București, E.S., 1949.
10. N. A. Konstantinov, E. N. Medînski, M. F. Șabaeva, *Istoria pedagogiei*, București, E.S.D.P., 1959.
11. I. Ogorodnicov, P. N. Simbirev *Pedagogia*, București, E.S.D.P., 1952.
12. I. A. Kairov, *Pedagogia*, București, E.S.D.P., 1949.
13. I. A. Kairov, *Pedagogia*, ed. a II-a, E.S.D.P., 1950.
14. I. A. Kairov, N. K. Gonciarov, B. P. Esipov, L. V. Zankov, *Pedagogika*, Moskva, 1956
15. *Pedagogia*, E.S.D.P., 1954.
16. Colectivul Catedrei de Pedagogie a Universității „V. Babeș" Cluj, *Curs de pedagogie generală*, Cluj, Litografia învățămîntului, 1958.
17. B. P. Esipov, *Problemele fundamentale ale învățămîntului în școala sovietică*, în „Congresul învățătorilor din R.P.R., 10—13 aprilie 1952", București, E.S.D.P., pp. 57—65.
18. I. M. Duhovnîi, *Studii de pedagogie*, București, E.S.D.P., 1953, p. 255—271.
19. I. N. Kazanțev, *Lecția în școala sovietică*, București, E.S.D.P., 1953.
20. *Culegere de materiale de îndrumare cu privire la școală*, sub redacția lui N. I. Boldîrev, București, E.S.D.P., 1954.
21. G. Balaniuk, *Însușirea temeinică a cunoștințelor și locul fixării inițiale a cunoștințelor în procesul de învățămînt*, în „Analele romîno-sovietice", Ped. psih., nr. 1/1955.
22. L. V. Zankov, *Despre problema interacțiunii dintre intuiție și cuvînt în învățămînt*, în „Analele romîno-sovietice", seria Ped.-psih., 1, 1956, p. 33—35.
23. Cl. Chiosa, *Metodica predării limbii romîne pentru clasele V—VII*, București, E.S.D.P., 1955.
24. M. El. Ionescu Miciora, *Culegere de exerciții gramaticale*, București, E.S.D.P., 1956.
25. Cl. Chiosa, M. El. Ionescu Miciora, *Gramatica limbii romîne*, manual pentru clasa a V-a, București, E.S.D.P., 1957.
26. G. N. Dragomirescu, Ștefania Golopenția, *Gramatica limbii romîne*, manual pentru clasa a VI-a, București, E.S.D.P., 1957.
27. Ștefania Golopenția, Gr. Brîncuș, *Gramatica limbii romîne*, manual pentru clasa a VII-a, București, E.S.D.P., 1958.

ПРИМЕНЕНИЕ ПРИНЦИПА НАГЛАДНОСТИ В ПРЕПОДАВАНИИ ГРАММАТИКИ

(Краткое содержание)

Дидактический принцип наглядности находит широкое и необходимое применение в школьной практике.

Значительный вклад в обследование теории наглядного обучения внесли Я. А. Коменский, И. Г. Песталоцци, К. Д. Ушинский и Н. А. Добролюбов, И. П. Павлов и др.

Но вопрос наглядного характера обучения был совершенно по-новому разрешён на основе ленинской теории познания. Наглядный характер обучения был основан на принципе отражения объективной действительности в сознании человека и на диалектическом соотношении между ощущениями, восприятиями, мышлением и практикой в процессе познания объективного мира.

Поэтому применение принципа наглядности требуется и в процессе преподавания грамматики румынского языка. Таким образом можно усвоить грамматическое явление во всей его сложности. Можно сильнее воздействовать на органы чувств на первой ступени познания, получаемого через ощущения, восприятия и изображения. Легче можно дойти до обобщений и абстрагирования на высшей ступени мышления. Соблюдение наглядного характера обучения имеет положительное влияние и в проверке точности знаний на основе применений на практике. Принцип наглядности имеет полезное применение во всём процессе преподавания знаний, подчёркивая, выделяя различные характерные стороны изученной грамматической категории: он способствует образованию понятий падежа, спряжения, предлога, союза, междометия и т. д.

В процессе закрепления знаний таблицы и схемы способствуют обобщению и систематизации знаний о различных морфологических категориях: существительного, прилагательного, местоимения, глагола или же уточнению признаков и разнообразия видов различных синтаксических категорий: определения, дополнения и. т. д. На практике, при грамматических разборах, применение принципа наглядности облегчает наблюдение всех видов грамматических категорий и стимулирует систематизацию понятий.

Применение принципа наглядности на всех ступенях процесса обучения в преподавании имеет исключительное значение для прочного запоминания и основательного усвоения знаний. Наглядный характер преподавания румынского языка является средством стимулирования внимания, развития процессов мышления, углубления интереса к изучению грамматики и в то же время является и средством развития наблюдательности и способности анализировать и синтетизировать.

L'APPLICATION DU PRINCIPE INTUITIF DANS L'ENSEIGNEMENT DE LA GRAMMAIRE

(Résumé)

Le principe didactique de l'intuition trouve une large et nécessaire application dans la pratique scolaire.

Komenský, Pestalozzi, C. D. Ouchinsky et N. A. Dobrolioubov, I. P. Pavlov et d'autres, ont apporté une contribution importante aux fondements de la théorie de l'enseignement intuitif.

Mais c'est sur la base de la théorie léniniste de la connaissance qu'une solution vraiment nouvelle a été donnée au problème du caractère intuitif de l'enseignement. Ce caractère a été fondé sur le principe de la réflexion de la réalité objective dans la conscience de l'homme et sur le rapport dialectique entre sensations, perceptions, pensée et pratique, au cours du processus de connaissance de la réalité objective.

C'est pourquoi l'application du principe intuitif s'impose aussi dans le processus d'enseignement de la grammaire de la langue roumaine.

On peut ainsi obtenir la connaissance du phénomène grammatical dans toute sa complexité. On peut agir plus intensément sur les organes des sens, sur le premier niveau de la connaissance, constitué par les sensations, les perceptions et les représentations. On parvient plus facilement aux processus de généralisation et d'abstraction, au niveau supérieur de la pensée. Le respect du caractère intuitif exerce aussi une influence positive dans la vérification de la justesse des connaissances d'après leurs applications à la pratique. Le principe intuitif trouve une application féconde dans tout le processus d'enseignement des connaissances, soulignant, isolant, mettant en relief divers aspects caractéristiques de la catégorie grammaticale étudiée et contribuant ainsi à la formation des notions de cas, de conjugaison, de préposition, conjonction, interjection etc. Dans le processus de fixation des connaissances, les tableaux et schémas aident à synthétiser et à systématiser les connaissances relatives aux diverses catégories morphologiques: substantif, adjectif, pronom, verbe, ou à préciser les caractéristiques et les variétés d'aspects des différentes catégories de la syntaxe: attribut, complément etc. Pour l'application à la pratique, dans le cadre des analyses grammaticales, l'emploi du principe intuitif facilite l'observation de tous les aspects des catégories grammaticales et stimule la systématisation des notions.

L'emploi du principe intuitif à tous les niveaux du processus d'enseignement de la grammaire a aussi une importance particulière pour la consolidation du souvenir et pour l'acquisition durable des connaissances. Le caratère intuitif durable de l'enseignement de la langue roumaine est un moyen de stimuler l'attention, de développer les processus de pensée, d'approfondir l'intérêt pour l'étude de la grammaire et, en même temps d'élargir l'esprit d'observation et les capacités d'analyse et de synthèse.

CÎTEVA ASPECTE ALE LUPTEI PENTRU O CULTURĂ DEMOCRATICĂ ÎN PERIODICELE ARDELENE DINTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE

de

ZOE BUGNARIU, MIRCEA ZACIU și MIRCEA CURTICEAN

Comunicare prezentată la sesiunea științifică a Universităților „Victor Babeș" și „Bolyai" din mai 1959

Prezenta comunicare reprezintă preliminariile la un studiu mai amplu (și, pe cît se poate, exhaustiv), consacrat problemelor de cultură dezbătute în periodicele ardelene din secolul al XX-lea (1918—1940). Din întregul material existent, am parcurs, deocamdată, numai o parte, oarecum cu caracter de sondaj, selectînd din impresionantul număr de publicații romînești transilvănene numai pe acelea care au avut un profil mai bine conturat sau o existență mai îndelungată, iar pe de altă parte am urmărit să înscriem și o arie geografică cît mai largă, alegînd reviste din centre diferite (Arad, Satu-Mare, Oradea, Cluj, Orăștie, Blaj, Sibiu, Turda etc.). Astfel, au fost parcurse următoarele publicații: „Transilvania" (parțial), „Cosînzeana", „Cele trei Crișuri", „Societatea de mîine", „Familia", „Pagini literare", „Gîndirea", „Gînd romînesc", „Icoane maramureșene" ș. a. Colecțiile au fost cercetate pe anii dintre unirea din 1918 și 1940, cu excepția acelor reviste al căror an de apariție era anterior (ex. „Transilvania", „Cosînzeana") sau a acelora care și-au mutat sediul la București (ex. „Gîndirea literară, artistică, socială", devenită la București „Gîndirea", mutarea coincide de altfel cu o schimbare a orientării, și „Societatea de mîine"). Avînd în vedere că studiul general este, ca să întrebuințăm o expresie publicistică, „pe șantier", comunicarea noastră își păstrează întru totul înțelesul termenului: este o primă *comunicare* a unor rezultate *parțiale* ale cercetării, fără pretenția de a trage concluzii definitive asupra climatului cultural al epocii. Pe măsură ce vom înainta în analiza materialului din celelalte colecții de reviste, imaginea se va întregi treptat. Cu toate acestea, credem că mare parte din judecățile ce se pot desprinde de pe acum își vor păstra întreagă valabilitatea, sondajul nostru reușind să sesizeze unele elemente semnificative ale vieții cultural-

literare ardelene dintr-o perioadă istorică atît de agitată și contradictorie cum a fost cea dintre cele două războaie mondiale.

*

Actul istoric al unirii Ardealului cu Romînia veche a avut însemnate urmări și asupra dezvoltării culturale, înlăturînd ultimele bariere care despărțeau în mod artificial viața spirituală a Transilvaniei de restul țării. Contactul viu între provinciile romînești s-a perpetuat de-a lungul secolelor și istoria literară cunoaște nenumărate exemple de osmoză activă, de schimburi culturale neîntrerupte. Actul unirii nu venea decît să legifereze o stare de fapt și să confirme o necesitate istorică. „Unirea Ardealului cu Romînia a constituit un act progresist care corespundea unei necesități istorice în dezvoltarea socială a poporului romîn", se spune în recentul studiu *Lupta maselor — factor hotărîtor în unirea Transilvaniei cu Romînia,* semnat de acad. C. Daicoviciu, L. Bányai, V. Cheresteșiu și V. Liveanu[1]. „Procesul istoric de închegare a statului național romîn își are obîrșiile lui foarte îndepărtate. Poporul romîn a trăit în decursul secolelor sub diferite ocîrmuiri și stăpîniri, dar unitatea limbii, a culturii și a obiceiurilor s-a păstrat. Carpații nu au format un zid despărțitor"[2].

Publicațiile literare progresiste din epoca dinaintea unirii („Familia", „Tribuna", „Luceafărul" ș. a.) au militat întotdeuna pentru ideea unității culturale a romînilor, înaintea chiar a unității lor politice. Sprijinite de multe ori de către scriitorii luminați din țara veche, care colaborau susținut în paginile lor (Eminescu, Caragiale, Delavrancea, D. Zamfirescu ș. a.), ele furnizau la rîndu-le colaboratori prețioși revistelor din Iași și București. Ardealul a dat culturii romînești, încă înaintea unirii politice, unele din figurile ei marcante. Această tradiție a fost continuată și îmbogățită de majoritatea revistelor ce apar în Transilvania după 1918. Scriitorii din celelalte provincii (printre care se aflau și mulți ardeleni stabiliți în capitală), sprijină publicațiile provinciale, în paginile cărora găsim frecvent numele unor scriitori ca M. Sadoveanu, L. Rebreanu, Camil Petrescu, Cezar Petrescu, Gib. Mihăescu, G. M. Zamfirescu, Bacovia, Carol Ardeleanu, V. Eftimiu, V. I. Popa, Ion Minulescu, Elena Farago, Anton Holban, I. Peltz, H. Papadat-Bengescu, Tudor Vianu, Perpessicius, Mihai Ralea, Ion Pas, Camil Baltazar, Lucia Demetrius, Eug. Jebeleanu ș. a. Unii dintre aceștia (Gib. Mihăescu, Cezar Petrescu, G. M. Zamfirescu) s-au stabilit chiar, temporar, în Ardeal și începuturile lor literare se leagă de anii petrecuți în orașele de dincoace de munți, unde s-au remarcat și ca animatori ai vieții culturale, sprijinind mișcarea teatrală sau scoțînd reviste („Icoane maramureșene", „Gîndirea literară, artistică, socială").

O primă constatare asupra vieții culturale ardelene de după unire se leagă de înmulțirea simțitoare a revistelor. De pildă, în deceniul al treilea, într-un orășel de graniță fără tradiție, culturală cum era Satu-Mare, apăreau următoarele publicații: „Țara de sus", „Someșul nou", „Înfrățirea

---

[1] „Studii", XI (1958), nr. 6, p. 21 ș. u.
[2] Art. cit., p. 22.

romînă", „Tribuna liberă", „Viaţa şcolară", „Săgeata", „Icoane maramureşene", „Afirmarea" etc. Alte orăşele, ca Aiud, Alba-Iulia, Beiuş, Bistriţa, Deva, Gherla, Lugoj, Mediaş, Năsăud, Oraviţa, Orăştie, Petroşeni, Satu-lung-Săcele, Sf. Gheorghe, Turda, Zalău ş. a. îşi au, de asemenea, revista sau chiar revistele literare şi publicaţiile culturale, de mai scurtă sau mai îndelungă durată şi, bineînţeles, de valoare inegală. Caracterul efemer, de cele mai multe ori, al acestor periodice se explică prin condiţiile materiale precare în care erau scoase, dependente cum erau de schimbările politice şi de lipsa unei consecvente politici culturale a oficialităţii. La oraşele amintite se asociază în mod firesc vechile centre de cultură ale Transilvaniei, Sibiu, Braşov, Cluj, Blaj, Oradea, Arad etc., unde apar, rînd pe rînd, publicaţii de mai mare prestigiu, ca „Transilvania", „Luceafărul", „Ţara Bîrsei", „Cultura poporului", „Gîndirea literară, artistică, socială", „Societatea de mîine", „Gînd romînesc", „Ţară nouă", „Familia" şi „Cele trei Crişuri".

Orientarea ideologică a acestor reviste este, în majoritatea cazurilor, contradictorie, resimţindu-se de însuşi climatul anilor imediat următori actului de la 1918: pe de o parte, influenţa spiritului burghez naţionalist şi patriotard, explicînd agitarea unor lozinci favorabile burgheziei romîneşti ce privea Ardealul ca o semi-colonie, pe de altă parte, tot mai sensibila decepţie ce se face simţită în rîndurile intelectualităţii cinstite şi a maselor, avînd ca urmare apariţia unor accente tot mai puternice de critică la adresa aspectelor luate de viaţa social-politică şi culturală din Romînia burgheză. Accente critice care, cu toată sinceritatea subiectivă, erau lipsite, în multe cazuri, de un suport ideologic sigur, oglindind mai adesea confuzia în care se zbătea intelectualitatea progresistă a acelor ani. Dacă ea se raliase dorinţei maselor muncitoare ca „unirea Transilvaniei cu Romînia să se înfăptuiască în cadrul unui stat democratic" nu e mai puţin adevărat că în Transilvania se mai făcea simţită influenţa spiritului reformist al social-democraţiei trădătoare, care, în preajma actului de la 1918, agitase cuvîntul de ordine că „sarcina proletariatului era de a sprijini burghezia proprie să formeze un stat naţional, aflat în mîinile claselor exploatatoare"[3].

Spiritul mistic-religios ghidează paşii unei publcaţii ca „Blajul"[4]; „Transilvania", ca organ al vechei Asociaţiuni, susţine o conduită, în linii mari, naţionalist-şovină declamatorie, dincolo de care se întrevăd, mărturisite în chiar paginile revistei, poziţiile economice rentabile ale burgheziei romîneşti ardelene[5]; revista şi, mai tîrziu, gruparea „Cele trei Crişuri", tinde spre o reluare a formulei diversioniste a semănătorismului, asociind funcţiei educative a literaturii ideea „împăciuirii" sufletelor nepricepute, neunite îndestul sau chiar dezbinate, ale fiilor neamului romînesc..." [6].

---

[3] Art. cit., p. 39.
[4] *Pornim la drum*, „Blajul", an. I (1934), nr. 1, p. 1.
[5] Vezi şi Ion Clopoţel, *Criza de directivă şi de organizare a Astrei*, în „Soc. de mîine", IX (1932), nr. 11—12, p. 163—64.
[6] *Arta împăciuitoare*, în „Cele trei Crişuri", II (1921), nr. 4, p. 97.

Alte publicaţii afişează, de la primul număr, lipsa unui program clar, social-cultural. „N-avem alt program decît scrisul nostru", proclamă „Familia" (Seria II-a)[7], idee regăsită şi în primul număr al „Gîndirii literare, artistice, sociale", unde i se adaugă cea a inutilităţii şi riscului comportat de orice declaraţie de principii *ab initio*[8]. Încercînd să-şi scuze teama de a adopta o poziţie, unii intelectuali afirmă că se găsesc „la o răscruce de frămîntări lăuntrice, de căutări de sine, de încadrări în ritmul vieţii", ceea ce, după părerea lor, ar explica unele declaraţii evazive[9].

Exemplele s-ar putea înmulţi, demonstrînd laolaltă o atmosferă de confuzii şi poziţii echivoce. Singura realitate care pare să ofere certitudini este, pentru toate publicaţiile cercetate, *tradiţia*. Către ea se îndreaptă şi pe ea declară că vor s-o continue, atît „Gîndirea literară, artistică, socială" (tradiţia „Luceafărului"), cît şi „Familia" (tradiţia lui Iosif Vulcan) etc. Proclamîndu-se „tradiţionalişti" (ex. „Familia", articolul citat), de pe această platformă se va schiţa un prim gest militant, acela împotriva „înoirilor nejustificate" (cum va declara şi „Pagini literare"), împotriva soluţiilor modernismului, în ultimă instanţă. Între realitatea tradiţiei şi tendinţele de „import literar" se plasează şi „Gîndirea...", al cărei eclectism e manifest:[10], „nici imitarea servilă a înaintaşilor dar nici cea a „modei" proaspăt transportată de peste graniţe nu e „un element generator pentru artă şi pentru literatură"[11]. Observaţia lui Lovinescu, publicată în chiar paginile unei reviste ardelene, îşi are valoarea ei: „după război, scrie criticul, lupta s-a dat între tradiţionalism (care nu se mai numeşte semănătorism) şi modernism (care nu se mai numeşte simbolism). Numai valoarea forţelor s-a schimbat întrucîtva; încolo antagonismul rămîne acelaşi"[12].

Dincolo de diversiunea semănătoristă resuscitată, ca şi de cea a unei false reduceri a dezvoltării literare postbelice la antagonismul „tradiţionalism"—„modernism", se profilează totuşi cîteva orientări mai adînci. Tabloul literaturii contemporane apare multora anarhic, cu o fizionomie zbuciumată, plină de căutări şi tendinţe diverse. „Atmosfera noastră culturală este astăzi încărcată de *tendinţe*, mai mult ca oricînd", observă Ion Breazu[13]. Printre acestea, cele cu o netă orientare democratică prind tot mai mult teren. Într-o epocă de confuzii şi aţîţare şovină, o revistă pe nedrept uitată, „Icoane maramureşene", scoasă de G. M. Zamfirescu

---

[7] Gh. Tulbure, *De la Iosif Vulcan pînă la noi*, în „Familia", seria III, an I (1934), nr. 1, p. 8.

[8] *Cuvinte pentru drum*, în „Gîndirea literară, artistică, socială", I (1921), nr. 1, p. 1.

[9] T. Murăşanu, *În loc de „cuvînt înainte"*, în „Pag. lit.", I, (1934), nr. 1, p. 1; vezi şi *Cronica măruntă*, în „Gîndirea lit., art., soc.", (1921), nr. 2, p. 38.

[10] „În anemica noastră mişcare literară nu este încă loc astăzi decît pentru publicaţii eclectice", citim în „Gîndirea lit., art., soc.", I (1921), nr. 2, p. 38, la *Cronica măruntă*.

[11] Idem, ibid., p. 38.

[12] E. Lovinescu, *Poezia lirică de după război*, în „Cele trei Crişuri", XVII (1936), nr. 1—2, p. 10.

[13] I. Breazu, *Pe marginile literaturii romîneşti contimporane*, în „Cosînzeana", X (1926), nr. 1, p. 8.

la Satu-Mare, opunea atitudinii oficiale un punct de vedere nou: „Nu vă vom sădi în suflete ura, ci dragostea de lumină şi adevăr“[14]. „Societatea de mîine“ se vrea „un organ al democraţiei“, care „va lupta pentru cei mulţi, pentru libertăţile şi drepturile celor mulţi la lumină şi învăţătură“, preconizînd răspîndirea culturii de pe poziţii scientiste şi declarîndu-şi oroarea de „oprimarea minorităţilor“[15].

De cîte ori se precizează asemenea puncte ale unui program democratic, ele izvorăsc dintr-o atitudine critică faţă de formele pe care le lua viaţa socială şi culturală în anii dominaţiei burgheze. În publicaţii cu o conduită ideologică mai clar pozitivă, dar uneori şi în paginile celor ce se voiau partizane unei „neutralităţi“ sociale, răzbate sentimentul unei „dezamăgiri“ provocată de consecinţele actului de la 1918. La numai trei ani după unire, o revistă ca „Gîndirea literară, artistică, socială“ îşi deschidea coloanele „pentru cei scîrbiţi de politică vană, pentru cei desamăgiţi de făgăduieli şi teorii căzute de la primul zbor...“[16]. Menţinerea regimului burghezo-moşieresc romîn, cu tot cortegiul său de racile, întreţinea şi ascuţea an de an în rîndurile maselor muncitoare şi ale intelectualităţii progresiste sentimentul nemulţumirii şi al indignării făţişe[17]. Cercetarea bogatului material publicistic ardelean dintre cele două războaie mondiale pune în lumină, la tot pasul, accentele unei „decepţii“ transformată curînd în critică sau chiar revoltă socială manifestă. În rubricile de „cronică măruntă“ ale revistelor, acolo unde vigilenţa cenzorului oficial putea fi mai lesne înşelată, colaboratori progresişti reuşesc să-şi strecoare protestul lor cinstit la adresa regimului burhezo-moşieresc, raportîndu-se tocmai la înlocuirea libertăţilor promise la adunarea de la Alba-Iulia, cu metodele de reprimare ale unei guvernări reacţionare. „În locul regimului democratic cerut de mase la Alba-Iulia, a fost extins şi în Transilvania regimul reacţionar din vechiul regat. A fost introdus sistemul falsificării alegerilor cu ajutorul baionetelor şi al funcţionarilor corupţi, iar dreptul de vot al femeilor n-a fost admis nici măcar pe hîrtie. Libertatea presei, de asociere, de întrunire, de propagandă, toate aceste clauze ale declaraţiei de la Alba-Iulia au rămas pe hîrtie. Egalitatea în drepturi promisă minorităţilor naţionale a fost înlocuită cu teroarea, vrajba şi discriminarea naţională, de libertăţi şi drepturi s-au bucurat numai burghezia şi moşierimea“[18].

Din perspectiva acestor constatări amare (e drept, nu întotdeauna suficient de clară), găsim consemnate aspecte ale condiţiei umane groaznice în care se afla ţărănimea la două decenii după răscoalele din 1907[19], sau proletariatul, a cărui prezenţă pe arena politică nu mai putea fi ocolită[20].

---

[14] „Icoane maramureşene“, I (1923), nr. 1, p. 11.

[15] Ion Clopoţel, *Chemarea noastră*, în „Soc. de mîine“, (1924), nr. 1, p. 5.

[16] *Cuvinte pentru drum*, în „Gînd. lit., art., soc.“, I (1921), nr. 1, p. 1.

[17] Vezi şi Acad. C. Daicoviciu, etc., *art. cit.*, p. 52.

[18] Idem, p. 53.

[19] Horia Trandafir, *1907*, în „Soc. d. m.“, IV (1927), nr. 10—11, p. 155.

[20] I. Mehedinţeanu, *Situaţia muncitorilor tipografi*, în „Soc. d. m.“, III (1926), nr. 4, p. 58; I. Mehedinţeanu, *Femeia muncitoare*, idem, nr. 6, p. 97—98; I. Mehe-

Dar mai cu seamă se dezvăluie adevăruri acuzatoare despre situaţia materială şi morală în care se afla intelectualitatea[21]. Exploatarea scriitorilor de către editorul capitalist fusese denunţată încă din 1913 de „Cosînzeana“ [22], după cum criza cărţii şi a teatrului e semnalată de G. M. Zamfirescu în „Icoane maramureşene“[23] şi în „Cele trei Crişuri“[24]. Scumpirea excesivă a hîrtiei, cu toate repercusiunile ei anti-culturale, e acuzată de Ion Dongorozi[25] că se răsfrînge mai cu seamă asupra miilor de „proletari intelectuali“ siliţi să trăiască din scrisul lor.

Din multitudinea de probleme atacate în paginile revistelor ardelene sub semnături diverse (probleme sociale, vehemente atacuri la adresa venalităţii justiţiei, lungi anchete asupra vieţii teatrale[26], pledoarii în favoarea păcii şi denunţări ale cursei înarmărilor[27], ne propunem să ne oprim deocamdată numai asupra unui singur capitol. Am ales acel grup de preocupări, mai direct legate de fenomenul literar, pe care le-am reunit sub semnul luptei pentru apărarea culturii realist-democratice.

*

Preocupări de teorie literară generală găsim relativ puţine în această perioadă. Nu exista în Transilvania o solidă tradiţie estetică şi nici vechile publicaţii literare dinaintea primului război mondial, nu aduceau decît timide contribuţii teoretice proprii (ex. Mihai Strajanu, în „Familia“ lui Vulcan), alături de mai numeroase ecouri ale disputei purtate dincolo de munţi între critica maioresciană şi tendinţele materialiste ale şcolii lui Gherea. E adevărat că tocmai sub influenţa ideilor gheriste se precizează

dinţeanu, *Greva de la Reşiţa*, idem, nr. 17, p. 322; I. Mehedinţeanu, *Contractul colectiv*, idem. nr. 18, p. 342—343; D. Moldovan, *Cum trăiesc minerii de la Brad*, idem, nr. 41—42, p. 658; I. Mehedinţeanu, *Şomajul*, idem, nr. 39—40, p. 633—34; I. Mehedinţeanu, *Alcoolismul*, în „Soc. d. m.“, IV (1927), nr. 6—7, p. 97; Horia Trandafir, *Incidentele de la Lupeni*, în „Soc. d. m.“, VI (1929), nr. 14—15, p. 245.

21 Cezar Petrescu, *Congresul scriitorilor şi artiştilor*, în „Gînd. lit., art., soc.“, I (1921), nr. 6, p. 101; *Entuziasm dar cu economie*, idem, nr. 1, p. 1; T. Vornic, *Criza intelectuală şi morală*, în „Soc. d. m.“, III (1926), nr. 12, p. 216—217; I. Mehedinţeanu, *Editorii*, idem, nr. 20, p. 379; Vasile Osvadă, *Criza producţiei intelectuale*, în „Soc. d. m.“, II (1925), nr. 45, p. 787; I. Breazu, *Căminul ziariştilor ardeleni*, în „Soc. d. m.“, VIII (1931), nr. 18, p. 346.

22 Petronius, *Editorii şi scriitorii*“, în „Cos.“, III (1913), nr. 25, p. 339—40.

23 *Cartea şi revista romînească*, în „Ic. mar.“, I (1923), nr. 4, p. 60.

24 *Idei şi oameni în teatrul romînesc de acum*, în „C. tr. Cr.“, XII (1931), nr. 3—4, p. 39—40.

25 *Inscripţii*, în „Ic. mar.“, I (1923), nr. 2, p. 28.

26 Problema teatrului e larg dezbătută. Dăm numai cîteva titluri mai semnificative: *Cronică dramatică*, în „Gînd., lit., art. soc.“ (1921), nr. 14, p. 293; T. Vornic, *Teatrul ca factor al progresului social*, în „S. d. m.“, I (1924), nr. 1, p. 12; I. Breazu, *Rolul teatrului în societate*, idem, II (1925), nr. 16—17, p. 291—292; Andrei Freamăt, *Teatrul Naţional din Cluj*, în „C. tr. Cr.“, II (1921), nr. 11, p. 344 (pledoarie pentru a nu se reduce subvenţia de stat, sub pretextul „economiilor bugetare“); „Icoane maramureşene“, 1 (1923), nr. 2, număr închinat teatrului romînesc; Şt. Mărcuş, *Problema teatrelor din Ardeal*, în „C. tr. Cr.“, III. (1922), nr. 8—9, p. 129 ş. u. (Dreptul minorităţilor naţionale la teatru etc.).

27 S. V. (= Sevastian Voicu = Ion Agîrbiceanu), *Proscrierea războiului*, în „Trans.“, LIX (1928), nr. 10, p. 834—35.

şi în Ardeal un punct de vedere nou în judecarea fenomenului artistic, fără să se treacă totuşi dincolo de consideraţii izolate[28].

Încă din preajma primului război mondial, într-o serie de articole[29] se dezbate problema inspiraţiei artistice, respingîndu-se interpretarea metafizică, ideea unui „imbold divin, a „revelaţiei bruşte" sau „intuiţii neaşteptate", termeni favoriţi ai esteticii idealiste care „vrea să înlăture din aşa zisul *moment al creaţiunii artistice* orice amestec al raţiunii, al judecăţii"[30]. E combătută „apologia intuiţiei iraţionale", considerarea frumosului ca „extaz", cu consecinţele lor literare directe: simbolismul poetic, decadentismul. Partizan al „esteticii raţionaliste", autorul îşi declară şi dezacordul faţă de degenerarea acesteia „în cel mai primejdios dogmatism academic", dar e vădit că nu acceptă nici soluţia înlocuirii sale cu un „misticism estetic", văzut ca un reflex al „individualismului" unei epoci ce se anunţa plină de „exagerări, de aberaţii şi de ciudăţenii"[31]. Tendinţele decadente ce-şi croiesc drum în literatură îi apar cu atît mai nocive cu cît exaltă „regiunea obscură a sufletului omenesc", „intuiţia", „revelaţia". Tocmai de aceea, în faţa unei asemenea invazii periculoase, procesul psihologic al creaţiei artistice se impune analizat ştiinţific, descompus în componentele lui de voinţă, muncă, efort[32], „inspiraţia" apărînd, la capătul acestei analize, doar corolarul necesar al unui efort intelectual conştient şi dirijat[33].

Tendinţa de a introduce în judecarea operei literare criteriul social, se manifestă, sporadic, în chiar anii de dominaţie a criticii formaliste-estetizante, cînd moştenirea gheristă era ignorată sau minimalizată. În plin impresionism critic se vorbeşte totuşi despre „imoralitatea" unei asemenea critici[34] şi se discută despre necesitatea unei „estetici sociale"[35]. E readusă în discuţie problema misiunii artei în societate, se reaminteşte rolul de „educator" al gustului public ce revine artistului, problema utilităţii artei, a bazei materiale necesare pentru înflorirea artelor, subliniindu-se mai cu seamă necesitatea ridicării celor mulţi şi săraci la înţelegerea şi preţuirea valorilor artistice, pentru ca arta, devenind un „patrimoniu comun", artistul să nu mai depindă de „cei bogaţi, care-l plăteau dar îl şi umileau, ci de poporul întreg, de recunoştinţa poporului întreg"[36].

În *Problema literară a Ardealului în anul al zecelea*[37], Ion Breazu porneşte de la constatarea esteticii materialiste că literatura este „expre-

---

[28] Carenţă remarcată în „Gîndirea"..., I (1921), nr. 13, p. 245. *Intelectualizarea Ardealului*, unde se critică tocmai această trăsătură *practicistă* a intelectualului ardelean.
[29] Vezi *Săptămîna literară*, în „Cos.", III (1913), nr. 7, p. 104 ş. u.; vezi şi „Cos.", II (1912), nr. 41, p. 494—95; nr. 42, p. 505—506.
[30] Idem, p. 494.
[31] Ibid., p. 495.
[32] Ibid., p. 495.
[33] V. şi p. 505.
[34] V. „Gînd. lit., art., soc.", II (1923), nr. 6, p. 66.
[35] Gh. Neculcea, *Estetica socială*, în „Soc. d. m.", II (1925), nr. 21—22, p. 367—68; nr. 23—24, p. 395 şi V (1928), nr. 5, p. 101—102; nr. 7—8, p. 147—48.
[36] Gh. Neculcea, *art. cit.*, p. 102.
[37] În „Soc. d. m.", V (1928), nr. 22—24, p. 456—57.

sia cea mai pură şi mai elocventă a vieţii unui popor" şi în funcţie de acest criteriu *social* (în continuare chiar *economic* şi *politic*) e judecată dezvoltarea literaturii romîne din Transilvania în deceniul scurs de la unire[38].

Alături de cîteva contribuţii ale acad. Tudor Vianu, publicate în presa ardeleană[39], semnificative sînt contribuţiile lui Al. Dima, fie sub forma unor marginalii la opera profesorului Vianu, pledînd, împreună, în plin decadentism antiumanist, pentru restaurarea idealului clasic al omului[40], fie încercînd să dea o explicaţie crizei culturii europene burgheze (şi, implicit, romîneşti), opunînd un punct de vedere raţionalist invaziei misticismului ortodoxist al „Gîndirii" şi readucînd în discuţie ideea finalismului culturii[41].

Nu e neglijată nici respingerea unor curente filozofice idealiste cu consecinţe literare directe, cum ar fi bergsonismul, privit ca fundament teoretic al suprarealismului[42], sau însăşi încercarea de reînviere a simbolismului şi a altor fenomene artistice de import care, sub pretextul „eliberării artistului" schimbau doar, cum afirmă Cezar Petrescu, „o robie cu alta"[43].

Puternica tradiţie pe care o are în Ardeal ideea artei angajate, a rolului social al scriitorului, e pusă la contribuţie în atacuri repetate la adresa curentelor decadente, acuzate că tind să rupă creatorul din contextul social, să-l îndepărteze de cea mai nobilă menire a sa. Încă din preajma primului război mondial, în paginile „Cosînzenei" Horia Petra-Petrescu îşi manifestă indignarea faţă de acei poeţi tineri care pledează pentru înstrăinarea „de frămîntările semenilor tăi, a maselor cît şi a intelectualilor romîni şi străini"[44]. Izolarea de marile frămîntări ale societăţii contemporane, izolarea de lupta tot mai dîrză a maselor, era riguros sancţionată, ca o dezertare de la mari răspunderi în faţa propriului popor. De aceea, gestul teoretic şi cel creator al lui L. Blaga n-a rămas fără consecinţe. Chiar I. Breazu, care făcuse o primă prezentare elogioasă poeziei sale (într-o suită de articole publicate în „Cosînzeana", X (1926) inau-

---

[38] V. şi I. Breazu, *Pe marginile literaturii romîneşti contimporane*, în „Cos.", X (1926), nr. 1, p. 8, unde literatura e considerată „un fenomen social şi — ca toate fenomenele de această natură — este determinată de un complex de cauze"; poziţie care i-a atras criticului, mai tîrziu, riposta vehementă a unui scrib fascist care socoteşte cauzele social-economice şi politice „străine prin însăşi natura lor, de fenomenul literar, pentru a putea constitui *cauze explicative*"; „Criticul nostru prin urmare vrea să măsoare spiritul cu kilogramul" (Gr. Popa, *Ion Breazu, Viaţă literară romînească în Ardealul de după Unire* (recenzie) în „Pagini lit.", I (1934), nr. 1, 50 ş. u.).

[39] *Arta şi şcoala*, în „Soc. d. m.", VII (1930), nr. 22, p. 391 ş. u.; nr. 23—24, p. 443 ş. u.; *Între individual şi general*, în „Fam.", seria II, an. III (1936), nr. 7—8, p. 3 ş. u.

[40] V. „Pagini lit.", II (1935), nr. 9, p. 439 ş. u.

[41] Al. Dima, *Discuţiuni ideologice*, în „Gînd romînesc", II (1934), nr. 4, p. 229 ş. u.

[42] H. Trandafir, *Efectul literar al bergsonismului: Suprarealismul*, în „Soc. d. m.", I (1924), nr. 35, p. 706.

[43] (recenzie la) *Aspecte şi direcţii literare de N. Davidescu*, în „Gînd. lit., art., soc.", I (1921), nr. 8, p. 151—52.

[44] Horia Petra-Petrescu, *Panait Cerna — Amintiri personale şi biografie*, în „Cos.", III (1913), nr. 8, p. 308.

gurate cu numărul 2 al revistei), e silit să observe că „cu cît acest poet se retrăgea în fermecata crisalidă a artei sale, cu atît era mai mult ignorat", constatînd o realitate obiectivă: ruptura produsă între poet şi publicul ce aştepta în acei ani un altfel de cîntec; ceea ce, crede I. Breazu, îl aruncă pe poet într-o adevărată „aventură literară", cu „dezinvoltură de dramă ibseniană"[45].

Împotriva futurismului lui Marinetti şi a dadaismului lui Tristan Tzara se declarase la începuturile ei şi „Gîndirea literară, artistică, socială"[46], iar în perioada de fascizare a ţării, Miron Radu Paraschivescu definea „ermetismul" drept un corespondent cultural al fascismului politic, prin caracterul său antipopular[47].

Anunţînd moartea expresionismului şi naşterea unui „neonaturalism" înţeles însă ca un „realism al vieţii cotidiene", G. M. Zamfirescu relevă experienţa unui Piscator („regizor comunist de prestigiu incontestabil"), se declară partizan al aducerii pe scenă a mulţimilor şi al părăsirii (în teatru ca şi în literatură) a individualismului burghez, generator de artă minoră, maladivă[48]. Turnul de fildeş în care se izolaseră moderniştii e denunţat de autorul *Dşoarei Nastasia* în termeni truculenţi, de pamflet („. . . să-i lăsăm să doarmă somnul drepţilor în turnurile lor de fildeş. Dinspre ele, vîntul aduce pe aripi duhoare de cocină")[49] Cu un glas îndurerat, scriitorul caută un „apostol al regenerării noastre morale şi sociale", care „să coboare în mijlocul mulţimii ori să urce scările palatelor, să taie cangrena în adînc; să culeagă neghina din grîu şi s-o arunce în flăcări; să introneze dreptatea în tribunale, cinstea în cabinetele ministeriale, cuvîntul înţelepciunii şi al adevărului în biserică, lumina în şcoală şi bunul simţ în parlament; să smulgă familia din ghiarele desfrîului, fanfaronada de sub cupola Ateneului, incompetenţa de pe băncile Academiei, imoralitatea de pe scenă şi literatura din ghiarele politicii"[50]. (Autorul înţelege, fireşte, prin „politică" — politicianismul burghez.) Din păcate, Zamfirescu trebuie să constate cu tristeţe că scriitorii dezertează de la această misiune de necruţători cenzori sociali. Tocmai de aceea cultura romînească a epocii se zbate într-o cumplită criză.

Criza culturii burgheze (şi, implicit, a literaturii moderniste) e urmărită cu atenţie de toate periodicele epocii. Sub condeiul cîtorva scriitori sau publicişti, unele explicaţii valabile încep să se pronunţe. Ion Breazu indica — cel puţin pentru teritoriul ardelean — pricinile sociale, economice, politice. Într-o serie de articole[51], în „Cosînzeana" şi „Transilvania",

---

[45] I. Breazu, *Problema literară a Ardealului . . .*, p. 456.

[46] an. I (1921), nr. 3, p. 58.

[47] M. R. Paraschivescu, *Dilema intelectuală*, în „Soc. d. m.", X (1934), nr. 3, p. 49; „Ermetismul poetic echivalează cu fascismul literar: fiindcă nu e comunicativ, tocmai fiindcă e ermetic şi nu poate însemna expresie directă — deci cultură".

[48] G. M. Zamfirescu, *Dramaturgii şi regizorii germani contimporani, în* „C. lr. Cr.", XII (1932), nr. 11—12, p. 160—61.

[49] G. M. Z., *Turnuri de fildeş,* în „Ic. mar." I (1924), nr. 9—10, p. 107.

[50] Idem, p. 107.

[51] *Literatură şi literaturism,* în „Cos.", XI (1927), nr. 6—7, p. 77—78; *Literaturismul în literatură,* idem, nr. 9—10, p. 117—18; *Pe marginea unui manifest, Chemarea „Crinului alb" . . .,* în „Trans.", LIX (1928), nr. 11, p. 927 ş. u.

alt publicist înțelegînd prin „literaturism" formalismul și calofilia moderniștilor, le acuză de a se fi îndepărtat de „literatura cea adevărată" și de nevoile intelectuale ale publicului, „criza cărții" nefiind decît divorțul declarat între unii „literați bolnavi de personailsm excesiv" și cititorul dornic de altfel de hrană sufletească. Nu publicul — acuzat de moderniști de „indiferentism literar" — e vinovat, ci literatura ce i se oferă și care nu-l satisface. Modernismul, vinovat că încercase să se dispenseze de tradiția înaintașilor[52], e văzut însă doar ca „o maladie trecătoare", în timpul căreia remediul era întoarcerea către sursele adevărate ale artei, către tradiția clasicilor.

Publicul a reacționat de altfel intuitiv: „. . . faptul că editorii reeditează pe Eminescu, pe Coșbuc, pe Vlahuță, pe Oct. Goga, pe Gr. Alexandrescu și chiar pe Bolintineanu, nu este un indiciu că publicul cere necontenit?"[53]. Și dacă se poate vorbi de o criză a cărții moderniste, „literatura lui Sadoveanu nu mucezește în magaziile caselor de editură; literatura lui Rebreanu face numeroase ediții, iar primul roman al lui Ionel Teodoreanu a produs autorului o sumă fabuloasă pentru puterea de cumpărare a pieței literare romînești"[54].

Alături de moștenirea clasică e opusă modernismului decadent creația realistă sănătoasă. Paginile multor reviste sînt populate cu recenzii sau cronici la cărțile marilor scriitori realiști-critici ai epocii: L. Rebreanu, Camil Petrescu, M. Sadoveanu ș. a.

Dar și în celelalte ramuri ale artei orientarea se face către valorile autentice, cu destulă siguranță în selecție. Respingîndu-se categoric impresionismul[55] și pictura modernistă[56] sau muzica futuristă[57], se promovează creația unui Luchian, în „florile" căruia „plutește lumina caldă a lanurilor noastre"[58], arta lui Bourdelle (văzut ca „un răzvrătit" și „un cugetător")[59], Tonitza[60], Șt. Popescu[61], sculptura realistă romînească[62] și, în general, figurile creatorilor ardeleni marcanți, un Alexandru Pop, un Aurel Popp, Smighelski, Elena Popeea, Catul Bogdan, Demian, Ladea, A. Ciupe ș. a.[63].

---

[52] V. și *Criza culturii și modernismul*, în „C. tr. Cr.", XVI (1935), nr. 1—2, p. 23—24.

[53] Vezi *Literaturismul în literatură*, p. 117.

[54] Idem.

[55] *Impresionismul și parastasul lui*, în „Gînd. lit., art., soc.", I (1921), nr. 16, p. 293 ș. u.

[56] V. *Cronica măruntă*, în „Gînd. lit., art., soc.", I (1921), nr. 10, p. 196.

[57] Idem, nr. 9, p. 177.

[58] *Luchian*, în „Ic. mar.", I (1924), nr. 5—6, p. 78.

[59] Idem, nr. 7—8, p. 89—90.

[60] Emil Isac, *Tonitza . . .*, în „Soc. d. m.", IV (1927), nr. 22, p. 187—88.

[61] Adrian Maniu, *Șt. Popescu*, în „Gînd. lit. . . .", I, (1921), nr. 14, p. 253—54.

[62] Tudor Vianu, *Note despre sculptura romînească*, în „Soc. d. m.", VIII (1931), nr. 3—4, p. 84—85.

[63] Emil Isac, *Cîteva figuri ale artelor plastice romîne din Ardeal*, în „S. d. m.", V (1928), nr. 22—24, p. 454—55; Ion Vlasiu, *Pictorul Catul Bogdan*, în „Fam.", I (1934), nr. 3, p, 102—103; Ion Th. Ilea, *Creația artistică a Banatului*, în „S. d. m.", XI (1934), nr. 1—2, p. 20—21.

Apelul la pilda clasicilor era şi în spiritul apărării „tradiţiei", mereu prezentă în activitatea presei ardelene, dar, în anii ce ne preocupă, mai era şi o armă eficace pentru combaterea tendinţelor decadente, moderniste, care-şi proclamaseră independenţa şi dispreţul faţă de moştenirea epocilor anterioare. Omagiul adus creaţiei celor mai buni scriitori ai secolului al XIX-lea este, în acest sens, de-a dreptul impresionant.

Tot spre moştenirea realistă se orientează cu precădere publicaţiile ardelene atunci cînd fac apel la domeniul literaturii universale. Se cunoaşte bogata circulaţie a literaturii clasice ruse în Transilvania secolului al XIX-lea. La admiratia susţinută pentru opera unui Turgheniev, se asociază, în epoca ce studiem, adeziunea la „realismul aprig" al lui Tolstoi[64] sau Cehov[65], Dostoievski[66], Korolenko[67] sau Gorki[68], Esenin, Blok[69]. Romanul rus, în ansamblu, e indicat drept modelul spre care trebuie să se îndrepte şi literatura noastră, fiind singurul exemplu capabil să salveze un scriitor de tentaţia naturalismului[70]. Elogiul literaturii ruse revine sub semnătura mai multora, dar cel mai mişcător pare să rămînă al lui Cezar Petrescu, scris în 1921[71].

Superioritatea clasicilor ruşi e subliniată aici cu toată fermitatea, iar prestigiul incontestabil de care operele lor se bucură în Occident e explicat prin „ingenuitatea şi curajul bărbătesc cu care e privită viaţa de către scriitorii Rusiei; setea aceasta de a găsi alte răspunsuri întrebărilor la care bătrînele civilizaţii s-au mulţumit cu soluţii amăgitoare, convenţionale şi fragile; nevoia de a privi complexul tainelor ce ne înconjoară mai adînc decît sub pojghiţa cu care s-au mulţumit celelalte literaturi cu tradiţie clasică şi cu respectul fetiş al formelor"[72]. Aluziile la contemporaneitatea romînească nu lipsesc: se arată că pentru ruşi „scrisul era un apostolat şi scriitorii se căutau, se grupau şi se apreciau după alte virtuţi decît acele care fac obiectul discuţiilor din cenaclurile artei pure". De aceea lectura lor oferă revelaţia artei adevărate şi pilda lor învăţătoare e unică: „Cît ni se pare literatura altceva, mai uman şi mai teribil, decît preciozităţile de stil şi compoziţie, cît se îndepărtează de la bîrfelile şi estetica de cafenea şi cenaclu. Şi cît de mult ni se pare că avem nevoie

---

[64] A. C.(iura), *Fantoma lui Tolstoi*, în „Cos.", III (1913), nr. 5, p. 77; Şt. Bezdechi, *Tolstoi*, în „Soc. d. m.", III (1926), nr. 20, p. 358 ş. u. Al. Kidel, *Tolstoi ca filozof al istoriei*, în „Soc. d. m.), VI (1929), nr. 1—2, p. 16 ş. u. etc.

[65] În *Familia*, IV (1937), nr. 6—7, p. 71 ş. u. şi nr. 8, O. Boitoş, *Teatrul lui Cehov*.

[66] I. Darie, *Fedor Mihailovici Dostoievski*, în „Gînd. lit., art., soc.", I (1921), nr. 12, p. 224—25.

[67] C. Şt., *Cu prilejul morţii lui Korolenko*, idem, nr. 18, p. 342—43.

[68] V. „Gînd. lit., art., soc.", I (1922), nr. 16, p. 301 (*Azilul de noapte*, relevat pentru „incomparabila sa putere de adevăr").

[69] N. N., *Moartea lui Al. Bloc*, în „Gînd. lit....", I (1921), nr. 9, p. 167—68.

[70] V. *Cronica măruntă*, în „Gînd. lit., soc.", I (1922), nr. 16, p. 306.

[71] I. Darie, *Spre literatura rusă*, în „Gînd. lit., art., soc.", I (1921), nr. 11, p. 201 ş. u.; vezi şi I. Mehedinţeanu, *Literatura proletară*, în „Soc. d. m.", III (1926), nr. 6, p. 303—304.

[72] Ion Darie, *art., cit.*, p. 201.

de a învăța ceva de la această literatură, pentru a ne umplea găunoșenia sufletească pe care am brodat virtuozități malarmeiene"[73].

Marginaliile critice sînt însoțite uneori de traduceri din Cehov, Tolstoi, Gorki, Esenin (al cărui elogiu îl face, în aceiași ani, M. Beniuc)[74], iar din alte literaturi, Maupassant, A. France, cărora li se alătură și Verhaeren („marele poet la frămîntării și vuetului orașelor cufundate în fumul fabricilor")[75], sau Shakespeare („omul care face cea mai multă cinste rasei omenești")[76]. Există și unele încercări de a populariza literaturile balcanice, în special cea bulgară și iugoslavă[77].

Cu atît mai acut se pune, în paginile revistelor, problema apropierii romîno-maghiare, în chiar anii următori unirii, cînd oficialitatea se arată net ostilă unor asemenea inițiative, încurajînd, dimpotrivă, pornirile de revanșă șovină. În 1921, cînd se proiecta un congres al tuturor artiștilor din Romînia, „fără deosebire de limbă și rasă", S.S.R., prin președintele ei, Corneliu Moldovanu, declară că se abține de a participa „la un congres în care cultura națională e invitată să încerce un respingător concubinaj cu celelalte culturi ostile romînismului. Suntem scriitori romîni și nu putem sluji unei internaționale deghizate"[78]. Într-un răspuns vehement, „Gîndirea literară, artistică, socială"[79] acuză Societatea scriitorilor că prin asemenea gesturi contribuie tocmai la „izolarea" culturii minorităților de cultura romînă și că încearcă în mod artificial să „apere" cultura națională de efectul unor influențe reciproce care n-ar putea fi decît roditoare. Or, cultura romînă și cultura minorităților sînt „înrudite prin cauzele determinante — mediul social același"[80]. Un an mai tîrziu, o scurtă notiță redacțională (care aparține fără îndoială lui Cezar Petrescu[81]), mărturisește preocuparea revistei, de la începuturile ei, pentru problema apropierii romîno-maghiare[82]. Partizan hotărît al înțelegerii și înfrățirii, G. M. Zamfirescu popularizează în paginile revistei sale „Icoane maramureșene", activitatea meritorie a trupei de teatru maghiare din Satu-Mare[83], afirmînd hotărît că „minoritarii au dreptul să aibă un teatru al lor"[84] și protestînd cu tărie cînd o „asociație de samsari" ceruse „alun-

---

[73] Idem, p. 203.

[74] (recenzie la) Zaharia Stancu, *Serghei Esenin, Poeme,* în „Pagini literare", I (1934), nr. 2, p. 105—106.

[75] în „Cosînzeana", I (1911), nr. 5, p. 62.

[76] în „Cos.", II (1912), nr. 27, p. 343.

[77] Elena Eftimiu, *Literatura modernă iugoslavă,* în „Fam.", I (1934), nr. 9, p. 92 ș. u.; Dimitri Sișmanov, *Literatura bulgară,* în „Fam.", II (1935), nr. 2, p. 73 ș. u.; nr. 3, p. 71 ș. u.; nr. 4, p. 60 ș. u. și nr. 5—6, p. 79 ș. u. (cu referiri la Hr. Botev și Ivan Vazov).

[78] Apud „Gînd. lit., art., soc.", I (1921), nr. 7, p. 121.

[79] Vezi *Arta și „patriotismul",* același număr, p. 121 ș. u.

[80] Idem, p. 122.

[81] Cf. declarația din „Familia", II (1935), nr. 9—10, p. 79.

[82] „Problema apropierii romîno-maghiare aici în Ardeal ne-a preocupat cu mult încă înainte de apariția revistei noastre. Cînd ne-a venit gîndul să pășim pe calea anevoioasă a realizărilor, unul din punctele de călăuză ni era acesta", în „Gînd. lit., art., soc. I (1922), nr. 19, p. 362.

[83] V. nr. 1, p. 13.

[84] *Pe la noi,* în „Ic. mar.", I (1923), nr. 2, p. 30.

garea trupei maghiare" din orăşelul nordic, ca să deschidă în sala de teatru un... cinematograf. („Nu voim ca sala singularului aşezămînt de cultură din acest oraş să fie preschimbată în grajd, atunci cînd vestea unui film „senzaţional" va desfunda mahalalele (....) Să lase sala teatrului pentru menirea ei sfîntă!"[85] Se evocă, tot în „Icoane maramureşene", clipa luminoasă cînd actorii teatrului naţional bucureştean s-au înfrăţit într-o deplină comuniune spirituală cu actorii maghiari sătmăreni, manifestîndu-şi hotărîrea „de a lupta pentru strîngerea legăturilor de prietenie între cele două lumi, pînă mai ieri zvîrlite faţă în faţă, cu degetele strînse sălbatic pe armă şi cu fulgere de duşmănie în priviri"[86]. Tot mai mulţi oameni încep să-şi dea seama că „minoritar sau majoritar, purtăm pe grumaji povara aceluiaşi blestem", sugerîndu-se comuna exploatare înrobitoare, în faţa căreia trebuie să se opună un zid comun: să „ne întindem mînă de înfrăţire, să ne ajutăm unii pe alţii, să ne sfătuim, să ne prindem tovarăşi pe drumul înspinat al unor vremi vitrege"[87].

Cu un an în urmă, revista „Cele trei Crişuri" deschidea o „anchetă" sub titlul: *„Este posibilă o apropiere sinceră între romîni şi ungurii din Romînia?"*, la care răspund favorabil numeroşi intelectuali romîni şi maghiari[88]. Ancheta e reluată în 1935 de către „Familia" (*Ancheta noastră: Ne putem înţelege noi şi ungurii?*)[89]. Cu toată limitarea problemei la sfera strict „culturală" şi în ciuda unor rezerve umbrite de consideraţii naţionaliste sau a emiterii unor puncte de vedere etice, creştine, importanţa anchetelor rezultă din răspunsurile pe care le dau numeroşi scriitori progresişti: M. Sadoveanu, Camil Petrescu, Victor Eftimiu, Cezar Petrescu, Babits Mihály, Tabéry Géza, Szemlér Ferenc ş. a.

În răspunsul său, M. Sadoveanu observă că nu e suficient numai schimbul cultural pentru a desăvîrşi o apropiere vizînd aşa dar obiective mai largi, dar e convins că, pentru început „dragostea şi prietenia singure pot fi crez şi călăuză pentru viitorul popoarelor; o colaborare culturală, deci o acţiune spirituală, e mijlocul cel mai eficace pentru a înlătura relele politicii de duşmănie"[90].

Subliniind rolul scriitorilor (socotiţi drept „avantgarda înţelegerii între popoare"), în această campanie, V. Eftimiu consideră acţiunea intelectualilor drept o prefaţă „pentru marea înfrăţire de mîine", căci „mulţimile s-ar înţelege între ele şi-ar trăi foarte bine, dacă n-ar fi agitatorii cari din interese personale alterînd sentimentul de patriotism şi naţionalitate, îl transformă în şovinism şi ridică obstacole permanente, intimidînd pe solii apropierii neamurilor menite să trăiască multe veacuri în bună vecinătate"[91].

---

[85] Idem, p. 30.
[86] *Clipă luminoasă,* în „Ic. mar.", I (1923), nr. 2, p. 30.
[87] *Clipă luminoasă,* p. 30.
[88] „Cele trei Crişuri", III (1922), nr. 13, p. 202. ş. u.; continuă în numerele următoare.
[89] „Fam.", II (1935), nr. 5—6, p. 65 ş. u.; nr. 7—8; p. 74 ş. u.; nr. 9—10, p. 75 ş. u.; an. III (1936), nr. 1, p. 97—98.
[90] „Fam.", II (1935), nr. 5—6, p. 70.
[91] Idem, p. 73.

Iar Babits Mihály se întreabă dacă „există oare în zilele noastre un serviciu mai mare decît acela de a nivela căile înțelegerii între popoare? Și cine e mai chemat la acest serviciu decît scriitorul?“[92]; în vreme ce Szemlér Ferenc vede în colaborarea romîno-maghiară o „imperioasă necesitate, întrucît aceste două popoare numai pe această cale vor ajunge la cunoștința clară a menirii lor comune ce nu este altceva decît asigurarea unui trai fericit pentru toți locuitorii acestui bazin dunărean“[93].

Paralel, se fac eforturi de a se traduce reciproc opere literare și a se populariza viața culturală maghiară. Atît „Gîndirea literară, artistică, socială“, cît și „Cele trei Crișuri“ sau „Familia“, publică recenzii la revistele maghiare din Transilvania, articole despre scriitorii maghiari sau traduceri din operele lor (Arany, Jókai, Madách, Mikszáth, Móricz Zsigmond ș. a.). De o atenție specală se bucură Ady, despre care Emil Isac spunea: „balsam pe rănile ardelenilor, a romînilor din 1911—1917 era scrisul, versul, verva și ura iubită a lui Ady“[94]. Numele marelui liric maghiar e asociat adesea de acela al lui Petőfi, amîndoi cîntăreți ai setei „neînfrînte de libertate“[95]. Ceea ce se promisese la adunarea de la Alba-Iulia burghezia se grăbise să infirme din primele zile ale dominației sale în Transilvania. În locul unei „republici democratice“ și în locul înfrățirii tuturor celor ce trăiesc, luptă și muncesc împreună pe teritoriul țării noastre[96], s-a instaurat un regim de învrăjbire și ură. Dar sub influența crescîndă a luptei partidului revoluționar al proletariatului, ripostele cele mai generoase la o politică vinovată n-au întîrziat să apară. Cele cîteva inițiative pomenite în aceste rînduri (și la care s-ar putea adăuga încă multe altele), erau „prefața“ necesară a justei politici naționale pe care Partidul Muncitoresc Romîn, în spirit consecvent leninist, o traduce în viață astăzi.

*

Criza culturii burgheze, denunțată de numeroase articole publicate în periodicele ardelene, își găsise, de cîteva ori, explicații parțiale juste. Ideile fuseseră însă semnalate doar în treacăt și fără o discuție amplă, de pe poziții ideologice ferme. Soluțiile ieșirii din criză erau întrevăzute încă mai puțin, chiar de acei publiciști care se postaseră față de modernismul decadent pe platforma unui raționalism filozofic, rupt însă de înțelegerea legilor ce guvernau societatea romînească burgheză. Pentru unii criza nici nu era decît o consecință a incompletei realizări a „unificării culturale“ cu celelalte provincii romînești. Cultura romînească, pri-

---

[92] Idem, p. 68.

[93] Nr. 9—10, p. 78.

[94] Emil Isac, *Ady Endre*, în „C. tr. Cr.“, V (1924), nr. 8, p. 122—23; vezi și Aurel Buteanu, *Poezia politică a lui Ady*, în „S.d.m.“, II (1925), nr. 51—52, p. 901; Ion Mehedințeanu, *Ady Endre*, în „S.d.m.“, IV (1927), nr. 5, p. 69; în „Gînd. lit., art., soc.“, I (1921), nr. 6, p. 112, Ady: „un adevărat geniu al literaturii ungurești, necunoscut nouă“.

[95] M. Beniuc, în „Pagini lit.“, I (1934), nr. 2, p. 105.

[96] Acad. C. Daicoviciu, etc., *art. cit.*, p. 52.

vită peste clase, într-o unitate etnică, naţionalistă, nu şi-ar fi realizat încă — se spunea — deplina omogenitate. Alţii încercau să impulsioneze viaţa culturală provincială, capabilă poate să regenereze directivele unei capitale obosite şi secătuite[97].

Dar o justă soluţie a situaţiei nu se putea obţine decît prin conexarea problemelor culturii la cele ale vieţii economice, sociale, politice, cu alte cuvinte numai printr-o analiză ştiinţifică a întregului sistem al statului burghezo-moşieresc. Un punct de vedere marxist, revoluţionar, îşi face drum cu tot mai multă necesitate, în aceşti ani chiar, sub accentuata influenţă a luptelor proletariatului revoluţionar, condus de Partidul Comunist Romîn.

În articolul *Cultura în noile provincii*[98], Lotar Rădăceanu porneşte tocmai de la adevărul că soarta culturii romîneşti nu poate fi izolată de însăşi baza care o generează. Iniţiativele culturale, oricît de generoase şi dezinteresate, nefiind decît simple paleative neroditoare, nu vor aduce vreo schimbare a situaţiei. Ea trebuia să vină din statornicirea unei vieţi sociale „corespunzătoare cu tendinţele de expansiune ale culturii generoase şi libere de ură“.

Adevăratele piedici în calea unei reale unificări culturale zac tocmai în „nemulţumirea generală cu noul regim politic şi social al statului romîn“, factor pe care cei ce discutau problema îl neglijau prea adesea. „Prefectul abuziv care-şi bate joc de libertăţile publice, politicianul corupt ajuns mînuitor al banului public, jandarmul schinjuitor al satelor, perceptorul nemilos şi plin de atitudini neînţelese, toţi aceşti „soli“ ai unirii şi ai unificării, nu reprezintă numai ramura lor restrînsă de activitate administrativă, ci Unirea însăşi, acea Unire care, în fond, n-a fost decît o alipire la vechiul regat şi o unificare cu regimul de moravuri al acestuia“.

Credinţa celor care speră într-o regenerare a culturii romîneşti prin activizarea provinciilor, rămîne tot o iluzie. Înaintea biruinţei culturii, „trebuie să biruiască, prin străduinţele colective ale forţelor de progres, un regim cinstit de legalitate şi democraţie, care să apropie toate sufletele, obidite astăzi în Romînia nouă“.

Suprema „datorie a orei“ era, prin urmare, lupta pentru dărîmarea regimului feudalo-capitalist al Romîniei postbelice, pentru ca în noile condiţii economico-sociale, să se poată pune bazele unei noi culturi. Evident, lucrurile nu puteau fi spuse, în acei ani, întotdeauna răspicat şi nici întotdeauna direct. Dar încep să se precizeze eforturile către o nouă cultură, de esenţă democratică şi, de cele mai adeseori, ele erau împletite cu însăşi lupta revoluţionară împotriva dominaţiei de clasă a burgheziei. Această soluţie, oferită intelectualităţii cinstite de către clasa muncitoare, avea să clarifice multe conştiinţe şi să orienteze multe energii.

*

[97] Vezi în această direcţie, Al. Dima, *Localismul creator*, în „Fam.“, II (1935), nr. 2, p. 3 ş. u.; idem, nr. 3, p. 42; *Descentralizare culturală*, în „C. tr. Cr.“, VI (1925), nr. 3, p. 37 ş. u.

[98] În „Icoane maramureşene“, I (1924), nr. 9—10, p. 97.

Din primii ani ai deceniului al treilea, privirile intelectualității progresiste se îndreptau cu tot mai multă insistență către transformările revoluționare prin care trecea vechea Rusie. Firește, adevărul despre revoluția socialistă, adevărul despre realitatea sovietică, își croia cu mare greutate un drum prin valul de minciună și calomnie ce inunda presa burgheză și peste opreliștile oficiale, foarte riguroase. De multe ori, apelul însetat al unor conștiințe cinstite trebuia să împrumute haina metaforei, ca să poată pătrunde pînă la cititor. Astfel, atunci cînd într-un articol nesemnat (dar aparținînd după toate probabilitățile lui G. M. Zamfirescu), apărut în „Icoane maramureșene"[98], se spune că „din largul depărtărilor pline de ruini încă fumegînde a răsărit un soare nou, al unei lumi noi — care ne scaldă sufletul în pulberea luminei din lumină", e clar că autorul se referea aluziv la lumea clădită în urma Revoluției din Octombrie, devenită adevărată busolă în orientarea și speranțele celor mulți. O clarificare în acest sens poate fi urmărită progresiv. Îndată după război, tot mai multe voci se ridicau împotriva importului de probleme „gata soluționate de apus"[100], iar mai tîrziu se amintea celor neavertizați că „ideile revoluționare nu mai pleacă din Occident, rolurile sînt schimbate, — iată ce nu se înțelege la noi"[101]. Dacă formele pe care le lua în U.R.S.S. viața social-culturală ar fi scrutate cu bunăcredință, s-ar recunoaște că deși pornise „în 1921 de la zero, totuși n-are nici șomaj, nici deficite bugetare; salariile sînt în creștere, producția la fel. Nici unul din fenomenele de depresiune economică ce se constată în restul lumii"[102]. Nu cuprindeau oare aceste cuvinte, în subtext, o explicație a crizei autohtone și, implicit, o indicare a mijloacelor de a scăpa din impas? Cultura sovietică, tînără, impetuoasă, se afla într-un avînt impresionant. Ca și structura social-economică, ea nu cunoștea criza. Și aceasta deoarece acolo „cultura încetează a mai fi un privilegiu al celor cu avere", accesul la cultură e asigurat, printr-un sistem nou de învățămînt, maselor celor mai largi și stafia „proletarului intelectual", care bîntuia și în societatea romînească încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dispăruse în U.R.S.S. („Rusia nu se sperie de proletariatul intelectual, căci are unde să-l plaseze"[103]). Intim legat de popor, intelectualul sovietic își găsea un loc firesc și respectat în noua orînduire socialistă. U.R.S.S. deschidea astfel întregii omeniri perspective „așa de mărețe, încît cu drept cuvînt se poate spune că abia prin socialism omenirea va intra în istorie, că tot ce am trăit pînă acum a fost numai preistorie"[104]. Știrile despre U.R.S.S. abundă în publicistica culturală, fie că se evocă figura lui Lenin, numit, într-o notiță din „Icoane maramureșene" „covîrșitorul erou de gînd și acțiune ce-a fost Vladimir Ulianof Lenin", citîndu-se și cuvintele lui Gorki, „între genii el încarna

---

99 I (1923), nr. 2, p. 30.

100 Cezar Petrescu, în „Gînd. lit., art., soc.", I (1921), nr. 11, p. 203.

101 Ilie Cristea, *Romînia în fața prefacerilor*, în „S. d. m.", IX (1932), nr. 13—14, p. 200.

102 Idem, p. 201.

103 Idem, p. 201.

104 Idem, p. 201.

geniul întreg"[105], fie că se dau *Antecedentele istorice ale revoluției ruse*[106], sau se prezintă aspecte din *Rusia de azi*[107], problemele celui de-*al doilea plan cincinal*[108] ale *Învățămîntului istoriei în Rusa sovietică*[109], ale artei sovietice (*Sovietele și teatrul*[110]), sau ale literaturii[111], evocîndu-se și figura lui Vladimir Maiakovski[112].

Realitatea sovietică oferea și în domeniul culturii soluții revoluționare pentru „dilema intelectuală", cum se spunea în epocă. Socialismul era o realitate vie, de necontestat, care nu mai putea fi ocolită și nici ignorată. „Capitalismul și socialismul stau astăzi față-n față; sînt două realități existente: una în descompunere, alta în devenire" — aceasta e concluzia logică a situației, definită de Miron Radu Paraschivescu în articolul său *Dilema intelectuală*[113].

Pentru a salva cultura umană de primejdia decăderii ei totale (sub presiunea crescîndă a fascismului și nazismului hitlerist), marxismul era și el o realitate filosofică. „Umana, splendida filosofie a maselor proletare"[114] oferea mijloace științifice pentru o profundă și multilaterală cunoaștere a realității sociale; oferea, de asemenea, sinteza umanismului european, vechi de secole și grav primejduit.

Cu atît mai ridicole și neputincioase apăreau eforturile nazismului de a-l „lichida", și ele sînt sancționate ca atare de Miron Radu Paraschivescu[115]. „Prin pretenția de distrugere a marxismului, se adaugă o notă în plus de tragism hilar la activitatea de pînă acum a politicii naziste, scrie el. Fiindcă marxismul nu este o formulă filosofică abstractă, nici o sectă religioasă, care se poate distruge cu insecticidul naționalist. Marxismul e o formă de viață socială, este o linie firească de evoluție a acestei vieți și e tot atît de absurdă pretenția de suprimare a marxismului, ca și aceea de a suprima plămăduirea plasmică (. . . .), care determină nașterea unui individ".

Cu această clarificare în orientarea ideologică se depășește sensibil și ideea necesității unei arte „pentru popor". Tradiția acestui postulat este foarte veche în literatura romînă. În Ardeal, pentru o asemenea misiune au luptat numeroși scriitori luminați, reviste și grupări literare progresiste (ex. „Luceafărul" budapestan), iar în preajma primului război mondial, revista „Cosînzeana" proclama la rîndul său: „cultura e cea mai imperioasă trebuință a vremilor moderne. Un tezaur comun, nu mai mult

---

[105] „Ic. mar.", I (1924), nr. 7—8, p. 96; vezi și *Personalitatea lui Lenin*, în „S. d. m.", III (1926), nr. 29—30, p. 503 ș. u.; *Viața lui Lenin*, în „S. d. m.", IV (1927), nr. 25—26, p. 332 ș. u.; *Sinteza teoriilor leniniste*, idem, nr. 33—34, p. 405—406.

[106] în „S. d. m.", IV (1927), nr. 5, p. 64 ș. u.

[107] Idem, III (1926), nr. 33—34, p. 555—556.

[108] nesemnat, în „S. d. m.", IX (1932), nr. 8—9—10, p. 157.

[109] Cronicar, în „S. d. m.", IX (1932), nr. 8—9—1O, p. 155.

[110] nesemnat, în „S. m. d.", IV (1927), nr. 35—36, p. 433 ș. u.

[111] la *Cronica măruntă*, în „Gînd. lit., art., soc.", II (1923), nr. 2, p. 43.

[112] nesemnat, *Un poet al sovietelor, Vl. Maiakovski*, idem, nr. 6, p. 67.

[113] în „S. d. m.", XI (1934), nr. 3, p. 49.

[114] Notiță polemică în „S. d. m.", IX (1932), nr. 4—5, p. 73.

[115] *Bilanțul unui an, Au vorbit cancelarii*, în „S. d. m.", XI (1934), nr. 1—2, p. 10.

un privilegiu“[116]. Ideea de „popor“ se confunda însă în conştiinţa acestor militanţi (care nu erau străini de ideologia narodnică, mai apoi poporanistă), cu *ţărănimea,* la ridicarea şi luminarea căreia aspirau. După „Adevărul, Glasul poporului“, organul secţiei romîne a P.S.D. din Ungaria (Budapesta), se vorbeşte în Transilvania acum din nou despre necesitatea unei „culturi pentru popor“, în sensul unei „culturi proletare“[117].

Elogiindu-se exemplul cultural al Rusiei sovietice, strecurîndu-se cîte o declaraţie de adeziune la pilda lui Barbusse (cu grupul *Clarté)* sau a altor scriitori comunişti, se încearcă totodată şi descoperirea acelor rădăcini autohtone care atestă existenţa, în cultura romînă a secolului anterior, a interesului unor scriitori pentru proletariatul industrial sau rural. Sub influenţa Comunei pariziene şi-a scris Eminescu poemul *Impărat şi proletar,* sub înrîurirea valului revoluţionar ţărănesc şi-a scris Coşbuc *Noi vrem pămînt* sau Vlahuţă *1907.* Versurile lui Tr. Demetrescu, Păun-Pincio şi acelea ale primului poet-proletar Neculuţă, tind şi ele spre o literatură pe care I. Mehedinţeanu o numeşte „social-realistă“. Multe reviste (printre care „Icoane maramureşene“, „Societatea de mîine“) sprijină şi popularizează pe acei scriitori care-şi orientează creaţia către frămîntările şi viaţa muncitorimii (Al. Sahia, Bacovia, Ion Pas, Emil Dorian, G. Lesnea etc.). Nevoia unei alte orientări literare era de altfel acut resimţită în epocă. Încă din 1921[118], Cezar Petrescu o exprima în aceşti termeni: „Dorim ceva mai mult. Stînd mai aproape de viaţă, coborîndu-ne în adîncurile tainice ale problemelor pe care să nu le cumpărăm gata soluţionate în apus, participînd la convulzia de aşezare a neamului ce ne-a născut, vom găsi poate formula şi pentru literatura noastră; alta decît cea importată cu valuta Occidentului“. Se cerea tot mai mult o proză urbană, capabilă să oglindească viaţa „burgheziei şi a proletariatului tîrgurilor, romanul sbaterii de azi, a frămîntărilor sociale şi politice de la 1900 încoace“[119]. Iar în altă parte[120] se da glas certitudinii că după cum din frămîntările actuale „va ieşi o lume socială nouă (din ea), îşi va soarbe viaţa şi o artă nouă“.

Or, pentru clădirea unei lumi sociale noi misiunea istorică revenea proletariatului revoluţionar. De aceea, scriitorii care stăteau sub influenţa luptei Partidului Comunist se orientau către viaţa muncitorimii[121]. Numai astfel scriitorul contemporan avea să reia rolul său de „anticipator“ şi „sol“, misiune nobilă, pe care epoca o afirmă împotriva dezertării individualiste preconizată de modernişti. Misiune socială ce „impune (scrii-

---

[116] A. L., *Cultura poporului. Ce se face aiurea pentru cultivarea poporului,* în „Cos.“, IV (1914), nr. 30, p. 442.

[117] I. Breazu, *Al treilea opt,* în „S. d. m.“, II (1925), nr. 51—52, p. 888—89; I. Mehedinţeanu, *Cultură pentru muncitori,* în „S. d. m.“, III (1926), nr. 6, p. 78; *Literatura proletară,* idem, nr. 16, p. 303—304 etc.

[118] în „Gînd. lit., art., soc.“, I (1921), nr. 11, p. 203.

[119] R., *Vasile Demetrius,* în „Ic. mar.“, I (1924), nr. 9—10, p. 106.

[120] în „Gînd. lit., art., soc.“, I (1922), nr. 20, p. 384.

[121] Vezi M. Beniuc, în „Pagini lit.“, I (1934), nr. 1, p. 46—47.

torului, n.n.) integrarea în rîndurile tot mai dense ale muncitorilor". Prin aceasta, intelectualul și proletarul „nu au nimic de pierdut, ci o lume de cîștigat"[122].

Era acesta un mesaj care străbate epoca și o leagă de zilele noastre. Căci, la capătul acestei insursiuni într-un vast material departe de a fi explorat în întregime, o concluzie tot se desprinde cu claritate: ea vizează falsitatea opticii unei tendințe greșite a unor critici literari de mai anii trecuți, care, induși în eroare de critica oficială dintre cele două războaie, au încercat reabilitarea modernismului sub pretextul că această mișcare ar fi fost dominantă în acea perioadă. In realitate, modernismul decadent a întîmpinat serioase rezistențe și în lupta împotriva lui, în lupta pentru salvarea culturii realist-democratice, ideologia revoluționară a proletariatului a jucat un rol decisiv. Descifrarea unor etape din această luptă și scoaterea la lumină a unui material ignorat chiar și de cei ce, cu bună-credință, socoteau că mișcarea realistă era slabă între anii 1920—1944, va demonstra cît de adînci și puternice rădăcini are realismul nostru socialist în trecutul literar romînesc. Către dezvoltarea acestei ultime concluzii (aci abia schițată) va gravita studiul ce-l pregătim.

Catedra de literatură romînă

ВИДЫ БОРЬБЫ ЗА ДЕМОКРАТИЧЕСКУЮ КУЛЬТУРУ В ТРАНСИЛЬВАНСКОЙ ПЕРИОДИКЕ 1920—1940 гг.

(Краткое содержание)

Настоящее сообщение, представленное на научной сессии Университета в 1959 г., является введением к более широкому и полному исследованию, посвящённому культурным вопросам, обсуждённым в трансильванской периодике 1920—1940 гг. Пока работа имеет исследовательский характер, отбирающая из исключительно большого числа трансильванских журналов лишь некоторые из них: журналы с большей давностью и с наиболее очерченным профилем; с другой стороны, мы пытались подвергнуть исследованию наибольшую часть территории Трансильвании.

Несмотря на то, что частичное исследование материала не даёт пока возможности сделать окончательных выводов относительно трансильванской культурной атмосферы упомянутого периода, всё же авторам удалось сделать важное заключение. Оно отвергает одно из предубеждений буржуазной критики, утверждающей, что в период между двумя мировыми войнами модернизм был господствующим течением в румынской культуре. В действительности, как это доказывают многочисленные

[122] M. R. Paraschivescu, *Dilema intelectuală*, p. 49.

исследованные материалы, модернизм встретил много сопротивлений. В борьбе за сохранение реалистически-демократической культуры, решающую роль сыграла идеология рабочего класса.

ASPECTS DE LA LUTTE POUR UNE CULTURE DÉMOCRATIQUE DANS LES PÉRIODIQUES TRANSYLVAINS ENTRE 1920 ET 1940

(Résumé)

Les pages précédentes représentent les préliminaires d'une étude plus poussée, exhaustive autant que possible, des problèmes culturels discutés dans les périodiques transylvains entre 1920 et 1940. Il ne s'agit encore que d'un sondage: dans le nombre impressionnant des revues transylvaines paraissant à cette époque, on n'a choisi que quelques-unes, à savoir celles dont l'existence a été plus longue et le profil mieux dessiné; on s'est efforcé d'autre part de délimiter une aire géographique aussi vaste que possible.

Conscients que cette revue partielle des matériaux ne leur permet pas encore de tirer des conclusions définitives, les auteurs n'en ont pas moins établi une première conclusion importante: c'est que le préjugé de la critique bourgeoise selon lequel, dans la période d'entre-guerres, le courant dit moderniste a dominé dans la culture roumaine, se trouve nettement infirmé. En réalité, comme le démontrent les nombreux matériaux déjà mis à contribution, le modernisme s'est heurté à de nombreuses résistances et, dans la lutte pour préserver la culture réaliste et démocratique, c'est l'idéologie de la classe ouvrière qui a joué le rôle décisif.

IOAN SLAVICI, TEOREТICIAN AL FOLCLORULUI

de

DUMITRU POP

Studiile publicate pînă acum au subliniat îndeajuns orientarea realistă, în direcţie populară, a activităţii culturale şi scriitoriceşti a lui Ioan Slavici. S-a vorbit în repetate rînduri, cu competinţă, despre realismul popular pe care l-a inaugurat în proza artistică romînă ardeleană şi despre curentul „poporal" pe care îl preconiza cu perseverenţă în viaţa culturală a ţării[1].

Cercetarea s-a oprit însă insuficient asupra temeiurilor, implicaţiilor şi adîncimii acestei orientări. Nu intenţionăm să discutăm aci toate problemele ce se impun a fi dezbătute în această ordine de idei, ci ne vom mărgini la una singură, de natură să ajute şi la lămurirea celorlalte. E vorba de legăturile lui Slavici cu creaţia populară şi anume de activitatea lui de teoretician al folclorului.

De la început trebuie precizat că, în ciuda bogatelor lui cunoştinţe pe tărîmul vieţii spirituale populare, Slavici a fost înainte de toate îndrumător cultural şi artist şi numai în al doilea rînd folclorist; a activat totuşi şi în această ultimă direcţie, lucru ce nu poate fi trecut cu vederea în stabilirea profilului său intelectual.

Este neîndoios că în dezvoltarea concepţiei lui culturale şi artistice, precum şi a talentului său, rolul primordial l-a avut cunoaşterea realităţilor satului şi a vieţii sufleteşti a ţăranului, iar în cadrul acesteia din urmă creaţiei folclorice îi revine un loc însemnat. Faptul este mărturisit de altfel în însemnările autobiografice ale scriitorului: „Frumoase erau nopţile de vară la marginea bălţii, unde cîntau presura de baltă, cîrsteii şi prepeliţele, ţipau nagîţii şi raţele sălbatice şi bubuia din cînd în cînd

---

[1] I. Breazu, *Literatura Tribunei (1884—1896)*. Partea I: proza, Bucureşti, 1936 (Extras din Dacoromania, VIII); N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti contemporane*, vol. I: Creerea formei, Bucureşti, 1934, mai ales p. 181—189; O. Boitoş, *Activitatea lui Slavici la „Tribuna" din Sibiu*, Cluj, 1927; S. Struţeanu, *Comentarii asupra omului şi operei*, în I. Slavici, *Nuvele*, Craiova, 1930; I. Slavici, *Opere*, vol. I, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1952 (Prefaţa); I. Slavici, *Nuvele*. Cu o prefaţă de I. Breazu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1957 („Biblioteca pentru toţi") ş. a.

boul de baltă, dar încă mai frumoase erau în paghină, unde era linişte şi steteam adunaţi împrejurul focului.

Atît aici, cît şi acolo, se spuneau poveşti şi snoave pline de haz, să puneau cimilituri, se recitau cîntece şi chiote şi se făceau glume de tot felul.

Şi dacă ispita era grea, vina nu era atît a mea, cît a lui tata bătrîn, minunatul povestitor, care-n timpul lungilor seri de iarnă mă deprinsese atît să ascult cît şi să spun poveşti, să mă-ndulcesc cu ele"[2].

Bunicul „mă învăţa să cînt şi să spun orăţii", mărturiseşte scriitorul în altă parte[3], precizînd astfel rolul pe care l-a avut acesta în formarea sufletului său de viitor condeier.

În timpul copilăriei lui zburdalnice, nu o dată tatăl său îl găsea „dus cu cine ştie, să stau peste noapte la focul din deal şi să ascult poveştile băieţilor ieşiţi cu boii la păşune"[4].

În vreme ce un Alecsandri, de pildă, a trebuit să colinde munţii Moldovei ca să descopere poezia populară, Slavici, asemenea lui Coşbuc, Pavel Dan ş. a., răsare din plin mediu folcloric; aci se naşte şi îşi petrece întîii ani ai vieţii şi de aici duce cu sine în lume primele impresii puternice, care îl vor urmări în tot cursul existenţei sale[5]. Dar adevărata revelare a folclorului vine ceva mai tîrziu, în timpul studenţiei sale la Viena, în contact cu Eminescu şi cu ideile pornite cu cîteva decenii în urmă din cercul „Daciei literare". La acestea se adaugă desigur însuşi mediul cultural vienez şi maghiar. Sub influenţa lor şi din perspectiva generală a climatului cultural în care se găsea, Slavici începe să-şi dea mai bine seama de valoarea creaţiei populare. Ceea ce i-a atras mai întîi atenţia a fost calitatea ei artistică, fapt care s-a înrădăcinat temeinic în mintea sa, devenind o constantă a atitudinii lui faţă de folclor. La aceasta se adaugă apoi convingeri noi, integrîndu-se organic în concepţia sa artistică şi culturală în formare.

*

Activitatea lui Slavici pe tărîmul folclorului începe curînd după ce ajunge în capitala Austriei. În aprilie 1871 notează că înainte cu cinci luni se aşternuse pe redactarea unei poveşti populare, *Zîna zorilor*[6]. În *Amintiri*[7] momentul este învăluit într-o uşoară notă de anecdotic. Ne

---

[2] *Lumea prin care am trecut*, Bucureşti, 1930, p. 28—29. Extras din „Convorbiri literare".

[3] *Fapta omenească*, în „Tribuna", V (1888), nr. 283, p. 1129.

[4] *Ibid.*, nr. 264, p. 1055.

[5] Spre sfîrşitul vieţii, vorbind despre Şiria copilăriei lui, spune: „Nici secerişul grînelor, nici culesul şi sfărîmatul porumbului, fără de cimpoiaş şi fără de masă întinsă nu se putea face; atît dealul sădit cu vii, cît şi cîmpul plin de lanuri răsuna mereu de cîntecele muncitorilor harnici, iar în timpul culesului viilor cîntecele şi chiotele se-nteţeau, însoţite de lăutari şi de focuri descărcate" (*Lumea prin care am trecut*, p. 8—9). Pe atunci, alături de ceilalţi copii ai satului, a fost el însuşi interpret de folclor (*Ibid.*, p. 26).

[6] I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, vol. II, Bucureşti, 1932, p. 181.

[7] *Amintiri*. Eminescu. Creangă. Caragiale. Coşbuc—Maiorescu, Bucureşti, 1924.

povestește anume că Eminescu publicase în „Convorbiri literare“ o poveste *(Făt frumos din lacrimă)*, iar Slavici, alături de alți prieteni, o comentează, fiind de părere că nu e bine scrisă. „Scrie tu alta mai bine, ca la voi la Șiria!“ — îi spuse atunci, puțin iritat, Eminescu. Și Slavici, în mintea căruia stăruiau încă vii poveștile copilăriei, se pune pe lucru și scrie *Zîna zorilor*, pe care o și trimite revistei „Convorbiri literare“, nu fără strîngere de inimă, deoarece nu avea de loc certitudinea că va vedea vreodată lumina tiparului. Spre surprinderea lui, „d. I. Negruzzi însă nu numai că mi-a publicat-o, ci a ținut totodată să-mi facă împărtășirea că îndeosebi lui V. Alecsandri i-a plăcut mult limba și felul meu de a povesti“[8].

Făcînd abstracție de anecdoticul împrejurării, două lucruri trebuie neapărat reținute: o dată, că ideea de a prelucra poveștile populare i-a venit lui Slavici din cercul tinerilor romîni ce-și făceau studiile la Viena, mai cu seamă de la Eminescu, și că aprecierea celor de la „Convorbiri“, în special aprecierea lui Alecsandri, a tras greu în cumpănă. De altfel, așa cum spune el însuși, „nu se putea să nu iubesc și să nu pun sus în gîndul meu pe oamenii mie necunoscuți, care, deși trăiau la Iași, găseau că e frumoasă șirieneasca noastră și bun felul de-a povesti pe care-l învățasem de la bunicul meu“[9].

Cariera scriitoricească a lui Slavici pornește de aci și poartă în întreaga ei desfășurare semnul primei lui „școli“ literare: cea populară. În ordine cronologică, întîia secțiune din opera lui o alcătuiesc poveștile, prin aceasta înscriindu-se totodată, alături de Mircea B. Stănescu, I. G. Sbiera, N. Filimon, I. C. Fundescu, Ispirescu ș. a., în rîndudrile primei noastre generații de culegători ai prozei populare. Cu toate că n-a încercat să facă din poveștile populare operă de folclorist, riguros științifică, ci dimpotrivă o lucrare literară, culegîndu-le și studiindu-le, Slavici dovedește reale calități de cercetător.

Tot în perioada începuturilor sale literare, Slavici a scris, prin 1873, cîteva piese de teatru, care din păcate n-au ajuns pînă la noi: *Ciors-Intors, Dascălul Pantilie, Fițingău, Cotrihanța, Taie-fuga.* Despre aceste comedioare el însuși ne spune că sînt luate „nu din viață, ci din glumele poporului de aici“ (de pe lîngă Arad)[10].

Trecînd apoi la nuvele și povestiri, Slavici se lasă de multe ori furat de conținutul și modalitățile de realizare artistică ale literaturii populare, mai cu seamă ale prozei[11]. Chiar în scrierile sale de altă natură, de exemplu în *Închisorile mele*[12], apar deseori proverbe, zicători, versuri populare, ca de exemplu: „Căci, vorba veche, obrazul subțire cu cheltu-

---

[8] *Ibid.*, p. 80—82.

[9] *Ibid.*, p. 82.

[10] I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 212.

[11] Cf. și I. Breazu, *Povestitori ardeleni și bănățeni pînă la Unire.* Antologie cu o prefață, note bio-bibliografice și un glosar, Cluj, 1937, p. VIII—IX și prefața la I. Slavici, *Nuvele*, p. 9.

[12] *Închisorile mele.* Scrisori adresate unui prieten din altă lume.

ială... se ține"[13], „Să nu-i deie Dumnezeu omului tot ceea ce poate răbda"[14], „Fă-mă mamă cu noroc și-aruncă-mă apoi in foc"[15] etc.

Legăturile lui Ioan Slavici cu folclorul pot fi urmărite și pe alte planuri. Imediat după ce se întoarce la Arad, în 1873 (după întîiul său popas la Viena), încercînd să înjghebeze aici o mișcare culturală locală, ține o serie de conferințe publice, între care și unele pe teme de literatură populară[16]. După plecarea în „țară", publică în „Timpul" cîteva articole privitoare la diferite manifestări folclorice: *Paștile*[17], *St. Giorgie*[18], *Moșii*[19], *Crăciunul*[20], oprindu-se cu deosebire asupra obiceiurilor populare legate de ele. Studiul său *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukovina*[21] este „înainte de toate o cercetare etnografică și folclorică" — după cum se exprimă Ion Breazu[22]. Slavici a subliniat, de cîte ori s-a ivit prilejul, legăturile scriitorilor noștri cu patrimoniul popular[23]. Imensitatea de material folcloric publicat în paginile „Tribunei" de la Sibiu nu poate fi explicată fără să ținem seamă de atitudinea manifestată de Slavici — directorul ziarului — față de literatura populară. Unul dintre bunii culegători de proză care a colaborat aici, Iuliu T. Mera, era șirian, iar activitatea celorlalți culegători din părțile Șiriei (G. Torsanul, Bogdan Ana ș. a.) nu este străină, probabil, de unele imbolduri, directe sau indirecte, venite din parea lui Slavici. În întreaga sa activitate de îndrumător cultural și mai ales în epoca petrecută la Sibiu a stimulat valorificarea creației populare, al cărei prestigiu a crescut prin aceasta.

*

În afară de aspectele schițate mai sus, asupra cărora vom reveni mai pe larg într-un studiu viitor, se impune să arătăm că Slavici a fost printre primii noștri învățați care, ocupîndu-se de creația populară, a încercat o sistematizare și difuzare a cunoștințelor despre folclorul romînesc.

Pornind de la principiul ce constituie axa activității lui culturale, principiu în virtutea căruia vederile și gustul poporului pot fi cunoscute mai cu seamă din literatura populară și că „școala noastră trebuie să dea generațiilor viitoare cunoștința... și iubirea ei", Slavici publică în coloanele „Educatorului" din anul 1883[24], sub titlul *Literatura poporană*, „un șir de notițe privitoare la literatura populară, grupate astfel cum ele ar putea să alcătuiască un curs de vreo zece lecții, ca introducere în studiul literaturii" (nr. 1, p. 8).

---

[13] p. 345.
[14] *Ibid.*, p. 153, 329.
[15] *Ibid.*, p. 72.
[16] I. E. Toroutiu, *op. cit.*, p. 207.
[17] An. 1876, nr. 12.
[18] *Ibid.*, nr. 94.
[19] *Ibid.*, nr. 114—118.
[20] *Ibid.*, nr. 290.
[21] Wien, 1881.
[22] Prefața la I. Slavici, *Nuvele*, p. 9.
[23] Vezi de exemplu *Amintiri*, p. 34—35, 85, 150.
[24] Nr. 1—14. Toate trimiterile din text se fac la acest studiu.

„Scopul acestei publicări — arată în continuare autorul — este de a îndemna pe alții să sporească din avutul lor notițele noastre, pentru ca astfel să se adune încetul cu încetul material îndestul pentru un curs complet".

Așa cum se prezintă, aceste „notițe", care nu au constituit pînă acum obiectul vreunei cercetări[25], alcătuiesc osatura unui adevărat manual de literatură populară romînească, iar în ordine cronologică se situează între primele scrise la noi. Înainte de Slavici ar putea fi amintit un singur nume: Grigore Silași, autorul întinsului studiu *Romînul în poezia sa poporală*[26].

Cu toate că au fost scrise cam în același timp[27], între cele două studii există deosebiri simțitoare. Ele sînt expresia a două mentalități și concepții culturale diferite: de o parte Silași, ultimul adept însemnat al latinismului ardelean în declin, de cealaltă Slavici, unul dintre promotorii de frunte ai noii direcții culturale și literare, întemeietorul realismului popular din Transilvania. Primul, foarte doct, supune creația folclorică unei analize ample și multilaterale, dar, stăpînit în același timp de etimologismul latin, de mitologie și de ideea originii noastre romane, are în vedere mai ales aspectele ei documentare, pentru dovedirea tezelor îndrăgite. Celălalt, mai echilibrat, mai modern și ancorat puternic în realitate, aducînd totuși și el unele reminiscențe latiniste (de pildă în considerațiile lui privitoare la colindă, plugușor, brezaie), judecă creația folclorică din perspectiva existenței ei actuale. Artist înainte de toate, o apreciază mai cu seamă sub raportul literar și al capacității ei de a inspira o literatură națională. Ceea ce îl interesează pe Slavici în această ultimă ordine de idei este desigur arta producției folclorice, dar îl interesează totodată — poate chiar într-o mai mare măsură — psihologia pe care o pune în lumină. El este astfel, ca și Silași, un etnopsiholog. Numai că, în vreme ce acesta caută să descopere în literatura noastră populară trăsăturile sufletești moștenite de la strămoșii romani, Slavici este preocupat de suflul ei etic. Etnopsihologismul lui Silași e mai mult etnic, al lui Slavici e mai ales social.

Mergînd pe drumul bătătorit de cei mai străluciți reprezentanți ai generației de la 1848 (Bolliac, Alecsandri, Russo, Kogălniceanu, Bălcescu ș. a.) și mai ales de Hasdeu — la care trebuie să adăugăm influența puternică a lui Eminescu —, Slavici năzuiește spre o cultură cu adevărat

---

[25] Ele au fost doar amintite de I. Breazu în prefața la I. Slavici, *Nuvele*, p. 9—10 și de I. Cremer, *Scriitorii noștri clasici și problemele școlii*, Editura de Stat didactică și pedagogică, București, 1956, p. 183.

[26] În „Transilvania", IX (1876), nr. 18—23; X (1877), nr. 4—18, studiu pe care Cremer nici nu-l pomenește.

[27] În linii mari, studiul lui Slavici din „Educatorul" se regăsește în lucrarea sa apărută cu doi ani mai înainte: *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und Bukovina* (vezi mai ales p. 158—173), în care face o clasificare a literaturii noastre populare și prezintă, sumar, cu exemple, fiecare specie în parte, insistînd cu deosebire asupra acelora care pun mai bine în lumină specificul nostru național. Studiul acesta este într-un anume sens mai cuprinzător, abordînd și alte domenii decît cel al folclorului literar; se vorbește printre altele și despre dansuri etc.

națională și consideră, ca și aceștia, că temelia ei nu poate fi alta decît „poporul, care tot mai păstrează o parte din individualitatea sa națională“, spre deosebire de „clasele dominante, care ... sînt o adunătură de oameni demoralizați ...“ (nr. 1, p. 7).

Chiar la începutul studiului său Slavici subliniază unitatea geografică a literaturii noastre populare, faptul că, în ciuda marii lor răspîndiri în spațiu, romînii cultivă aceleași genuri și specii folclorice (nr. 2, p. 1). Constatarea aceasta i-a întărit ideea unității noastre culturale, al cărei adept și propagator era. El socotește că unitatea națională a romînilor nu va putea fi realizată „decît întorcîndu-ne la popor, pentru ca din viața lui să luăm premizele lucrării noastre, făcînd pentru toate părțile vieții ceea ce a făcut Alecsandri pentru poezie“ (nr. 1, p. 8). Ideea lui Slavici, care străbate ca un fir roșu întreaga lui activitate culturală, se întîlnește cu ideea lui Hașdeu, preocupat și el de crearea unei culturi și literaturi naționale pe baze populare.

Iată prin urmare unde trebuie căutată explicația interesului lui Slavici pentru folclorul literar și pentru patrimoniul popular în general.

Mai concentrat și mai limitat decît al lui Silași, a cărui operă folcloristică e rezultatul muncii didactice universitare desfășurată vreme de cîțiva ani, studiul lui Slavici este totuși bogat în idei, cuprinde o seamă de observații inedite judicioase și dovedește o bună orientare în materie, mai ales dacă ne gîndim la data cînd a fost scris. Se vede că între numeroasele lui preocupări cărturărești folclorul ocupa un loc însemnat. Slavici cunoștea culegerile publicate pînă atunci în volume și în periodice, precum și studiile și articolele de specialitate. Foarte multe lucruri acumulase însă prin contactul direct cu realitatea folclorică, atît în timpul copilăriei și studiilor sale, cît și mai tîrziu, în plină viață[28].

Pornind de la toate acestea, Slavici și-a putut forma o viziune de ansamblu asupra folclorului nostru (termenul de *folclor* nu apare însă nicăieri în studiul și în articolele sale, întrucît abia atunci fusese introdus la noi de către Hașdeu) și în mod special asupra celui literar, cu care s-a ocupat mai de aproape și care formează obiectul studiului său din „Educatorul“. A ajuns să cunoască astfel diferitele specii ale literaturii noastre populare, terminologia științifică și populară, cuprinsul, structura și procedeele de tehnică artistică proprii fiecăreia, precum și modul de interpretare, funcția și frecvența lor în viața satului și a categoriilor de informatori. Slavici știe de pildă că în masa populară există inși specializați în anumite sectoare ale folclorului, pe baza aptitudinilor personale, știe că repertoriul folcloric se modifică o dată cu vîrsta interpreților[29] ș.a.m.d.

---

[28] Slavici a cutreierat, pe jos, o bună parte din pămîntul Transilvaniei. Astfel făcea calea de la Șiria la Arad și la Timișoara și tot așa a călătorit de la Satu Mare la Baia Mare, Strîmbu, Cavnic, Măgoaja (satul de obîrșie al lui Pintea Viteazul), Dej, Gherla, Cluj, Turda, valea Arieșului etc. În Munții Apuseni, pe care i-a străbătut nu o dată pe jos, l-a întîlnit în cîteva rînduri pe Avram Iancu. Cu prilejul sărbătoririi de la Putna, în 1871, a cunoscut cîteva sate bucovinene, iar mai tîrziu a cunoscut regiunea Bucureștilor și sudul Moldovei (cf. *Lumea prin care am trecut, Amintiri, Închisorile mele*) etc.

[29] Vezi și *Scrisoarea d-lui Slavici către redacțiune relativă la Zîna zorilor*, în „Convorbiri literare“, VI (1872), p. 90 (vezi și I. E. Toroutiu, *op. cit.*, p. 292—293).

Consideraţiile teoretice pe care le face Slavici în studiul de care ne ocupăm îmbrăţişează toate compartimentele literaturii noastre populare, numită de el — după Haşdeu — literatură „poporană". Consecvent practicii vremii, el înglobează în sfera literaturii populare şi „vorbele", care reprezintă, după părerea sa, „un gen de producţie literară, căci ele nu rezultă din inspiraţia momentană a celui ce vorbeşte, ci sînt obişnuite, o comoară comună tuturora" (nr. 3, p. 21). Denumite greşit şi „zicători", aceste expresii lingvistice nu pot fi incluse în sfera folclorului, întrucît, ca fapte de limbă, ele sînt în esenţă numai un instrument de comunicare între oameni.

Materialul este împărţit de Slavici în „genuri" folclorice. În tratarea lui autorul deosebeşte două compartimente mari: la început se ocupă de „genurile... care sînt hrana de toate zilele a romînului" (*vorbele, proverbele, cimiliturile, chiotele, doina, balada, snoavele* şi *povestea*), iar apoi de „poezia de ocazie" (*colindele, cîntecele de stea şi cele de Irozi, brezaia, plugul, cîntecele de nuntă şi cumetrie, descîntecele* şi *bocetele*).

Urmînd planul acesta, Slavici defineşte sumar fiecare specie, discutînd problemele mai importante pe care le ridică şi notează în final colecţiile de folclor ce o ilustrează.

În spaţiul restrîns al studiului, definiţiile şi observaţiile sînt uneori judicioase. Iată bunăoară cum defineşte proverbele: „... Sînt adevăruri şi observaţiuni făcute mai ales asupra vieţii practice şi exprimate în o formă concisă, în mod mai mult ori mai puţin aforistică (nr. 3, p. 21). Sau ghicitoarea: „În genere ghicitoarea consistă în indicarea mai multor note caracteristice ale unei noţiuni, cerîndu-ni-se că din aceste note, exprimate şi ele prin cuvinte luate în sens figurat, ori prin comparaţiuni, să ghicim noţiunea însăşi" (nr. 3, p. 22).

Slavici sezisează just esenţialul strigăturii, caracterul ei de joc: „... E o glumă pusă în versuri, un joc de spirit, un compliment galant, ori o scînteie satirică ..." (nr. 4, p. 26). Rostul ei este de a „spori veselia în timpul jocului". Într-adevăr, chiar atunci cînd elementul satiric al strigăturii este foarte pronunţat, pe primul plan se situează intenţia umoristică, dorinţa de a provoca rîsul şi buna dispoziţie şi numai apoi — şi mai arareori — discreditarea prin umor sau satiră a persoanei vizate, al cărei nume nici nu se spune de obicei. Aceasta nu neagă, desigur, conţinutul satiric al speciei şi puterea ei de influenţă în sensul respectiv, numai că e deosebire foarte mare între strigătură şi „strigarea peste sat", practicată în timpul sărbătorilor de iarnă sau de primăvară, în cadrul căreia înşirarea faptelor este însoţită întotdeauna de numele autorului lor[30]. Trăsătura amintită constituie chiar criteriul de bază în definirea strigăturii, care din punct de vedere formal, „al alcătuirii în versuri poporane" — cum se exprimă Slavici — se poate confunda cu cîntecele şi doinele. Am făcut această precizare, deoarece se greşeşte uneori chiar în zilele noastre. Notăm apoi că Slavici sezisează legătura strigăturii cu muzica şi dansul,

[30] Vezi de ex. G. Coşbuc, *Tribunalul satului* în *Dintr-ale neamului nostru*, Bucureşti, 1903, p. 131—135.

iar în ceea ce privește procesul de creație, improvizația și creația plurală: „Adeseori unul începe un chiot, iar ceilalți îi dau rima ori urmează recitînd cu toții în cor...“ (nr. 4, p. 27).

Lucruri interesante spune Slavici în legătură cu *doina,* termen prin care înțelege cîntecul liric în general. Spre deosebire de baladă, în jurul căreia gravitase în special pînă atunci interesul învățaților, doina este „cel mai puțin cunoscut dintre genurile de literatură poporană“, în ciuda faptului că e „cel mai bine știut“ (nr. 5, p. 35), adică cel mai răspîndit, mai frecvent. Ea reprezintă „cîntecul romînului, ceea ce mai ales înțelegem cînd e vorba de poezia poporană“ (p. 35). În vreme ce balada trăiește prin inși specializați, mai ales prin „muzicanți de meserie“, prin păstori și „buni povestitori“ (nr. 7, p. 51), doina alcătuiește repertoriul unei mase mai mari. Ea este totodată „ceva specific romînesc“, specia ce oglindește mai pregnant „felul deosebit al romînului de a simți și de a-și exprima simțirile“ (nr. 5, p. 35—36).

Expresie a echilibrului sufletesc și a temperamentului poporului nostru, doina tălmăcește „simțiri adînci și statornice“, dar nu „porniri violente“. Ea este mai ales „cîntec de jale, dar nu țipet de durere“ (p. 36). Drept urmare, în construcția ei, poporul face, desigur, apel la metafore, comparații, alegorii etc., dar în genere „ia cuvintele cu predilecție în sens propriu, lăsînd la o parte hiperbolele, gradațiile, disjuncțiile etc., adică acele figuri poetice care „dau avînt stilului“ (p. 36).

Formularea lui Slavici impune fără îndoială unele revizuiri și precizări, în sensul că gama liricii noastre populare este mult mai largă, cuprinzînd adesea și tonuri și „țipete de durere“ și de revoltă. În esență însă ea corespunde realității. E vorba de discreția, de finețea liricii noastre populare, subliniată deseori în cercetările ulterioare și extinsă asupra artei populare romînești în general.

Slavici cunoaște structura specifică a cîntecului liric, modalitatea caracteristică de exprimare a tematicii lui, apreciind în mod just funcția pe care o au în sensul acesta primele două versuri și imaginile tip, simbolice, luate din natura înconjurătoare (p. 36).

Notăm, în fine, că el a surprins o trăsătură importantă a aspectului geografic, dialectal al folclorului nostru și anume scurtimea, concentrarea poeziei lirice ardelene, în comparație cu cea din Muntenia și Moldova (p. 36), lucru confirmat ulterior de către alți cercetători[31].

Merită să fie pomenit, pentru a ne face o idee despre volumul de cunoștințe folcloristice ale lui Slavici, capitolul referitor la baladă. El știe că în ceea ce privește structura, compoziția, balada e supusă întotdeauna „la anumite regule“ (nr. 7, p. 51), că foarte adeseori versurile ei sînt alcătuite din trei picioare și că „se cîntă într-un mod recitativ, tînguitor...“ (p. 51). Știe că „un număr oarecare dintre baladele aflate la poporul nostru sînt cîntece eroice împrumutate de la alte popoare, mai ales de la vecinii noștri sîrbi“, că în repertoriul nostru de balade sînt

[31] Vezi Tache Papahagi, *Folclor romîn comparat* (curs litografiat), București, 1931, și *Poezia lirică populară,* I (curs litografiat), București, 1948.

şi unele „luate din viaţa privată“ şi că ele „de obicei încep ca doina, cu „frunză verde“....“ (p. 51); e vorba de baladele nuvelistice, domestice, cunoscute cu deosebire în Transilvania şi care aici se confundă, din punctul de vedere al execuţiei muzicale, cu cîntecele lirice. Ştie, în sfîrşit, că, alături de baladele propriu-zise, există şi balade-legende, care completează patrimoniul de legende în proză ş.a.m.d.

O atenţie specială acordă Slavici în studiul său prozei epice populare, mai precis basmului şi snoavei, în sfera cărora cuprinde şi celelalte specii: fabula şi povestea propriu-zisă. Legenda în proză nu este amintită de loc şi faptul este într-un anume fel justificat, deoarece ea s-a născut şi răspunde altor cerinţe decît cele literare. Legenda are în viaţa satului un rost ştiinţific, ea vine să explice anumite lucruri şi numai incidental, atunci cînd este povestită de oameni talentaţi, întruneşte caractere artistice. Ca şi fraţii Aron şi Nicolae Densuşianu, Silaşi, Dulfu ş. a., Slavici utilizează frecvent şi pentru proză termenul de poezie.

Definiţia snoavei (nr. 8, p. 58) concentrează în genere toate elementele caracteristice speciei: *laconismul* („snoava se povesteşte totdeauna scurt, fără de nici o dezvoltare epică“), *simplitatea, claritatea şi caracterul vioi, spiritual, realismul* (cuprinde „întîmplări care s-au petrecut ori s-ar putea cel puţin petrece în viaţa practică“; „cele mai multe snoave au o coloare atît de locală, încît par a fi fost luate din viaţa de toate zilele...“; „Snoavele care cuprind elemente miraculoase, adică basmuri, sînt cu totul rare“), *bogăţia* şi *frecvenţa mare în masa populară* („Snoavele sînt cele mai cunoscute dintre genurile de producţie literară poporană, oarecum pîinea de toate zilele ale (sic) vieţii literare poporane, şi nu este om care să nu fi auzit în viaţa lui sute şi iar sute de snoave şi să nu ne poată spune cel puţin zece din ele“) şi *valoarea estetică limitată* (snoava „are har, e concludentă, dar nu ne emoţionează“).

În formularea ei generală, definiţia snoavei este valabilă: „Snoavă numeşte romînul nişte istorioare mai scurte, povestite totdeauna cu scopul de a ilustra un adevăr, exprimat de obicei printr-o vorbă ori printr-un proverb“ (p. 58). Există într-adevăr foarte numeroase coincidenţe între proverbe şi zicători, pe de o parte, şi între ideea diferitelor snoave, pe de altă parte, precum şi în ceea ce priveşte ocaziile în care se spun, numai că, mergînd pe linia aceasta, Slavici ajunge la exagerări. El consideră astfel că snoava e „un gen de poezie didactică, ceea ce povestea nu e niciodată“ (p. 58). În realitate, la baza amîndurora stă în primul rînd intenţia distractivă, aceasta este funcţia esenţială pe care o îndeplinesc ele în viaţa colectivităţii (în afară de unele cazuri cînd sînt spuse copiilor de către adulţi), numai că ele, amîndouă, acţionează totodată şi în sens etic, educativ, fructificînd astfel şi experienţa socială din care s-au născut. S-ar putea spune cel mult că snoavele, datorită caracterului lor umoristic şi satiric, influenţează mai puternic în această direcţie.

Datorită probabil aceluiaşi unghi de vedere, se pare că Slavici include în sfera snoavelor şi fabulele. Lipsa exemplelor face să nu ne putem pronunţa cu certitudine. Oricum, procedeele amintite de el ne duc cu gîndul

la fabula propriu-zisă, care se apropie prin atmosfera generală hazlie de snoavă.

Notăm în sfîrşit că în ceea ce priveşte originea snoavelor Slavici adoptă o poziţie învechită astăzi. E vorba de teoria migraţionistă, pusă pentru prima dată în circulaţie de Max Müller, după care originile basmului şi ale prozei populare în genere trebuie căutate în Asia, mai ales la indieni şi persieni, de unde au venit prin mijlocirea evreilor, arabilor etc. Teoria aceasta o putea cunoaşte Slavici fie în traducerea franceză sau germană a lucrării lui Müller, fie din studiul lui G. Dem. Teodorescu, *Colindele romîne,* apărut la Bucureşti în 1879.

Pornind de la termenul popular cel mai uzual, în special în Transilvania, Slavici numeşte basmul *poveste*. De altfel, în consideraţiile lui teoretice nu diferenţiază povestea realistă de cea fantastică. *Pepelea, Petrea Prostul, Păcală în satul lui şi Zîna zorilor, Împăratul şerpilor* etc., toate sînt numite de Slavici *poveşti.* Termenul *basm* îi este cunoscut, dar îl utilizează cu înţelesul de element fantastic („Snoavele care cuprind elemente miraculoase, adică basmuri" (p. 58).

Spre deosebire de snoavă, „povestea" (basmul) „ne-arată proza poetică a romînului" (nr. 9, p. 66), este adică ceea ce numeşte Chiţimia „poezia prozei epice populare"[32]. Ea se spune „numai în vederea mulţumirii sufleteşti" (p. 66), îndeplineşte prin urmare o funcţie estetică prin excelenţă.

Fiind un „gen curat poetic" şi, desigur, avînd o largă respiraţie epică, povestea are o structură proprie, tipică. În desfăşurarea ei se pot distinge trei momente importante: expoziţia, dezvoltarea şi încheierea — şi Slavici le analizează, corect, pe fiecare în parte (p. 67). În cadrul acestei scheme generale, materialul de construcţie este tratat diferit, întrucît, spre deosebire de folclorul versificat, povestea e foarte liberă. În plăsmuirea ei, în gura interpreţilor, intervin condiţia de viaţă, talentul şi priceperea povestitorului[33].

În aprecierea povestitorilor Slavici e deosebit de exigent, lucru ce l-a călăuzit şi în activitatea sa practică, de culegător. Ceea ce îi cere el mai întîi unui bun povestitor este respectarea pînă în amănunt a individualităţii fiecărei producţii, a caracterelor eroilor. De aceea este de părere că se pot culege producţii chiar de la interpreţii mai puţin talentaţi, „dacă adunăm mai mulţi la un loc, căci ei se coreg unii pe alţii" (p. 67). În acelaşi timp un bun povestitor trebuie să ştie „să alcătuiască povestea şi s-o spuie potrivit cu obiceiurile poporane" (p. 67). Procedînd astfel, Slavici diminuează importanţa personalităţii povestitorului, care, în libertatea sa excesivă, contaminează diferitele motive, dînd naştere cîteodată unor variante inedite foarte valoroase. De altfel, aşa cum spusese el însuşi mai înainte, în altă parte, motivul popular dintr-o poveste e „un schelet foarte sărac atît în gînduri cît şi în fapte. Depinde de povestitor cum îmbracă acest schelet şi ce amploare poate să-i dea"[34].

---

32 *Problema clasificării şi definirii literaturii populare în proză,* in „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor", III (1954) p. 55.

33 Vezi şi *Scrisoarea d-lui Slavici* ...; şi în I. E. Torouţiu, *op. cit.*, p. 292—293

34 *Ibid.*

Tot atît de exigent este Slavici şi în ceea ce priveşte culegerea literaturii populare. Numai că aci talentul său scriitoricesc îl duce într-un impas. În principiu, este pentru o metodă riguros ştiinţifică, care să garanteze păstrarea autenticităţii producţiilor: „Regula generală pentru adunarea de producte literare poporane este să scriem din cuvînt în cuvînt aşa cum se spune în popor, şi din punctul de vedere al acestei regule deosebim colecţiuni bune şi mai rele" (nr. 2, p. 2). În altă parte însă, vorbind despre culegerea prozei populare, Slavici notează că culegătorul trebuie să fie şi „un bun povestitor" (nr. 9, p. 67).

Partea consacrată „poeziei de ocazie" (nr. 10—14), adică poeziei populare legate de obiceiuri, aduce vederi mai puţin interesante. E drept că ea fusese şi mai slab cercetată pînă la data aceea. Slavici are totuşi meritul de a o fi luat în discuţie şi de a fi atras atenţia asupra locului şi importanţei pe care o prezintă în ansamblul creaţiei noastre folclorice. Unele dintre consideraţiile lui teoretice se regăsesc în puţinele studii apărute pînă atunci, altele sînt rezultatul lecturii materialelor publicate şi a observaţiei proprii asupra realităţii folclorice.

Ceea ce se impune a fi subliniat în concluzie este că pe tărîmul patrimoniului popular Slavici rămîne nu numai ca scriitor de inspiraţie rurală şi prelucrător al prozei epice populare, ci şi ca teoretician al folclorului.

Fără să se ridice la o concepţie folcloristică modernă, care să cuprindă în sfera ei toate manifestările spirituale populare, Slavici sezisează totuşi — ce-i drept în treacăt — legăturile existente între literatură, muzică, dans şi obiceiuri. Fiind înainte de toate scriitor şi om de litere, el se opreşte în studiul său exclusiv asupra literaturii populare, domeniu în care se orientează cu uşurinţă, fiind în stare să facă numeroase observaţii interesante, dintre care unele valabile şi astăzi. Fără să facă o carieră folcloristică propriu-zisă şi fără să adîncească suficient fenomenul folcloric, Slavici are meritul de a fi stimulat activitatea cărturarilor în acest domeniu şi de a fi încercat o sinteză asupra literaturii noastre populare, fiind printre primii învăţaţi romîni care au făcut acest lucru.

Catedra de literatură romînă

ИОАН СЛАВИЧ — ТЕОРЕТИК ФОЛЬКЛОРА

(Краткое содержание)

Помимо богатой литературной деятельности и культурно-просветительного руководства, писатель Иоан Славич имет большие заслуги и в области фольклора. Этого факта нельзя оставить без внимания при установлении его профиля как интеллектуального работника, тем более, что его связи с устным народным творчеством помогают осветить и его культурно-просветительное и художественное мировоззрение, а также и сущность его творчества.

Интерес Славича к фольклору объясняется его социалным происхождением, той фольклорной средой, в которой он родился и провёл своё детство. К этому добавилось влияние культурно-просветительной венгерской и венской среды, в которой он учился, а главным образом влияние Михаила Эминеску и идей, распространившихся несколько десятилетий тому назад кружком ясского журнала „Dacia Literară".

Автор статьи перечисляет связи писателя с фольклором (сборник сказок и повестей, вдохновение фольклором и т. д.) и останавливается на вопросе, не изученном до сих пор: Славич — теоретик румынского фольклора.

Взгяды Славича относительно румынского устного народного творчества разбросаны в разных его письмах и в переписке. Они были собраны и систематизированы автором в обобщающем очерке, озаглавленном *Literatura poporană,* изданном в педагогическом журнале 1883 года; это был первый опыт такого рода сочинений. Работа содержит основные положения нескольких лекций прочитанных Славичем в качестве преподавателя. Следует указать, что Славич является первым румынском преродавателем, введшим изучение устного народного творчества в средних школах.

Автор статьи рассматривает подробно эту работу, оценивая критически замечания Славича. Он приходит к заключению, что не поднявшись до современного фольклористического мировоззрения, которое охватило бы в свою сферу все духовные проявления народа, Славич всё-таки вскрывает связи, существующие между устной народной литературой, музыкой, танцами и обычаями. Будучи в первую очередь литератором, он останавливается в своей работе исключительно на устном народном творчестве, область в которой он легко ориентируется и в состоянии сделать хорошую классификацию материала и много интересных и проницательных замечаний, из которых некоторые остаются действительными по сей день.

IOAN SLAVICI, THÉORICIEN DU FOLKLORE

(Résumé)

Outre sa riche activité d'écrivain et de guide culturel, Ioan Slavici s'est acquis aussi des mérites importants sur le terrain du folklore; cet aspect ne saurait être négligé quand on définit son profil intellectuel, d'autant plus que ses rapports étroîts avec la création populaire expliquent à la fois ses conceptions culturelles et artistiques et les fondements de son oeuvre littéraire.

L'intérêt de Slavici pour le folklore est dû à son origine sociale, au milieu ethnographique dans lequel il est né et a passé son enfance. À quoi il faut ajouter, ultérieurement, l'influence du milieu culturel hongrois et viennois dans lequel il a fait ses études, et surtout l'influence de Mihai

Eminescu et des idées répandues, quelques dizaines d'années auparavant, par le cercle de la revue de Jassy „Dacia Literară".

L'auteur de l'article passe en revue les rapports de l'écrivain avec le folklore (collecte de contes merveilleux et de récits, inspiration folklorique etc.) et s'attarde sur un aspect négligé jusqu'ici: Slavici théoricien du folklore roumain.

Les idées de Slavici relatives à la création folklorique roumaine sont dispersées dans différents écrits et dans sa correspondance; mais elles ont été réunies méthodiquement et groupées par l'écrivain lui-même dans une étude synthétique intitulée *Literatura poporană* (La littérature populaire), parue dans le journal pédagogique „Educatorul" en 1883: c'est l'une des premières tentatives de cet ordre chez nous. L'étude comprend l'essentiel des leçons faites par Slavici en sa qualité de professeur de lycée. Il faut souligner le fait que Slavici est le premier professeur roumain qui ait introduit l'étude du folklore littéraire dans l'enseignement secondaire.

L'auteur analyse ensuite cette étude dans le détail en soumettant à la critique les considérations de Slavici. Il arrive ainsi à la conclusion que, sans être parvenu à une conception folklorique moderne qui embrasse toutes les manifestations spirituelles populaires, Slavici n'en saisit pas moins les relations existant entre la littérature, la musique, les danses et les coutumes populaires. Étant avant tout homme de lettres, dans son étude il s'attache exclusivement à la littérature populaire, domaine où il s'oriente avec aisance et prouve qu'il est capable de donner une bonne classification des matériaux et de faire des observations intéressantes et pénétrantes, dont certaines sont encore valables.

OVIDIUS KÖLTÉSZETÉNEK VISSZHANGJA AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOMBAN[1]

SZABÓ GYÖRGY

. . . .
Mire vársz még, költőtárs, hiába?
Róma távol, császárod konok!...
S ismét szánom ezt az otthonába
Vissza nem ért régi dalnokot.

Zúg a tenger, suhanó madár száll...
az enyém is költősors, — de szép!
Halni küldte őt ide a császár,
engem élni küld ide a nép!

Ezekkel a szavakkal köszönti a huszadik század szocialista országának költője[2] a rabszolgatartó Rómából hazánk földjére szakadt húsz évszázados költőtársát, akit a császár ha nem is meghalni küldött a távoli Tomis földjére, mindenesetre olyan céllal, ami rosszabb a halálnál: hogy élve eltemesse őt. A mai, kikötője és városa élénk forgalmával, lakosainak szorgalmas életével méltán büszkélkedő Constanţa helyén az ókorban szerény település állott, amely köztudomás szerint a legkevésbé sem nyerte meg tetszését a birodalmi főváros dédelgetett költőkedvencének.

Az olvasót és a kutatót egyaránt csodálat tölti el, ha a kétezeréves évfordulóra gondol[3], amely arra készteti, hogy az idő múlásáról és a maradandóságról elmélkedjék, azon töprengjen: miért van az, hogy a

---

[1] A tanulmány, nem számítva egyes kiegészítéseket, lényegében azonos azzal az előadással, amelyet szerzője a Román Népköztársaság Akadémiája Kolozsvári Nyelvészeti Intézetének Ovidius születése 2000. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi ülésén tartott.

[2] Szemlér Ferenc, *Ovidius.* „Igaz Szó" 1954. szeptember, 20. l.

[3] Az 1957-ben megünnepelt évfordulóra megjelent kiadványok közül különös érdeklődésre tarthat számot a Román Népköztársaság Akadémiája kiadásában megjelent *Publius Ovidius Naso,* Bucureşti, 1957. című kötet, amelynek anyagát jórészt N. Lascu nak főleg Ovidius hazai útját szemléltető, értékes tanulmányai adják. A külföldiek közül figyelemreméltó Marót Károly tanulmánya (*A kétezeréves Ovidius,* Budapest 1958. című kötet bevezetője), amely tömören összegezi a legutóbbi évtizedek Ovidius-kutatásainak eredményeit.

kegyvesztett költő romlandó anyagra írt művét „...Iupiter dühödése, vas, tűz és a falánk elmúlás“[4] sem pusztította el. Mi több: műve nem kizárólag és elsősorban a kis számú céhbeliek, az ókorkutatók érdeklődésének, mint inkább az olvasók, tehát a tömegek forró rajongásának köszönhette páratlan népszerűségét és elterjedtségét, mely vetekedett Vergiliuséval. Dante ismert helye[5] Ovidiust az ókor legnagyobbjai közé emeli; ám a firenzei mester tekintélyénél talán beszédesebb az a feljegyzés, amely szerint 1467-ben egy párizsi minorita szerzetes tizennyolc órai megszakítatlan munkával másolta le az ovidiusi „Remedia amoris“-t, mégpedig „ad laudem et gloriam virginis Mariae“[6].

Az itt bemutatásra kerülő összefoglalás célja az, hogy számba vegye a költő kapcsolatait az erdélyi magyar irodalommal, hatását, költészetének visszhangját. Fejtegetéseinkbe belefoglaltuk a fordításokat is, amelyeknek készítői — akkori szokás szerint — vajmi csekély mértékben tartva tiszteletben a szerzőséget, valójában eredeti alkotásokkal léptek a nyilvánosság elé.

A Karoling renaissance, a trubadurköltészet, a vagánsok köztiszteletben álló és sokat utánzott mintaképének örökségét a magyar irodalom művelői sem hagyták kiaknázatlanul. Hivatkozhatunk e szempontból Janus Pannoniusra, a latin klasszikusok jeles ismerőjére, s nem hagyhatjuk említés nélkül Gyöngyösit, Ovidiusnak par excellence, egyébként ugyancsak közismert követőjét, korántsem állítva ezzel azt, hogy a XV. század, tehát Janus Pannonius előtt Ovidius híre-neve nem érkezett el Kelet-Európába[7]. Az ovidiusi örökség felhasználásának mennyiségi és minőségi fokát azonban, úgy véljük, nem annyira egyes, kiemelkedő egyéniségek oeuvre-jén keresztül lehet lemérni. Sokkal beszédesebben szólnak egyrészt az olyan adatok, amelyek bizonyos jelenségekre vetnek fényt. Ilyen adat az, hogy már a magyar kódexirodalom szerzetesek és szerzetesnők által másolt anyagában, — mint a XVI. század eleji Bod-, valamint Lobkowitz-kódexben s feltehetőleg régebbiekben is — a legtelterjedtebb ovidiusi alkotás, a „Metamorphoses“ elemeivel találkozunk[8]. Az Ovidius-kultusz még mélyebb behatolását mutatják másrészt iskoladrámáink, amelyek közül nem egy a száműzött költő életét viszi a közönség elé[9].

Az erdélyiek névsorát a nagyszebeni születésű, román származású, de Erdélyen kívül élő Oláh Miklóssal kezdjük. Minden bizonnyal nem ő

---

4 Ovid. *Metam.* 15, 871. Ford. Devecseri Gábor.

5 *Pokol* IV. 88—90.

6 Szilágyi János György Ovidius tanulmánya után a *P. Ovidius Naso Szerelmei,* Karinthy Gábor fordításában című kötetből, Budapest 1943. 6. l.

7 Bizonyára Ovidius útja is legalább olyan régi, mint a Horatiusé. Horatiusra nézve l. Borzsák István, *A magyar Horatius,* Budapest 1958. (Függelék Falus Róbert Horatius- monográfiájához).

8 Horváth Cyrill, *Középkori László-legendáink eredetéről.* „Irodalomtört. közl.“ 1928. 172. l.

9 Ilyen a *„Lossontzonn produkált tragédiák“* egyike, címe *„Nasonak szám kivetése, vissza hivatása, s oka“.* L. Bernáth Lajos, *Protestáns iskoladrámák.* „Irodalomtört. közl.“ 1899. 416. l. Mint a cím is mutatja, a szerző annyira együttérez a száműzöttel, hogy a darab végén hazahívatja Augustusszal.

nyitja meg azoknak a sorát, akik ismerték Ovidius művészetét, azonban tudomásunk szerint ő volt az első, aki említést tett róla egyik költeményében[10]. Nem sokkal utána élt és tevékenykedett a morvaországi eredetű, német anyanyelvű, de az erdélyi magyar humanizmushoz tapadó Taurinus[11], aki nem titkolja, hogy a latin klasszikusok közül kiknek adósa. Névsorában Vergilius, Catullus, Lucanus, Martialis, Horatius és mások mellett Ovidiust is megtaláljuk. Különösen a „Stauromachia"-hoz hasonlóan elbeszélő jellegű „Metamorphoses"-ből merített gyakorta, de felhasználta csaknem az egész Ovidius-hagyatékot[12].

A XVI. század második felében már Ovidius-feldolgozással is találkozunk. Szerzője, Besenyei Jakab tasnádi iskolamester, 1562. január 22-én írta „Az házasságról való szép ének"-ét, amely Kolozsvárt, 1580-ban jelent meg[13]. Éneke a házasság isteni eredetéről és a házasságról szóló, az állatvilágból vett példákkal is alátámasztott általánosságok után Ceyx és Halcyone történetét beszéli el (100—352. sor), majd a befejező rész újabb elmélkedéseket közöl a házastársi boldogságról, a házastársak egymás iránti szeretetének áldásosságáról. Besenyei Jakab a „Metamorphoses" XI. könyvéből (410—748. sor) vette át a hitvesi szeretetet példázó házaspár történetét. Az eredetiből egy hosszabb részt elhagyott (583—709. sor), a hexametereket nehézkes tizenegy szótagos sorokkal cserélte fel, amelyeknek a rímelése is kezdetleges. Mégsem mondhatjuk, hogy műve jelentéktelen: a Lévai Névtelen széphistóriája mellett *ez a legrégibb magyar Ovidius-átdolgozás;* Tomis nagy halottja másfél évezred elteltével tehát újra irodalmi tényezőként jelentkezik, hogy a Szilágyságot — Besenyei Jakab személyén keresztül — bekapcsolja Európa szellemi életébe s kiindulópontjává, ihletőjévé váljék újabb Ovidius-hatásoknak[14].

Hét évvel később, 1569-ben keletkezett Hunyadi Ferenc széphistóriája, „Az régi és híres neves Trója városának tíz esztendeig tartó megszállásáról és rettenetes veszedelméről" címmel. Ókori forrásai közé tartozott Ovidius is[15], bár a források felhasználásának módja, nevezetesen az, hogy Hunyadi közvetlenül vagy közvetve merített az antik hagyatékból, nincs megnyugtató módon tisztázva. A költemény legalaposabb méltatói, Dézsi Lajos[16] és Király Gyögy[17] a gyengeségeket emelik ki: a következetlenségeket, a kritikai érzék hiányát, a moralizáló hangot, valamint a szerkezet, a stílus és a verselés kezdetlegességét. Nézetünk szerint fokozottabb

---

[10] Nicolaus Olahus, *Carmina. Lipsiae,* B. G. Teubner, Edid. I. Fógel et L. Juhász. 5. l.

[11] Kardos Tibor és Bernhard Capesius vitájában nézetünk szerint az erdélyi kutató érvei annak bizonyítására, hogy Taurinus a magyarországi humanizmus német ágához tartozott, nem helytállók. L. „Korunk" 1957. szeptember, főleg 1274. és 1278. l.

[12] L. Császár Zoltán, *A Stauromachia antik és humanista forrásai.* Budapest, é. n.

[13] Szabó Károly, „Régi Magyar Könyvtár" I. 165. sz.

[14] Besenyei műve nyomán Halcyone neve számos régi költeményünkben felbukkan a hitvesi hűség példaképe gyanánt. L. „Régi Magyar Költők Tára" VI. 181—200. és 385—389. l.

[15] *Metam.* 13. és *Heroid.* 5.

[16] „Régi Magyar Költők Tára" VII. 455—459. l.

[17] *A trójai háború régi irodalmunkban.* Különnyomat az „Irodalomtört. közl." 1917. évfolyamából.

figyelmet érdemel a kérdés másik oldala: az, hogy Hunyadi Ferenc — a közönség ízlésének ismeretében — az ókori témák közül biztos kézzel választotta ki és dolgozta fel a világirodalom egyik leggyakrabban felhasznált anyagát, Trója történetét. Az olvasókat pedig feltételezhetően nem bántotta a sok „vala-vala" rím, hanem elbájolta a harcokkal teleszőtt vitézi történet, mert a kor, a XVI—XVIII. század, ugyancsak bővelkedett a Hunyadi által bemutatott eseményekben. Népszerűségét elsősorban az bizonyítja, hogy tíznél több kiadást árt el[18].

A trója-monda iránti élénk erdélyi érdeklődést mutatja az is, hogy a XVI. században nem Hunyadi Ferenc volt egyedüli feldolgozója. A Dunántúlról Erdélybe vándorolt, Marosvásárhelyt letelepedett Csáktornyai Mátyás „Erős Aiax és bölcs Ulisses" című, 1592-ben, Heltai műhelyében nyomtatott széphistóriája szintén Ovidiusra vezethető vissza[19]. Itt azonban nem feldolgozással állunk szemközt, mint Hunyadinál, hanem fordítással. *A magyar műfordításirodalom egyik első kísérlete ez a költemény,* amelynek befejezésében a szerző a humanisták kedvenc állításait hangoztatja: az ész elsőbbségét a nyers erővel szemben, továbbá azt, hogy minden fejedelem kötelessége „Legeltetni népét igaz törvényekkel, / És bővelkettetni tudós emberekkel, / Békesség idein, hadról gondolkodni, / Törvénynek rontóját hadat távoztatni"[20].

A XVI. századi erdélyi Ovidius-átdolgozók, olvasók névsorát még nem merítettük ki. Folytathatjuk a görög és római irodalom jelen ismerőjével, Bogáti Fazekas Miklóssal, aki Ovidius „Fasti"-ját is felhasználta „A tökéletes asszonyállatokról" című 1575-ben írt, 1577-ben kinyomtatott könyvéhez, amelynek tizenhárom elbeszélésből a tökéletes feleség képe bontakozik ki[21]. Megemlíthetjük Szamosközy Istvánt, a jeles erdélyi humanistát, aki egyik terjesztője volt annak a romantikus mesének, mely szerint Ovidius az antik Savaria városában (Szombathely, Magyar Népköztársaság) halt volna meg[22].

Alig van a XVI., majd a XVII. század kimagasló egyéniségei között olyan, aki ne lett volna olvasója, csodálója a tomisi száműzött költészetének. Jellemző ebből a szempontból az, hogy Apáczai Csere János számos Ovidius-szöveg elolvasására hívja fel a tanulók figyelmét: természetesen felhívásának a gyökerei visszanyúlnak az előző egy-két évszázad iskolai műveltségébe[23].

Az Ovidius-tisztelők között névtelenek is akadnak: Actaeonról[24] írt széphistóriát egy ismeretlen a XVII. század második felében, felhasználva

[18] L. „Régi Magyar Költők Tára" VII. 455. l.

[19] *Metam.* 13, 1—396.

[20] Dézsi Lajos szövegközlése. „Irodalomtört. közl." 1915. 93. l.

[21] L. Dézsi Lajos, *Bogáti Fazekas Miklós élete és költői működése,* Budapest 1895., továbbá uő. *Verses görög regények és regék a régi magyar irodalomban.* „Csengery-emlékkönyv", Szeged 1926. 124. l.

[22] Kardos Tibor, *A magyarság antik hagyományai.* Budapest 1942. 23. l.

[23] Bán Imre, *Apáczai Csere János.* Akadémiai kiadó, Budapest 1958. 532, továbbá 403, 430. l.

[24] *Metam.* 3, 155—255. A széphistóriát ismerteti Herepei János, „Irodalomtört. Közl." 1939. 169—174. l.

a latin költő meséjén kívül valószínűleg egy újkori Actaeon-történetet is[25]. Az Ovidius iránti nagyarányú érdeklődés egyébként nemcsak a fordításokon és átdolgozásokon mérhető le, hanem az eredeti latin szövegek elterjedtségén is. Ennek egyik szép bizonyítéka a Vasady-kódex, amely az Ovidius-szövegeket két nyelven — latinul és magyarul — közli, mégpedig nemcsak a legtöbbet forgatott „Metamorphoses"-ből ragad ki szemelvényeket, hanem a kevésbbé ismert „Ars amatoriá"-ból és a „Heroides"-ből is[26].

A XVII. század utolsó évtizedében Ovidius műveit az iskolai színjátszók műsorán találjuk. Különösen értékes az 1698. decemberében rendezett, a „Metamorphoses"-t dramatizáló előadás, amelynek feltételezett áldolgozója, Dimén Pál, a lengyel, székely, szász és román nép dicséretével fejezi be darabját. Alkotását ilymódon a román—magyar kultúrkapcsolatok egyik érdekes emléke, olyan kapcsolat tanujele gyanánt kell számon tartanunk, amelyben a „közvetítő" szerepe Ovidiusnak jutott[27].

A XVIII. századból és a XIX. század elejéről több név kívánkozik szemlénkbe. Bod Péter, a magyar irodalomtörténetírás egyik jeles úttörője, jeles ismerője volt Ovidiusnak is. Jellemző, hogy „Gellius Transilvanicus" című, kiadatlan kéziratos műve mottójául az „Epistulae ex Ponto" két sorát (III. 9, 21—22) választotta[28]. Ugyanebben a „Noctes Atticae"-szerű gyűjteményben az almakeréki Apafi-ház emlékeivel foglalkozva, leírja[29] Apafi Gergely sírfeliratát 1637-ből. A sírfelirat hangütése világosan a híres ovidiusi önéletrajz és más versek kezdésére utalnak[30]: „Ille ego, qui sacris Musarum speratus, et almae / Qui semper colui Religionis opus..."

Ovidius fordítása, örökségének átvétele egyik fontos pontját képezte az Aranka György vezette erdélyi Nyelvművelő Társaságnak is. A társaság többek között célul tűzte maga elé azt, hogy Terentius, Cicero, Caesar, Vergilius, Horatius és más „szép külső írók" nyelvéhez hasonló színvonalra emelje a magyar nyelvet és írásmódot, mert „ennél semmiféle más mód nagyobb becsületet a magyar nyelvnek nem csinálhat..."[31] A felhívás nem sokkal alább így folytatódik: „Nagyban sem hozatik kétségbe, hogy a nemzetben terentiusi tisztasággal, cicerói ellenállhatatlan győzedelmes szépséggel és erővel, caesari együgyű, de fülbemászó előadás tehetségével, virgiliusi gondolatok felségével, *ovidiusi édes elmésséggel*

---

[25] Herepei i. m. 169, 174. l.

[26] Dézsi Lajos, *Régi magyar verseskönyvek ismertetése.* „Irodalomtört. közl." 1913. 15. l.

[27] L. Kocziány László, *Adalékok a XVII. századvégi erdélyi iskolai szinjátszáshoz.* „Nyelv- és irodalomtudományi közlemények", Kolozsvár 1957. I. 139—149. l.

[28] A Bod-idézte sorok kisebb eltéréseket mutatnak a ma használt szövegekhez képest; az eltérést a szövegkritika azóta elért erdeményei magyarázzák, bár az sem lehetetlen, hogy Bod emlékezetből idézett. A kézirat a Marosvásárhelyi Teleki Könyvtárban található.

[29] I. m. 122. l.

[30] *Tristia* IV. 10., továbbá *Epist. ex. Ponto* I. 1, 35—36; IV. 3, 11—17.

[31] Jancsó Elemér, *Az erdélyi magyar nyelvmivelő társaság iratai,* Akadémiai kiadó, Bukarest, 1955. 187. l.

(kiemelés e sorok írójától) és horatiusi hathatós, béható bölcsességgel bíró szép elmék ne találkoznának“[32].

A Nyelvművelő Társaság szellemi vezérét, Arankát, más szálak is fűzik Ovidiushoz: „Julia levelei Ovidiushoz“ címmel 1790-ben Kassán kiadott egy németből fordított kötetet, amelyben szintén Ovidius szellemének kisugárzását kell látnunk[33]. A Társaság egyik — nevezzük így — kültagja, Fekete János magyarra fordította az „Ars amandit“-t „P. Ovidius Názonak A' szerelem mesterségéről írt könyvei“ címmel, lefordította továbbá az „Amores“ egyes részeit és a „Remedia amoris“-t[34]. A Társaság harminchatodik gyűlésének jegyzőkönyve említi is, hogy Teleki Domokos bemutatta a Fekete-féle Ovidius-fordítást[35].

Szintén a Nyelvművelő Társasághoz kapcsolódok — ha lazább szálakkal is — Szeles János, székelyudvarhelyi nótárius Ovidius-feldolgozása. Szeles János a század utolsó évtizedében, idős fejjel fogott hozzá Pyramus és Thisbe történetének versbeszedéséhez, amelynek befejezésében — nem kis túlzással — Ovidiusszal és (egy másik feldolgozása miatt) Vergiliusszal egy sorban állónak mondja magát, habár nemcsak mintaképei, hanem kortársai mögött is messze elmarad[36].

A XVIII. század utolsó évtizedének gazdag Ovidius-anyagához tartozik egy névtelentől eredő Pyramus és Thisbe feldolgozás is[37]. Az átdolgozó rímes versekbe öntötte a babiloni szerelmesek sokszor megénekelt történetét[38], amelynek két hőse „Nyög lántzán Vénusnak: 's a' Zefir szárnyára / Kötvén tsókját küldi égy más ortzájára...“[39]

Valamivel bővebben kell szólnunk Viski Pál tevékenységéről. Viski Pál előbb gyalui, majd kibédi prédikátor, a „Metamorphoses“ első öt könyvét ültette át nyelvünkre[40]. Gróf Rhédei Ádámhoz és feleségéhez intézett ajánlásában elpanaszolja a tudomány embereinek mostoha sorsát: „Mikor mások édes álomban hortyognak, ezek gyértyájok mellett égdegélnek, mikor mások fülbe-mászó kontzertek mellett mulatoznak, ezek akkor hólt emberek között sindevésznek, komor elme-törések közt bágyadoznak: még pedig egy felől óly' tzéllal, hogy a' Tudómány virágoztassék, a' Nyelv 's Nemzet általok is palléroztassék...“[41]

---

[32] Uo.

[33] L. főleg Váczy János, *Kazinczy Ferenc levelezése* I. 404, 457—463 és II. 51, 55. l., továbbá György Lajos, *A francia hellénizmus hullámai az erdélyi szellemi életben*, „Erdélyi Múzeum“ 1930. 69. l.

[34] Morvay Győző, *Galánthai gróf Fekete János*, „Irodalomtört. közl.“ 1901. 437—438. l.

[35] Jancsó i. m. 278—279. l.

[36] Hársing István, *Pyramus és Thisbe históriájának erdélyi magyar feldolgozása a XVIII. századból*. „Csengery-emlékkönyv“ 160—169. l.

[37] Megjelent a *Próba mellyet anyai nyelve' tanulására tett a' Nagy Enyeden tanuló ifjak között fel-állott magyar társaság, Kolozsvár 1792.* című kötetben (118—123. l.). Szerzője nyilván a kötet első lapján közölt nevek egyikének gazdája.

[38] Lascu i. m. 425. l. említi, hogy tanulmányt készít *Legenda lui Pyram și Thisbe în literatură și artă* (Pyramus és Thisbe legendája az irodalomban és művészetben) címmel.

[39] *Próba mellyet...* stb. 118. l.

[40] Első kiadás: Kolozsvár 1802. Második kiadás: uo. 1826.

[41] *Magyar Ovid*, Ajánlás, I. kiadás 6. l.

A második kiadás átdolgozott bevezetőjében a fordító panaszai keserűbb hangot öltenek: „Köztünk a' könyvírásnál szegényebb mesterség semmi sints... Légyen bár hasznos, épületes és kellemes a' Munkája mindenképpen: vagy ingyen adja a' sajtó-alá, és ő maga csak a' sok fáradtsággal, 's elgyengült egésséggel marad: vagy ha látni akar belőlle valamit, nagy Házaknál kell vele a' szegény Irónak orczátlankodnia"[42]. Ugyanebben a kiadásban Viski kifejti nézeteit a fordításról is; Horatius receptje szerint „édes és hasznos tsemegét" akar nyújtani az olvasóknak; fordítói elvei közé tartozik a hűség is, ezt azonban nemcsak a gyakorlatban mellőzte, hanem már elvei kifejtésének folytatásában is említi, hogy igyekezett enyhíteni a „tsintalan Ovid" pajkosságait, továbbá kibővíteni az eredeti szöveget s erkölcsi tanulságokat beiktatni. Ezek a „bővítések" és „tanulságok" néha már-már fölébe kerekednek az eredeti szövegnek. A fordító rímei meglepően csiszoltak, főként a tanulságokban, ahol az eredeti nem kötötte őt. Echo és Narcissus történetéhez például a következő tanulságot költötte:[43]

Be bolondul szeret egy némely szerető,
Te utálod, még-is halálba szeret ő.
Véres mészárszékek az ilyen kebelek,
'S én az e' félékben sasokat képzelek.
Májakon 's veséken osztozó férgeket,
És belső-részeket emésztő mérgeket.
Nóhát, ha ki téged' fogadánd hidegen,
Annak hátat-fordits, 's légy te-is idegen.
Ha az ő homloka ellened felleges,
Szerelmet előtte még ne-is emlegess.
Ne kergesd hijában a' szaladó vadat,
Ne támaszsz miatta magad ellen hadat.
Az Emberi nemzet, tömött erdejében,
Nem csak egy fa vagyon, 's virág, mezejében.
Hogyha kebeléből itt valaki kizár,
Zárjon: más valahol kinyitott szívvel vár.
Csak keresse-fel; mert van párja mindennek.
Csonkának, bénának, szépnek, disztelennek.

Ugyanez az erkölcsnemesítő hang jellemzi azt a tanulságot is, amelyet a fordító Pyramus és Thisbe, Salmacis és Hermaphroditus történetéhez csatol[44].

A sorban utolsónak Peretsenyi Nagy László aradmegyei szolgabíró „Amores"-fordítását említjük, amely 1820-ban látott napvilágot[45]. Peretsenyi lefordította a „Heroides"-t, a „Tristia"-t és az „Epistulae ex Ponto"-t is, de — mecénás híján — ezek nem jelentek meg. A fordítást,

---

[42] U. az II. kiad. 8. l.
[43] II. kiad. 189. l.
[44] Uo. 226. és 259. l.
[45] Az egyetlen tanulmány róla: Waldapfel József, *Ovidius Amoresének magyar fordítása 1819-ből.* „Egy. phil. közl." 1929—31. 144. l.

amely „Publius Ovidius Násónak Enyelgései“ címet viseli, Ovidius életrajza előzi meg, benne az ismert koholmány a költő halálhelyéről: „Tomis vagy Temesvár, ’s Karánsebes körül 60 Esztendős Korában örök Hír-névben kimultt e’ világból“.

A fordítás Dugonicsra emlékeztető, és más nyelvi érdekességeit az említett tanulmány ismerteti, megjegyezve, hogy „magyar nyelvi és diatektológiai szempontból külön tanulmányt érdemelne a sok furcsasággal teljes fordítás[46]. Tegyük hozzá azt is, hogy érdemes volna foglalkozni azzal a névsorral is, amelyet Peretsenyi a fordítás után, az olvasóhoz intézett elégiában közölt. Ötvennél több tollforgató kortársa nevét sorolja fel; vannak köztük híres nevek (Kazinczy, Berzsenyi), vagy legalább irodalomtörténészek, tanárok számára ismert figurák (Édes Gergely, Szekér Joákim, Vitkovics Mihály), de szép számban akadnak olyanok is, akiknek a tevékenységéről nem sokat tudunk (Mókri, Hajós, Vedres, Czinke stb.). Ha tevékenységük feltárása által az irodalomtörténet csak egy morzsányit gazdagodik, akkor is érdemes foglalkozni velük, mert a kortárs dicsérőleg emlékezett meg róluk. Peretsenyi — de végső fokon Ovidius — érdeme lesz az a néhány, esetleg fontos adalék, amelyet e kutatás által nyerhetünk.

A XIX. századi erősen kiterebélyesedő, egyben az ókorkutatás által más irányba tolt Ovidius-kultusz nyomonkövetése meghaladja célkitűzésünk kereteit. Az ekkori és főleg a XX. századi kutatások sok mindent tisztáztak Ovidius számüzetésének mitizálódott befejezéséről[47]. Véglegesen tisztázódott Ovidius sírjának holléte, amelyet még a Peretsenyi utáni időkben is kerestek Temesvárt, Karánsebesen és hazánk, a Román Népköztársaság sok más táján. Ovidius sírja valóban nincs sem Temesvárt, sem Karánsebesen. De nincs Tomisban sem, ahol az utókor, — a „barbár“ géták földjén ma élő kultúrnép — szoborral rótta le tiszteletét a költő iránt. Ovidius ma is él. Kétezer éves — és mégis ifjú. S bennünket is újra meg újra felfrissít művészetével. Erre utal neves újkori kutatójának alábbi két sora is:

O salve et revehens tecum solatia cunctis,
Fac recrees genio tempora nostra tuo.

Egyetemes irodalomtörténeti tanszék

[46] I. m. 147. l.

[47] L. főleg N. Lascu, *Ovidiu în Romînia* (Ovidius Romániában) című tanulmányát a Román Népköztársaság Akadémiája említett kiadványában, továbbá Huszti József, *Az Ovidius legenda magyarországi vonatkozásai* „Antik Tanulmányok — Studia Antiqua“ 1957. 3—4. sz. 289—300 l.

[48] Ştefan Bezdechi, *Ad bis millesimos P. Ovidii Nasonis natales XIII Kalendas Apriles Anni MCMLVII-i.* Megjelent az RNK Akadémiája többször idézett jubileumi kiadványában, 37—38. l.

ОТКЛИК ПРОИЗВЕДЕНИЙ ОВИДИЯ В ВЕНГЕРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ИЗ АРДЯЛА

(Краткое содержание)

Стихи поэта, двухтысячилетие которого было отпраздновано в 1957 году, прозвучили давно в венгерской литературе из Ардяла в виде переработок, переводов или просто в виде отзывов о поэте-изгнаннике и об его стихах. После Николауса Олахуса, упоминающего в одной из своих элегий Овидия, а также после Тавриния, использовавшего при составлении своей латинской эпопеи о Георге Дожа много стихов Овидия, в 1562 г. Бешеней Якаб пишет эпическое стихотворение о браке. Произведение Бешеней — помимо стиха Анонима из Левы (Чехословацкая Н. Р.) — является в венгерской литературе первой переработкой из сочинений Овидия, содержащей историю печальной участи Кейка и Галькионы из Метаморфоз. В 1569 г. Гунёди Ференц пишет стихотворение о Трое, используя также некоторые части Метаморфоз. В 1592 г. появляется стихотворение Чакторнёи Матияша об Аяксе и Улиссе. Однако это стихотворение не является переработкой, а одним из первых опытов художественного перевода в венгерской литературе.

Переработки и переводы из сочинений Овидия продолжает Миклош Богати Фазекаш и анонимный писатель XVII века. Исключительно ценным является воспроизведение Метаморфоз 1698 года. Предполагаемый драматизатор Пал Димен заканчивает свою пьесу похвальным словом о румынском народе, наряду с польским, секуйским и сасским.

Далее, затрагивая XVIII и XIX вв., статья рассматривает работы Аранка Дёрдь, Вишки Пала и Перечени Надь Ласло, из которых первый в одном из своих манифестов предлагает венгерским литераторам перевести и стихи Овидия.

Кроме лиц, занимающихся переводами и переработками, настоящая статья упоминает и некоторых писателей XVI—XVIII вв. (Иштвана Самошкёзи, Яноша Апацаи Чере, Петера Бода), которые в своих произведениях пишут об Овидии и о красоте его стихов.

L'ECHO DES POÈMES D'OVIDE DANS LA LITTÉRATURE HONGROISE DE TRANSYLVANIE

(Résumé)

Les ouvrages du poète dont le bimillénaire a été célébré en 1957 ont eu de bonne heure un écho dans la littérature hongroise de Transylvanie, écho matérialisé par des imitations, des traductions ou même par de simples mentions sur le poète exilé et ses poésies. Après Nicolaus Olahus, qui dans une élégie rappelle Ovide, après Taurinus, qui utilise de nom-

breux vers ovidiens dans la composition de son épopée latine sur Georges Dózsa, Jakab Besenyei écrit en 1562 une poésie épique sur le mariage. L'oeuvre de Besenyei est, avec une poésie de l'Anonyme de Levice (Tchécoslovaquie), la première imitation d'Ovide dans la littérature hongroise; elle comprend l'histoire du triste sort de Ceyx et Halcyone, des Métamorphoses. En 1569 Hunyadi Ferenc compose une poésie sur Troie en se servant lui aussi de certaines parties des Métamorphoses. En 1592 paraît la poésie de Csáktornyai Mátyás sur Ajax et Ulysse. Mais cette poésie n'est pas une imitation: c'est l'un des premiers essais de traduction artistique dans la littérature hongroise.

La série des imitateurs et traducteurs d'Ovide se poursuit avec Miklós Bogáti Fazekas et avec un anonyme du XVIIe siècle. Particulièrement digne d'attention est la représentation en 1698 des Métamorphoses: l'adapteur à la scène, que l'on suppose être Pál Dimén, termine sa pièce par l'éloge du peuple roumain, ainsi que des peuples polonais, szekler et „saxon" de Transylvanie.

Pour les XVIIIe et XIXe siècles l'article s'occupe de György Aranka, Pál Viski et László Peretsenyi Nagy; le premier, dans un manifeste, propose aux lettrés hongrois de traduire aussi les poésies d'Ovide.

Outre les traducteurs et imitateurs, le présent travail rappelle aussi certains intellectuels et écrivains des XVIe—XVIIIe siècles (István Szamosközi, János Apáczai Csere, Péter Bod), qui parlent dans leurs ouvrages d'Ovide et de la beauté de ses poésies.

CONSIDERAȚII ASUPRA EVOLUȚIEI CONCEPȚIILOR UTOPICE ÎN ANTICHITATEA GREACĂ

de
TIBERIU WEISS

Comunicare prezentată la sesiunea științifică a Universității „Babeș—Bolyai" din Cluj, din aprilie 1960

Concepțiile utopice cunosc o lungă evoluție din timpurile cele mai îndepărtate pînă în timpurile moderne. Utopismul social se dezvoltă de la anumite elemente de socialism din antichitate, care se pot numi așa doar în mod convențional, înțelegînd prin aceasta comunismul consumului, concepția despre comunitatea bunurilor la începuturile societății omenești, ideea confuză despre organizarea producției sociale etc., pînă la concepțiile economice ale marilor socialiști-utopiști din Apus, Henri Claude de Rouvroy Saint-Simon, Charles Fourier, Robert Owen, care au constituit, după ce au fost preluate în mod critic de clasicii marxiști, unul din izvoarele constitutive ale socialismului științific[1].

Utopia socială se dezvoltă de la idei răzlețe nelegate într-un sistem pînă la constituirea ei într-un sistem, odată cu apariția relațiilor capitaliste.

Utopiile sociale din antichitatea greacă constituie o verigă a dezvoltării utopiei în general, izvoarele literare posibile ale concepțiilor utopice ce au apărut mai tîrziu, fie că au fost preluate direct sau indirect, conștient sau inconștient. Ideile utopice din antichitate cunosc și ele o dezvoltare, diferite tendințe.

În lucrarea prezentă facem cîteva considerații asupra unor momente mai importante ale evoluției utopiei din antichitatea greacă, limitîndu-ne numai la anumite momente și anumite aspecte. Aceasta pentru că problema este prea vastă pentru a putea fi epuizată într-un studiu, pe de altă parte anumite forme ale utopiei sociale au fost prezentate într-o lucrare meritorie de A. Piatkowski[2].

---

[1] V. P. Volghin, *Însemnătatea istorică a utopiei*; în „Thomas Morus, Utopia", Ed. științifică, 1958, pp. 7—9.

[2] A. Piatkowski, *Utopia socială în vechea comedie greacă la predecesorii lui Aristofan*, în „Revista universității „C. I. Parhon", seria științelor sociale", 1955, nr. 2—3, pp. 349—361.

În ceea ce priveşte antichitatea greacă, utopiile sociale oricît de „utopice" să fi fost, nu au apărut întîmplător, indiferent de formele pe care le îmbrăcau. Istoria utopiei, după cum remarcă foarte bine acest lucru A. L. Morton[3] în valoroasa sa lucrare despre utopia engleză, oglindeşte condiţiile de viaţă şi aspiraţiile sociale ale claselor şi indivizilor în diferite epoci. Caracterul specific al unei ţări poate fi înfăţişat în chip diferit, după gusturile fiecărui scriitor în parte, dar îndărătul acestei varietăţi a descrierii se întrezăresc schimbările neîntrerupte care reflectă mersul firesc al dezvoltării istorice. Întemeietorii comunismului ştiinţific nu odată au arătat că este necesar ca de sub învelişul utopic al diferitelor teorii să fie scoşi la iveală germenii acestor idei geniale[4].

Germenii concepţiilor utopice din antichitatea greacă constau în contradicţiile existente ale modului de producţie sclavagist. Modul de producţie sclavagist a determinat apariţia unor tipuri diferite de utopii sociale în raport cu diferitele sale faze de dezvoltare.

Socotim că un prim moment în evoluţia concepţiilor utopice îl constituie mediul social homero-hesiodic, care ne prezintă societatea greacă care evoluează spre orînduirea sclavagistă. Epoca lui Hesiod se caracterizează prin existenţa unui proces de diferenţiere ce duce la societatea sclavagistă. După I. Banu[5] avem de-a face cu „poziţia istorică a unui grup social aflat în condiţiile perioadei de trecere de la o orînduire la cealaltă", sau după Trencsényi[6] este vorba despre perioada ascuţirii contradicţiilor dintre ţărănime şi aristocraţia funciară. Oricum ar fi, într-o asemenea perioadă concepţiile utopice ale epocii sînt oglindite în lucrarea lui Hesiod, „Munci şi zile", lucrare care reflectă tocmai acest fond social. Este clar că unei orînduiri nematurizate, să-i corespundă şi teorii nematurizate de rezolvare a contradicţiilor existente, cînd rezolvarea lor trebuia imaginată. Concepţiile utopice din opera lui Hesiod oglindesc o caracteristică generală a tuturor utopiilor, anume că ele pornesc nu din condiţiile materiale de producţie, nu din forţele interne, ci din cerinţele „naturii omeneşti", din „idealuri etice", raţiunea şi echitate".

Care sînt concepţiile utopice ce apar în opera lui Hesoid „Munci şi zile"? În primul rînd nostalgia după „epoca de aur" a omenirii, epocă care fără îndoială vizează orînduirea comunei primitive. În perioada aceasta de trecere spre sclavagism, persistenţa rînduielilor primitive pe alocuri, mentalitatea primitivă legată de un trecut nu prea îndepărtat, au constituit terenul potrivit pentru apariţia unor asemenea idei utopice de readucere a „epocii de aur" în care nu existau diferenţieri sociale.

---

[3] A. L. Morton, *Utopia engleză,* Bucureşti, E.S.P.L.P., 1958, p. 9.

[4] F. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la ştiinţă,* în „K. Marx şi Fr. Engels, Opere alese în două volume", vol. II, E.S.P.L.P., 1955, p. 125; vezi şi vol. I, E.S.P.L.P., 1955, p. 42.

[5] I. Banu, *Hesiod şi zorile filozofiei în vechea Grecie",* în „Hesiod, Munci şi zile", Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1957, p. 14.

[6] Trencsényi—Waldapfel, *Hesiodos, Munkák és napok,* Akadémiai kiadó, Budapest, 1955, p. 12.

De la sine pămîntul mănos, fără trudă,
Roade le da din belşug, iar dînşii, voioşi şi în pace,
Îşi împărţeau între sine belşugul.[7]

În legătură cu nostalgia după „epoca de aur" în opera lui Hesiod, ţinem să menţionăm că aceasta este o caracteristică a societăţii care a ajuns în faza de destrămare a comunei primitive, a fazei cînd societatea s-a împărţit în două clase antagoniste, în aristocraţie şi popor. De asemenea, forma poetică a acestei nostalgii a fost deja creată în această fază de folclor şi pe urmă a fost transmisă din generaţie în generaţie. Hesiod prelucrează acest element folcloristic, întregindu-l cu alte elemente noi şi-l aplică la societatea din epoca sa.

La Hesiod întîlnim ideea utopică a unei pretinse decadenţe progresive a omenirii, în mitul celor cinci vîrste. La început, în vîrsta de aur, ar fi existat o „insulă a fericiţilor". Hesiod, care trăieşte în vîrsta a cincea, în vîrsta de fier, în care domneşte violenţa şi nedreptatea, perioadă în care se intensifică lupta dintre ţărănime şi aristocraţia gentilică, vede un regres al societăţii din toate punctele de vedere.

O! — de nu mi-ar fi dat să trăiesc în vîrsta de a cincea!
De-aş fi murit mai-nainte sau de mă năşteam mai pe urmă
Neamul de acum e de fier şi oamenii de azi, stricăciunii
Daţi [. . .][8]

Deci, la Hesiod este prezentă concepţia degenerării sociale şi morale a omenirii. În ce constă utopia unei asemenea idei? Societatea evoluează, mersul societăţii are un caracter ascendent, progresist. În societate fiecare formaţiune social-economică reprezintă o treaptă mai înaltă de dezvoltare. Societatea nu poate fi întoarsă la o orînduire mai inferioară. Cred că concepţiile utopice care s-au născut în această perioadă şi chiar mai tîrziu au izvorît din neînţelegerea faptului că mersul înainte în societatea împărţită în clase nu se poate înfăptui fără contradicţii. Dar, existenţa contradicţiilor nu poate servi ca infirmare a progresului social.

Este adevărat însă că Hesiod descriind contrastele dintre viaţa pe care ţăranul este nevoit s-o ducă în epoca de fier faţă de viaţa fericită din vîrsta de aur, face şi un elogiu al muncii[9]:

Munca ţi-aduce avere şi multe mioare ţi-aduce
Nu e ruşine de lucru, ci lenea e doar de ocară.

Hesiod, făcînd un elogiu al muncii, previne pe oameni că degeaba visează o reîntoarcere a timpurilor trecute, numai munca le poate asigura condiţii mai bune de viaţă. Un asemenea elogiu al muncii nu-l vom mai întîlni decît abia mai tîrziu la Iambulos şi la Thomas Morus.

---

[7] Hesiod, 110—115, în „Hesiod, Munci şi zile", Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1957, p. 51.
[8] Ibid., 167—170.
[9] Ibid., 301—303.
[10] Ibid., 269—277; vezi şi I. Banu, op. cit., pp. 26, 9.

Hesiod greşeşte însă cînd încearcă să găsească un mijloc de rezolvare a contradicţiilor sociale existente, pornind de la un pretins „spirit de justiţie“[10] înnăscut în oameni, care ar deosebi pe oameni de celelalte animale. Deşi în „Munci şi zile“ se aude glasul protestatar al lui Hesiod contra samavolniciei aristocraţiei funciare, el recomandă ţăranilor să „ocolească“ pe cei nedrepţi, să „cultive dreptatea“. El recomandă aşa dar „justiţia“ ca armă de luptă contra aristocraţiei. Evident că în aprecierea unei asemenea concepţii utopice nu putem să nu ţinem seama de gradul de înapoiere socială a omenirii din această epocă.

În lucrările lui Hesiod se oglindesc unele concepţii utopice ale epocii pe care însă poetul nu le primeşte fără rezerve, ca de pildă, întoarcerea în „epoca de aur“ a omenirii. Dar, poziţia utopistă a lui Hesiod, pe de altă parte, se reflectă în căile de rezolvare a contradicţiilor sociale.

Un al doilea moment în apariţia şi dezvoltarea concepţiilor utopice îl constituie, după părerea noastră, statornicirea defintivă a relaţiilor de producţie sclavagiste, cînd se conturează din ce în ce mai mult contradicţiile dintre cele două clase fundamentale, dintre sclavi şi stăpînii de sclavi. Este vorba despre secolele VIII—VI î. e. n., epocă care marchează dezvoltarea societăţii greceşti prin trecerea de la sclavagismul primitiv la sclavagismul dezvoltat. Dar, pe lîngă clasele fundamentale în societatea antică, după cum foarte bine precizează S.L. Utcenco[11], exista şi o clasă nefundamentală a micilor producători, a ţăranilor şi meseriaşilor. Această clasă, prin dezvoltarea modului de producţie sclavagist, era condamnată la pauperizare. Modul de producţie sclavagist în dezvoltare lezează din ce în ce mai mult interesele micului producător liber, care, deşi era şi el exploatat de marii proprietari de pămînt, de negustori şi cămătari, totuşi putea şi el să exploateze în mod sporadic, în proporţii limitate, munca sclavilor. Acesta este terenul pe care înfloresc între secolele VIII—V utopiile sociale. Ignorînd relaţiile de producţie care stau la baza vieţii sociale, necunoscînd formele principale ale acestor relaţii şi linia dezvoltării lor istorice, nu putem înţelege nici ideile care s-au născut pe baza lor.

Concepţiile utopice care au apărut în această perioadă oglindesc năzuinţele, aspiraţiile claselor fundamentale şi nefundamentale aflate în luptă, adică ale stăpînilor de sclavi, ale sclavilor, ale micilor producători. Un moment important îl constituie secolului al V-lea, care marchează triumful democraţiei sclavagiste, o democraţie bazată însă pe exploatarea sclavilor. Secolul V este perioada de înflorire a sclavagismului clasic în statele de democraţie sclavagistă, iar sfîrşitul acestui secol, precum şi veacul următor, se caracterizează prin criza şi apoi prin destrămarea statelor-oraşe greceşti. O caracterizare foarte plastică a acestei epoci o dă Engels[12]: „Odată cu dezvoltarea industriei şi a negoţului se produse acumularea şi concentrarea bogăţiilor în puţine mîini şi sărăcirea masei

---

[11] S. L. Utcenko, *O klassah i klassovoi strukture anticinogo rabobladelceskogo obscestva*", în „Vestnik drevnei istorii", 1951, nr. 4, p. 16, 15—19.

[12] K. Marx şi Fr. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. II, Ed. de st. pt. lit. pol., 1955, p. 2941.

de cetățeni liberi, care nu aveau altă ieșire decît să se apuce de meșteșugărie și să facă astfel concurență sclavilor prin munca lor proprie, ceea ce trecea drept înjositor, rușinos, și nu prea avea șansă de succes, sau să ajungă cerșetori. Ei au ales această din urmă cale, ceea ce era inevitabil în condițiile date, și, întrucît ei constituiau masa populației, au dus astfel la ruină întregul stat atenian".

Odată cu intensificarea luptei de clasă din această perioadă, care atinge o ascuțime fără precedent, concepțiile utopice, izvorîte din acest fond social, au avut o circulație mai mare, prezentîndu-se și sub o mai mare varietate de forme și tendințe. După cum rezultă din diversele izvoare literare ale timpului, protestul plin de revoltă al maselor vitregite de soartă se oglindește în critica severă făcută rînduielilor sociale existente și în căutarea febrilă a unui regim social mai echitabil. Unele concepții utopice exprimau aceste năzuințe. O altă tendință a utopiilor sociale era aceea de permanentizare a rînduielilor existente, de a găsi soluții ideale pentru stăpînii de sclavi, de a deschide pe plan ideologic drumul restaurării dominației aristocrației, ca de pildă concepțiile utopice reacționare despre stat ale lui Platon. Deci existau două tendințe principale în concepțiile utopice: unele concepții erau elaborate de pe pozițiile claselor exploatatoare. Dar și utopia maselor largi îmbrăca forme diferite. Utopia micilor producători tindea să creeze o societate ideală bazată însă pe relațiile sclavagiste, manifestînd un dispreț total față de muncă, și, în sfîrșit, apăruse și o tendință mai progresistă, cu tot caracterul ei idealist și limitat, în utopia lui Euhemeros și Iambulos, în care se zugrăvește o societate fără sclavie.

Care sînt formele principale pe care le îmbracă concepțiile utopice din această perioadă, ne referim îndeosebi la secolele VI și V? Continuă idealizarea stării naturale a trecutului, cînd nu exista încă proprietate privată și în consecință nici rivalități între oameni, cînd domnea o armonie socială desăvîrșită. Oamenii în consecință erau „mai buni" sub aspectul profilului lor moral. Apariția proprietății private, conform concepțiilor utopice care circulau, ar fi dus la o decadență morală a oamenilor. Dar, privirile sînt îndreptate acum nu numai asupra trecutului, ci și asupra prezentului. În diferitele concepții utopice se oglindește ideea că dreptatea „desăvîrșită" nu poate fi găsită decît la unele popoare barbare de la „marginile îndepărtate" ale pămîntului. De ce? Fiindcă unele dintre ele, după cum arată just Piatkovski[13], se aflau încă în stadiul orînduirii primitive, sau chiar în stadiul democrațiilor militare. Altele dintre aceste popoare, ca de pildă sciții, despre care ne relatează Ephoros[14], n-au cunoscut niciodată proprietatea privată și tocmai din acest motiv puteau fi considerați „cei mai fericiți oameni". În sfîrșit, utopiștii greci porneau de la ideea că „puritatea morală" s-a putut conserva numai la barbarii din părțile cele mai îndepărtate le pămîntului, fiindcă aceștia nu au putut fi „contaminați" de ademenirile unei culturi pline de primejdii. Cu alte

[13] A. Piatkowski, op. cit., p. 350.

[14] Ephoros, *Fragmenta historicorum Graecorum*, I, 256, 76; vezi și V. V. Struve—D. D. Kallistov, *Grecia antică*, București, Ed. științifică, 1958, p. 487.

cuvinte, lozinca unor utopişti era aceea de întoarcere la barbarism, de proslăvire a primitivismului. Utopiile care descriu o societate ideală la diferite popoare „barbare" apar deja în secolul VI, la scriitorii din oraşele-statedin Asia Mică, la Hekataios din Milet, la Hellanikos, iar în veacurile următoare aceste utopii sînt întregite şi colorate de scriitorii greci şi romani. Se găsesc unele elemente utopice de acest gen şi la Herodot, dar le găsim şi la Strabo, la Pliniu cel Bătrîn, la Columella. Această idealizare a barbarilor se găseşte şi în lucrările lui Platon[15].

Cred că nu mai este necesar să stăruim asupra caracterului retrograd al unor asemenea concepţii. O utopie analoagă este redată în lucrarea lui Anatole France — „Insula Pinguinilor", în care omenirea este întoarsă la starea de primitivism. Dar, după ce se întoarce la starea primitivă, societatea îşi strînge treptat forţele şi ajunge din nou la treapta civilizaţiei „fatale", tocmai datorită dezvoltării ascendente a societăţii, pe baza legilor obiective. Şi în filozofia reacţionară actuală nu arareori apare apologia barbariei, propovăduirea întoarcerii la moravurile sălbăticiei.

Concepţiile utopice amintite suferă încă de un viciu fundamental. Ele încearcă să clasifice oamenii după criterii morale. O asemenea clasificare a fost adoptată şi de stoici şi răspîndită mai ales în secolul al III-lea înaintea erei noastre. Stoicii, începînd cu Zenon, au împărţit societatea în oameni care au atins virtutea şi în oameni înnămoliţi în vicii. O asemenea clasificare escamotează tocmai latura socială a problemei. De aceea nu este întîmplător că starea de sclavie în care trăiau unii oameni era indiferentă din punctul de vedere al stoicilor. Aşa dar, în fond, stoicii acceptau orînduirea socială existentă şi îndemnau pe oameni să lupte împotriva propriilor lor vicii morale şi nu împotriva ilegalităţii şi exploatării[16].

Cu mult mai tîrziu, Lucian de Samosata îşi imaginează şi el o cetate bazată pe virtuţi, în care, „oricine vrea, devine cetăţean, căci legea lor e să înscrie pe oricine, fără a-i cerceta averea, veştmîntul, statura, frumuseţea, obîrşia, nobleţea strămoşilor; de acestea nu ţin nici o socoteală. Pentru a deveni cetăţean ajunge să ai judecată, dorinţă de bine, hărnicie, dispreţ pentru plăcere... Cuvintele: inferior, superior, om de neam bun sau om de rînd, sclav sau liber n-au înţeles şi n-au putere în cetatea aceasta"[17].

Năzuinţele spre legalitate, spre dreptate socială a maselor s-au întruchipat în unele concepţii utopice despre elaborarea unor constituţii ideale, unor state ideale. Primele principii ale unui stat ideal au fost inspirate şi sugerate de discuţiile sofiştilor. Se pare că unul dintre cei mai distinşi, Protagoras, a schiţat poate primul un proiect de constituţie

---

[15] Platon, *Legile*, III, 2, 3; IV, 6; vezi şi C. Balmuş, *O apreciere a lui Herodot asupra Geţilor*, în „Buletinul ştiinţific, secţiunea de ştiinţe istorice, filosofice, economico-juridice", vol. III, Bucureşti, 1951, pp. 25—28; vezi şi E. Rohde, *Der griechische Roman und seine Vorläufer*, Leipzig, 1876, pp. 202—203.

[16] A. B. Ranovici, *Elenismul şi rolul său istoric*, Bucureşti, Ed. ştiinţ. 1953, p. 385.

[17] Lucian, *Hermotimos*, 22, 24.

ideală, în „Antilogica" sale. Scrierea lui Protagoras n-a rămas fără ecou. Din această vastă literatură nu ni s-a păstrat aproape nimic. Cîteva nume au fost salvate de uitare, ca un Phaleas din Calcedon, sau un Hippodamos. În această privinţă merită să fie subliniată constituţia utopică a lui Phaleas din Calcedon, apărută în acelaşi timp cu comediile lui Aristofan, despre care ne relatează Aristotel[18]. Phaleas din Calcedon ar fi fost primul care a încercat o repartizare justă a proprietăţii. El arată că multora lucrul de căpetenie li se pare a fi organizarea proprietăţii, „izvorul unic... al tulburărilor sociale". Phaleas din Calcedon, călăuzit de această idee, a susţinut principiul că averile trebuie să fie toate egale. El considera că şi învăţătura este o bogăţie şi deci egalitatea trebuie extinsă şi în domeniul educaţiei. „Bazele oricărui stat sînt egalitatea de avere şi educaţie"[19]. După planul lui Phaleas, şi meseriaşii trebuiau să devină o proprietate a statului, fiind însărcinaţi cu toate lucrările publice[20], iar produsele muncii lor urmau să fie împărţite între cetăţeni pe baze egalitare.

Aceste utopii deşi erau rupte de practică, totuşi se pare că au influenţat unele mişcări sociale, ca aceea relatată de Xenophon[21], despre complotul lui Cinadon din Sparta, complot care a fost lichidat în anul 397.

O mare influenţă asupra utopiei sociale din antichitate a exercitat-o lucrarea lui Platon despre „Republica". Această lucrare a fost mult cunoscută şi în evul mediu, servind drept punct de plecare pentru orice proiect de organizare model a statului. Platon socotea necesar să conceapă un stat-oraş, cu o constituţie desăvîrşită, care să reglementeze raporturile dintre clase şi să stabilească natura şi proporţiile producţiei. Piatra de temelie a acestui proiect era „deptatea". Subliniem că statul lui Platon era o mică comunitate aristocratică, trăind din munca unui mare număr de sclavi şi ţărani dependenţi, iar „comunismul" lui era limitat la clasa conducătoare. Platon sprijinea comunismul nu pentru că acesta era unicul mijloc care asigura desfinţarea exploatării de clasă, ci pentru că el considera preocuparea de bunurile lumeşti ca dăunătoare pentru morala filozofiilor săi. Just remarcă A. B. Ranovici că utopiile sociale ale lui Platon nu erau decît o expresie a năzuinţei clasei stăpînilor de sclavi de a stinge, cel puţin în închipuire, lupta de clasă. Platon încerca să restaureze dominaţia aristocraţiei împotriva democraţiei ateniene.

Utopia lui Platon oglindeşte deja criza societăţii sclavagiste, a statelor-oraşe greceşti de la sfîrşitul secolului V şi de la începutul secolului IV î. e. n. şi creează un stat utopic, întrebuinţînd unele elemente ale statelor existente, ale Athenei, dar mai ales ale statului sclavagist aristocratic spartan.

Aristotel vedea esenţa statului în raporturile politice dintre oameni, care se unesc „în scopul unui bine oarecare", iar scopul acesta îl împli-

---

[18] Aristotel, *Politica*, II, 4, 1.
[19] Ibid., II, 4, 6.
[20] Ibid., II, 4, 13.
[21] Xenophon, *Istoria Greciei*, III, 5, 11.

neşte în chipul cel mai desăvîrşit statul. Statul se formează „nu pentru ca să trăim, în general, ci în primul rînd ca să trăim fericiţi“[22]. Aristotel, a văzut statul ideal ca acel stat „în care fiecare cetăţean, oricare ar fi, poate, graţie legilor, să practice cît mai bine virtutea şi să-şi asigure cît mai multă fericire“[23]. La Aristotel noţiunea dreptăţii ocupă un loc de frunte. După el, fără dreptate, care egalizează, raporturile oamenilor sînt imposibile. Legînd însă dreptatea de egalitate, Aristotel distingea riguros manifestarea dreptăţii între egali şi neegali. După el, dreptatea constă în egalitate, dar numai pentru cei egali între ei. Inegalitatea îi părea justă atunci cînd se manifestă între inegali. Prin această distincţie Aristotel a justificat inegalitatea economică şi social-politică a statului sclavagist[24].

Problema creării unui stat ideal o întîlnim la stoici şi îndeosebi la Zenon, în „Politeia“ lui, care n-a ajuns pînă la noi, dar judecînd după observaţiile fragmentare ale lui Diogenes Laertius, este probabil că a fost elaborată după modelul idealizat al legislaţiei lui Licurg.

Plutarch arată că Zenon visa despre un stat mondial. Dată fiind fărîmiţarea lumii greceşti în cetăţi-state rivale, adeseori şi în luptă, deja Aristotel a înţeles necesitatea unificării Greciei, necesitatea unei organizaţii statale unice, dar aceste organizaţii statale unice se refereau numai la Greci şi numai la oameni „liberi“. Soarta „barbarilor“ era aceea de a rămîne în sclavie. Zenon formulează utopic ideea unităţii întregii omeniri, căci după el — cum ne relatează Plutarch — „noi nu trebuie să trăim organizaţi în cetăţi şi deme, fiecare din acestea deosebindu-se cu legile sale speciale, ci toţi oamenii ar trebui să se considere demoţi şi cetăţeni, pentru ca să existe numai un singur fel de viaţă şi o singură orînduire, aşa după cum o turmă foloseşte potrivit regulelor îndeobşte recunoscute păşunea în comun“[25]. Această ideea a fraternităţii a fost preconizată şi de Alexandru Macedon, care ceruse o uniune sufletească (homonoia) şi unirea într-o singură comunitate a macedonienilor şi perşilor[26], o fraternitate umană în care să nu se mai facă deosebire între greci şi „barbari“. Plutarch, entuziasmat de această idee a lui Alexandru Macedon, arăta: „eu aş fi vrut să văd acea zi mare, acea zi sfîntă cînd Alexandru a reunit în acelaşi cort o sută de tinere persane şi o sută de greci sau macedoneni cu care erau logodite; cînd i-a primit pe toţi la aceeaşi masă şi sub acelaşi acoperămînt; cînd el însuşi cu o coroană pe cap, intonînd imnul himeneic,ca un imn de dragoste universală, a celebrat sărbătoarea unirii a două mari popoare, logodit el însuşi cu o persană şi fiind pentru toţi ceilalţi mare preot şi părinte“[27]. Filozofia stoică şi-a însuşit această concepţie; Zenon îşi întruchipează în utopia sa visul unei societăţi în care nu vor mai exista state distincte, ci o singură cetate

---

[22] Aristotel, *op. cit.*, III, 5, 11.
[23] Ibid., IV, 2, 3.
[24] C. I. Gulian, *Aristotel*, Buc., Ed. de stat, 1951, pp. 37—45.
[25] Plutarch, *De fort Alex.*, I, 6.
[26] Arianos, *Anabasis Alex.*, VII, 11.
[27] Janet-Séailles, *Histoire de la philosophie*, Paris, 1923, p. 966.

condusă printr-o lege divină, în care toţi cetăţenii vor depinde unii de alţii şi vor fi uniţi nu prin legi umane, ci prin consimţămîntul lor propriu sau pe bază de iubire. Această idee cosmopolită apare deja la cinici[28].

Fireşte, asemenea idei despre „o armonie socială", despre „înfrăţire universală" etc., nu pot fi pe deplin înţelese decît privite de pe poziţiile intereselor de clasă pe care le oglindeau. Altă accepţie avea ideea de armonie, „de fraternitate" pentru clasele exploatatoare, altă accepţie pentru clasele exploatate. După părerea noastră „homonoia" (armonie) preconizată de Alexandru Macedon urmărea să consfinţească şi „moraliceşte" cuceririle lui.

În secolul al IV-lea se face tot mai simţită atitudinea critică a maselor populare faţă de trista realitate. Din ce în ce mai mult apar idei care arată că bogăţia alungă omenia şi buna înţelegere dintre oameni, ducînd la un egoism deşănţat. Apar tot mai frecvent termenii de „homonoia" (bună înţelegere), „filia" (simpatia reciprocă), în operele lui Xenophon, Isocrate, Platon, Demostenes, reflectînd interesele maselor. Începe o largă mişcare pentru abolirea datoriilor, împărţirea pămînturilor, confiscarea proprietăţii private etc. Apar diferite formule de transformare a societăţii. Toate acestea erau sintetizate prin termenul generic de „koinonia", „comunitate", orînduire în care toate bunurile sînt comune.

Aceste idei sînt foarte bine concretizate mai ales în două comedii ale lui Aristofan, „Adunarea femeilor" şi „Plutos". În „Adunarea femeilor" se satirizează acele năzuinţe şi idealuri sociale pentru care masele populare se pasionează aşa de mult. Femeile îşi propun să desfiinţeze starea de lucruri existentă: să nu mai fie proprietate particulară şi familie, iar averile să se strîngă la un loc şi apoi să se împartă deopotrivă la toţi cetăţenii; în locul căsătoriei să se introducă amorul liber. Praxagora, conducătoarea noului stat, afirmă că pămînturile, toate bogăţiile şi banii, tot ceea ce era în stăpînirea fiecărui proprietar, să fie comune pentru toţi. Fiecare urmează să trăiască din ceea ce este comun şi să nu mai fie pe lume bogat şi sărac, unul să aibă ogoare întinse, iar celălalt să nu aibă nici măcar un petec de pămînt[29].

În „Plutos" Aristofan stăruie asupra nedreptăţilor de care suferă lumea din pricina inegalei şi nedreptei distribuţii a bogăţiilor între oameni. Se face o apologie a sărăciei, sub masca unei zeiţe. Se arată că „sărăcia" face pe oameni muncitori şi ingenioşi şi ei i se datoreşte, chipurile, cinstea, patriotismul şi strălucirea de odinioară.

„Adunarea femeilor" şi „Plutos" sînt ecoul unor preocupări la ordinea zilei. Utopiile acestea au un fundament real. Din consideraţiile Praxagorei se pot vedea clar aspiraţiile meselor populare; este adevărat că aci se oglindesc într-o oarecare măsură şi idealurile lumpenproletarilor atenieni de a trăi fără grijă, fără muncă[30].

---

[28] D i o g. L a e r t., VI, 2, 63; vezi şi W. W. T a r n, *La civilisation hellénistique*, Payot, Paris, 1936, p. 78, 120.

[29] V. V. S t r u v e — D. P. K a l l i s t o v, op. cit., p. 488.

[30] V. S. S e r g h e e v, *Istoria Greciei antice*, Bucureşti, 1951, p. 245; vezi şi G. G l o t z, *Le travail dans la Grèce ancienne*, Paris, 1920, pp. 186—192.

Caracteristic pentru proiectele acestea utopice este faptul că deşi năzuiau să construiască o nouă orînduire socială, mai echitabilă, ele n-a ureuşit să iasă din cercul vicios al relaţiilor tipice sclavagiste. În lumea închipuirilor, toţi cetăţenii vor avea o viaţă plină de desfătări neîntrerupte, dar aceasta se referă numai la oamenii liberi care vor scăpa de povara muncii, deoarece aceasta rămîne mai departe o preocupare exclusivă a sclavilor, deveniţi şi ei un bun comun şi organizaţi într-un armonios sistem de producţie. Această lume de „paraziţi" fericiţi era concepută prin contrast cu cealaltă, a muncii neîntrerupte şi a nenumăratelor suferinţe. Sclavul era considerat doar un simplu corp (soma) sau unealtă neînsufleţită (empsyhon organon). Sclavul nu intră în sfera preocupărilor utopiştilor epocii. El urmează să trăiască mai departe în mizerie, să muncească pînă la istovire pentru oamenii liberi. În „Adunarea femeilor", Praxagora, la întrebarea soţului ei, cine va lucra pămînturile, răspunde că sclavii. Iar în „Plutos", agricultorul sărac, Cremylos, arată şi el că toate lucrările vor fi efectuate de sclavi. El visează despre o societate în care fiecare om liber să aibă „cel puţin un sclav".

Această aversiune faţă de muncă era specific grecească. Platon şi Aristotel se îndepărtează de la programul socratic, care recunoştea munca drept o pîrghie indispensabilă pentru progresul social. După cum vom vedea, numai în romanul utopic al lui Iambulos munca se bucură de o oarecare preţuire.

Nesocotirea muncii era un rezultat al asociaţiei pe care spiritul grecului o făcea în chip natural între sclavie şi muncă. Această atitudine faţă de muncă a fost bine caracterizată de Engels: „Nu democraţia a dus Atena la pieire, cum susţin dascălii europeni care se gudură în faţa prinţilor, ci sclavia care a aruncat oprobiul asupra muncii cetăţeanului liber"[31].

Dat fiind faptul că munca era extrem de istovitoare, săracii îi invidiau pe cei bogaţi care nu munceau nimic şi aveau o mulţme de sclavi. Sărăcimea îşi cheltuia toţi banii pe minimul necesar existenţei sale, mai ales pe mîncare. Aceasta se reflectă în temele utopice gastronomice, deja cunoscute în comedia veche. A. Piatkowski[32] citează o serie de scriitori de dinaintea lui Aristofan, în lucrările cărora apar utopii gastronomice, ca de pildă în „Theria" (Fiarele) lui Crates, în „Agrioi" (Sălbateci) şi în „Perşii" lui Pherecrates etc. Iată un fragment din „Metalleis" a lui Pherecrates, în care se arată impresiile unuia care a reuşit să ajungă în ţinutul morţilor: „Toate erau amestecate într-o bogăţie de nedescris... Rîuri de fiertură groasă, pline de sos, curgeau vuind prin stradelele strîmte, cu bucăţi de pîine, în formă de lingură şi cu prăjituri delicioase, atît de fragede, încît bucăţi mari treceau cu uşurinţă şi de la sine prin gîtlejul morţilor. Lîngă rîuri, în loc de scoici — sfîrăiau mustind mezeluri şi bucăţi de cîrnaţi fripţi"[33].

---

[31] K. Marx şi Fr. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. II, E.S.P.L.P., 1955, p. 294.

[32] A. Piatkowski, op. cit., p. 355—358.

[33] Meinecke, II, p. 299—300 fr. 1, apud Piatkowski, op. cit., p. 356.

Deşi în general, după cum am arătat, viaţa fericită pe care o visau oamenii era raportată mai ales la oamenii liberi, totuşi, mai sporadic, ca de pildă în „Fiarele“ şi „Sălbatecii“ lui Pherecrates, se face aluzie şi la posibilitatea unui trai fericit fără sclavi, adică o societate în care absolut nimeni să nu muncească. Asemenea concepţii utopice au fost influenţate probabil de unele idei care circulau prin secolul V şi IV, conform cărora sclavia era o nedreptate potrivnică naturii omeneşti, întrucît oamenii s-au născut egali. Asemenea păreri ale egalităţii naturale a oamenilor se reflectă de pildă în operele lui Euripide. D. Protase[34] citează pe Hippias din Elis[35], după care „toţi oamenii sînt de acelaşi neam, înrudiţi de la natură, nu prin lege, căci aceasta tiranizează individul şi e contrară naturii“, iar Alcidamas din Eleea[36] îşi exprimă convingerea că „un zeu a creat liberi pe toţi oamenii, iar natura n-a făcut pe nimeni sclav“.

Cu toate că circulau asemenea păreri umanitare în legătură cu sclavii, păreri care fără îndoială au pregătit terenul pentru înlocuirea relaţiilor sclavagiste, totuşi în concepţiile utopice ale timpului n-au avut un ecou deosebit. Concepţiile utopice se bazau pe permanentizarea relaţiilor de producţie sclavagiste.

Un gen special de literatură a fost romanul social, oglindind starea de spirit înclinată spre utopie a lumii elenistice. Descrieri ale unor ţări străine, ale felului de trai şi ale moravurilor diferitelor triburi se întîlnesc în literatura greacă încă de pe timpul logografilor. În perioada elenistică, descrierile de acest fel capătă un caracter specific, dezvoltîndu-se ca un gen literar special: sub forma unor cercetări asupra trecutului îndepărtat sau al descrierii unor călătorii fantastice, în care amănuntele reale se împletesc cu fantezia, autorii acestor lucrări zugrăvesc tabloul unor relaţii sociale ideale, expun teorii cu privire la dezvoltarea diferitelor formaţiuni sociale. Cu tot caracterul lor utopic, aceste fantezii sociale, utopii, din perioada elenistică poartă pecetea realităţii pe care o critică şi din care caută să evadeze în împărăţia idealului lor social.

În categoria acestui gen de roman utopic intră lucrările lui Hekataios din Abdera, Euhemeros şi mai ales ale lui Iambulos. Lucrările acestea din punctul de vedere al evoluţiei concepţiilor utopice prezintă o fază mai avansată, lucru pe care îl remarcă o serie de istorici de literatură şi istoriografi[37—39].

---

[34] D. Protase, *Sclavii în opera lui Euripide și concepția sa despre sclavaj*, în „Studii clasice“, I (1959), pp. 87—88.
[35] Platon, *Protagoras*, 337, apud D. Protase, op. cit., p. 87.
[36] Alcidamas, *Mess.*, fr. 1, apud D. Protase, op. cit., p. 88.
[37] W. W. Tarn, op. cit., p. 79.
[38] V. S. Sergheev, op. cit., p. 332.
[39] R. Pöhlmann, *Geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus*, vol. II, München, 1893, p. 55; vezi şi M. Beer, *A szocializmus és a társadalmi harcok története*, vol. I, Kolozsvár, Józsa Béla Athenaeum, 1945, p. 88; Hornyánszky Gyula, *A szocializmus költészete a görög ókorban*, în „Egyetemes philológiai közlöny“, XXVI, fasc. 1, Budapest, Franklin Társulat, 1902, pp. 880—881; E. Rohde, op. cit., p. 221—224; I. Kaerst, *Geschichte des hellenistischen Zeitalters. Das Wesen des Hellenismus*, vol. II,

Hekataios din Abdera era contemporan al lui Ptolemaeus. El a fost elevul lui Pyrrhon, după cum relatează Diogenes Laertius[40]. De la el au rămas două lucrări, una asupra Hyperboreenilor şi cealaltă „Aigyptiaka". În lucrarea sa despre Hyperboreeni, Hekataios mută reşedinţa fericirii omeneşti dincolo de dealurile rhipaee, despărţite de locuinţele celorlalţi oameni, prin întinderi de ţări fără de sfîrşit, pustii şi înţepenite de gheaţă, unde locuieşte în singurătatea fericită poporul iubit de zei al Hyperboreenilor. Acesta îşi petrece viaţa în tihnă, în ospeţe nesfîrşite, serbări de muzică în cinstea zeului Apollo. Această ţară fericită ar fi fost aşezată pe insula Helixoia în Oceanul nordic, faţă în faţă cu ţara celţilor[41]. Diodor[42] ne dă indicaţii preţioase şi asupra celeilalte lucrări a lui Hekataios, „Aigyptiaka". Aici se găsesc descrieri de monumente, informaţii abundente, dar fireşte fanteziste, asupra ideilor religioase din Egiptul vechi şi asupra influenţelor pe care ştiinţa egipteană le-a exercitat asupra unor învăţaţi din Grecia.

Mai mult interes prezintă însă Euhemeros din Messina care a fost prietenul lui Casandru, regele Macedoniei. Lui Euhemeros i s-au încredinţat diferite misiuni din partea regelui în regiuni îndepărtate, ceea ce i-a prilejuit să-şi noteze impresiile sale de călătorie care pe lîngă elementul real cuprind şi o serie de ficţiuni. Lucrarea sa este intitulată „hiera anaggrafe" (Hrisovul sfînt). Informaţii preţioase despre Euhemeros se găsesc mai ales la Diodor[43].

În timpul călătoriilor sale, aşa cum ne relatează Diodor, Euhemeros ar fi ajuns la o grupă de insule, între care se distingeau mai ales trei: prima numită „cea sfîntă", foarte bogată în tămîie şi mirodenii, era locuită de poporul Panchaenilor; a doua era locul de înmormîntare a celor decedaţi pe insula sfîntă; în sfîrşit, a treia, la o depărtare de 30 de stadii spre răsărit, era de o mărime considerabilă, aşa de aproape de India, încît de pe promontoriul răsăritean al insulei se vedea uscatul indian. „Această insulă, numită Panchaia, cuprindea multe lucruri demne de a fi semnalate. Ea era locuită de autohtoni numiţi Panchaeni, de Oceaniţi, de Indieni, de Sciţi şi de Cretani"[44–45]. Euhemeros descrie frumuseţile acestei insule, fertilitatea exuberantă a cîmpiei ce înconjoară capitala Panara, belşugul vegetaţiei, apele curgătoare, varietatea faunei, bogăţia în metale. Intr-o asemenea ţară locuia un neam de oameni fericiţi şi evlavioşi, grupat în trei caste, beneficiind de darurile bogate ale naturii după o împărţire dreaptă a bunurilor comune tuturor. Cele trei caste erau ale preoţilor, care cuprindea însă şi pe meşteşugari, a doua a plugarilor

---

partea 1, Leipzig—Berlin, 1909, pp. 216—232; Wilamovitz—Moellendorf, *Die griechische und römische Literatur und Sprache*, vol. III, Leipzig, 1912, p. 187; F. Susemihl, *Geschichte der griechischen Literatur*, I, Leipzig, ed. Teubner, 1891, p. 316.

[40] Diog. Laert., IX, 69.

[41] Diodor, II, 43.

[42] Diodor, I, 46—49.

[43] Diodor, V, 42, VI frgm. 2; vezi şi Sext. *Emp* IX. 17. 51; Cic. *de nat. deor.* 1, 42; Ennius, ed. Vahlen, p. 223; Lact. *div. inst.* I, 11.

[44] Némethy G., *Addenda reliquiis Euhemeri*, în „Egyetemes philologiai közlöny", XVII, Franklin Társulat, 1893, pp. 1—14.

[45] Diodor, V, 42.

şi a treia a soldaţilor şi a păstorilor. Preoţii erau conducătorii statului, ei judecau procesele şi rezolvau afacerile publice. „Plugarii cultivă pămîntul şi recoltează în comun toate roadele... Nu este permis nimănui de a poseda nimic propriu, cu excepţia unei case şi a unei grădini“[46]. Preoţii primeau produsele solului, încasau veniturile statului şi le distribuiau, reţinînd pentru ei o cotă dublă. Pămîntul se afla în proprietatea statului, cultivat în loturi individuale, dar întreaga producţie şi repartiţie erau supuse controlului obştesc.

Este interesant sistemul retribuirii în această ţară imaginară. Cel care cultiva un lot mai mare de pămînt primea o recompensă mai mare.

Euhemeros într-o povestire fantastică despre insula Panchaia, expune şi o teorie raţionalistă asupra originii zeilor. Pentru Euhemeros zeii sînt fie nişte forţe eterne ale naturii sau aştri cereşti, fie nişte oameni zeificaţi pentru activitatea lor, cum au fost cîndva Zeus, Hera şi alţii. Teoria raţionalistă a lui Euhemeros îşi are izvorul în faptul că el a fost un adept al şcolii cirenaice care se caracteriza printr-un fel de scepticism, aversiune faţă de ideile religioase şi miturile în circulaţie în acel timp. Concepţia, după care, zeii nu sînt altceva decît nişte muritori de rînd, însă divinizaţi după moartea lor pentru faptele lor eroice, se bazează pe o inscripţie (de aici şi numele lucrării) pe care Euhemeros ar fi găsit-o într-un templu din Panara. Această inscripţie, consacrată celor mai vechi zeităţi ale mitologiei greceşti, Uranos, Kronos şi Zeus, relatează că aceşti zei ar fi fost pe timpuri nişte regi din Panchaia. O asemenea teorie raţionalistă era cu totul nouă. Era un fel nou de a explica miturile locale. După cum arată Croiset[47], este vorba despre un nou fel de a vedea problemele care corespundea spiritului epocii, cînd credinţele naive au început treptat să dispară. Subliniem şi noi că teza raţionalistă a lui Euhemeros a fost progresistă în gîndirea socială a antichităţii. Acest lucru este demonstrat şi prin adepţii numeroşi ai acestei concepţii, fapt care este destul de plastic exprimat prin reacţia lui Cicero[48]: „Cum? Oare nu sînt lipsiţi de orice credinţă cei ce ne încredinţează că acei zei pe care obişnuiam să-i cinstim, să-i implorăm şi să-i venerăm, sînt doar nişte bărbaţi viteji, vestiţi şi puternici, dar care au fost zeificaţi după moartea lor? Această explicaţie a fost argumentată mai ales de Euhemeros, pe care în afară de alţii l-a urmat şi Enius al nostru“. După părerea noastră, este foarte semnificativ acest „praeter ceteros“ („în afară de alţii“) din citatul amintit, care demonstrează că „euhemerismul“ în antichitatea greacă a avut numeroşi adepţi. Sînt de asemenea preţioase informaţiile pe care le dă Lactantiu[49] despre Euhemeros.

---

[46] Ibid.

[47] A. Croiset—M. Croiset, *Histoire de la littérature grecque*, vol. V., Paris, 1899, pp. 147—148.

[48] *De nat deor,* I, 42. „Quid? Qui aut fortes aut claros aut potentes viros tradunt post mortem ad deos pervenisse, eosque esse ipsos, qui nos colere, precari venerarique soleamus, nonne expertes, sunt religionum omnium? Quae ratio maxime tractata ab Euhemero est quem noster praeter ceteros Ennius et interpretatus et secutus est. Ab Euhemero autem et mortes et sepulturae demontrantur deorum.“

[49] Lactantius, *Divin. inst.* I, II.

Despre viaţa lui Iambulos nu se cunosc mult amănunte. Se crede că ar fi trăit înaintea lui Diodor, înaintea lui Cezar şi August. Greu se poate preciza momentul în care acesta şi-a desfăşurat activitatea sa. După părerea lui E. Rohde[50], din relatările lui Diodor[51] s-ar putea găsi un punct de reper pentru stabilirea timpului în care a trăit Iambulos. Diodar ne informează că Iambulos mersese la un rege filo-elin din India, care îşi avea reşedinţa în Palibothra. Pornind de aici, Rohde ajunge la concluzia că descrierii lui Iambulos i se potriveşte perioada domniei lui Candragupta, Bindusara şi Azoka. Aceasta înseamnă că Iambulos ar fi trăit aproximativ în secolul al III-lea î. e. n. După părerea lui W. Willamovitz-Moellendorf[52], Iambulos ar fi trăit în secolul al II-lea î. e n. Şi noi pledăm mai mult pentru secolul al III-lea.

În romanul utopic al lui Iambulos se dă frîu liber fanteziei creatoare, ducîndu-l pe om într-un regat al soarelui, în minunata Indie şi Arabie fericită, cu o vegetaţie luxuriantă şi variată, ca în basme. În condiţiile unei clime minutate, într-o abundenţă de bogăţii naturale, unde fluxul şi refluxul mării se repetă cu o exactitate matematică, durata zilei este egală cu cea a nopţii, uleiul şi vinul se găsesc din belşug, fructele trestiei se transformă de la sine în pîine dulce şi soarele străluceşte mereu. „Clima din ţara lor este perfect temperată, întrucît ei trăiesc pe linia echinocţiului şi nu-i supără nici căldurile, nici frigul. Poamele lor rodesc cît e anul de mare"[53]. „Îşi petrec viaţa în livezi, pămîntul le dă hrană din belşug, deoarece datorită rodniciei solului şi climei temperate, roadele pămîntului cresc de la sine, întrecînd nevoile lor"[54]. „Apa izvoarelor lor fierbinţi, dulce şi întremătoare, îşi păstrează căldura şi nu se răceşte niciodată dacă nu i se adaugă apă rece sau vin"[55]. Elementul tămăduirii miraculoase este şi el prezent, sub forma unui animal al cărui sînge" are o însuşire minunată. El vindecă pe dată orice tăietură făcută pe un corp viu, iar o mînă sau altă parte a trupului care a fost tăiată poate fi lipită la loc cu ajutorul lui, atîta timp cît rana este proaspătă"[56].

Pe această insulă nu exista nici duşmănie, nici conflicte, ci o armonie desăvîrşită. „Cum nu există pizmă între ei, nu există nici vrajbă. De-a lungul întregei lor vieţi, ei păstrează neştirbită dragostea de unitate şi bunăînţelegere"[57]. Este subliniată mai ales ideea de „homonoia" şi „filotimia", adică dragostea de unitate şi bună înţelegere care stă la baza acestei societăţi.

Lucian din Samosata[58], în „Vera historia", pune la îndoială veraci-

---

[50] E. Rohde, op. cit., p. 225.
[51] Diodor, II, 60.
[52] W. Willamovitz—Moellendorf, op. cit., p. 187; vezi şi Szepesi Tibor, *Iambulos és utópiája*, în „Studia antiqua", vol. III, Budapesta, nr. 1—3, p. 225.
[53] Diodor, LV, 6.
[54] Diodor, LVII, 1.
[55] Diodor, LVII, 3.
[56] Diodor, LVIII, 4.
[57] Diodor, LVIII, 1.
[58] Lukian, *Vera hist.* I, 3: vezi şi Tzetzes, *Chiliades* VII, 727, în „Ioannis Tzetzae Historiarum variarum Chiliades", Lipsiae, Ed. Teophilus Kiesslingius, 1826.

tatea celor relatate de Iambulos, socotindu-le niște minciuni. Informații despre Iambulos se mai găsesc și la scriitorul bizantin Ioannis Tzetzes, în „Historiarum variarum chiliades".

Se pune întrebarea de ce Iambulos își întruchipează idealul său într-un stat al soarelui? Beniamin Farrington[59], în esseul său despre Diodorus Siculus, citînd un pasaj din Istoria universală, caută să dea un răspuns la această problemă. El arată că soarele „care își revarsă lumina și căldura peste toți deopotrivă", era strîns asociat în gîndirea clasică cu ideea de dreptate. Există nenumărate dovezi că într-o serie de religii unde închinarea la stele se împletea cu năzuința spre o societate mai bună, soarele era considerat supremul împărțitor al dreptății, păstrătorul cinstei, tămăduitorul nedreptăților, cel care ținea cumpăna dreaptă... În secolul al III-lea î. e. n., soarele devenise centrul aspirațiilor milenare ale celor oropsiți. Se credea că, periodic, regele soare va coborî din cer pe pămînt pentru a înscăuna dreptatea și pentru a-i face pe toți oamenii părtași ai unei fericiri „desăvîrșite). Față de această părere a lui B. Farrington avem însă o rezervă. Legarea ideii de dreptate de soare are și un caracter de clasă. Se știe că mai ales în Orient soarele a fost reprezentat prin domnitorul țării, dar dreptatea domnitorului nu putea fi identificată cu dreptatea la care aspira poporul. Deci soarele simboliza cu totul altceva pentru clasele exploatatoare decît pentru clasele exploatate.

În statul utopic al lui Iambulos cetățenii sînt egali între ei din toate punctele de vedere. Ei trăiesc în continuități, în grupe de cîte 300—400 de oameni, în corpuri sociale sau „sisteme", în care toți lucrează egal și își împart în mod egal rezultatele muncii[60]. Proprietate privată nu există sub nici o formă, nu există nici familie. Copiii aparțin întregei comunități și nimănui în particular.

Munca fizică, contrar mentalității întîlnite pînă în prezent, se bucură de multă prețuire. Munca este practicată de toți membrii comunității și pentru a înlătura uniformitatea distrugătoare care diformează natura umană, cetățenii „regatului soarelui" îndeplinesc cele mai variate munci fizice sau intelectuale. Cei care la un moment dat practică vreo meserie, mîine strîng fructe sau se duc la pescuit, sau fac pe servitorii, sau se ocupă cu probleme administrative, putînd deveni chiar conducătorii unei grupe. Într-un asemenea sistem nu există noțiunea de sclavagism. Nu există loc nici pentru avere, ambiție sau invidie, sau pentru luptă între clase, fiindcă nu există clase, societatea fiind bazată pe „homonoia", pe „concordia", pe „iubire". Trăind în condițiile unei naturi bogate, pe pajiști veșnic înflorite, „heliopoliții" (așa se numesc cetățenii acestui stat) se ocupă cu științele, îndeosebi cu astronomia[61], observînd viața zeului lor de căpetenie — Soarele. Deși există o abundență atît de mare de bogății, oamenii nu consumă decît ceea ce constituie strictul necesar pentru existența lor.

---

[59] B. Farrington, *Head and Hand in Ancient Greece*, London, 1947, p. 75, apud Szepesi T., pp. 237.
[60] Diodor, LVII, 1.
[61] Diodor, LVII, 3.

Care este deosebirea între utopia lui Euhemeros și Iambulos și utopiile anterioare? În utopiile lui Iambulos și Euhemeros se poate constata o evoluție a gîndirii de la problemele organizării consumului la problemele organizării producției. Aceasta fără îndoială constituie o dovadă elocventă a maturității de gîndire socială și a marii ei apropieri de problemele organizării societății.

O altă trăsătură caracteristică importantă a utopiilor amintite este aceea că, spre deosebire de utopiile lui Platon, care căuta să înfățișeze un tip de stat sclavagist ideal, aci se concepe un stat fără sclavie.

În sfîrșit, utopiile lui Euhemeros și Iambulos nu oglindesc societatea greacă propriu-zisă, ci cea elenistică, prin urmare ele nu sînt inspirate de un oarecare stat-oraș grec, ci de o țară îndepărtată. La Euhemeros, de pildă, ideile sale utopice sînt vădit influențate de societatea indiană și cele trei caste nu sînt altceva decît idealizarea societății indiene.

Însăși posibilitatea apariției unor asemenea idei dovedește criza în care se afla societatea sclavagistă în secolele IV și III înaintea erei noastre. Această criză consta în faptul că societatea greacă din această epocă atinsese acum limita extremă a posibilităților ei de dezvoltare. Contradicțiile existente cereau o rezolvare a lor. Dar o soluție revoluționară nu era posibilă pentru că sclavii nu reprezentau o forță în stare să refacă societatea pe alte baze. Relațiile sclavagiste se cereau desființate pentru că constituiau o frînă în calea dezvoltării societății. Cultura elenistică a oglindit această criză și ea însăși a contribuit la descompunerea formațiiunii social-economice sclavagiste, la ruperea vechilor relații sociale. Credem că utopiile sociale, doctrinele eshatologice și viziunile apocaliptice apărute mai ales în perioada Seleucizilor, n-au fost altceva decît o oglindire pe plan ideologic, este adevărat deformată, a luptei și năzuințelor sociale ale maselor[62]. Socotim că acesta ar fi un alt moment în dezvoltarea concepțiilor utopice din antichitatea greacă.

Este evident că, concepțiile utopice, deși în mod deformat oglindeau realitatea, au avut o influență mai mult sau mai puțin simțitoare asupra unor mișcări sociale. Este probabil ca concepțiile utopice să fi avut o anumită influență asupra diferitelor răscoale ale sclavilor. Sclavii, după cum foarte just a arătat Lenin, niciodată n-au putut să creeze o majoritate conștientă, n-au reușit să vadă clar ținta spre care mergeau, n-aveau partide care să le dirijeze lupta. Dar, de aici nu trebuie să deducem că sclavii erau lipsiți de conștiința intreselor lor de clasă. Răscoalele sclavilor din a doua jumătate a secolului al II-lea î. e. n. și acelea care s-au declanșat mai tîrziu în diferite părți ale Mediteranei și Crimeei, sînt o indicație elocventă în acest sens. Altfel nu s-ar putea explica dezlănțuirea aproape concomitentă a răscoalei sclavilor din Sicilia[63], în minele din Africa, în insula Delos, la Pergam, sub conducerea lui Aristonikos[64], ca și cea din regatul Bosforului cimerian, condusă de Saumacos. Fără îndoială

---

[62] A. B. Ranovici, op. cit., p. 388.
[63] Diodor, XXXIV—XXXV.
[64] Diodor, XXXIV—XXXV, 2, 26; Strabo. XIV, 1, 38; Orosius, *Adversus paganos*, V, 9, 4.

că unele concepții utopice sub forma lor cea mai evoluată, ca de pildă ale lui Iambulos, să fi avut o anumită influență asupra conștiinței sclavilor.

Noi am vrea să arătăm influența posibilă a utopiei lui Iambulos asupra răscoalei lui Aristonikos din anul 133 î. e. n.

După moartea lui Tiberius Gracchus izbucnește o răscoală a sclavilor din regatul Pergamului, regat pe care Attalos al III-lea l-a lăsat ca moștenire Romei. Mișcarea a fost condusă de Aristonikos, fiul nelegitim al lui Eumenes al II-lea. Aristonikos proclamă eliberarea sclavilor și cheamă la răscoală toată sărăcimea. Despre aceasta ne informează Diodor[65], care ține să sublinieze că la răscoală, în fară de sclavi, au participat „cei săraci dintre oamenii liberi", iar Strabo[66] ne relatează că Aristonikos plecînd prin regiunea Mediteranei, a adunat o mulțime de săraci liberi și sclavi, chemați la glasul libertății. Aristonikos îi numește pe partizanii săi „heliopoliți". Denumirea aceasta a fost probabil împrumutată din romanul utopic al lui Iambulos. Nu este exclus ca ecoul proiectelor de reorganizare socială ale lui Iambulos să se fi resimțit și în programul de reforme sociale al lui Aristonikos, părere ce este împărtășită și de N. A. Mașkin[67]. Această influență probabilă o subliniază și A. B. Ranovici[68]: „Este evident — scrie el — că aici s-a făcut simțită influența romanului utopic al lui Iambulos, în care se vorbea de o „cetate a soarelui" unde nu există inegalitate și exploatare..." R. Pöhlman[69] socotește că răscoala lui Aristonikos nu este altceva decît o transplantare în realitate a utopiei lui Iambulos.

Atît Pöhlman cît și Tarn[70] fac o legătură între răscoala lui Aristonikos și utopia lui Iambulos, pornind de la două considerente. În primul rînd de la denumirea de „heliopolitani" care se dă adepților lui Aristonikos, în al doilea rînd de la prezența în cartierul lui Aristonikos a lui Blossius din Cumae, un filozof stoic, prieten al lui Tiberius Gracchus. După părerea lui Tarn și Pöhlman, acest Blossius ar fi făcut cunoscut lui Aristonikos concepțiile utopice ale lui Iambulos.

Poziția lui Rostovtzeff[71] pare să fie deosebită de părerile lui Pöhlman și Tarn. El reia părerile care existau în legătură cu influența lui Iambulos asupra lui Aristonikos. Consideră însă că denumirea de „heliopolitani" dată adepților lui Aristonikos trebuie legată mai mult de credințele orientale în Helios, zeul dreptății și apărătorul celor năpăstuiți. Pe de altă parte, Rostovtzeff este înclinat să dea mișcării lui Aristonikos mai mult un caracter religios decît social.

Se pune mai departe întrebarea dacă nu cumva se poate stabili o legătură între ideile utopice din perioada elenistică și ideile caracteristice începutului deceniului al III-lea din secolul I î. e. n. din societatea

---

[65] Diodor, XXXVI, 6.

[66] Strabo, XIV, 1, 38.

[67] N. A. Mașkin, *Principatul lui August*, București, Ed. de st. pt. lit. științifică, 1954, p. 214.

[68] A. B. Ranovici, op. cit., p. 387.

[69] R. Pöhlmann, op. cit., pp. 70—77.

[70] Szepesi Tibor, op. cit., p. 236.

[71] M. Rostovtzeff, *Die hellenistische Welt*, vol. II, Tübingen, 1955, pp. 635—637.

romană? Tarn a încercat să stabilească o asemenea legătură, în lucrarea sa „Alexander Helios and the Goldnen Age“ (Alexandros Helios și epoca de aur“).

După părerea lui Tarn ecloga a IV-a a lui Vergiliu, în care se vorbeşte despre începutul unei epoci noi, despre naşterea unui prunc vlăstar al zeilor, se găseşte sub influenţa concepţiilor utopice din epoca elenistică. Se pare că este vorba despre un copil al Soarelui, a cărui venire pe pămînt va însemna începutul unei ere a fericirii. Este posibil ca cultul lui Helios din perioada elenistică, prin intermediul oracolelor sibylene, să se fi reflectat şi în ecloga a IV-a a lui Vergiliu[72]. Tarn consideră că ideea „înţelegerii“ între toţi oamenii îi aparţine lui Alexandru Macedon, că această idee a fost dezvoltată şi preluată de stoici, şi că un anumit moment al evoluţiei acestor concepţii utopice îl constituie ideile lui Iambulos care au avut o influenţă şi asupra lui Antonius şi Cleopatra.

Este semnificativ că gemenii născuţi din căsătoria lui Antoniu şi Cleopatra capătă nume astrale de care erau legate visurile părinţilor lor. Astfel, fiul primeşte numele de Alexandros Helios[73].

Ţinem să accentuăm din nou, ceea ce am arătat mai sus, că nu poate fi confundată „deptatea claselor dominante cu dreptatea la care aspiră poporul. Soarele pentru cei exploataţi era simbolul izbăvirii lor, iar pentru exploatatori simbolul permanentizării exploatării.

Influenţa concepţiilor utopice se resimte şi în epoda a XVI-a a lui Horaţiu. Și el vorbeşte despre începutul unei ere noi. Arată că Roma va fi călcată în picioare de „barbari“. Oamenii în acest caz vor trebui să fugă încotro îi vor duce vînturile. Ţinta principală a exilaţilor urma să fie „insula fericiţilor“, scăldată de ocean. Această insulă a fericiţilor par să fie insulele Canare din Oceanul Atlantic. „Să ne îndreptăm spre bogatele ţinuturi şi spre insulele fericite, unde fără a fi cultivat, pămîntul dă roade în fiecare an... unde mierea curge din scorbura stejarului şi izvoarele iuţi se reped zgomotoase din vîrful munţilor. Acolo vin caprele singure, ca să fie mulse și oile își întind, bucuroase, ugerele pline... Jupiter a păstrat aceste ţărmuri unui popor virtuos, cînd a prefăcut în aramă veacul de aur şi pe acesta apoi în veac de fier“.

Semnificativ este şi simbolul monedelor bătute de Mussidius Longus în secolul I î. e. n. Acesta a bătut monede cu imaginea triumvirilor. Pe unele din monedele sale este reprezentată zeiţa Concordia. Pe aversul unora dintre monede este reprezentată personificarea Soarelui.

Și în societatea romană asuprirea maselor a făcut pe oameni să caute o ieșire în perspectivele fantastice ale unei lumi reînnoite. Ideile despre buna înțelegere, fericire, pace sînt frecvente. Și în societatea romană Soarele devine un simbol al năzuinţelor oamenilor nedreptăţiţi.

Este neîndoielnic că şi poeţii medievali au recurs la împrumuturi din utopiştii antici, cu toate că nu se poate vorbi întotdeauna despre un împrumut direct sau conştient. Se pare însă că persistenţa unei tradiţii sau chiar a unui fond comun de concepţii uotpice din antichitate a con-

---

[72] Szepesi Tibor, op. cit., p. 236.
[73] N. A. Maşkin, op. cit., p. 213—214.

stituit un izvor de inspiraţie utopiştilor din evul mediu. Şi în evul mediu circulă diferite teorii potrivit cărora o societate ideală nu poate fi decît aceea în care bunurile sînt comune, în care nu există clase şi un aparat de asuprire.

Este foarte probabil ca lucrarea lui Campanella, „Civitas solis" să se fi găsit sub influenţa lui Iambulos, pe care Campanella să-l fi cunoscut cel puţin prin traducerea latină a lui Diodor. În „Cetatea Soarelui" a lui Campanella sînt o serie de idei asemănătoare celor ale lui Iambulos. În „Cetatea Soarelui" fiii Soarelui sînt înfrăţiţi pentru totdeauna cu natura. Apare ideea că izvorul tuturor nedreptăţilor sociale îl constituie proprietatea privată. În cetatea lui Campanella nu există bogaţi şi săraci, proprietari şi lipsiţi de proprietate. Munca este generală şi obligatorie. Proprietatea comună determină caracterul comun al muncii. După Campanella, proprietatea comună nu se rezumă numai la mijloacele de producţie, ci trebuie extinsă şi asupra bunurilor. Aceasta deoarece originea proprietăţii rezidă nu numai în faptul că există stăpînirea individuală asupra mijloacelor de producţie, dar şi în aceea „că avem fiecare în parte locuinţe, copii şi soţii proprii[74].

A. L. Morton face o paralelă între lucrarea lui Iambulos şi un poem utopic „Ţara Cokaygne", apărut în secolul al XIV-lea în Anglia, al cărui autor nu este cunoscut. În acest poem se descrie o insulă îmbelşugată ca în basme, unde domnesc tinereţea şi vara veşnică, prietenia şi pacea. Cokaygne este o ţară a păcii, a fericirii şi a dreptăţii sociale.

„E veşnic zi, nu-i nicicînd noapte,
De ceartă nu s-a pomenit,
Iar viaţa-i fără de sfîrşit"[75].

Clima minunată a acestei insule, belşugul din Cokaygne, ne aduce aminte de descrierile lui Iambulos.

În acelaşi poem se remarcă influenţa unor teme gastronomice din lucrările predecesorilor lui Aristofan.

„Pe case şi locaşuri sfinte,
În loc de draniţă, plăcinte.
Prin colţuri, turle de budincă
De cea din care regi mănîncă".

Iţi pică ciocîrlia-n gură
Gătită gata ca friptură,
Cu sos, cu ceapă rumeioară
Şi pulbere de scorţişoară"[76].

Cred că ar putea constitui un obiect de studiu influenţele exercitate de concepţiile utopice din antichitate asupra utopiilor de mai tîrziu.

---

[74] M. Ioanid, *Utopistul comunist Tomasso Campanella, Cetatea Soarelui*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1959, pp. 5—38.
[75] A. L. Morton, op. cit., p. 14.
[76] Ibid., p. 16.

În concluzie, utopiile, cu tot caracterul lor fantezist, poartă pecetea realității pe care o critică. La baza apariției diferitelor tipuri de utopii sociale din antichitate stă modul de producție sclavagst cu contradicțiile sale.

Se pot, cu aproximație, preciza cîteva momente mai importante din istoria utopiei din antichitate, ca:

1. Trecerea de la orînduirea comunei primitive la cea sclavagistă.
2. Concepțiile utopice din perioada de dezvoltare și înflorire a sclavagismului clasic (Hekataios, Hellanikos, Herodot).
3. Criza statelor-orașe grecești (sfîrșitul sec. V și sec. IV, Protagoras, Platon, Aristofan etc.).
4. Epoca elenistică (Hekataios din Abdera, Euhemeros și Iambulos).

Se poate remarca o evoluție în concepțiile utopice din antichitate de la utopia lui Platon pînă la utopiile lui Euhemeros și Iambulos, de la un stat ideal bazat pe relații sclavagiste pînă la un stat ideal fără relații sclavagiste.

Concepțiile utopice din antichitate, deși răzlețe și nelegate într-un sistem, prezintă interes în primul rînd prin faptul că ele constituie izvoarele literare posibile ale utopiei în general; în al doilea rînd, fiindcă unele dintre ele este posibil să fi impulsionat și unele mișcări sociale. După părerea noastră, și ele au contribuit în unele cazuri la creșterea conștiinței maselor, deoarece prin critica mai mult sau mai puțin ascuțită a rînduielilor existente și prin propovăduirea unei orînduiri mai bune, au cultivat ura față de exploatatori.

Dar, concepțiile utopice din antichitate nu trebuie nici subapreciate nici supraapreciate.

Concepțiile utopice din antichitatea greacă erau idealiste, fiindcă porneau de la cerințele naturii omenești, de la idealuri etice, nu din condițiile materiale ale producției.

Utopismul antic oferă teren și pentru unele teorii reacționare, de întoarcere la primitivism, barbarism, crearea unei societăți ideale numai pentru oamenii liberi, disprețul față de muncă etc.

Utopismul antic nu aduce o critică ascuțită a relațiilor de producție, a diferitelor instituții și curente contemporane. El are un caracter de clasă mărginit istoricește.

Utopia socială din antichitatea greacă desemnează un socialism primitiv și neștiințific. Ideile sînt de cele mai multe ori naive și inconsistente.

Cu toate acestea, socotim că și ele, așa cum au arătat Marx și Engels în „Manifestul Partidului Comunist", sînt produsul aspirațiilor pline de presimțire ale celor obidiți spre o prefacere generală a societății.

Catedra de limba romînă

К ВОПРОСУ ОБ ЭВОЛЮЦИИ УТОПИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ В ГРЕЧЕСКОЙ АНТИЧНОСТИ

(Краткое содержание)

С древнейших времён и до современной эпохи утопические взгляды претерпели долгую эволюцию. Социальные утопии греческой античности являются одним из звеньев развития утопии вообще, возможными литературными источниками утопических взглядов, появившихся позже, принятых непосредственно или посредственно, сознательно или несознательно. Социальные утопии греческой античности, безразлично от принятых ими форм, появились не случайно. Рабовладельческий способ производства определил появление различных типов социальных утопий в зависимости от различных моментов своего развития. Утопические идеи претерпели эволюцию от гомеро-гесиодской до эллинистической эпохи, до взглядов Ямбула. В этой эволюции можно установить, примерно, несколько более важных моментов:
1. Переход от первобытной общины к рабовладельчеству; 2. Утопические взгляды периода развития и расцвета классического рабовладельчества; 3. Кризис греческих государств-городов (конец V и начало IV вв.); 4. Эллинистическая эпоха.

Утопические взгляды греческой античности выражают различные социальные тенденции, отражают чаяния и стремления основных и неосновных борющихся классов, то-есть рабовладельцев, рабов, мелких производителей и т. д. Утопия Платона, например, отражала кризис рабовладельческого общества, греческих государств-городов конца V и начала IV вв., стремление открыть в идеологическом плане путь к восстановлению государства аристократии. Утопия мелких производителей стремилась создать идеальное общество, основанное, однако, на рабовладельческих отношениях.

В эволюции социальной утопии греческой античности важную роль играли взгляды Евфемера и Ямбула, отражающие эволюцию социального мышления от вопросов организации потребления к вопросам организации производства. В отличие от утопии Платона, который стремился изобразить идеальное рабовладельческое общество, Евфемер и Ямбул понимают общество без рабства. Возможность появления таких идей у Евфемера и Ямбула отражает, несомнено, кризис рабовладельческого общества, существующие противоречия, требующие своего разрешения.

Социальные утопии, отражающие очень часто действительность, хотя и в искаженном виде, оказали более или менее сильное влияние на некоторые социальные движения. Особенно можно сделать связь между более развитой формой социальной утопии Ямбула и восстанием Аристоника в 133 г. д.н.э. Утопия Ямбула оказала влияние, вероятно, и на более поздние социальные утопии, например, на утопии Кампанеллы в „Civitas solis".

Что касается их значения, утопические взгляды античности нельзя ни недооценивать, ни преувеличивать. Они были идеалистичны и боль-

шей частью не делали острой критики существующим порядкам. Они намечали примитивный и ненаучный социализм, они не составляли системы. Несмотря на это, социальные утопии античности имеют своё значение в истории социального мышления, так как они являются результатом стремлений, полных предчувствий, угнетённых слоёв о всеобщем преобразовании общества. Эти утопические взгляды послужили, вероятно, источником вдохновения и для взглядов будущих великих утопистов, и, принятые критически, являются одним из составных источников научного социализма.

CONSIDÉRATIONS SUR L'ÉVOLUTION DES CONCEPTIONS UTOPIQUES DANS L'ANTIQUITÉ GRECQUE

(Résumé)

Les conceptions utopiques ont connu une longue évolution, des temps les plus anciens aux temps modernes. Les utopies sociales de l'antiquité grecque constituent un maillon du développement de l'utopie en général et sont les sources littéraires possibles des conceptions utopiques qui ont paru plus tard, sources soit directes, soit indirectes, utilisées consciemment ou non. Les utopies sociales de l'antiquité grecque n'ont pas paru au hasard, quelles que soient les formes qu'elles ont revêtues: c'est le mode de production esclavagiste qui a déterminé l'apparition de différents types d'utopies sociales, en corrélation avec les divers moments de son évolution. Les idées utopiques ont connu un certain développement, depuis l'époque homérique et hésiodique jusqu'à l'époque hellénistique et aux conceptions de Iamboulos. On peut établir approximativement quelques moments plus importants dans cette évolution: 1. Le passage du régime de la communauté primitive au régime esclavagiste. 2. Les conceptions utopiques de la période de développement et de floraison de de l'esclavagisme classique. 3. La crise des villes-états grecques (fin du Ve siècle et début du IVe). 4. L'époque hellénistique.

Les conceptions utopiques de l'antiquité grecque expriment diverses tendances sociales, réfléchissent les aspirations des classes fondamentales en lutte, c'est à dire des maîtres d'esclaves, des esclaves, des petits producteurs etc. L'utopie de Platon reflète par exemple la crise de la société esclavagiste, de la „polis" grecque de la fin du Ve siècle et du début du IVe, la tendance à ouvrir sur le plan idéologique la voie à la restauration de la domination de l'aristocratie. L'utopie des petits producteurs tendait à créer une société idéale, mais fondée sur les rapports esclavagistes.

Dans l'évolution de l'utopie sociale dans l'antiquité grecque un rôle important est joué par les conceptions d'Evhémère et de Iamboulos, lesquelles reflètent une évolution de la pensée sociale à partir des problèmes d'organisation de la production. A la différence de l'utopie de Platon,

qui cherchait à présenter un type d'état esclavagiste idéal, Evhémère et Iamboulos conçoivent une société sans esclavage. Le fait même que des idées comme celle d'Evhémère et de Iamboulos aient pu se faire jour reflète indubitablement la crise de la société esclavagiste et les contradictions qui attendaient leur solution.

Les utopies sociales qui reflétaient le plus souvent la réalité, quoique de façon déformée, exercèrent une influence plus ou moins sensible sur certains mouvements sociaux. On peut en particulier établir un rapport entre une forme plus évoluée de l'utopie sociale, celle de Iamboulos, et la révolte d'Aristonicos, en 133 av. notre ère. L'utopie de Iamboulos a aussi influencé probablement les utopies sociales postérieures, par exemple celle de Campanella dans sa „Civitas solis".

Les conceptions utopiques de l'antiquité ne doivent être ni sous-estimées ni appréciées à l'excès quant à leur importance. Elles étaient idéalistes et le plus souvent n'exprimaient pas de critiques violentes contre l'état de choses existant. Elles esquissaient un socialisme primitif et non-scientifique, sans constituer un système. Cependant elles gardent leur importance dans l'histoire de la pensée sociale, étant le produit des aspirations riches en pressentiments des opprimés vers une transformation radicale de la société. Elles offrirent aussi, probablement, une source d'inspiration aux conceptions des grands utopistes de plus tard, lesquelles ont formé à leur tour, filtrées par la critique, une des sources constitutives du socialisme scientifique.

NÉHÁNY NÉPETIMOLÓGIA

GÁLFFY MÓZES

Nyelvjárási anyag ellenőrzése és rendezése során került kezembe néhány érdekes, eddig nem közölt népetimológia útján keletkezett tájszó. Jó részük a moldvai csángó nyelvjárás szókincséből, egy-kettő más vidék szóanyagából való. Szakfolyóirataink régebbi számaiban (l. a. MNy., Nyr., NyK. mutatóját) gyakran olvashatunk népetimológiával keletkezett nyelvjárási szavakról szóló magyarázatot. Az utóbbi években nem fordítottunk kellő gondot rájuk, pedig különösen a nyelvi kölcsönhatás tanulmányozója számos érdekes népetimológiás alakra bukkanhat.

1. A moldvai csángó falvak egy részében az orgonafa, orgonavirág neve *boroszlán* ~ *boroslán* ~ *boroszlány,* más részében *liliják* ~ *liliják*. A *liliják* szó az azonos jelentésű román *liliac* átvétele. Két faluban azonban, Lárgucában (Lărguţa) és Liliecsen (Lilieci) *lilijág,* illetőleg *lilijom* hangalakú az orgonafa, orgonavirág neve. A lárgucai *lilijág* és a liliecsi *lilijom* alak egyként népetimológia útján keletkezett. Minthogy a csángó nők egy része nem beszéli elég jól a román nyelvet, és számukra a *liliják* szóalak nem idézi fel a kívánt fogalom nevét, anyanyelvükből ismert szóhoz igyekeznek idomítani a román szó hangalakját, illetőleg helyettesítik a szót egy számukra nem anyanyelvbeli szóval jelölt más növény (virág) nevével. Így alakult ki az ág szó hatására a *lilijág*, illetőleg vált az orgonafa, orgonavirág nevévé a *lilijom*. A *lilijág* kialakulásában feltehető egy hangtani eredetű, de ugyancsak népetimológikus fejlődés is. Ha a *liliják* hangalakhoz zöngésítő hatású mássalhangzóval kezdődő rag járult, a *k* kiejtésben a neki megfelelő zöngés *g*-vé változott: *liliják* + *ból* > *lilijágból*. Ebből a ragos alakból azután elvonhatták a *lilijág,* számukra is értelmes utótagú ragtalan alakot.

Csűry Bálint *lilihák* alakban közli ugyancsak Moldvából, Bogdánfalváról (Valea Seacă) és ugyancsak orgonafa, orgonavirág jelentésben (MNy. XXIX, 18).

Megjegyzendő, hogy a *liliják* 'denevér'-t is jelent a moldvai csángóban és ez szintén román kölcsönszó.. A román nyelvben ugyanis a denevért ugyancsak *liliac*-nak nevezik. A *liliac* homoníma a románban, így válhatott azzá a moldvai nyelvjárásban kölcsönzés útján. Ha több falu

nyelvjárásában alakult volna népetimológiás változata az orgonafa, orgonavirág jelentésű *lilijàk* ~ *lilijàk* szónak, gondolhatnánk arra, hogy a jelentés-elkülönítés is szerepet játszott a népetimológiás alak létrejöttében. Így azonban csak a nyelvismeretbeli hiányt jelölhetjük meg okként a szó hangalakjának kalakításában, a népetimológia érvényesülésében.

2. Érdekes, hogy az 'orgonafa, orgonavirág' jelentésű *borostyán* ~ *boroszlán* tájszónak — bizonyára szintén népetimológiával keletkezett egy-két alakváltozata is: a *bąrąscsihàn* ~ *bąrąscsihą* ~ *bǫrǫszląny* ~ *buruslány*. A két előbbi változatot a Maroshévíz rajoni Ratosnyán (Răstolița) jegyeztem fel, a két utóbbi csíki—gyergyói gyűjtésünkből való.

A ratosnyai alakváltozatokban az összetett szónak vélt *borostyán* előtagja, a *boros* hangtest önálló értelmű szóként is ismeretes volt az erősen *a*-zó nyelvjárást beszélők számára *bąrąs* alakban. Az utótagnak tekintett *tyán* hangkapcsolatot is értelmes elemmé akarták változtatni, így alakulhatott ki a *bąrąscsihàn* ~ *bąrąscsihą*. Ennek a tájszónak az útótagja a *csalán* itt hallható *csihá* ~ *csihą* alakja.

A csíki—gyergyói *bǫrǫszląny* ~ *buruslány* tájszó-változatokban az ugyancsak utótagnak tekintett *lány* vált értelmes elemmé a *boroszlán* ~ *boroszlány* összetett szónak vélt alakból. A *borosz* ~ *burus* előtagnak hitt hangtestnek a nyelvjárásban nincs eddigi ismereteink szerint önállóan értelme, jelentése. A zárt *u* hangok megléte a nyelvjárásban megfigyelhető zártságra törekvéssel magyarázható.

3. Az RNK-beli magyar nyelvjárásokban több helységben hallottam a *borsó* különböző hangalakú változatait 'bors, piper' értelemben. Legutóbb Kolozsvárt jegyeztem fel *bòrso* ~ *bòrsó* hangalakban, ez év tavaszán pedig a Magyar Autonóm Tartomány maroshévízi rajonjához tartozó Gödemesterházán (Stînceni) *bòrsò* ~ *borso* ~ *bòrsó* alakváltozatban. Évekkel ezelőtt hallottam Torda és Nagykároly környékén is (sajnos nem jegyeztem fel). Úgy vélem, a *bors* megnevezésére használt *borsó* és alakváltozatai népetimológiás formák. A *borsot* és *borsót*, illetőleg *borsos* és *borsós* ragos-képzős alakokban például mindössze annyi különbség van a két ragos-képzős szó hangalakja között, hogy az egyiket rövid, a másikat hosszú *ó*-val írjuk vagy ejtjük az irodalmi-köznyelvi nyelvváltozatban. Az RNK-beli magyar nyelvjárások egy részében a hosszú magánhangzók — különösen hangsúlytalan helyzetben — röviden vagy félhosszan hangzanak. Így könnyen egybeeshetett és egybe is esett a *borsot* : *borsót* illetőleg *borsos* : *borsós* alak, és mindkettőt egyként röviden ejthették és ejtik az említett helységekben. Másutt viszont a második rövid *o* hang helyett hosszú *ó*-t ejtenek (*borsót, borsós*) és így is egybeesik a két szó ragosképzős alakja. A hosszú hangú változat — amint azt Szabó T. Attila szíves szóbeli közléséből tudom — Désen ezelőtt 30—40 évvel általános volt. Itt tehát a *bors* és a *borsó* tárgyragos és *-s* melléknévképzős alakja egyként *borsót*, illetőleg *borsós*-nak hangzott kiejtésben. Mind a rövid, mind a hosszú hangú alakok egybeesése módot adott a népetimológiás *borsó* ~ *borso* '1. borsó, 2. bors' jelentésű alak elvonására. S jóllehet a *bors*ot egyetlen háziasszony sem téveszti össze a *borsó*val, mert az egyik, a *borsó* hazánkban is termő zöldségféle, a másik, a *bors* külföldről

behozott fűszer, a két növény termését — bizonyára a hangalak hasonlósága alapján — azonos névvel nevezi meg. A névcsere csak hangalaki hasonlóság alapján kialakult népi értelmezéssel magyarázható.

4. A Kolozsvártól nem messze lévő Egeresen (Aghireș) jegyeztem le a kapócsontozás nevű gyermekjáték megléte iránt érdeklődve a *kapacsontoznak* igealakot. A szó hangalakja *a*-zó sajátságot mutat (*kapó* > *kapo* > *kapa* /csont/), azonban itt nem gondolhatunk *a*-zásra, mert Egeres nyelvjárása nem *a*-zó, vagy legalábbis nem olyan mértékben *a*-zó, hogy a hosszú *ó* hang *a*-vá fejlődhetett volna minden más tényező hatása nélkül. Igazolja ezt az állítást maga a *kapacsontoznak* igealak *csontoznak* utótagjában meglévő második *o* hang is. A *kapacsontoznak* alak eszerint csak jelentéshomályulás és ezzel kapcsolatos analógia útján keletkezhetett. A játékhoz öt apró csontot használtak, és ezeket kellett „kikapni" játék közben; innen az elhomályosult *kapó* előtag; a *csontozás* utótag pedig mint értelmes szó változatlan maradt. A *kapó* előtagnak azonban — úgy látszik — elhomályosult a jelentése, és emiatt a jól ismert szerszám nevéhez való hasonlóság alapján *kapacsontoznak* alakban vált használttá a falu tájnyelvében. A jelentéselhomályosulás eredményeképpen való kialakulása mellett szól az is, hogy — amint Szabó T. Attila szíves szóbeli közléséből tudom — Désen már az ő gyermekkorában *kopócsontozás* néven ismerték a játékot. Itt tehát a *kopó* (kutya) szó szolgált alapul a népetimologikus alak kialakulásában.

5. Igen érdekes népetimológiás alak a *tigla* ~ *tégla* 'cserép' jelentésben a moldvai Esztugár (Strugar) és Balanyásza (Bălăneasa) tájnyelvében. Érdekes annál inkább, mivel a *tégla* szó a magyarban régi latin jövevényszó, a *tegula* 'tégla, cserép' átvétele (vö. SzfSz., Melich: SzlJSz. I, 1—2; Fludorovits Jolán, A magyar nyelv latin jövevényszavai. 1937. A MNyTK. I. 12. e. Másként Nyr. XVI, 62 és XXI, 414, valamint Nyr. XLVI, 272). Így hát gondolhatnánk arra, hogy a moldvai csángó nyelvjárásban, mint egyik regrégiesebb, legtöbb régiességet megőrzött tájnyelvi alakulatunkban megőrződött az eredetileg téglát és cserepet egyaránt jelentő, latinból kölcsönzött *tégla* szó 'cserép' jelentése (vö. NySz.). Ez a feltevés azonban két ok miatt nem fogadható el. Először is a moldvai csángó nyelvjárásterületnek csak két pontján él ebben a jelentésben; másrészt mindkét falu nyelvjárásában igen erős a román nyelvi hatás. Nem valószínű, hogy az egész területen csak ennek a két helységnek a tájnyelvében őrződött volna meg a *tégla* szó 'cserép' jelentése.

Ehelyett — úgy hiszem, sokkal inkább — gondolhatunk román nyelvi hatásra, illetőleg a románból kölcsönzött *țiglă* 'cserép' *tigla* ~ *tégla* népetimológiával keletkezett voltára. Jogosnak látszik ez a feltevés már csak azért is, mert a moldvai csángók a téglát szintén román kölcsönszóval *keremida* ~ *kërëmida* ~ *keremida* néven ismerik. A moldvai csángók hallották ugyan a magyar köz- és irodalmi nyelvben, valamint más nyelvjárásainkban általánosan ismert és használt tégla szót, de nem ismerték a pontos jelentését. S mivel a cserepet a román irodalmi nyelvben és a moldvai román nyelvjárásban is *țiglă*-nak nevezik, a csángók azonosi-

tották a hangalak hasonlósága alapján a *ciglá*nak ejtett 'cserép' jelentésű román szót az anyanyelvi *tégla* alakkal ugyanabban az értelemben.

E két moldvai csángó falu lakosságának nyelvjárásában tehát csak románból kölcsönzött népetimologikus alak lehet a *tigla* ~ *tégla* 'cserép' értelemben.

6. A Nagykároly (Carei) környéki Mezőfény (Foieni) tájnyelvében ismeretes *kisládd* 'asztalfiók' szó ugyancsak népetimológiával keletkezett a német (sváb) *Tischlade* 'ua.' (vö. Teiszler Pál, A sváb nyelvi alapréteg hatásáról Mezőfény tájnyelvében. Studia Universitatum V. Babeș et Bolyai. Tomus III. Nr. 8. Series IV. Fasc. 2. Philologia. Cluj, 1958. 178). A nyelvjárásban ismeretes a *tisládd* 'ua.' alak is. Ebből alakult ki a sváb nyelvjárást egyre kevésbé beszélők ajkán a *kisládd*. Mivel az asztalfiók valóban kis láda alakú, a népi magyarázatnak alapul szolgálhatott a hangalak kialakításában.

7. A népetimológiás és hangtani fejlődés eredményeként keletkezett alakulatok közé kell sorolnunk a Kolozsvár szomszédságában lévő Méra (Mera) község ruházati műszókincs anyagához tartozó *titkolás* 'stikkolás, hímzés' szót is. Népetimologikus voltára a kalotaszegi népi öltözetdarabok díszítésekor követett egyik eljárás nyújthat némi támpontot. A *ruha* 'kötény' díszítésének kivarrása papírra rajzolt minta alapján történik. A papír-mintát ráfércelik az anyagra, és így hímezik ki. A hímzés elkészülte után a papírt levágják, maga a papír-minta azonban a hímzés alatt marad. Ez a „titkolt" papír rész így rejtve marad, nem látszik.

Ehhez járul a hangtani szempont. A magyarban ritka a mássalhangzó-kapcsolattal kezdődő szó. A nyelv ezt a hangkapcsolatot vagy ejtéskönnyítő mássalhangzó közbeiktatásával vagy az egyik mássalhangzó elhagyásával oldja fel. Ebben a szóban az utóbbi eljárás érvényesült, az *st* hangkapcsolatból ejtéskönnyítés céljából kiesett az *s* hang, és így kialakult a népetimológiás hangalakkal egybeeső *titkolás* műszó.

Mivel a *titkol* igének *titkolás* képzős alakja — legalábbis eddigi ismereteink szerint — nem él a nyelvjárásban, a minta kivarrásával pedig valóban elrejtődik az előrajzolt rész, a *titkolás* műszót a titok szócsaládjába vonták.

Magyar nyelvtudományi tanszék

НЕСКОЛЬКО НАРОДНЫХ ЭТИМОЛОГИЙ

(Краткое содержание)

Автор приводит несколько диалектальных слов, записанных случайно в различных местностях Р.Н.Р. в связи с диалектальными исследованиями, произведёнными с другой целью. Так, например, говорится о словах *lilijàg* : *lilijom* со значением „сирени", *barascsihán* ~ *barascsihá*

также со значением „сирени”, *borsó* со значением „перца” и „гороха“ и др. Во многих случаях принимаются во внимание и фонетические изменения, сыгравшие некоторую роль в развитии форм народной этимологии.

QUELQUES ÉTYMOLOGIES POPULAIRES

(Résumé)

L'auteur présente quelques termes dialectaux notés à diverses occasions dans différentes localités de la R.P.R., au cours d'enquêtes dialectales entreprises dans une autre intention. Il est question, par exemple, du mot *lilijag : lilijom* au sens du roumain „liliac“, fr. „lilas“, de *barascsihạn* ~ *barascsihạ* toujours au sens de „lilas“, du mot *borsó* au sens de „poivre“ ou de „petit pois“, et d'autres encore. Dans plusieurs cas on prend aussi en considération les changements phonétiques, qui ont joué un certain rôle dans le développement des formes d'étymologie populaire.

DESPRE SUBSTANTIVELE CONCRETE ȘI ABSTRACTE

de

N. GOGA

Clasificarea substantivelor în concrete și abstracte a fost luată în discuție în ultima vreme în cîteva studii, fie în mod special, fie numai tangențial[1]. Se poate face observația că, în general, această problemă s-a dezbătut mai mult din punct de vedere teoretic și prea puțin s-a insistat asupra aspectelor ei practice.

S-a arătat adeseori, că clasificarea substantivelor în concrete și abstracte ține de domeniul logicii și nu al gramaticii. Este adevărat că unele manuale de logică (la capitolul „noțiuni") dădeau această categorisire, dar în ultima vreme se pare că s-a renunțat, știut fiind că nu putem să avem decît noțiuni abstracte, de îndată ce ele se formează pe bază de abstractizare și generalizare. Și dacă totuși se amintește această clasificare, ea se face din punctul de vedere al reprezentării noțiunii date, așa cum se procedează și în cazul noțiunilor singulare (individuale) și colective.

Se vorbește mereu despre raportul dintre logică și gramatică, al identității ori neidentității dintre ele. Un studiu adîncit asupra acestei probleme ar duce la rezultate și constatări interesante și prețioase. Dacă există, totuși, astfel de preocupări, ele sînt cam sărace în comparație, restrînse ca material de interpretare și destul de fragmentare.

Categoria substantivului din gramatică este identică, ori aproape identică, cu cea a noțiunii din logică și a fost simțită ca atare[2]. Explicabil de ce multe din clasificările noțiunilor din logică s-au răsfrînt asupra clasificării substantivului din gramatică.

---

[1] Tatiana-Slama Cazacu, *Despre „cuvintele concrete" și „cuvintele abstracte"*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani", ed. Acad. R.P.R., 1958, p. 805—809; Ecaterina Teodorescu, *Gramatica lui Ion Eliade Rădulescu*, în „Analele științifice ale universității „Al. I. Cuza" din Iași", secțiunea III, științe sociale, tomul I, anul 1955, fasc. 1—2, p. 127—138; Gh. Trandafir, *Două lucrări lingvistice ale Academiei R.P.R.: Gramatica limbii romîne*, vol. I și al II-lea, 1954 și *Limba romînă*, 1956, în „Limba romînă", an. VI, 1957, nr. 4, p. 57—67 și altele.

[2] Afirmația noastră nu trebuie considerată exclusivă. Desigur că nu numai substantivul ci și alte părți de vorbire exprimă noțiuni. Ne mărginim doar la substantiv pentru că acesta ne interesează în problema discutată.

Pentru a arăta relativitatea acestei împărţiri, varietatea definiţiilor date, acestor feluri de substantive, uneori destul de naive, contradictorii alteori, facem o scurtă privire istorică asupra acestui capitol, din cîteva gramatici romîneşti, în prima parte, şi din două lucrări de lingvistică, în a doua parte, cu scopul de a arăta contradicţiile din definiţiile şi exemplele date care uneori sînt aproape haotice.

*

În gramatica lui Heliade Rădulescu[3] substantivele sînt categorisite în materiale „care arată fiinţe de văzut şi simţite" *(om, casă, munte)* şi ideale care arată „fiinţe de gîndit şi care nu se pot înţelege cu simţurile cele din afară: *dreptate, înger*" (p. 9), iar în gramatica lui Bălăşescu[4], cu 20 de ani mai tîrziu, în concrete şi abstrase[5]. Concrete pentru Bălăşescu sînt acelea care „arată lucrul ce este în fiinţă: *om, casă, scaun, cal*", iar abstrase care „nu sînt în fiinţă, ci numai ni le închipuim noi în mintea noastră, ca cînd ar fi p. e. *bunătate, frică, frig, ziuă, seară, an* etc." (op. cit. p. 14).

O dezvoltare mai largă a problemei în discuţie o găsim la P. M. Cămpeanu[6], care şi face o apropiere între gramatică şi filozofie (logică). După el substantivele „obiectele ce pot fi materie de cuvinte" se împart în două sfere: reală şi ideală. Sfera reală cuprinde lumea materială natura, universul cu toate făpturile lui, respectiv, toate obiectele" ce... le putem cunoaşte cu ajutorul simţurilor din afară", cum ar fi: *soarele, aerul, apa* etc., iar în sfera ideală intră toate obiectele „ce le putem cunoaşte cu ajutorul simţului din năuntru numit şi psihic" ca: *mintea, dreptatea, omenirea* etc. (op. cit. p. 26.).

În gramatica romînească (Ed. a II-a, Iaşi 1851) a lui Platon substantivele sînt materiale dacă arată „o numire de fiinţă, de lucru, ori de lucrare materială văzută. De ex. *ou, par, alergare*" [!] (p. 9) şi sînt ideale dacă arată ceva închipuit: *înger, dumnezeu, cuget* etc.

Pentru Vasile Ianoviciu[7] substantivul este „un fel de cuvînt cu care numim fiinţele sau lucrurile cele simţuale şi înţelesuale" (p. 15). Prin „simţuale" el înţelege acele obiecte care sînt „în fire": *om, lemn, carte,* iar prin „înţelesuale" care numesc noţiunile pe care „noi ni le închipuim în mintea noastră: *bunătate, iubire, cunoştinţă*" (p. 16).

G. I. Munteanu[8] spre deosebire de ceilalţi, amintiţi pînă acum, numeşte substantive abstracte pe acelea care arată anumite proprietăţi: *virtute, bărbăţie* (a bărbatului), *verdeaţă* (a ierbii) etc. Întrucît definirea

---

[3] Heliade Rădulescu, *Gramatica romînească,* Sibiu, 1828.

[4] Nicolau Bălăşescu, *Gramatica romînă pentru seminarii şi clase mai înalte (Gramatica daco-romînă),* Sibiu, 1848.

[5] Ceea ce corespunde împărţirii de azi.

[6] P. M. Cămpeanu, *Gramatica romînească,* Iaşi, 1848.

[7] Vasile Ianoviciu, *Gramatica limbei romîneşti, pentru a patra clasă a şcoalelor poporene,* Viena, 1861.

[8] I. G. Munteanu, *Gramatica romînă (aprobată) pentru clasele gimnaziali inferiori,* ed. III. Braşov, 1870 şi *Gramatica romînă pentru clasele gimnaziali,* ed. II, Braşov, 1874.

abstractelor i se pare prea restrînsă simte necesitatea de a preciza: „de abstracte ţin şi *dimineaţă, seară, noapte, vară* etc." (p. 15).

În *Cursul elemenar şi gradat de gramatică romînă* (partea etimologică, Ed. II, Bucureşti, 1875), I. Manliu se arată preocupat în deaproape de aceste categorii de substantive. Definiţia şi explicarea pe care o dă el substantivelor concrete şi abstracte se apropie mult de cea a noţiunilor din logică (vezi p. 34—35). Substantivelor concrete le mai spune şi concrescute, deoarece aceste substantive „stau în natură, totdeauna unite, concrescute cu însuşirile sau lucrările lor şi fără care nu ni le putem închipui" (p. 35). *Calul* spre exemplu, nu ni-l putem închipui fără a ne gîndi la însuşiri ca: mare, gras, negru etc. sau fără acţiuni ca: fuge, sare, nechează, fapt care îl determină pe Manliu să vadă toate aceste caracteristici „concrescute" cu substantivul respectiv[9].

Vorbind despre clasificarea substantivelor în concrete şi abstracte, autorul face o notă din care reiese greutatea categorisirii şi ineficacitatea ei: „substantive ca *noapte, primăvară, timp* etc. se vor trata de învăţători cu toată băgarea de seamă; ele pot fi trecute cu vederea de copiii cei mici" (p. 35). Este prima însemnare care se face în acest sens. E o dovadă că autorul s-a gîndit mai mult la aceste substantive, care, eventual, ar putea ridica unele obiecţii. O parte din aceste substantive au fost trecute şi la alţi autori, printre exemplele date, fără multe comentarii însă (vezi Bălăşescu, Munteanu, ş. a.), iar alţii, ca Şt. Neagoe[10], după ce definesc categoria abstractelor simt nevoia de a face observaţia: „de substantivele abstracte se ţin şi vorbele: *dimineaţă, seară, noapte, primăvară, toamnă, iarnă*" (p. 11), aşa cum a făcut-o şi G. I. Munteanu. În ediţia din 1893[11], unde explicările şi exemplele sînt mai vaste şi variate, reţinem însemnarea pe care o face autorul în cuprinsul capitolului: „Împărţirea substantivelor după însemnare", şi anume, după ce vorbeşte despre substantive concrete şi abstracte, face următoarea precizare: „afară de substantivele concrete şi abstracte mai este o a treia clasă de substantive, care arată timpul sau o parte de timp precum: *dimineaţă, seară, noapte, săptămînă, toamnă, an* etc." (p. 17). Dacă aceste substantive, în 1883, au fost trecute printre substantivele abstracte, în 1893, autorul, pentru o mai precisă împărţire, le grupează în o a treia clasă, aparte de concrete şi abstracte.

---

[9] Cam aproape cu 20 de ani mai tîrziu, I. Manliu în *Gramatică istorică şi comparativă a limbii romîne, pentru cursul superior,* Bucureşti, 1894, înlocuieşte denumirile de concrete şi abstracte ale substantivelor prin subiective şi obiective p. 137.

Un mijloc sigur, după Manliu, de identificare a substantivelor abstracte e şi acela al neîncadrării acestor substantive în apelative, colective şi materiale (p. 138).

O observaţie similară face şi Şt. Călinescu în *Manualul de gramatică romînă,* Bucureşti,1896, „substantivele abstracte nu se întrebuinţează la numărul plural, iar cînd unele se vor întrebuinţa, atunci exprimă lucruri concrete" (p. 20).

[10] Ştefan Neagoe, *Gramatica limbei romîne, pentru clasele gimnasiale,* ed. VI, Bîrlad, 1883 şi *Gramatica limbei romîne, pentru clasele secundare,* ed. a XI-a, Bîrlad, 1893.

[11] Vezi nota 10.

I. C. Massimu[12] opune concretului, rațiunea, iar abstractului, natura. In gramatica sa, din 1895, H. Tiktin[13] împarte substantivele în două clase mari: substantive c o n c r e t e „care numesc obiecte ce le putem cunoaşte cu simțurile noastre"[14] şi a b s t r a c t e „care numesc însuşirile stările şi acțiunile lucrurilor, închipuite ca despărțite (abstrase) de acestea: *boală, război, greşeală, plimbare* etc." (p. 33—34).

Cel care încearcă să facă o ierarhizare, după gradul de abstractizare şi concretizare al substantivelor este G. D. Scraba[15].

Substantivele după „natura" lor, în expunerea lui Scraba sînt de două feluri: de d e t e r m i n a r e (concretele) şi de c a r a c t e r i z a r e (abstractele). Referindu-se la substantivele abstracte arată că sînt de două feluri: a b s t r a c t e - c o n c r e t e, acelea care „au păstrat însuşirile materiale de existență: *lungime, mulțime, înălțime, animale, păsări, pădure, popor, turmă*"[16] şi *a b s t r a c t e - s p i r i t u a l e* ale căror caracterizări sînt lipsite de orice materialitate vizibilă: *suflet, cugetare, sentiment, adevăr* etc. (vezi p. 40—41). Substantivele mai pot fi şi c o n c r e t e - a b s t r a c t e, intermediare între concrete şi abstracte pure. Aici face o notă de unde apare ineficacitatea științifică a acestei clasificări dihotomice: „deosebirea dintre concret şi abstract este cu totul convențională. Limba arată că trecerea de la concret la abstract se face pe nesimțite. Concret se numeşte pe drept un anumit *cal*, spre exemplu. Dar, tot cuvîntul *cal* este şi abstract" (p. 94).

Cam aceeaşi observație o face şi Eusebiu Popovici în gramatica sa[17], într-o notă: „numirile de măsuri şi greutăți sînt rezultat al măsuriiabstracte, ca obiecte pentru măsură-concrete: *metru, oca, hectar, litru*" (p. 16, nota 3).

O definire mai precisă a abstractelor o găsim la C. Loghin[18]. Dar din definiția pe care o dă, s-ar desprinde, parcă ideea că abstractele nu ar fi realități (noțiuni) existente. De fapt forma de existență a noțiunii, fie concretă, fie abstractă o formează complexul sonor.

O deficiență similară se poate obiecta şi Gramaticii Academiei R.P.R., volumul I, cînd defineşte abstractele: „substantivele care arată acțiuni,

---

[12] I. C. M a s s i m u, *Elemente de gramatică romînă, carte autorizată pentru şcolile publice*, ed. a 10-a, Bucureşti, 1881.

[13] H. T i k t i n, *Gramatica romînă, pentru învățămîntul secundar, teorie şi practică*, ed. II, Bucureşti, 1895.

[14] In *Gramatica limbii romîne*, ed. II, Braşov, 1908, a lui N. B o g d a n se dă şi numărul simțurilor prin care putem lua cunoştință de realitate. Sînt cinci (p. 62), iar N. Creangă (*Gramatica limbii romîne*, Bîrlad, 1934) cînd vorbeşte despre cele două categorii de substantive, se mărgineşte numai la văz şi închipuire (p. 16).

[15] G. D. S c r a b a, *Vorbirea şi scrierea romînească, studiu introductiv în filozofia limbii, gramatică, ortografie, punctuație*, Bucureşti, 1926.

[16] Tot la această categorie include şi substantivele proprii: Gheorghe, Dunărea, Dunăreanu etc. (p. 41).

[17] E u s e b i u P o p o v i c i, *Gramatică romînească*, ed. II-a, Suceava, 1921.

[18] C o n s t a n t i n L o g h i n, *Gramatica limbii romîne*, Bucureşti, 1941.

stări, însuşiri sau relaţii, considerate ca noţiuni" (p. 123). Tot noţiuni exprimă, credem, şi concretele[19].

Din succinta prezentare a cîtorva manuale de gramatică se desprinde încercarea de a se fixa o terminologie adecvată denumirii celor două categorii de substantive. Pentru termenul de substantive concrete găsim denumiri ca: materiale, reale, naturale, concrescute, simţuale, hotărîte, subiective, de determinare etc., iar pentru cele abstracte termeni ca: ideale, abstrase, spirituale, înţelesuale, morale, obiective, raţionale, nehotărîte, de caracterizare etc.

Toţi autorii au fost preocupaţi de o cît mai precisă definire a acestor categorii de substantive, dar delimitarea lor a rămas mereu şi rămîne încă lacunară. Chiar dacă teoretic, uneori problema abstractelor şi concretelor pare aproximativ rezolvată, din punct de vedere practic, în privinţa clasării tuturor substantivelor în cele două categorii, se ivesc greutăţi de neînlăturat[20]. Clasarea materialului are un caracter subiectiv. Diferenţa se observă nu numai de la o gramatică la alta, sau de la un autor la altul, dar chiar în aceeaşi lucrare de la o ediţie la alta, aşa cum am văzut şi pînă acum.

Vom ilustra acest lucru, mai convingător, raportîndu-ne la cîteva exemple: *cutremur, frig, fulger, vînt* sînt abstracte la Philippide (op. cit. p. 32—34) şi concrete în *Gramatica limbii romîne,* vol. 1, ed. Acad. R.P.R. (p. 123); *victorie* e abstract în *Gramatica limbii romîne,* manual unic pentru clasele medii, 1950 (p. 18) şi concret în *Gramatica limbii romîne,* vol. 1, ed. Acad. R.P.R. (p. 123); *frig* e abstract în gramatica lui Bălăşescu (p. 14) şi concret în *Gramatica limbii romîne,* vol. 1, ed. Acad. R.P.R. (p. 123); *luptă* e considerat abstract, iar *victorie,* concret în *Gramatica limbii romîne,* vol. 1, ed. Acad. R.P.R. (p. 123); *victorie* este concret în *Gramatica limbii romîne,* vol. 1, ed. Acad. R.P.R. (p. 123), iar *vitejie* este considerat abstract în *Gramatica limbii romîne,* fonetică şi morfologie, manual pentru clasele V—VI, 1954 (p. 31), pe cînd în *Gramatica limbii romîne,* manual unic pentru clasele medii, 1950, atît *vitejie* cît şi *victorie* sînt considerate abstracte (p. 18) etc.

Un material bogat, pentru documentarea aceleaşi teze, ne oferă două lucrări de lingvistică, de incontestabilă valoare ştiinţifică. Cea dintîi este *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii romîne* (sec. VI—XII), ed. Acad. R.P.R., 1954, a acad Al. Rosetti, iar cea de a doua *Încercare*

---

[19] Aceeaşi definiţie o găsim şi în *Cursul de gramatică romînă (pentru maghiari), fonetică şi morfologie,* I (Curs litografiat, de un colectiv de la fosta Universitate Bolyai Cluj, 1957), (p. 19).

[20] Ne referim, fie la exemplele pe care le dau, fie la clasificarea pe care o încearcă. (Vezi Scraba, Şt. Neagoe, Manliu ş. a.) Philippide încearcă clasificarea în abstracte şi concrete după dezinenţa pluralului. (Vezi Al. Philippide, *Gramatica elementară a limbii romîne,* Iaşi, 1897, p. 32—34).

asupra fondului principal lexical al limbii romîne, ed. Acad. R.P.R., 1954, a acad. Al. Graur.

La acad. Al. Rosetti *ceată* (p. 41), *gloată, norod* (p. 44) sînt printre concrete, iar *obștie* (p. 42) la abstracte; *cazną* (p. 41), *pacoste* (p. 44) sînt considerate concrete, iar *năpastă* (p. 44) abstract; *plocon* (p. 44) este concret, iar *danie* (p. 44) este abstract; *zvon* (p. 42) e concret, iar *veste* (p. 42) e abstract. Ba mai mult, *zvon* (scris cu *z)* e concret (p. 42), iar *svon* (scris cu *s)* e absract! (p. 44).

Întrucît se dau exemple și din alte părți de vorbire, în afară de substantiv, amintim și din acestea cîteva: *primi* (p. 42) e simțit de autor ca abstract, iar *porni* (p. 41), concret; *risipi* (p. 42), abstract, iar *prăpădi, zdrobi* (p. 41) sînt considerate concrete; *izgoni* (p. 44), abstract și *năvăli* (p. 41), concret; *izbi* (p. 42), abstract, *prăvăli* (p. 41), concret; *trăi* (p. 42), abstract, *omorî* (p. 41), concret; *tăvăli, tîrî* (p. 42) sînt concrete, iar *smuci* (p. 42), abstract.

În lucrarea citată a acad. Al. Graur exemplele sînt mai numeroase: *gazdă* (p. 140), *boier* (p. 141), *rob* (p. 141) sînt concrete iar *stăpîn* (p. 140) e abstract; *dușman, prieten, tovarăș* (p. 140) sînt considerate abstracte, iar *tîlhar* (p. 140) e concret; *nene* (p. 140), *soț* (p. 142) sînt considerate abstracte, iar *bărbat* (p. 142), *tată, unchi* (p. 143) sînt concrete; *drum* (p. 141), concret, iar *cale* (p. 141) e abstract; *drac, dumnezeu* (p. 141) sînt considerate de autor ca abstracte, iar *înger* (p. 138) e considerat concret; *cărare, culme* (p. 137) sînt abstracte, iar *rînă* (p. 138), *drum, deal* (p. 141) sînt concrete; *grindină* (p. 138), *zăpadă* (p. 141) sînt concrete, iar *furtună* (p. 140), *ploaie, vînt* (p. 142) sînt considerate abstracte; *radio* (p. 139), abstract, iar *telefon, telegraf* (p. 140), concrete; *popor* (p. 139), abstract, iar *oaste* (p. 142) concret, *dar* (p. 140), abstract, iar *zestre* (p. 143), concret etc.

La pagina 135 se spune: „substantivul *ocol* are în special sensuri concrete...", iar la pagina 140 îl găsim dat printre substantivele abstracte; la fel cuvinte ca *merinde, nutreț* și *vipt* sînt date la pag. 137 printre abstracte, făcîndu-se pe pagina următoare observația: „desigur *merinde, nutreț* și *vipt* ar putea fi cu ușurință considerate și concrete".

E interesant de semnalat faptul că aceleași cuvinte sînt date de un autor într-o categorie, iar de altul, într-o altă categorie. Astfel: cuvinte ca *ceată, chip, cazną, grămadă, muncă, năduf, prieten, scîrbă, sfat, sfert, sută, vorbă, zvon* sînt considerate de acad. Al. Graur ca abstracte (op. cit. p. 140), iar acad. Al Rosetti le consideră concrete (vezi op. cit. p. 41 și 42). La fel *stavilă* la acad. Al. Rosetti e printre abstracte (p. 42), iar la acad Al. Graur, printre concrete (p. 141) etc.

S-ar putea aduce și alte exemple de contradicție de acest fel, dacă am urmări comparativ substantive ca cele citate mai sus, prin diversele

gramatici[21], dar credem că materialul dat e suficient, ilustrativ și convingător.

Fără să intenționez a face o anchetă, în acest sens, cu un text anume formulat, am luat, întîmplător, lucrările studenților de la secția fără frecvență cărora li s-a dat un text pentru analiză morfologică. Am urmărit în lucrările lor clasificarea substantivelor în abstracte și concrete pe baza următorului text: „Și ce frumoși *ciobani* pasc *turmele* lui *Grigorescu!* Parcă-s *monarhi* ai *munților,* așa privesc peste *plaiurile* lor. Îndărătul *vremurilor,* la *capătul* celei mai nobile *vițe* romînești e un *păstor.* Priviți-l ce frumos și ce liniștit șade" (Al. Vlahuță).

Cele zece substantive din text au fost categorisite de cei 80 de studenți după cum arată tabelul de mai jos:

Substantivul	Clasificarea		
	concret	abstract	neclasificat
cioban	97,50%	1,25%	1,25%
turmă ..	95,00%	1,25%	3,75%
Grigorescu	96,50%	1,25%	2,25%
monarh ..	49,00%	42,75%	8,25%
munte	100,00%	—	—
plai	77,50%	13,75%	8,75%
vreme	52,50%	45,00%	2,50%
capăt	50,00%	48,75%	1,25%
viță	8,75%	26,25%	65,00%
păstor	72,50%	16,25%	11,25%

Pe marginea acestui tabel se pot face mai multe constatări. Mai întîi se observă că unele substantive au un caracter evident concret sau abstract, iar gruparea lor în aceste categorii nu pune probleme: substantivul „munte" a putut să fie clasificat 100% între concrete.

Substantivele care denumesc timpul și care, după cum am văzut, au constituit obiectul de discuție al multor autori de gramatici, în privința clasificării lor, din punctul de vedere în discuție, se observă aceleași îndoieli. *Vreme* e concret pentru 52,50% și aproape tot pentru atîția, 45,00%, abstract.

---

[21] De forma: *frig* la Bălășescu e abstract (p. 14); în *Gramatica limbii romîne,* vol. 1, e concret (p. 123), iar la acad. Al. Graur e din nou printre abstracte (op. cit., p. 141); *ploaie* e concret în *Limba romînă, manual unic pentru școlile cu limbile de predare ale minorităților naționale,* 1956 (p. 76) și abstract la acad. Al. Graur; *aer* e clasat printre materiale (concrete) la P. P. Cămpeanu (ap. cit., p. 26) și printre abstracte la acad. Al. Graur (opt. cit., p. 139); *revoluție* e concret în *Gramatica limbii romîne,* vol. 1 (p. 123) și abstract la acad. Al. Graur (op. cit., p. 139); *vînt* e concret în *Gramatica limbii romîne,* vol. I (p. 123) și abstract la acad. Al. Graur (op. cit., p. 142); *revoluție* e concret în *Gramatica limbii romîne,* vol. I (p. 123), iar *război* este abstract la acad. Al. Graur (op. cit., p. 140); *alergare* e concret în *Gramatica lui Platon* (p. 9), iar *plimbare* e abstract la I. C. Massimu (p. 34); *frig* e abstract la acad. Al. Graur (p. 141), iar *căldură* e concret în *Gramatica limbii romîne,* vol. I (p. 123); *trudă* e abstract în *Cursul de gramatică, pentru maghiari,* Cluj, 1957 (p. 9), iar *cazn*ă e concret la acad. Al. Rosetti (op. cit., p. 41) etc.

Clasificarea substantivelor, şi-n general a cuvintelor, în concrete şi abstracte e în strînsă legătură şi cu contextul. Figuraţia stilistică lexicală ne oferă un bogat material în acest sens. Este clar de ce în tabelul de mai sus substantivul *monarh* e concret pentru 49,00% şi abstract pentru 42,75%. Aceasta fiindcă unii au considerat cuvîntul în sens figurat, ceea ce i-au determinat să-l treacă printre abstracte. Acelaşi lucru şi despre *capăt, păstor* ş. a.

Din cele înfăţişate mai sus rezultă următoarele concluzii:

— Clasificarea substantivelor în abstracte şi concrete este arbitrară.

— Din lipsa unui criteriu obiectiv, delimitarea abstractelor de concrete este practic, imposibilă.

— Noţiunile de abstract şi concret sînt neesenţiale pentru gramatică[22] şi clasificarea substantivelor în concrete şi abstracte nu prezintă nici o valoare gramaticală, nu formează o categorie morfologică şi nici sintactică, neimplicînd nici un fel de funcţie gramaticală, şi ca atare este inutilă, gramatica putîndu-se dispensa de ea.

Catedra de limba romînă

О КОНКРЕТНЫХ И ОТВЛЕЧЁННЫХ ИМЕНАХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

(Краткое содержание)

Вопрос классификации имён существительных на конкретные и отвлечённые был рассмотрен в последнее время в нескольких исследованиях и работах, но он был обсуждён больше с теоретической точки зрения и слишком мало были углублены его практические стороны.

На основе исследования богатого документального материала делаются следующие выводы:

— Классификация имён существительных на конкретные и отвлечённые очень произвольна.

— За отсутствием объективного критерия, разграничение отвлечённых имён существительных от конкретных практически невозможно. Понятия отвлечённого и конкретного для грамматики несущественны. Они принадлежат логике.

— Классификация имён существительных на конкретные и отвлечённые, не представляет никакого грамматического значения, так как, не имея никакой функции, они не составляют ни морфологической, ни синтаксической категории.

---

[22] Faptul că un substantiv e concret sau abstract nu aduce după sine modificarea în privinţa clasificării sale într-o declinare sau alta; nu are repercusiuni nici asupra genului, numărului sau flexiunii sale, deci clasificarea aceasta nu are nici o însemnătate practică pentru gramatică.

SUR LES SUBSTANTIFS ABSTRAITS ET CONCRETS

(R é s u m é)

La question de la classification des substantifs en *concrets* et *abstraits* a été étudiée ces derniers temps dans quelques articles et travaux, mais elle a été discutée surtout au point de vue théorique et l'on a trop peu insisté sur ses aspects pratiques.

De l'examen d'abondants matériaux documentaires ressortent les conclusions suivantes:

— La classification des substantifs en abstraits et concrets est arbitraire.

— Faute de critère objectif, la délimitation des abstraits et concrets est pratiquement impossible. Les notions d'abstrait et de concret ne sont pas essentielles pour la grammaire. Elles appartiennent à la logique.

— La classification des substantifs en concrets et abstraits, dépourvue de fondement scientifique, ne présente aucune valeur grammaticale car elle ne constitue pas une catégorie morphologique ni syntaxique; n'ayant aucune fonction grammaticale ni valeur pratique, elle est inutile à la grammaire, laquelle peut s'en dispenser.

A KALOTASZEGI NYELVJÁRÁS *ÍRA VALA, ÍRÁ VALA* — FÉLE IGEALAKJÁRÓL

VÁMSZER MÁRTA

1. A régi magyar nyelvben használt, illetőleg egyes nyelvjárásainkban még ma is hallható összetett igealakok közül az elbeszélő múltból és a *vala* igealakból összetett *íra vala, írá vala* típusú igeidő a ritkábbak és több szempontból vitatottak közé tartozik. Nem ismerjük egészen pontosan sem előfordulási helyét, sem a különböző nyelvjárásokban betöltött funkcióját.

Horger Antal szerint ez az igeidő „úgy látszik csak a keleti székelységben használatos" (A magyar nyelvjárások Bp., 1934. 157). Korábbi tanulmányok azonban nemcsak a székely, hanem más nyelvjárásokból is jelzik meglétét. Erdélyi Lajos a háromszéki nyelvjárás igealakjairól írva (Időalakjaink és módjaink a háromszéki nyelvjárásban. NyK. XXXV, 332 kk.) több más nyelvjárásra vonatkozó adatközlésre hivatkozik (NyK. XXXV, 354). Lőrincz Károly megfigyelése szerint az 1860-es években Kapnikbányán és vidékén a *tudá vala* (a tud vala, tudott vala összetett igealakokkal együtt) ritkán még előfordult (NyK. II, 368). Auguszt Gerő 1875-ből való közlése szerint a baranyai Bakonyán is hallható a *látám vala, hallám vala* igealak (Nyr. IV, 47). Ezekhez az Erdélyitől idézett közlésekhez még hozzá kell tennünk, hogy Végh József 1940-ben közzétett tanulmánya szerint előfordul az *ada vala* típusú igealak a Bihar megyei Derecskén is, bár főként már csak az idősebbek beszédében (MNny. II, 248).

A kalotaszegi nyelvjárásra vonatkozólag Czucza János tesz először említést erről az igealakról A kalotaszegi nyelvjárás című tanulmányában (l. Jankó János, Kalotaszeg magyar népe Bp., 1892. 205 kk.). Ilyen példákat említ: *Ippen f u t é k v a l a nállatok, jó hogy tanállálak. Ugyan sijeték, ugyan s z o r o n g a t á m v a l a a pi'zt, mégis mikor itthun mëgolvasom, héjjánzik eggy piczula* (i m. 220, 221). Melich János is foglalkozik a kalotaszegi nyelvjárásnak ezzel az igealakjával, és a következő példát idézi: *Eppëg most m ë n é n e k v a l a el, s már is vissza jöttëk* (NyK. XXIV, 127).

Kúnos Ignác Sztána (Stîna) és Bánffyhunyad (Huedin) nyelvjárásáról közölt egy-egy rövid ismertetést (Nyr. IX, 502 kk. és Nyr. X, 22 kk.), de nem emlékezik meg az *íra vala*-féle összetett igeidőről. Szabó T. Attila

sem említ ilyen igealakot A bábonyi népnyelv igealakjai című tanulmányában (MNny. I, 48 kk.).

2. Az *íra vala* típusú összetett igeidő mai meglétére, illetőleg meg nem létére vonatkozólag tehát nem kaphatunk biztos választ a kalotaszegi nyelvjárásról szóló korábban megjelent tanulmányokban. A legutóbbi években a kalotaszegi falvakban végzett gyűjtőmunkám tapasztalatai alapján az eddiginél valamivel több fényt deríthetünk ennek a ritka igealaknak a használatára.

1957, 1958 és 1959 nyarán hét kalotaszegi falut kerestem fel. Egy-egy faluban 6—7 napig tartózkodtam, és így sikerült az *íra vala, írá vala* féle összetett igeidő használatát megfigyelnem. Lejegyzett példamondataim a következők:[1]

Magyarvalkóról (Văleni): *Jobban j á r á l v a l a, ha èl së teridzsd* [a szénát] (82 éves férfi); *Átal k ë l l e v a l a kijátani* [a szomszédot] (82 éves férfi); *Vàrga Jancsi, az ës t u d a v a l a mesélni sokat* [ha megkérdezte volna] (82 éves férfi); *Mék k ë l l e v a l a, hogy ērakjam a fát* (78 éves férfi); *H o z a v a l a, de nem vóut hunnat* (60 éves asszony); *J ö v é k v a l a, de nęm ęngede idësanyám* (60 éves asszony).

Körösfőről (Izvorul Crișului): *Hazajöt vòuna a másik tęhén, aszt is m ë k f e j é m v a l a* (62 éves férfi); *De m a r a t h a t a v a l a a kisasszony is még* (55 éves asszony); *Am mék t u d a v a l a sokat mondani* [ha megkérdezi] (44 éves asszony); *Akkor nëm is m o n d á m v a l a* [ha tudom, hogy lejegyzi] (44 éves asszony).

Magyarbikalról (Bicalat): *Most is k ë l l e v a l a mënnyęm parādicsomér* (75 éves asszony); *Ha nem hazuttál vóųna, è l h i v ő ü k v a l a* (66 éves férfi); *Ha utòlértelek vóuna, m ë k f o g á l ą k v a l a* (64 éves asszony); *Ha it lët vóna, a d é k v a l a neki* (63 éves asszony).

Váralmásról (Almașu): *J ö v é k v a l a, de nem jöhettem hamarább* (84 éves férfi); *M ë n é k v a l a, csak nem érkësztem* (84 éves férfi); *A d é k v a l a neki ëgy darap kënyeret, ha béjöt vòuna* (62 éves asszony)[2].

Az 1940-es évek elejéről származó gyűjtött anyagban két ilyen igealakot tartalmazó mondatot találtam, mindkettő Gálffy Mózes gyűjtéséből való.

Bánffyhunyadról (Huedin): *Nëm hogy j ö v é l v a l a hamarább* (67 éves asszony).

Váralmásról (Almașu): *Ha le nem á l l i t á v a l a a motòrt, elüti* (46 éves asszony).

Tehát összesen tizenkilenc mondat alapján vizsgálhatjuk meg ennek a ritkán hallható igealaknak a használatát.

Az *íra vala* típusú igealak nem fordul elő a tágabb értelemben vett Kalotaszeg egész területén. A Kalota és Körös folyók közötti vidéken, az ún. Felszegen (l. Jankó János i. m. 42) mondható viszonylag a leg-

---

[1] Minden példamondat után jelzem az adatközlő korát és nemét.

[2] Meg kell jegyeznem, hogy a Váralmásról való példamondatokat — az előbb felsoroltakkal ellentétben — nem a beszélgetések passzív megfigyelése rendjén jegyeztem le, hanem az íra vala típusú igealakra vonatkozó kérdéseim után mondották őket, s akkor is bizonytalankodva.

gyakrabban használtnak. Ezen a területen ugyanis két faluban végeztem gyűjtést (Magyarvalkón és Körösfőn), s mindkét faluban több mondatot sikerült lejegyeznem. A Bánffyhunyadról való példával együtt összesen tizenegy *íra vala*-féle igealakot tartalmazó mondat került elő Felszeg területéről. Nem lényegtelen az sem, hogy utólagos érdeklődésemre nemcsak az idősebb, hanem a fiatal adatközlők is azt válaszolták, hogy ismerik, hallották ezt az igealakot. Egy 27 éves magyarvalkói asszony szerint néha még a fiatalok is mondják, de természetesen főként az idősebbek beszédében hallható. Ritkábban használják az *íra vala* típusú igealakot az Almás medencéjét magában foglaló ún. Alszegen. Itt is különbséget kell tennem a két alszegi kutatópont, Magyarbikal és Váralmás között. Magyarbikalról ugyanis négy passzív megfigyeléssel lejegyzett példamondatom van, és feltett kérdéseimre egyöntetűen azt válaszolták, hogy ismerik ezt az igealakot, bár a fiatalok szerint főként az idősebbek használják. Ezzel szemben Váralmáson több adatközlő tagadólag válaszolt kérdésemre, mások bizonytalankodtak. Az idézett mondatokat is csak kérdezősködésem után mondták azzal a megjegyzéssel, hogy igen régies beszéd ez.

Az elbeszélő múltból és *valá*-ból összetett *íra vala* típusú igealak fennmaradása minden bizonnyal összefügg az egyszerű elbeszélő múlt (írék, írám) használatának gyakoriságával. Megvizsgált kutatópontjaim közül éppen Magyarvalkón és Körösfőn a legelevenebb ennek az igealaknak a használata — a fiatalabb nemzedék beszédében is — s ez kedvezőleg hat az *íra vala* típusú igealak fennmaradására. Magyarbikalon a fiatalok már ritkábban használják az elbeszélő múltat, Váralmáson pedig még jobban háttérbe szorult.

Tapasztalataim szerint nem használatos az *íra vala* igealak a Kalotaszeghez számítható Nádas és Kapus menti falvakban. Erről az átmeneti területről ugyanis egyetlen példamondatot sem sikerült lejegyeznem, holott három falu (Inaktelke—Inucu, Magyarvista—Viştea, Magyarkapus—Căpuşul Mare) szerepelt kutatópontjaim között. Inaktelkén többszöri kérdezősködésemre egyesek azt válaszolták ugyan — meglehetősen bizonytalankodva —, hogy az öregektől hallottak ilyen igealakot, de mondatot ezután sem tudtak mondani. Magyarkapuson és Magyarvistán azonban egyáltalán nem sikerült nyomára bukkannom az *íra vala*-féle igealaknak. Ez azért is érthető, mert a három falu közül egyedül Inaktelkén eleven még az elbeszélő múlt használata, Magyarkapuson azonban már meglehetősen háttérbe szorult, Vistán pedig egyáltalán nem hallottam egyszerű elbeszélő múltú igealakot sem.

Az igealak régies jellegét és szemmel látható háttérbeszorulását a ritka előfordulás mellett az adatközlők kora is jól szemlélteti. A példamondatok zömét 55—84 év közötti férfiak és asszonyok beszédében figyeltem meg, csupán Körösfőn hallottam egy 44 éves asszony ajkáról két ízben is ezt az igealakot. Gálffy Mózes több, mint tizenöt évvel ezelőtt lejegyzett mondatai pedig egy 46 és egy 67 éves asszonytól valók. Bizonyos mértékig tudatos is az igealak régies jellege, mert több adatközlőm szerint régen egészen gyakori és jellegzetes volt, ma azonban alig hallani.

3. A kalotaszegi nyelvjárás *íra vala, írá vala*-féle igealakjának funkciójáról Czucza igen keveset mond. A jelen idejű igealak és vala *(ír vala)* összetételhez hasonlóan az elbeszélő múlt és vala *(íra vala)* összetételét is a tartós múlt kifejezőjeként említi (i. m. 220)[3]. Melich másképpen vélekedik. Szerinte az *írt volt* vagy *vala* igealakhoz kapcsolható az *íra vala* forma is, és a régmúlt kifejezésére szolgál (NyK. XXIV, 127).

Erdélyi említett tanulmányában a székely nyelvjárás *íra vala* igealakját elsősorban a nemrég vagy éppen az imént végzett cselekvés, azaz a közeli múlt jelölőjének tartja (NyK. XXXV, 354). Végh József a derecskei nyelvjárás *íra vala* típusú igealakjában csak részben látja a közeli múlt jelölőjét, mivel ugyanez az igealak megfigyelése szerint a távoli múlt jelölőjeként is előfordul (MNny. II, 248).

Czucza idézett példái alapján (*Ippen futék vala nállatok, jó hogy tanállálak. Ugyan sieték, ugyan szorongatám vala a pi'zt, mégis mikor itthun mëgolvasom, héjjánzik ëggy piczula.* I. m. 220, 221) a kalotaszegi nyelvjárás *íra vala* féle igealakjának fő funkciója ugyanaz lehetett, amelyet Erdélyi a háromszéki nyelvjárásra vonatkozólag is megállapított: a közeli múlt, az éppen most végzett cselekvés jelölése.

Emellett előfordulhat a székely nyelvjárásban az *íra vala* igealak (az *ír valá*-hoz hasonlóan) a feltételes mód múlt ideje helyett is (Erdélyi, NyK. XXXV, 354; Horger, i. m. 157). Ilyen használatról a kalotaszegi nyelvjárásban Czucza nem tesz említést. Mégis fel kell tételeznünk, hogy megvolt az *íra vala* igealaknak ez a feltételes módú jelentése is (l. Erdélyi, NyK. XXXV, 355). A Bölöni Lászlótól szerkesztett Kalotaszeg című folyóiratban ugyanis közöltek néhány 1890-ben kelt levelet kalotaszegi születésű emberektől, s ezekben a levelekben az *íra vala* típusú igealak feltételes módú jelentésben fordul elő. Sinkó Péter magyargyerőmonostori (Mănăstireni) gazda így ír Gyarmathy Zsigánénak: *Nagy sérelem esék rajtunk, az a festő úr, a kit máskülönben is szivesen látánk vala; de hogy a nagyságos asszonyék ajánlották nekünk, százszor szivesebben fogadtuk — megcsúfola...* (Kalotaszeg, II, 15). Egy bánffyhunyadi asszony pedig ezt írja Dr. Jankó Jánosnak: *Hát adék vala a világért! hogy éppen üres kézzel ne lépje át a küszöbünket, megajándékoztam egy sárga kancsóval...* (Kalotaszeg, I, 45). Ezekben a mondatokban a *látánk vala* a 'láttunk volna', az *adék vala* pedig az 'adtam volna' feltételes módú múlt idő helyett áll, vagyis feltételes jelentésű.

Tehát részben Czucza megfigyelései és példamondatai, részben Erdélyi megállapításai és a Kalotaszeg című folyóiratban található eredeti szövegek alapján leszögezhetjük, hogy a múlt század végén az *íra vala* igealak a kalotaszegi nyelvjárásban egyrészt a nemrégen végzett cselekvés, azaz a közeli múlt kifejezésére szolgált, másrészt pedig a feltételes mód múlt ideje helyett állhatott, vagyis feltételes jelentése volt.

---

[3] Itt jegyzem meg, hogy a jelenidő és vala összetételét (ír vala típus) nem hallottam egyik faluban sem. Kovács Ágnes 1940—41-ből való mesegyűjteményében egyetlen ilyen igealakot tartalmazó mondatot találtam, de nem közeli múltat jelöl, mint Czucza példamondataiban, hanem feltételes jelentésű: Nem jóúul mondám, már ot kel vala hogy monygyam, hogy... (*Kalotaszegi népmesék,* Bp., 1944. II. 120). Ugyanakkor a Kovács Ágnestől lejegyzett szövegekben egyetlen íra vala típusú igealakot sem találtam.

4. A csaknem hetven évvel későbbi gyűjtésemből származó mondatokban, valamint a Gálffy Mózestől lejegyzett két mondatban az *íra vala* igealaknak kivétel nélkül feltételes jelentése van.

Gyakran önálló főmondatban fordul elő. Pl.: *Átal k ë l l e v a l a kijátani* 'Átal kellett volna kiáltani'. *Am mék t u d a v a l a sokat mondani* 'Az még tudott volna sokat mondani'. *De m a r a t h a t a v a l a a kisasszony is még* 'De maradhatott volna a kisasszony is még'. *Akkor nëm is m o n d á m v a l a* 'Akkor nem is mondtam volna'. *Most is k ë l l e v a l a mënnyẹm paradicsomér* 'Most is kellett volna mennie paradicsomért'. Mindezekben a mondatokban — egészen pontosan megállapítható ez a beszédhelyzetekből — a kevéssel azelőtt végre nem hajtott cselekvés jelöléséről van szó. Nevezhetnők esetleg „feltételes közeli múlt"-nak a rövidség kedvéért.

Egészen világosan megfigyelhető ez a közeli múlt jelleg olyan összetett mondatokban, amelyekben *írt volna* típusú feltételes múlttal együtt fordul elő, s ahhoz viszonyítva az *íra vala* utóidejűséget jelöl. Pl.: *Ha it lët vóna, a d é k v a l a neki* 'Ha itt lett volna, adtam volna neki'. *Ha utòlértelek vòᵘna, m ë k f o g á l ạ k v a l a* 'Ha utolértelek volna, megfogtalak volna'. *Ha nem hazuttál vóụna è l h i v ő ụ̈ k v a l a* 'Ha nem hazudtál volna, elhittük volna'. *Hazajöt vòᵘna a másik tẹhén, aszt is m ë k f e j é m v a l a* 'Hazajött volna a másik tehén, azt is megfejtem volna'.

Összetett mondatokban rendszerint főmondatban szerepel az *íra vala* igealak. Pl.: *H o z a v a l a, de nem vóụt hunnat* 'Hozott volna, de nem volt honnan'. *J ö v é k v a l a, de nẹm ẹngede idësanyám* 'Jöttem volna, de nem engedett édesanyám'. *Jobban j á r á l v a l a, ha èl së teridzsd* [a szénát] 'Jobban jártál volna, ha el sem terítetted volna'. (Itt érdekes a mellékmondat felszólító módú igealakja a várható feltételes mód múlt idő vagy esetleg jelentő mód jelen idő helyett.)

Egyetlen példa van arra, hogy az *íra vala* igealak mellékmondatban szerepel: *Ha le nem á l l i t á v a l a a motòrt, elüti.*

Ezek között a mai nyelvállapotot tükröző mondatok között tehát nincsen olyan, amelyben a Czuczától jelzett funkcióban szerepelne az *íra vala* igealak, vagyis a nem régen végzett cselekvést jelölné. Azt természetesen nem állíthatom, hogy ma már nem bukkanhat fel ez az igealak ilyen jelentésben is. Ha azonban a lejegyzett példamondatok mindenikében feltételes jelentése van, annyit nyugodtan kimondhatunk, hogy a kalotaszegi nyelvjárás *íra vala* igealakjának fő funkciója ma a feltételes múlt, mégpedig közeli múlt jelölése.

Felmerülhet az a kérdés, hogy a körülbelül hetven évvel ezelőtti helyzethez viszonyítva miért állott be ez a funkció-eltolódás az *íra vala* igealak használatában. Czucza szűkszavú megállapítása és a rendelkezésre álló néhány példamondat szerint ugyanis a múlt század végén még kettős funkcióban használták: egyrészt a nemrégen történt cselekvés jelölésére, másrészt a feltételes mód múlt ideje helyett. Talán feltehető, hogy azóta a két funkció közül azért került a feltételes árnyalatú használat előtérbe, mert így a feltételes módban is lehetővé vált az általános használatú *írt volna* típusú igealakhoz viszonyítva az *íra vala* igealakkal

az utóidejűség, illetőleg a közeli múlt jelölése. Mivel a jelentő módban az egyszerű elbeszélő múlt révén már amúgy is adva volt a közeli múltban történt cselekvés jelölésének a lehetősége, itt nem jelentett az *íra vala* típusú igealak újabb árnyalatot. A feltételes módban azonban kétségkívül sajátos jelentésbeli árnyalat: a feltételes közeli múlt kifejezésének a lehetősége teremtődött meg az *íra vala* igealak ilyen funkcióban való használatával.

5. Megállapításaimat a következőkben összegezhetem:

a) az *íra vala, írá vala* típusú igealak, amelyről először Czucza János adott hírt 1892-ben, szórványosan ma is él a kalotaszegi nyelvjárás nyugati részén, az ún. Felszeg és Alszeg falvainak nyelvjárásában.

b) Az igealak eredeti funkciója a nemrégen végzett cselekvés jelölése lehetett, de használatos volt feltételes jelentésben is, amint ezt a Kalotaszeg című folyóiratban közölt eredeti levelek bizonyítják.

c) Ma ez az igealak feltételes jelentésben hallható, mégpedig mindig közeli múltra vonatkozólag.

Magyar nyelvtudományi tanszék

О ГЛАГОЛЬНЫХ ФОРМАХ *ÍRA VALA, ÍRÁ VALA* В ГОВОРЕ МЕСТНОСТИ КЭЛАТА (РАЙОН ХУЕДИН, ОБЛАСТЬ КЛУЖ)

(Краткое содержание)

Глагольная форма íra vala, состоящая из имперфекта (несовершенного прошедшего времени) глагола и вспомогательного глагола vala, относится к более редким формам сложных времён. Эта форма была известна в древневенгерском языке, а в народных говорах она существует и сегодня. Она наиболее известна в секуйском говоре (Венгерская Автономная Область), но встречается и в других говорах. Цуца Янош упоминает впервые (в томе Янко Янош *Kalotaszeg magyar népe, Budapest,* 1892. стр. 220), указывает что эта глагольная форма находится и в говоре местности Кэлата.

На основе исследования, произведенного в 1957—1959 гг., автор устанавливает, что эта глагольная форма и сегодня известна в говоре местности Кэлата, но только в её западной части. Она встречается редко и только у более пожилых людей.

По имению Цуца, функция формы íra vala состояла в выражении прошедшего времени изъявительного наклонения, и в приведенных примерах она всегда выражает недавно законченное действие. По мнению Эрдели Лаёша (в журнале „Nyelvtudományi Közlemények", том XXXV, стр. 355), эта глагольная форма заменила и сложный перфект (совершенное сложное прошедшее время) условного наклонения не только в секуйском говоре, но и в говоре местности Кэлата.

Автор устанавливает, что форма íra vala в говоре местности Кэлата заменяет сегодня только сложный перфект условного наклонения и выражает более близкое прошедшее время.

SUR LES FORMES VERBALES *ÍRA VALA, ÍRÁ VALA* DANS LE PARLER DE LA RÉGION DE CĂLATA (KALOTASZEG) (RAYON DE HUEDIN, RÉGION ADMINISTRATIVE DE CLUJ)

(Résumé)

La forme verbale *íra vala* composée de l'imparfait du verbe et du verbe auxiliaire *vala,* appartient aux temps composés plus rares. Elle était connue en ancien hongrois et vit aujourd'hui encore dans les parlers populaires. C'est dans le parler székely (Région Autonome Hongroise) qu'elle est la plus connue, mais elle apparaît aussi dans d'autres parlers. Czucza János mentionne pour la première fois (dans le volume de Jankó János *Kalotaszeg magyar népe,* Budapest, 1892, p. 220) que cette forme verbale se trouve aussi dans la région de Călata.

D'après les données de l'enquête effectuée au cours des années 1957—1959, l'auteur constate que cette forme verbale est encore connue dans le parler de la région de Călata, mais seulement dans la partie ouest du parler. Elle n'apparaît plus que rarement et on ne l'entend que dans la bouche de personnes plus âgées.

La fonction de la forme *íra vala,* de l'avis de Czucza, était d'exprimer le passé au mode indicatif; dans les exemples recueillis elle exprime toujours une action récemment terminée. Selon Erdélyi Lajos (dans la revue „Nyelvtudományi Közlemények", vol. XXXV, p. 355) cette forme verbale a remplacé aussi le parfait du mode conditionnel non seulement dans le parler székely mais aussi dans celui de la région de Călata.

L'auteur constate que la forme *íra vala* dans le parler de la région de Călata ne remplace aujourd'hui que le parfait du mode conditionnel et exprime un passé plus rapproché.

AZ IRT ÉS ARAT ETIMOLÓGIÁJÁHOZ

SZABÓ ZOLTÁN

E két szó etimológiáját érintő megjegyzések megírásában az a szándék vezetett, hogy az eddig elhangzott, elfogadható nézetek helyességét néhány adattal megerősítsem, származék voltukat igazoljam, és képzésmódjukat néhány analóg eset megemlítésével megmagyarázzam.

Budenz szerint az *irt* eredete alapján összefügg a *ró* 'incidere; kerben, einkerben' igével, minthogy az *irt* (R. és nyj. *ort, orot*) a finnugor eredetű *ró* hangátvetéses és attól idővel elszigetelődött változata. Állításának perdöntő bizonyítására az 'irt' jelentésű göcseji *ritta* (< **ríta*) tájszót említi meg (MUSz. 664—6, 821). *Simonyi* elveti *Budenz* magyarázatát. Szerinte az *orot*-féle két magánhangzós alak ellene szól annak, hogy az *irtani* a *rittani* metatézise. *Simonyi* inkább az *ír 'scribere'* igéhez csatolja, mert az is jelenthet bevésést, rovást (NyK. XVII, 51—2).

Az NyH³. nem közli *Budenz* szófejtését és egyeztetéseit, nyilván azért, mert nem tartja elfogadhatónak. Az NyH⁷.-ben az *irt* egészen más eredeztetéssel szerepel, a MUSz.-ban felsorakoztatott rokon nyelvi megfelelők helyett más, az *irt* ~ *ort* hangalakjához és jelentéséhez közelebb álló rokon nyelvi igéket találunk. A SzófSz. elfogadja ezt az NyH⁷.-ben közölt etimológiát.

Az NyH⁷. és a SzófSz. magyarázatához hozzátenni valónk csak annyi lehet, hogy az *irt* nem tőszó, hanem képzett ige, csak az *ir-* ~ *or-* tő finnugor eredetű, maga a származékszó magyar (esetleg ugor) fejlemény. Az *irt* képzett voltára először *Simonyi* tett megjegyzést. Szerinte az *irt* ige *-t*-je egyszerű mozzanatos képző (vö. fél-t). Képzett voltának bizonyítására az ugyanazon tőből képzett *irdal* 'meghasogat' és *irdatlan* 'faragatlan' szót említi meg (NyK. XVII, 51). *Simonyi* magyarázatával egyetérthetünk, nem látjuk azonban igazoltnak azt, hogy az *irt*-ban a *-t* mozzanatos formáns volna, a később bemutatásra kerülő analóg példák inkább a *-t* műveltető jellege mellett vallanak. A *Simonyi*tól közölt, az *irt* származék voltát igazoló adatokat a következő igékkel toldhatjuk meg: *irít* 'irt', *irul* 'irtódik, irtatik' (MTsz). Az *irt* ~ *ort* képzett voltát igazolja a Szabó T. Attilától közölt *Ordományos* kalotaszegi helynév is (MNy. XXXVI, 137). Ennek *d*-je azonban nem korábbi *t*-ből (**Ortomány)* való

zöngésülés eredménye, hanem *-d* képző (ugyanolyan alakulás, mint az *ir-d-atlan*).

De nemcsak ezek a felsorolt származékok bizonyítanak az *irt* származékszó volta mellett, hanem a *Szinnyei*től jelzett, de tőle nem képzettnek tartott rokon nyelvi megfelelők is: zürj. *šir-*, votj. *šir-*, *šer-* (NyH[7]. 27). Ezek ugyanis a magyar alakhoz viszonyítva *-t* nélküli igék. Egyedül az osztják *lort-*, *nort-*, *tart-*, *jort-* van *-t* képzővel ellátva. Az osztják adatok esetleg arról tanúskodnak, hogy az *irt* képzése nem magyar, hanem ugor fejlemény.

Meglepő, hogy *Horger* sem tekinti képzett szónak (MNy. XXXVIII, 12). A fentebb elmondottak azonban eléggé bizonyítják, hogy az *irt* egy finnugor eredetű tő származéka, és tövéből nem egy, hanem több képzővel alkotott származékot is ismerünk. A jelzett származékok képzői között más képzett szókból is kimutatható párhuzamokat találunk, vagyis a képzésmódok jellege is az *irt* képzett volta mellett szól. Pl. *veszt* — *veszít* (l. *irt* — *irít*); *hasad* — *hasajt* 'hasít' (MTsz.) — *hasít* — *hasul* vö. *elhasil* 'elhasad' MTsz. (l. *ir-d-atlan, Or-do-mányos, ir-t, ir-ít, ir-ul*). A jelzett szók, képzésmódok közti összefüggések, párhuzamok arról is tanúskodnak, hogy az *irt* ige *-t*-je műveltető képző. Ezt gyanítja *Szilasi* is (NyK. XXIV, 440—1). A *-t, -ít* és *-ul* képzős párhuzamos származékok közül ugyanis a *-t* és *-ít* képzősök rendszerint műveltetők, az *-ul* képzősök pedig visszahatók (vö. pl. *repít* — *repül, tanít* — *tanul*). Az elmondottak összegezéseképpen megállapíthatjuk, hogy az *irt* ige egy finnugor eredetű tő *-t* műveltető képzős származéka.

Az *irt* szófejtésétől elválaszthatatlan az *araté*. Teljes mértékben egyetérthetünk *Horger* magyarázatával abban, hogy az *arat* ige az *orot* 'irt' nyíltabbá vált alakja, vagyis az *arat* jelentése és alakja szerint is összefügg az *irt*-tal (MNy. XXXVIII, 11—6). *Horger* magyarázatának valószínűségét növelni szeretném néhány nyelvtörténeti, elsősorban helynévi adattal.[1] A *Bogáts Dénes*től szerkesztett *Háromszéki Oklevél-Szójegyzék* (Kolozsvár, 1943) több adata arról világosít fel, hogy az *orot*-nak volt 'irt' és 'arat' jelentése is. 1592: „iol tudom, hogy Bola Gaspar *orota* vala, mint hogy feltörök is ot valek . . ."; 1615: „az Atthya az nehaj Mihalcz Georgy *Orottatta* volt az feoldet es Byrta"; 1616: „Ennek a Buzanak egy rezet meg *Orottak* volt" (*orot* alatt). Az *irt* és *arat* összefüggésének bizonyításában szóba jöhető helynevek az *arat* alapszóból képzett származékok és olyan erdők, erdőrészek, kaszálók, szántók megnevezései, amelyek fekvésüknél fogva csakis 'irtás' és nem 'aratás' jelentésben értelmezhetők. 1697: *az arotas* (Ilieni—Illyefalva), 1722: *Az aratásra menöb(en), Oratásra menöb(en)* (Chiuruș—Csomakörös), 1750: *Az arratáson* (uo.), 1772/1812: *Az Aratványban* (Călușeri—Székelykál), *Az Aratásban* (Vadu—Vadad), *Az Aratványban* (Nitrești—Nyárádszentmárton), 1794: *Az Aratványban* (Păpăuți—Papolc), 1807: *Az Oratosba* (Vadu—Vadad),

[1] A helynévi adatok Szabó T. Attilának kéziratos *Erdélyi Helynévtörténeti Adattár*ából valók. Ezeknek rendelkezésemre bocsátásáért, valamint azért, hogy néhány közleményben előforduló hasonló természetű adatokra felhívta figyelmemet, Szabó T. Attilának ezúton is köszönetemet fejezem ki.

1852: *Oratásba* (Bodoc—Sepsibodok), 1855: *Oratáson parlag mellett* (uo.). Hivatkozhatunk még két Nyr.-beli adatra, a farkaslaki (Lupeni) *Márton oratása* erdőnévre és az ugyancsak farkaslaki *Aratás* pataknévre (Nyr. XLV, 189). Végül idéznem kell még két *Gergely Bélá*tól jelzett helynévi adatot is: *Nagy Aratás, Kis Aratás.* Mindkettő ezer méteren felüli hegytetőnek a neve (MNy. XLIX, 377).

Magyar nyelvtudományi tanszék

ОТНОСИТЕЛЬНО ЭТИМОЛОГИИ СЛОВ *IRT* И *ARAT*

(Краткое содержание)

Некоторыми новыми данными автор подтверждает, может быть, самую доступную до сих пор, этимологию слов irt „уничтожать, истреблять” и arat „жать” (переносно) „истреблять“ и объясняет, откуда произошли эти слова, устанавливая, что они составлены при помощи фактитивного суффикса *-t*.

SUR L'ÉTYMOLOGIE DES MOTS *IRT* ET *ARAT*

(Résumé)

L'auteur confirme, grâce à quelques données nouvelles, l'étymologie peut-être la plus acceptable jusqu'ici des mots *irt* „extirper, défricher“ et *arat* „moissonner“; il explique leur mode de dérivation en constatant qu'ils sont composés à l'aide du suffixe factitif *-t*.

R. A. Budagov, **Etiudî po sintaksisu rumînskogo iazika** *(Studii de sintaxă a limbii romîne)*. Moscova, 1958, 235 p. (Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de lingvistică).

Lucrarea *Studii de sintaxă a limbii romîne* a cunoscutului romanist R. A. Budagov ne dovedește interesul pe care lingviștii sovietici îl manifestă față de limba romînă.

Autorul nu-și îndreaptă atenția acum pentru prima oară asupra limbii romîne. Sînt cunoscute studiile sale: *Funcțiile pronumelor personale în limba romînă contemporană* și *Influența slavă asupra limbii romîne*, care s-au bucurat de o apreciere deosebită.

Lucrarea lui R. A. Budagov cuprinde cîteva studii asupra unor probleme privitoare la sintaxa limbii romîne care au fost mai puțin sau aproape de loc studiate. Tocmai din această cauză contribuțiile savantului sovietic sînt foarte bine venite. Un merit deosebit al lucrării este că problemele nu sînt studiate izolat, ci pe plan comparativ romanic, făcîndu-se uneori prețioase apropieri cu limbile balcanice.

In capitolul I al lucrării, consacrat *funcțiilor cazurilor* (p. 7—63), se scoate în relief o particularitate a limbii romîne față de celelalte limbi romanice: existența în limba romînă a două cazuri, pe de o parte nominativ-acuzativul, iar pe de altă parte, genetiv-dativul. R. A. Budagov este așa dar adept al teoriei morfologice a cazurilor. Făcînd o analiză mai profundă a cazurilor din limba romînă, autorul constată că, în urma dezvoltării acestora, diferitele lor valori apar nu numai într-o formă nouă, ci și cu o nouă valoare gramaticală. Odată cu modificarea esențială a fiecărui caz se constată o lărgire a funcțiilor cazuale. Cazurile sînt examinate în interdependența lor cu prepozițiile și articolul posesiv. Cu toate relațiile dintre ele fiecare din aceste categorii gramaticale își păstrează specificul său.

Particularitățile pronumelor personale constituie cel de al doilea capitol al lucrării (p. 64—102). Problemele legate de sintaxa pronumelor personale reprezintă un capitol interesant al limbii romîne. Pornind de la numeroase exemple oferite mai ales de limba romînă literară modernă, R. A. Budagov se ocupă atît de fenomenul reluării pronumelui personal (de ex. *femeii îi era milă* etc.) cît și de unele aspecte stilistice ale întrebuințării pronumelui personal (ca de ex. *nu moare el, ciobanul de foame*).

Capitolul următor (p. 104—133) este consacrat *funcțiilor conjunctivului romînesc*. Spre deosebire de celelalte limbi romanice sfera întrebuințării conjunctivului în limba romînă este mult mai largă, fapt pe care autorul îl explică prin dezvoltarea internă a limbii romîne. Pornind de la considerarea conjunctivului ca o categorie modală, autorul scoate în relief legătura lui cu alte forme verbale. Se insistă în special asupra funcției de viitor a conjunctivului *(să aduc, o să fie)*. Funcția de viitor a cunjunctivului romînesc se datorește în primul rînd înlocuirii infinitivului și în al doilea rînd faptului că modalitatea ipotetică a viitorului în limba romînă este mai puternică.

Vorbind despre *locuțiunile predicative și apoziționale din limba romînă*, în capitolul patru al lucrării (p. 134—172), autorul pune în lumină corelația dintre grupurile predicative și cele apoziționale, relevînd o serie de fapte interesante. In locuțiunile predicative elementul predicativ poate urma sau preceda verbul (de ex. *cînd mama te bleastămă, praf se alege din tine)*.

Ultimul capitol tratează *ordinea cuvintelor în propoziție* (p. 173—219). Punînd în discuție ordinea liberă a cuvintelor în propoziții, autorul ajunge la concluzia că,

pentru limbile flexionare, această ordine este limitată. Factorii gramaticali în aceste limbi joacă un rol deosebit de important în topică. În limba romînă ordinea cuvintelor în propoziție a fost studiată mai mult logic și psihologic, dar această problemă este în primul rînd de domeniul lingvisticii și în particular al sintaxei.

În limba romînă, în cazul adjectivelor în grupă cu substantivul și al complementului direct cu verbul, ordinea cuvintelor este determinată, pe de o parte, de cuvîntul prin care este exprimat obiectul (substantiv sau pronume), iar pe de altă parte, de felul cum este format predicatul. De obicei atunci cînd obiectul este exprimat prin substantiv se păstrează ordinea predicat plus obiect; cînd însă obiectul este exprimat prin pronume atunci nu se păstrează întotdeauna această ordine: *Eu am găsit o scrisoare... am găsit-o alaltăieri seară pe drum. Cînd am găsit-o, de curiozitate, am deschis-o și m-am dus subt un felinar s-o citesc. N-apucasem s-o isprăvesc bine și hăț...* (Caragiale).

O atenție particulară acordă autorul topicii adjectivului. Pe baza unei minuțioase analize se stabilesc cazurile de antepunere și postpunere ale adjectivului.

Lucrarea se încheie cu o anexă care tratează despre *formarea pluralului substantivelor* (p. 220—231).

Bazată pe o documentare bogată, cu exemple luate din scriitorii clasici, moderni și contemporani, din limba presei actuale, lucrarea lui R. A. Budagov se remarcă nu numai prin soluțiile pe care le cuprinde, dar și prin problemele ridicate. Valoarea acestei lucrări constă și în unele observații generalizatoare, deosebit de utile pentru studiile de lingvistică generală.

ONOFREI VINȚELER

Eugen Luca, **Poezia lui Marcel Breslașu** (E.S.P.L.A., 1959).

Faptul că opera poetică a lui Marcel Breslașu nu s-a bucurat de atenția cuvenită din partea criticii — cum constată Eugen Luca, în partea introductivă a cercetării sale monografice — este cît se poate de adevărat. De aceea apariția, la E.S.P.L.A., a unui amplu studiu critic, consacrat creației acestui reprezentant de frunte al poeziei noastre noi, solicită tot interesul, invitînd la lectură și confruntare; mai ales că lucrarea fusese anunțată încă din 1956, cînd apăruse în *Viața romînească*, sub semnătura aceluiași critic, un „fragment dintr-un studiu despre poezia lui Marcel Breslașu".

Concluziile care se desprind în urma lecturii celor aproape 150 de pagini ale studiului nu pot satisface însă, decît în parte, exigențele cititorului. Cercetarea lui Eugen Luca, „realizată la modul eminamente didactic" — cum o califica, pe drept cuvînt, recenzentul *Luceafărului* —, ne apare în mare măsură nereușită, atît prin aceea că nu depășește, în general, nivelul unor înseilări grăbite și nu îndeajuns chibzuite, cum s-a putut desprinde și din scurtele mențiuni critice ce i-au fost consacrate pînă la data cînd scriem rîndurile de față, cît și sub diferite alte unghiuri de vedere. Oprindu-ne, pentru a nu repeta spusele altor comentatori, doar asupra *unora* din aspectele discutabile ale studiului, avem deci convingerea că îmbogățim sugestiile de care ar putea ține seamă autorul, în cazul unei reluări și îmbunătățiri a cercetării sale monografice.

Merită a fi menționată, fără îndoială, informația bogată a criticului, care pune la contribuție chiar și unele manuscrise inedite ale poetului de care se ocupă, lucru destul de puțin obișnuit cînd e vorba de opera unui scriitor în plină activitate creatoare. Se impun însă și sub acest aspect unele precizări și completări. Astfel, la pagina 120 a studiului său, Eugen Luca afirmă că „Breslașu ucenicise din 1921 cînd i-a apărut prima poezie în *Adevărul literar și artistic* — o traducere din Heine". Or, se știe — și criticul ar fi putut-o afla, citind fie și numai nota lui Sașa Pană, din numărul 19 al *Revistei literare* din 1947 — că poetul debutase, de fapt, încă în 1919, cînd îi apăruse cea dintîi traducere, însoțită de o prezentare destul de elogioasă a lui I. Brucăr, în paginile revistei *Lumea evree* (la care colabora și B. Fundoianu și alții). Într-o altă ordine de idei — discutîndu-se atitudinea criticii burgheze față de oratoriul *Cîntarea cîntărilor* — se afirmă (la pag. 27): *„Un singur om* a scris atunci despre poemul acesta. Un poet, un mare poet, Tudor Arghezi" (subl. ns.). O afirmație atît de categorică presupune, de bună seamă, o cercetare exhaustivă a publicațiilor vremii, ceea ce, practic vorbind, e destul de greu de realizat. Fără a avea o preocupare specială în această direcție, personal ne-a fost dat să citim, cu privire la *Cîntarea cîntărilor*, cel puțin încă o cronică, scrisă — în termeni destul

de elogioşi — de către unul din colaboratorii *Faclei* (an. XXIX, nr. 2186).

Discutabile — de data aceasta sub raportul teoriei literare — ni se par apoi şi unele dintre comentariile lui Eugen Luca pe marginea creaţiei de fabulist a lui Marcel Breslaşu. Faptul că fabula era considerată, în mod cu totul nejustificat, în vechile manuale, ca aparţinînd unui aşa zis „gen didactic" nu mai comportă, fără îndoială, discuţii. Nu înţelegem însă de ce ţine cu orice preţ criticul să demonstreze (pag. 43) că *„fabula e o specie lirică"*? Oare apartenenţa — în cazul de faţă, categorică (v. în această privinţă, de pildă, manualul de *Introducere în ştiinţa literaturii* de G. L. Abramovici, Moscova, 1956, p. 246 ş. u.) — a unei anume specii literare la genul *epic* împietează în vreun fel asupra prestigiului ori a potenţelor ei artistice? Nu credem că trebuie să reluăm discuţia în jurul problemei — de mult rezolvate — a „priorităţii" unuia sau altuia dintre genuri.

La fel de hazardată ni se pare şi o altă paranteză teoretică a criticului, privind însă de data aceasta nu poezia, ci muzica. Făcînd anume o analogie între legile „specifice muzicii ca atare" şi unele procedee utilizate de Breslaşu, Eugen Luca afirmă, la un moment dat (p. 121) că, „pentru a crea posibilitatea unei destinderi spirituale", compozitorii apelează de obicei la un fel de şiretlic profesional, intercalînd „între două momente muzicale exprimînd sentimente grave" cîte o pauză, „alcătuită adesea dintr-un *succint joc de sunete plăcute, care nu sugerează nimic"* (subl. n.). Obişnuinţa gîndirii estetice marxiste ne determină să ne îndoim de valabilitatea opiniei lui Eugen Luca, în ce priveşte semnificaţia „sunetelor plăcute" la care se referă. Constituie oare acestea într-adevăr un joc gratuit, o simplă alcătuire de sunete *„care nu sugerează nimic"*? Sau criticul s-a lăsat cumva influenţat de unele opinii ale esteticienilor idealişti? Părerea noastră este că „destinderea spirituală" de care aminteşte Eugen Luca nu se poate realiza, oricum, în afara unei anume sugestii.

Afirmaţii necontrolate de natura celor amintite denotă orientarea ideologică nesatisfăcătoare a criticului în unele probleme de estetică. Acestei categorii de confuzii i se pot adăuga o serie de alte afirmaţii discutabile, ce se datoresc însă, de data aceasta, după cît se pare, doar exprimării defectuoase a unor idei cît se poate de bine intenţionate. În sensul acesta ne place să credem că trebuie interpretate, de pildă, rîndurile de mai jos (p. 72), în care criticul se străduieşte să sublinieze aportul adus de Marcel Breslaşu la dezvoltarea poeziei destinate celor mici: „Lui îi revine marele merit de a fi fost primul poet care, după eliberare, a înnobilat cu talentul său poezia pentru copii, considerată pînă atunci o cenuşereasă şi dată în grija unor *impostori fără răspundere.* Poezie slujită azi, *ca şi în trecut de altfel,* de penele încercate ale lui *Tudor Arghezi* şi *Otiliei Cazimir,* şi de penele mai noi, încercate şi ele ale Ninei Cassian şi Cicerone Theodorescu" (subl. n.). Trecînd peste genitivele prea puţin obişnuite din ultima frază, ne-am permite să observăm doar că, sub forma contradictorie în care ne sînt prezentate, ideile cuprinse în pasajul citat ar putea da naştere unor confuzii dintre cele mai regretabile, în legătură cu felul în care slujeau în trecut poezia pentru copii Tudor Arghezi şi Otilia Cazimir...

Studiul lui Eugen Luca nu e lipsit de altfel şi de unele *aprecieri* contradictorii, privind însăşi creaţia lui Marcel Breslaşu. Un singur exemplu: la pagina 119 ni se spune că autorul *Dialecticii poeziei* e mereu *„egal cu sine însuşi"*, pentru ca din partea finală a studiului (p. 144) să aflăm că acelaşi poet *„nu totdeauna este egal cu sine însuşi"!* O atît de labilă opinie în legătură cu autorul binecunoscutelor *Aşa zise jocuri de cuvinte* ni se pare mai mult decît un simplu „joc de cuvinte", nefericit şi întîmplător; cînd avem o părere clară şi fermă despre creaţia unui scriitor, nu ni se prea poate întîmpla să „greşim" în felul arătat mai sus.

O altă categorie de erori provine din transcrierea uneori defectuoasă a pasajelor citate în cuprinsul studiului. Astfel, la p. 119, găsim reprodusă următoarea frază din *Însemnările* cu caracter programatic ce preced poemul *Cîntarea cîntărilor:* „De la cîntăreţul psalmilor pînă la poeţii gazelurilor şi *Mai-Kocurilor,* de la stanţele safice şi epopeele însoritei Hellade pînă la înnegurata *Odă,* generaţii de rapsozi şi de barzi, de trubaduri şi de menestreli şi-au cîntat poemele" (subl. n.). Unui bun cunoscător al literaturii şi teoriei literare nu i-ar fi scăpat, cu prilejul transcrierii de pe fişă a citatului de mai sus, greşeli ca *Mai-Koc,* în loc de *hai-kai* (cuvînt care denumeşte o formă fixă în poezia clasică japoneză) sau *Odă,* în loc de *Edă* (cum găsim, de fapt, în aminti-

tele *Insemnări* ale lui Marcel Breslașu). Asemenea erori nu pot fi considerate simple greșeli „de tipar", deoarece ele ne apar și în mai vechiul fragment, publicat în *Viața romînească;* din 1956 și pînă în 1959, autorul le-ar fi putut îndrepta — firește, dacă ar fi cunoscut semnificația *hai-kaiurilor* și a *Edelor*.

In fine, dat fiind specificul publicației în care apare recenzia de față, credem că nu putem trece peste unele greșeli ce vizează normele gramaticale, am spune cele mai elementare (ne referim doar la cazurile în care nu poate fi de asemenea vorba de nici o greșeală „de tipar"). Iată cîteva exemple în care sînt ignorate orice reguli privind acordul dintre gen, număr și caz: *„Cîntarea cîntărilor* (...) n-a fost *luat* în considerare" ș.a.m.d. (p. 27); „cîntece *a* meșteșugurilor" (37); „fabula (...) *erau considerate*" (43); „un cînt de slavă al vremurilor noi, *a* realizărilor regimului" (75); *„versurile* despre Bondocel (....) *e* un alt exemplu" (75); *„amintirea* acestor zile și nopți care se depănau monoton *sînt legate* tot de copil" (90—91). Genitivul de la *grevă* sau de la *Grivița* e notat *„grevii"* și *„Griviții"* (41, 118). Pentru substantivul *gemene* criticul a inventat o formă cu totul neobișnuită: *„geamăne"* (13), care trebuie asociată altei creații, la fel de nefericite: *mobilizatoric* (37). Inovații similare găsim și în ce privește sintaxa. Astfel, pot fi citate fraze în care lipsește chiar propoziția principală (nu ne referim la cazurile cînd principala e subînțeleasă). Un exemplu de asemenea frază: „Cîrtița cîrcotașe (sic) și lipsită de orizont, care-i reproșează fluturelui" (67). Distribuirea semnelor de punctuație este, în multe cazuri, întîmplătoare; de asemenea, autorul omite, nu o dată, să scrie cu majusculă după punct (exemple — care nu pot fi, nici ele, greșeli „de tipar" — la pp. 24, 41, 64, 68). Ca încheiere a acestui capitol al recenziei noastre, ne permitem a transcrie și un pasaj ceva mai cuprinzător, atrăgînd atenția în special asupra frazei finale, a cărei formulare denotă o neglijență regretabilă din partea autorului.

„Ne-am oprit la poezia *Ursitoarele*, fiindcă ea constituie o demonstrație avînd un caracter mai larg, cu multe implicații. Demonstrația concretă că nici un sentiment uman nu poate fi excomunicat de pe domeniile poeziei realist-socialiste, că toate trăirile omului nou au drepturi egale în grădinile poeziei noi, căci poezia trebuie să fie expresia esenței dar și a complexității sufletului contemporanilor noștri. Sentimentul morții, de pildă, în cazul de față. Sentiment, pe care poeții noștri, cu excepția lui Mihai Beniuc, a Mariei Banuș și a altor poeți fruntași, din pricina unei nesiguranțe ideologice de loc lăudabile, l-au ocolit o vreme, sărăcindu-se, este abordat curajos de Breslașu, căruia nu-i este străin și nu vrea să-i fie străin nimic din ceea ce este omenesc".

Și greșelile țin, firește, de ceea ce e „omenesc". Abundența și varietatea lor, în paginile studiului semnat de Eugen Luca, trebuie să-i dea însă de gîndit autorului și, în egală măsură, Editurii, care s-a dovedit destul de puțin exigentă, încredințînd tiparului o cercetare monografică cu lacune în ce privește informația, cu opinii teoretice hazardate, cu confuzii ideologice regretabile, în fine, cu pagini întregi nestilizate. Nu de alta, dar vasta și interesanta creație poetică a lui Marcel Breslașu merită efortul unei cercetări de nivel corespunzător, sub toate unghiurile de vedere.

LEON BACONSKY

S a v i n B r a t u, Z o e D u m i t r e s c u, **Contemporanul și vremea lui** (E.S.P.L.A., 1959).

Contemporanul, revista socialistă ce a marcat un moment însemnat în dezvoltarea mișcării noastre muncitorești, cu repercusiuni importante în ceea ce privește evoluția gîndirii politice și estetice din Romînia, s-a bucurat în anii de după eliberarea patriei de o stăruitoare atenție. Numeroase studii și articole care i-au fost consacrate cu diferite prilejuri au subliniat, alături de manualele școlare și cursurile universitare, caracterul profund novator al acestei publicații progresiste. In felul acesta, *Contemporanul*, denigrat în permanență de istoriografia burgheză, și-a dobîndit prin exegeza marxist—leninistă locul cuvenit în dezvoltarea culturii romînești.

Se resimțea însă lipsa unui studiu monografic, menit să sintetizeze cercetările, să arunce o privire de ansamblu asupra revistei, evidențiindu-i importanța sub multiple aspecte; asupra utilității acestui studiu nu este cazul să stăruim acum.

Această rămînere în urmă a istoriei noastre literare și-au propus s-o lichideze — în parte — autorii recentului volum. Precizăm: în parte, deoarece autorii înșiși pornesc de la considerentul că lucrarea,

în faza actuală a documentării istorice și literare, „nu poate fi decît o modestă contribuție în ambele privințe, la valorificarea moștenirii progresiste a trecutului..." Desigur, este discutabilă opinia că în momentul de față istoriografia noastră nu poate să ofere încă o monografie *definitivă* a *Contemporanului*. In ceea ce ne privește, credem că autorii înșiși, cu un efort sporit de documentare și studiu, ar fi putut realiza acest deziderat. Obligați să le acceptăm intenția, nu ne rămîne decît să consemnăm — potrivit avertismentului din prefață — că lucrarea lor se adresează „în primul rînd marelui public" și să regretăm că rămînerea în urmă de care vorbeam înainte nu este lichidată decît parțial. Firește că și în acest caz strădiunța autorilor trebuie apreciată, cu atît mai mult cu cît studiul, „prin unele implicații și sugestii", se adresează și specialiștilor.

In primele două capitole ale lucrării (*Inaintașii* și *In genul „Sovremennic"*) se aduc precizări sub raport istoric și social asupra epocii. Urmărindu-se antecedentele presei socialiste, se insistă în special asupra momentului apariției *Contemporanului*, cu care prilej se specifică și contribuția unor colaboratori ai revistei.

Din nefericire capitolele acestea, care trebuiau să fixeze cu fermitate locul revistei în evoluția mișcării socialiste, sînt reduse la activitatea unor colaboratori (Nădejde, Gherea) și — ceea ce este mai grav — așa cum semnala și articolul din Scînteia, în aprecierea contribuției acestora spiritul critic este anulat deseori de inconsecvențe de natură obiectivistă.

Capitolele următoare sînt organizate pe baza celor două campanii principale ale revistei: lupta pentru popularizarea în spirit materialist a cunoștințelor științifice și lupta împotriva ignoranței și șarlatanismului (*Cum privește știința contemporană lumea* și *In contra ignoranței și a șarlatanismului*). In primii ani ai apariției *Contemporanul* este socotit cu justețe ca „organ al materialismului militant". Un alt capitol dezbate o nouă etapă din dezvoltarea revistei, calitativ superioară, etapa trecerii pe pozițiile socialismului științific (*Pe drumul marxismului*).

Propunîndu-și, după cum singuri mărturisesc, să aducă în primul rînd o contribuție de istoriografie literară, autorii volumului au considerat că principala greutate a lucrării trebuie să cadă pe importanța *literară* a Contemporanului. In acest sens, polemica dintre Gherea și Maiorescu se bucură de o atenție specială (*Direcția maioresciană în fața Direcției „Contemporanului"* și *Școala critică a „Contemporanului"*).

Sînt, de altfel, capitolele cele mai valoroase ale lucrării. Teoriile estetizante ale lui Maiorescu sînt privite ca un reflex al concepției sale politice reacționare și al viziunii idealiste asupra dezvoltării societății, iar această direcție retrogradă este pusă față în față cu direcția materialistă a lui Gherea, victoria acestuia fiind consecința aplicării ideologiei marxiste. Finețea unor observații din această dezbatere, cu multe implicații teoretice complexe, este remarcabilă.

In capitolul următor (*Literatura „Contemporanului"*) Zoe Dumitrescu — care semnează acest capitol —, reluînd cercetările mai vechi asupra prozei *Contemporanului* și extinzîndu-le asupra beletristicii, în întregime, restabilește drepturile unor scriitori minimalizați de critica burgheză. Caracterul militant al literaturii lor, rezultînd din faptul că, mai presus de unele inconsecvențe, ei au fost „luptători sociali și culturali", conferă operelor acestora o valoare a cărei semnificație este pusă în lumină cu pregnanță. Ei sînt de fapt precursori ai vremurilor noastre, calitate prin care și-au cucerit un merit însemnat în evoluția literaturii romînești.

Un ultim capitol (*Tradiția „Contemporanului"*) discută succint perspectiva deschisă de revistă generațiilor următoare. Se subliniază că astăzi această tradiție este reluată, într-o lumină ideologică superioară, de către toți reprezentanții scrisului, vîrstnici sau mai tineri.

Contribuția bibliografică a lui Emil Manu este prețioasă în ceea ce privește sumarul revistei pe autori și ani și dicționarul de pseudonime; fișierul bibliografic pentru unii dintre colaboratori este însă superficial și poate deconcerta pe cititorul neavertizat.

La capătul acestor sumare considerații, repetăm observația liminară: dacă marele public, căruia — e adevărat — monografia i-a fost consacrată, are unele temeiuri spre a fi mulțumit (cu rezervele amintite), specialistul, mai pretențios, încearcă deseori sentimentul de regret că autorii n-au adîncit documentarea istorică și literară, spre a oferi o monografie completă. Valorificînd prea des cercetări anterioare și vădind nu rareori inconsecvențe ideologice, autorii au dovedit o exigență scăzută, care fără îndoială le atenuează meritele.

MIRCEA CURTICEAN

MENȚIUNI BIBLIOGRAFICE — SZAKIRODALMI JEGYZETEK

Institutul de lingvistică din București a publicat volumul I din *Studii privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă* (Editura Academiei R.P.R., 1959), sub redacția acad. Al. Graur și J. Byck. Acest prim volum, care desigur va fi urmat de altele, înmănunchiază cîteva studii privitoare la sufixele și prefixele romînești, semnate în majoritate de tineri cercetători. Toate constituie contribuții importante la viitorul *Tratat de formarea cuvintelor în limba romînă,* lucrare trecută în planul științific al Institutului de linvistică din București.

*

2. Articolul *Cronicile slave ale Moldovei din secolul al 15-lea,* apărut în *Romanoslavica,* volumul I, semnat de P. P. Panaitescu, constituie un remarcabil succes al operei de reconsiderare, în lumina învățăturilor marxist-leniniste, a literaturii noastre din epoca veche. Studiate în raport cu stadiul de evoluție al societății feudale de la noi, cronicile din acest secol ne duc în mod firesc la concluzia că sînt un produs al curții domnești, și nici de cum al mănăstirilor așa cum se susținea pînă nu de mult, și că apariția lor trebuie pusă în nemijlocită legătură cu dezvoltarea generală a istoriografiei în limba slavonă a vecinilor noștri.

*

Volumul I al lucrării, semnată de G. Strempel, *Copiști de manuscrise romînești pînă la 1800,* se dovedește a fi un prețios ajutor pentru fiecare cercetător de istorie literară. Pe lîngă numele copiștilor, cartea scoate în evidență centrele culturale laice sau mînăstirești de la noi, precum și orientarea noastră progresivă spre literatura laică. Autorul are meritul de-a fi adus o serie de îndreptări, privind identificarea manuscriselor. Pentru cercetătorul evoluției scrisului la noi și pentru istoricul de artă volumul aduce un bogat material privitor la caracteristicile grafice și miniaturistică.

*

Cele 730 de manuscrise slave din Biblioteca Academiei R.P.R. devin cunoscute unui public larg prin catalogul, proiectat în trei volume de către P. P. Panaitescu, care descrie aceste manuscrise. Primul volum al prețioasei lucrări. *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei R.P.R.,* se ocupă de 300 de manuscrise a căror descriere se compune din trei părți: identificarea, descrierea conținutului și descrierea bibliografică a fiecărui manuscris. Considerăm că eforturile depuse de autor justifică pe deplin speranțele sale că „prezentul catalog va putea fi un instrument de lucru pentru cunoașterea și folosirea acestui important fond de izvoare ale istoriei noastre politice și culturale, precum și pentru cercetătorii străini în domeniul slav".

*

Recent a apărut în Editura științifică *Istoria Țării Romînești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717.* Întocmită de Constantin Grecescu, ediția științifică a „Cronicii anonime" pune la dispoziția cercetătorilor, cadrelor didactice, studenților un material deosebit de prețios atît ca valoare literară cît și ca documentare istorică. Prefața, semnată de Dan Simonescu, și introducerea ce o datorăm editorului aduc interpretări și date noi despre această importantă operă istoriografică de la începutul veacului al 18-lea.

*

În lucrarea *A fiatal Eminescu* (Tînărul Eminescu), București, 1959, autorul Kakassy Endre urmărește viața și opera poetului pînă în anul 1876. Însemnătatea acestei cărți constă în faptul că ea este prima biografie în limba maghiară a marelui poet romîn.

*

In „Magyar Nyelv", LIII, 227, ș. u., Tamás Lajos (Budapesta) publică articolul *A román borcan eredetéről* (Despre originea cuvîntului romînesc *borcan*), în care propune explicarea acestui cuvînt din *bocal*, respingînd derivarea lui din magh. *borkanna*.

*

Același lingvist maghiar insistă asupra importanței studierii limbii slave, atît pentru limba romînă, cît și pentru limba maghiară, în *Hungaro-slavo-rumenica*, publicat în „A Magyar Tudományos Akadémia, Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közlönyei", XIII, 289 ș. u.

*

Tot în „Magyar Nyelv", LIV, 85 ș. u., Tamás Lajos se ocupă în *Magyar eredetü román tájszavak* (Cuvinte dialectale romînești de origine maghiară) de etimologia cuvintelor *boțorcin(ă), bulantău, lăcrui, ligorozi, sorhan, sărănaie, neam (de neam), odoscăzni, ului.*

*

Din același domeniu de preocupări ale lui Tamás Lajos este și articolul *A román népnyelv néhány magyar eleméről* (Despre cîteva elemente maghiare în graiurile populare romînești), publicat în revista „Nyelvtudományi Közlemények", LX, 177 ș. u., în care se discută etimologia cuvintelor *mi-nu-că, dintru ele, a-ndărădi, hodlui (hodlăi).*

*

Domokos Sámuel, în „Nyelvör", LXXXII, 316 ș. u., analizează traducerea în limba maghiară a romanului maestrului Sadoveanu, *Frații Jderi*, făcînd unele aprecieri asupra limbii scriitorului.

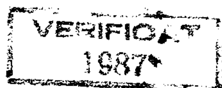
● Între 20—22 ani 1959 s-a ținut sesiunea științifică a universităților „V. Babeș" și „Bolyai" din Cluj, la care s-au prezentat următoarele comunicări din partea cadrelor didactice de la secțiile filologice: prof. D. Macrea, *Compoziția lexicală a limbii romîne moderne;* asist. N. Goga, *Cuvinte și expresii cu valori stilistice în literatura pentru copii;* conf. L. Heim, *Unele aspecte ale compunerii cuvintelor în limba engleză contemporană;* lector V. Pamfil, *Cuvinte de proveniență maghiară în texte literare vechi, păstrate în graiuri dacoromîne;* acad. prof. E. Petrovici, *Prefixul slav comun* **per-** *(slav meridional* **pre-**) *în limba romînă;* lector K. Paszternák, L. Lukács, asist. M. Nagy, *A Constanța tartományban élő lipovánok és nyelvjárásuk. a) Egyes alaktani sajátosságok, b) Mássalhangzóváltakozás igékben* (Lipovenii din regiunea Constanța și dialectul lor. a) Unele aspecte specifice de morfologie: b) Alternanțe consonantice la verbe); asist. O. Vințeleru, *Cuvinte de origine slavă în Atlasul Lingvistic romîn;* conf. I. Pătruț, *Despre delabializarea consoanelor finale în limba romînă;* prof. A. T. Szabó, *A bilabiális w hang jelölése a magyar nyelvű írásos emlékekben* (Cu privire la notarea sunetului W bilabial în documente de limbă maghiară); asist. P. Gergely, *Kászoni Ferenc XVI. századi leveleinek nyelvjárása* (Despre dialectul unor scrisori ale lui Kászoni Ferenc din secolul al XVI-lea); conf. R. Todoran, *Observații cu privire la lexicul unei comune;* lector Z. Szabó, *A nyelvtudományi pozitivizmus* (Pozitivismul în lingvistică); conf. M. Bogdan, *Din problemele vocalismului englez;* conf. T. Weiss, *C. Sallustius Crispus — personalitate progresistă a antichității;* lector E. Tănase, *Locul determinismului substantivului în limbile romanice, cu specială privire la limba romînă;* conf. G. Blédy, *Viața și activitatea lingvistică a lui Ștefan Körösi-Crișan* (1780—1820); conf. M. Zdrenghea, *Este vocativul un caz?;* lector L. Baconsky, *Dezvoltarea prozei noastre între 1944—1948;* prof. Z. Bugnariu, lector M. Zaciu, asist. M. Curticean, *Cîteva aspecte ale luptei pentru realism în periodicele ardelene (1919—1944);* prof. Gy. Csehi, *Az irodalmi riport alaptípusairól és változatairól* (Despre tipurile fundamentale și variantele reportajului literar); lector L. Bote, *Idei sociale și umane în pamfletele lui T. Arghezi;* conf. G. Munteanu, *G. Coșbuc și literatura pentru copii;* prof. H. Jacquier, *În ce măsură se poate vorbi de un umanism medieval;* conf. J. Szigeti, *Apáczai Cseri János, az író* (Apáczai Cseri János scriitorul); lector A. Ghijițchi, *Circulația lui Lev Tolstoi în Romînia;* lector M. Croitoru, *Probleme de literatură sovietică în revista „Viața romînească" (1920—1940);* conf. J. Józsa, *Contribuții la istoricul traducerilor din Petőfi în romînește;* prof. E. Jancsó, *Kazinczy felvilágosító tevékenysége fogsága után* (Activitatea de luminist a lui Kazinczy după închisoare); asist. M. Protase, *Petru Maior, polemist;* conf. I. Pervain, *Timotei Cipariu și „Foaia literară" (1838);* lector D. Pop, *I. Slavici și folclorul romînesc.* O parte din aceste comunicări se publică în fascicula de față.

● La sesiunea cercurilor științifice studențești care a avut loc între 4—5 aprilie 1959, studenții facultății noastre au prezentat, pe cercuri, mai multe comunicări: Cercul de limba romînă: *Vocabularul lui M. Beniuc,* K. Mittelbrunn, A. Dombi, E. Reiter și Z. Benedek, an. IV.; *Rima în poezia lui M. Eminescu,* S. Mezin, an. IV; *Aspectul verbal în subdialectul bănățean,* M. Clopoțel, an. III; *Observații asupra epitetului, metaforei și comparației în „Cartea cu jucării" de T. Arghezi,* R. Doboși, an. IV; *Părerile lui Florian Aron despre limba literară,* V.

Grecu, an. IV; *Formarea cuvintelor. Compunerea în limbile romînă și maghiară,* Gy. Losonczy, I. Fehér, an. III; Cercul de limba maghiară: *Beszélt nyelvi formák Vörösmarty műveiben* (Limbajul în opera lui Vörösmarty) A. Dali, an. III; *Helytelen értelemben használt szavak diákjaink nyelvében* (Cuvinte folosite cu sens greșit de studenți) M. Brauch, an. III; *A domokosi nyelvjárás* (Graiul din Dămăcușeni) J. Kovács, an. IV; *A sziki i-zés* (Rostirea lui e ca i în graiul din Sic) K. Nagy, an. IV; Cercul de folclor: *Proza populară din Sfăraș,* I. Seuleanu, an. III; *Lirica populară din Sfăraș,* D. Rebreanu, an. III; *Conștiința de clasă în basmul popular,* V. Iancu, an. IV; Cercul de literatură romînă: *Unele probleme ale criticii literare actuale,* M. Mihalevschi, an. III; *Reportajul lui Geo Bogza,* D. Bolba, an. IV; *Lupta lui Cezar Bolliac pentru realizarea colaborării romîno-maghare în anii revoluției din 1848—1849,* F. Király, an. III; *Activitatea de istoric literar a lui D. Popovici,* M. Golgoțiu, an. II; Cercul de literatură maghiară: *Ady románul* (Poeziile lui Ady în romînește), A. Gajdos, an. IV; *Medgyes Lajos költészete* (Lirica lui Medgyes Lajos) S. Enyedi, an. III; *A két világháború közötti román—magyar irodalmi kapcsolatok történetéből.* (Din istoria relațiilor literare romîno—maghiare dintre cele două războaie mondiale), I. Kelemen, an. IV; Cercul de literatura rusă: *Az orosz és szovjet irodalom tükröződése a két világháború közötti kolozsvári irodalomban* (Reflectarea literaturii ruse și sovietice în presa clujeană dintre cele două războaie mondiale) B. Csata, M. Kredátusz, M. Benedek, an. IV.

● Colective de studenți, romîni și maghiari, în cadrul cercurilor științifice, au întreprins cercetări pe teren sub îndrumarea lect. D. Pop, conf. R. Todoran, conf. M. Gálffy, avînd ca obiect studiul monografic al unui sat cu populație mixtă (Sfăraș, raionul Huedin). S-a cules un bogat material folcloric și dialectal, care a fost prelucrat în mai multe ședințe de comunicări ale cercurilor de folclor, de limba romînă și de limba maghiară.

● Cele două secții ale cercului de folclor (secția de folclor romînesc și secția de folclor maghiar), sub conducerea lect. D. Pop și asist. M. Mitruly, au întreprins o cercetare asupra realității folclorice a două cartiere ale Clujului (Mănășturul și Hochstadtul). Pe lîngă deprinderea studenților cu metodele științifice de culegere a materialului folcloric, această cercetare urmărește să aducă contribuții la o problemă de mare însemnătate și actualitate: viața folclorică a mediilor urbane.

ERATĂ — HIBAIGAZÍTÓ — СПИСОК ОПЕЧАТОК

Pag. Lap Стр.	Rînd Sor Строка	În loc de: Hibás szöveg: Напечатано:	Se va citi: Helyes szöveg: Следует читать:
4	9 сверху	XI.	XVI.
21	15 de jos	stilul	stilului
30	1. felülről	NyK. II, 361—89	NyK. II, 362—80
31	7. felülről	XII—XIII	XXII—XXIII
32	20—21. alulról	a két sor felcserélendő	
140	16 de jos	rațiunea	„rațiune" și „
148	21 „ „	oprobiul	oprobriul
166	8. felülről	'ua.'	'ua.' alakból
199 col. I	1 de sus	ani	mai

(Philologia 1959)